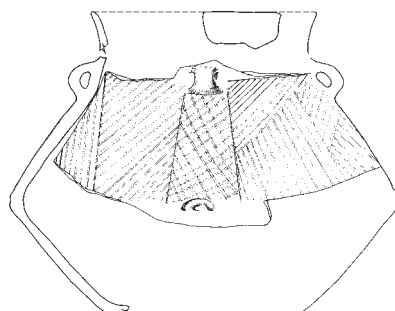

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

ROČNÍK LXXII

2024

ČÍSLO 1

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV SAV, v. v. i.
NITRA 2024

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
ČASOPIS ARCHEOLOGICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADÉMIE VIED

HLAVNÝ REDAKTOR PAVOL BOBEK

Redakcia: Archeologický ústav Slovenskej akadémie vied, v. v. i., Akademická 2, 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA
JOURNAL OF THE ARCHAEOLOGICAL INSTITUTE OF THE SLOVAK ACADEMY OF SCIENCES

GENERAL EDITOR PAVOL BOBEK

Publisher: Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences, Akademická 2, SK - 949 21 Nitra

SLOVENSKÁ ARCHEOLÓGIA

Recenzovaný časopis / Peer-reviewed journal

Hlavný redaktor / General editor

Pavol Bobek

Predseda redakčnej rady / Editorial board chairman

Matej Ruttkay

Redakčná rada / Editorial board

Gertrúda Březinová, Klaudia Daňová, Gabriel Fusek, Luděk Galuška, Joachim Henning,
Michal Holeščák, Lubomíra Kaminská, Pavel Kouřil, Branislav Kovár, Jiří Macháček,
Michał Parczewski, Claudia Theune-Vogt, Marek Vojteček

Technická redaktorka / Technical editor

Kristína Sedliaček

Počítačové spracovanie / Layout

Beáta Jančíková

Vychádza dvakrát ročne. Príspevky sú indexované a evidované v databázach WoS, Scopus, EBSCO, ERIH PLUS a CEJSH.

Published twice a year. Articles are indexed and covered in WoS, Scopus, EBSCO, ERIH PLUS, and CEJSH databases.

Za znenie a obsah príspevkov zodpovedajú autori. / Authors are responsible for their contributions.

Toto dielo je licencované podľa Creative Commons Attribution 4.0 International License.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.

<http://archeol.sav.sk/index.php/sk/slovenska-archeologia/>

<http://archeol.sav.sk/index.php/en/publications/the-slovenska-archeologia-journal-2/>

Rozširuje / Distributed by

Archeologický ústav SAV, v. v. i., Akademická 2, SK – 949 21 Nitra

e-mail: nraukniz@savba.sk

Tlač / Printed by

VEDA, vydavateľstvo SAV, Centrum spoločných činností SAV, v. v. i., Bratislava

© Archeologický ústav SAV, v. v. i., 2024

ISSN 1335-0102 (print)

ISSN 2585-9145 (online)

Dátum vydania september 2024

Evidenčné číslo MK SR 3404/09

IČO 00 166 723

OBSAH

Noémi Beljak Pažinová – Mário Bielich – Jana Mihályiová –
Lucia Popovičová – Katarína Šimunková – Ján Tirpák

Sídlisko ludanickej skupiny v Nitre-Chrenovej s nálezom zdobenej amfory jordanovskej kultúry 1
The Settlement of the Ludanice Group in Nitra-Chrenová with a Decorated Jordanow Amphora 34

Viacheslav Zabavin – Serhii Nebrat

Early Bronze Age Hoard of Copper Jewellery from Bojná (Western Slovakia) 37
Depot medených šperkov zo staršej doby bronzovej z Bojnej (západné Slovensko) 55

Jarosław Wójcik

Distribution of Middle and Late Bronze Age Swords and Daggers with Aegean Analogies
in Northern Greece, Albania, North Macedonia, Kosovo and Serbia 57
Rozšírenie mečov a dýk s egejskými analógiami zo strednej a mladšej doby bronzovej
v severnom Grécku, Albánsku, Severnom Macedónsku, Kosove a v Srbsku 79

Vladimír Mitáš

Osídlenie Cerovej vrchoviny v dobe laténskej.
Stav a perspektíva výskumu 81
Settlement of the Cerová vrchovina Highland in the La Tène Period.
State and Perspectives of Research 102

Miroslava Kissová – Lucia Nezvalová – Adrián Nemergut –
Ivan Cheben

Germánske a stredoveké osídlenie v Galante.
Výskum sídlisk na trase severovýchodného a východného obchvatu Galanty 105
Germanic and Medieval Settlement in Galanta.
Excavation of Settlement Along the Route of the North-Eastern and Eastern Bypass of Galanta 184

Diskusia

Marek Hladík – Marian Mazuch

Teória, metodika a chronológia v archeológii veľkomoravských funerálnych areálov 189
Theory, Methodology and Chronology in the Archaeology of Great Moravian Funerary Complexes 197

SÍDLISKO LUDANICKEJ SKUPINY V NITRE-CHRENOVEJ S NÁLEZOM ZDOBENEJ AMFORY JORDANOVSKÉJ KULTÚRY¹

NOĚMI BELJAK PAŽINOVÁ – MÁRIO BIELICH –
JANA MIHÁLYIOVÁ – LUCIA POPOVIČOVÁ –
KATARÍNA ŠIMUNKOVÁ – JÁN TIRPÁK

The Settlement of the Ludanice Group in Nitra-Chrenová with a Decorated Jordanow Amphora. This article presents the results of the archaeological excavation carried out during the construction of the Operation and Maintenance Centre of the R1 Expressway east of Nitra in southwest Slovakia. Relics of a settlement from the beginning of the Late Stone Age were examined from January to March 2010. The weather and timing constraints had a significant impact on the excavation process. The geophysical measurements with a fluxgate magnetometer in the first stage of the excavation identified several anomalies, which were confirmed and documented by field excavation. The total number of examined features was 14. Some contexts (building structures or post-holes) detected by the magnetometer were destroyed by the stripping of the topsoil. Besides the evaluation of the found context, the article brings an analysis of all obtained sources. The identified settlement's chronological position, confirmed by AMS radiocarbon dating, falls to the Early Aeneolithic-Ludanice group of the Lengyel Culture. The settlement also yielded a unique find: a decorated biconical amphora of the Jordanow Culture. It represents the very first import of this type into the territory of Slovakia.

Keywords: Slovakia, Nitra, Chrenová, Early Aeneolithic, Ludanice Group, Jordanow Culture, settlement finds.

V katastri Nitry, resp. v jej bezprostrednom okolí, evidujeme početné polohy s osídlením lengyelskej kultúry v jej záverečnej etape, t. j. ludanickej skupine (Gabulová 2022, 148–161). Je preto oprávnené tvrdiť, že centrálna oblasť Podunajskej pahorkatiny bola dôležitou súčasťou sídelnej zóny lengyelskej kultúry. Rozšírenie nálezísk v Nitre, resp. v jej blízkom okolí priniesol výskum realizovaný Archeologickým ústavom SAV v Nitre na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v rokoch 2008 až 2010 (Ruttkay a i. 2013a; 2013b). Súčasťou výskumných aktivít bolo nielen sledovanie zemných prác súvisiacich s výstavbou rýchlostnej cesty, ale aj pridružených stavieb, vrátane výstavby areálu Strediska správy a údržby rýchlostnej cesty R1 (SSÚR R1) na ľavom brehu potoka Selenec, v katastri Chrenová. Tu uskutočnený archeologický výskum, realizovaný v zimných mesiacoch január až marec 2010, priniesol nové doklady sídliskových objektov a nálezov z obdobia starého eneolitu. Zámerom predloženého príspevku je vyhodnotenie nálezovej situácie z tohto výskumu a komplexná analýza získaných prameňov (keramiky, drobných hlinených predmetov, zvieracích kostí, mazanice, kamennej industrie). Jedinečným nálezom je bohatou rytou výzdobou dekorovaná amfora jordanovskej kultúry, ktorá je na území Slovenska prvá svojho druhu. Analyzovaná lo-

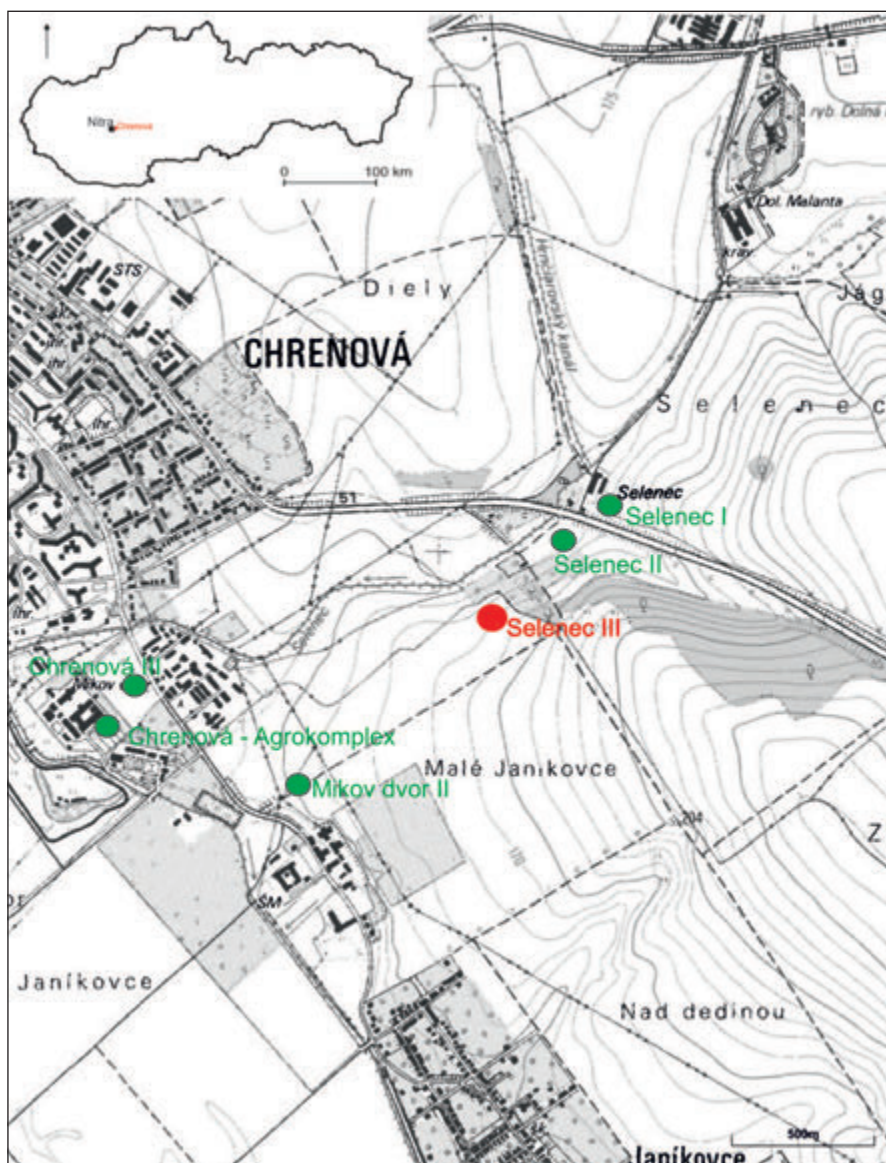
kalita preukázateľne spadá do rámca staroeneolitickeho osídlenia ludanickej skupiny na území dnešného Slovenska.

HISTÓRIA VÝSKUMU LOKALITY A JEJ PRÍRODNÉ PODMIENKY

Skúmaná plocha (obr. 1) sa nachádza na východnom okraji mesta Nitra, v katastri Chrenová, v polohe Selenec III na ľavom brehu potoka Selenec, južne od štátnej cesty I/51 smerujúcej z Nitry smerom do Levíc. Povodie potoka Selenec je celkovo bohaté na osídlenie z obdobia praveku až stredoveku. V blízkosti skúmanej plochy, najmä západne od nej v širšom priestore lokality Mikov dvor, boli v minulosti realizované viaceré menšie i väčšie archeologické výskumy, na ktorých sa zistili sídliskové objekty z praveku a stredoveku, ako aj stredoveké hroby (Hanuliak 1989, 218–220; 1993, 111; Hrmová 1958; Chropovský/Fusek 1985; Pavúk 1967a; 1967b). Ďalšie polykultúrne osídlenie bolo zaznamenané na terasovitej vyvýšenine medzi potokom Selenec a jeho sútokom s Janíkovským potokom (Fusek 1991; Kováčová 1972).

V rámci výstavby rýchlostnej cesty R1 v rokoch 2009 a 2010 boli východne od Nitry na ľavobreží potoka Selenec preskúmané viaceré nové rozsiahle

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-16-0449 a APVV-20-0044 a s podporou grantového projektu agentúry VEGA 2/0031/23.

Obr. 1. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Lokalizácia archeologického výskumu a vyznačenie ďalších blízkych polôh osídlením z obdobia Epilengyelu. Mapa N. Beljak Pažinová.

náleziská. V polohách Selenec I, II a III (obr. 1), na svahoch severne a južne od štátnej cesty I/51, sa preskúmali sídliskové objekty a kostrové hroby z obdobia eneolitu (ludanickej skupiny), staršej doby bronzovej a stredoveku (9.–14. stor.; *Bielich 2014; Daňová/Ruttkay 2011; Gabulová 2022; Gabulová/Bistáková/Jakab 2013, 57; Ruttkay a i. 2013a, 210*). Osídlenie ludanickej skupiny (92 objektov a 5 kostrových hrobov) sa sústredilo na polohe Selenec I (*Gabulová 2022*), ktorá sa nachádza približne 550 m severovýchodne od plochy stavby budovy SSÚR R1. Zrejme ďalší objekt ludanickej skupiny (obj. 7) bol zachytený aj na polohe Selenec II pri výskume hospodárskeho zázemia vrcholnostredovekého sídliska (*Bielich 2014, 695*), ktoré sa nachádza na protiahlom svahu od

polohy Selenec I a približne 350 m severovýchodne od plochy stavby budovy SSÚR R1.

Ďalšie sídliskové objekty zo záverečnej etapy lengyelskej kultúry boli v rámci výstavby rýchlostnej cesty R1 evidované aj na blízkych polohách Malé Janíkovce, Mikov dvor II (východne od Janíkovského potoka), kde sa našli aj sídliskové jamy zo stredoveku (10.–12. stor.) a pohrebisko z 8.–9. stor. (*Ruttkay a i. 2013b, 204, 205, obr. 109*). Náleziská boli zachytené aj v polohe Malé Janíkovce-Mikov dvor I (západne od Janíkovského potoka), kde sa zdokumentovala zaniknutá stredoveká osada z 10.–13. stor. a zberové nálezy z praveku (lengyelská kultúra?), doby rímskej i včasného stredoveku (*Ruttkay a i. 2011, 218; 2013b, 203, 204*).

Obr. 2. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Geofyzikálny prieskum flux-gate magnetometrom pod vedením doc. J. Tirpáka (február 2010). Foto M. Bielich.

Nálezisko analyzované v predloženom príspevku bolo zistené v priestore plochy stavby SSÚR R1 a nachádzalo sa na miernom západnom svahu klesajúcom k potoku Selenec, v nadmorskej výške 145 až 156 m a bolo označené ako poloha Selenec III (Ruttkay a i. 2013b, 206).

Okolie Seleneckého potoka je silne narušené postupnou eróziou svahov, čo negatívne vplývalo aj na zachytenie plytších sídliskových objektov v rámci archeologických výskumov. Na osídlenie vhodnú polohu, okrem priaznivej klímy (oblasť patrí do teplej klimatickej oblasti s charakteristickou teplotou nížinnou klímou) danú vhodnou nadmorskou výškou a dostupnosťou vodného zdroja, podmieňovali už od praveku aj úrodné pôdy (hnedozeme s prechodmi do černoze), ktoré už v pleistocéne vznikli na miestnom sprašovom podloží. Na geologických mapách majú nasledovnú charakteristiku: „eolické sedimenty: spraše a jemnopiesčité spraše, vápnité a sprašovitú hliny vcelku“.² Vo vyšších polohách na svahu, kde vplyvom erózie prišlo k degradácii pôdy, sprašové podložie chýba a na povrch vystupujú íly (Hreško/Pucherová/Baláž a kol. 2006, 16). Geomorfo-

logicky sa lokalita na polohe Selenec III nachádza v podcelku Žitavská pahorkatina na severnom okraji Podunajskej pahorkatiny, ktorá patrí do oblasti Podunajskej nížiny.³

PRIEBEH VÝSKUMU A OPIS NÁLEZOVEJ SITUÁCIE

1. etapa – geofyzikálny prieskum

Pred deštruktívnym terénnym výskumom sa v januári 2010 v mieste budúcej stavby SSÚR R1 uskutočnil geofyzikálny prieskum pod vedením J. Tirpáka. Meranie sa uskutočnilo magnetometrom s piatimi *fluxgate* sondami od firmy Sensys GmbH (Nemecko). Celkovo bola premeraná plocha s rozlohou 7500 m² s hustotou bodov 0,5 × 0,1 m (obr. 2). Na spracovanie nameraných údajov sa použil softvér Magneto (Sensys GmbH, Nemecko).

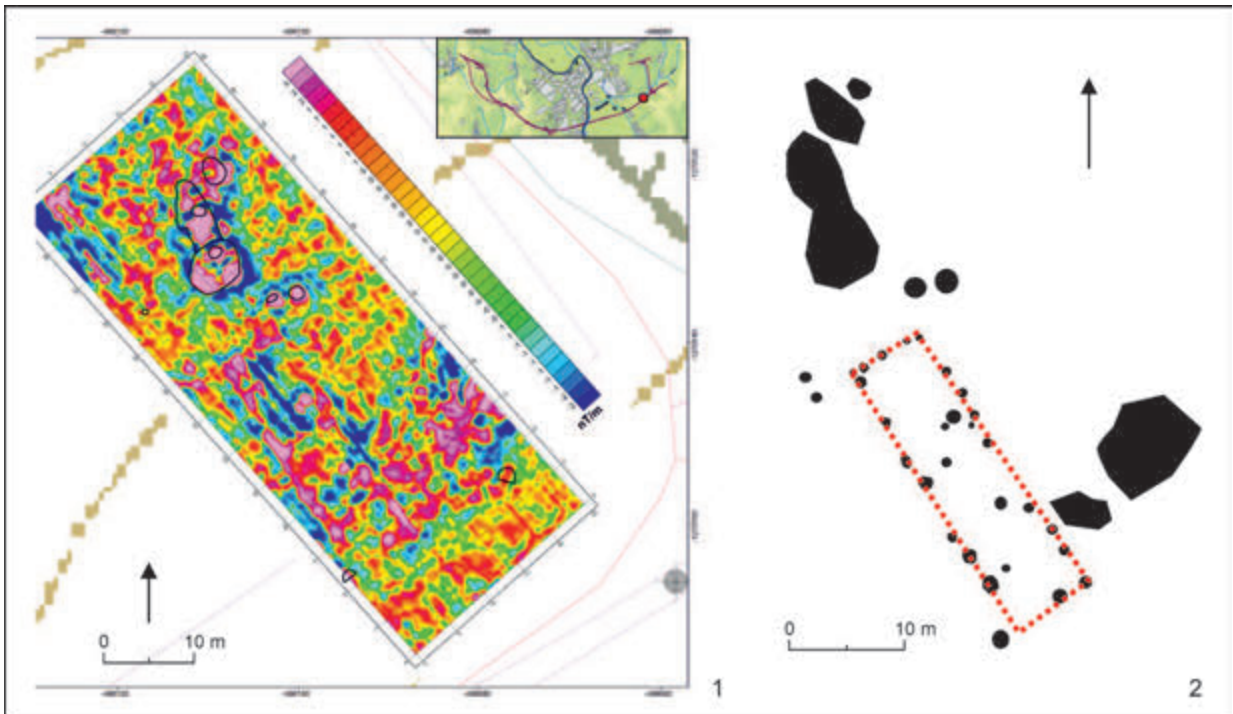
Geofyzikálny prieskum zachytil magnetické anomálie, ktoré bolo s veľkou pravdepodobnosťou možné považovať za archeologické objekty (obr. 3: 1). V juhozápadnej časti meranej plochy sa nachádzali anomálie interpretované ako konfigurácia kolových jám, prípadne žlabov, tvoriacich súčasť pozdĺžnych stien kvadratického domu s maximálnymi rozmermi cca 28 × 8 m (obr. 3: 2). Orientácia možného domu bola SZ – JV. Podobnú, ale menej výraznú konfiguráciu sa podarilo lokalizovať (obr. 3: 1) aj v severozápadnej časti plochy merania (vo vzdialenosti približne 12 m od prvého zachyteného obydlia; obr. 3: 1), kde bol zrejme situovaný ďalší dom (zachytená bola len jeho juhovýchodná časť s rozmermi 15 × 8 m). Výraznejšie sa na ploche ukazovali samostatne situované sídliskové jamy kruhového i viac pretiahnutého nepravidelného pôdorysu (obr. 3: 2).

2. etapa – deštruktívny archeologický výskum

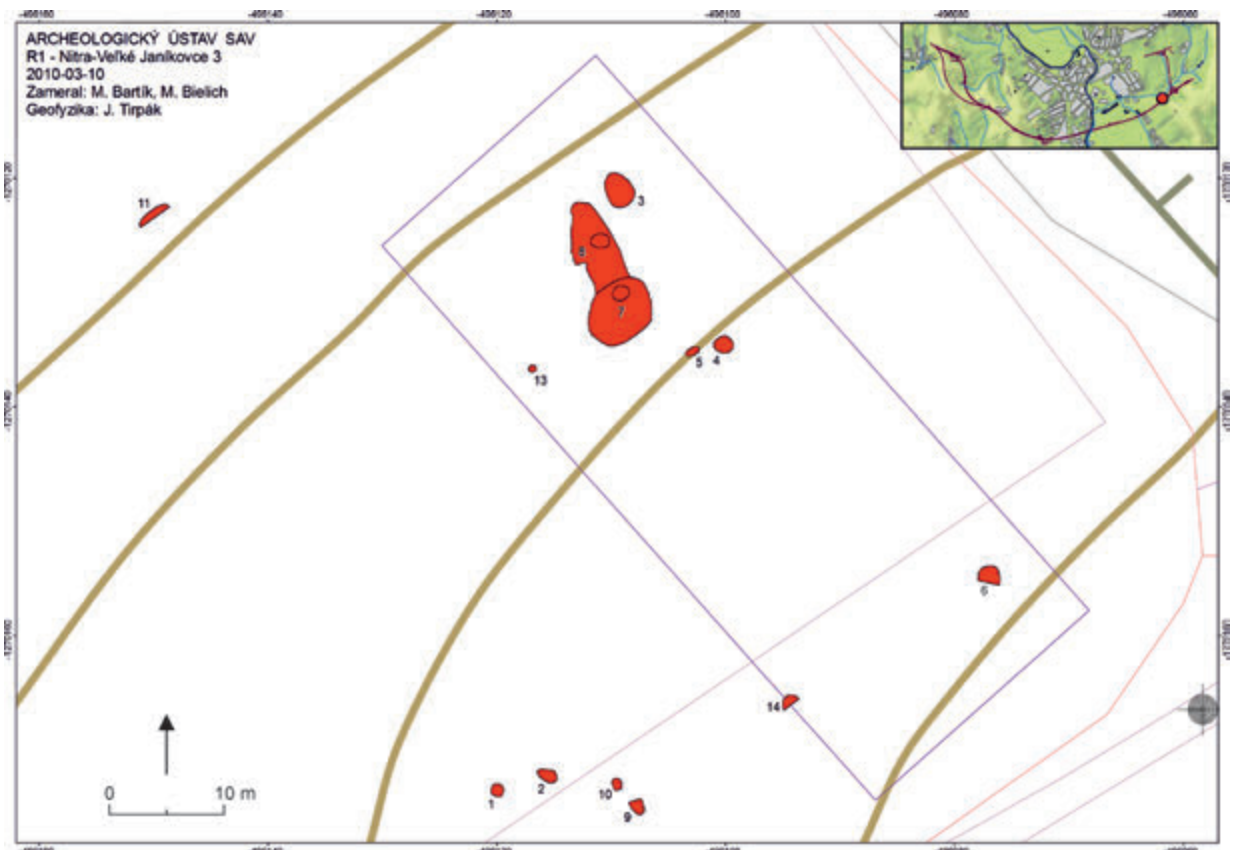
Predstihový záchranný archeologický výskum sa na predmetnej ploche uskutočnil v januári až marci 2010. Na začiatku bola z plochy mechanicky odstránená ornica, ako sa však ukázalo, plytšie objekty (napr. kolové jamy/žlaby tvoriace pôdorysy domov) boli v tejto fáze zničené. Identifikovať sa podarilo 14 porušených sídliskových objektov zahĺbených do žltého sprašového podložia (obr. 4), z nich 11 datovaných na základe materiálu do ludanickej skupiny. Objekty 4, 5 a 13 boli bez nálezov. Identifikované

² Geologická mapa SR M 1 : 50 000. <https://www.geology.sk/geoinfoportal/mapovy-portal/geologicke-mapy/> [18. 2. 2024]

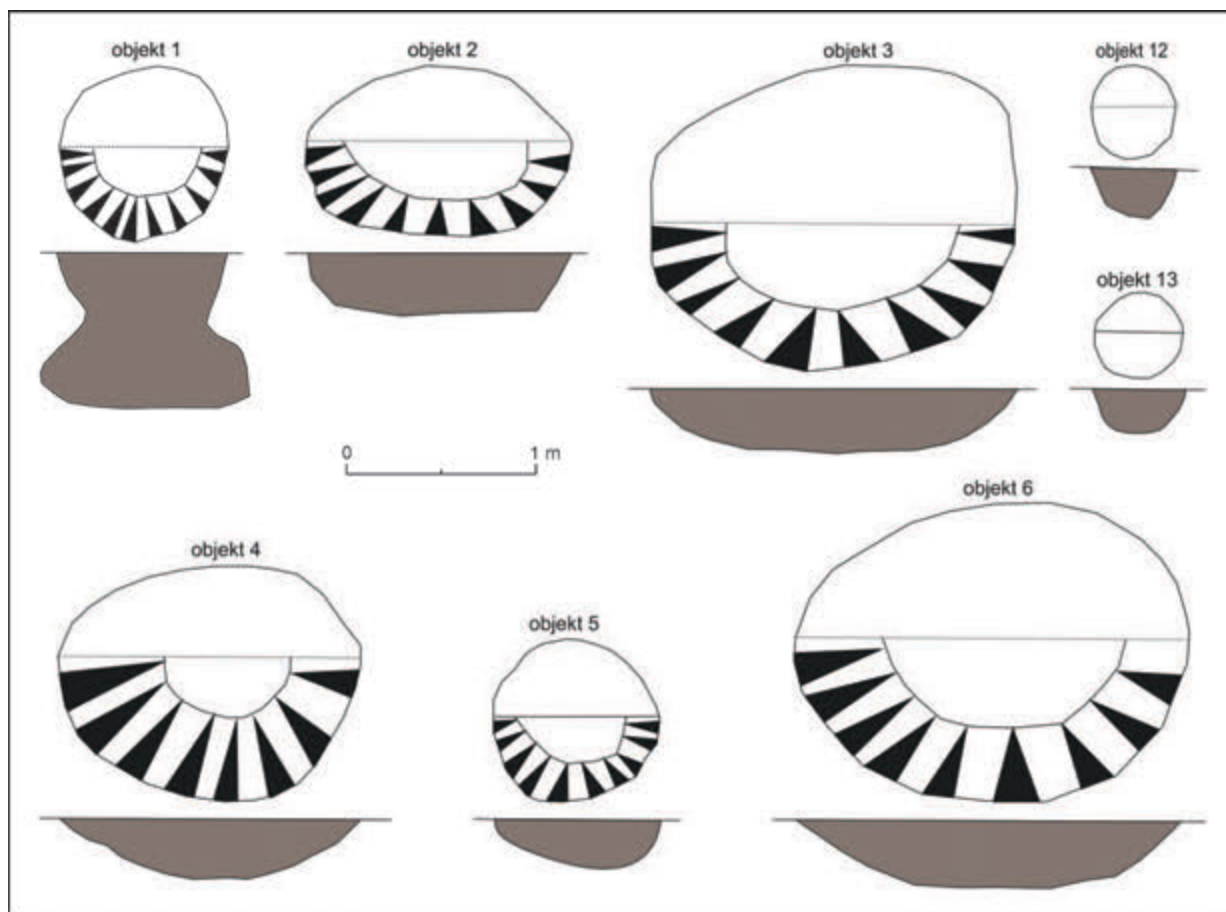
³ Geomorfologické členenie Slovenska <https://apl.geology.sk/mapportal/img/pdf/tm19a.pdf> [18. 2. 2024]

Obr. 3. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. 1 – výsledná mapa magnetických anomálií; 2 – interpretácia s lokalizáciou potenciálnych archeologických objektov a situovanie kolovej obytnej stavby. Autor M. Bielich.

Obr. 4. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Plán archeologického výskumu s vyznačenými preskúmanými archeologickými objektmi. Objekt 12 sa nachádzal mimo zaznamenanú plochu, južne od objektu 9. Autor M. Bielich.

Obr. 5. Nitra-Chrenová, poloha Seleneč III. Plány sídliskových objektov 1–6, 12, 13. Kresba M. Bielich, úprava N. Beljak Pažinová.

objekty boli začistené, zamerané a ich výplň plasticky vybraná. Pri ich skúmaní sa postupovalo po mechanických vrstvách, pričom väčšina objektov bola vybraná na dve etapy (najprv severná, následne po zdokumentovaní profilu južná polovica).

Nálezová situácia

Obj. 1 (obr. 5: 1; 6)

Sídliskový objekt kruhového pôdorysu s plynule klesajúcimi stenami do lievika, následne v spodnej polovici plynule sa rozširujúcimi stenami do oblých strán, dno bolo pravidelné, vaničkovitého tvaru.

Výplň: hnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: pr. 0,85 m, hĺ. 0,8 m.

Nálezy: 195 ks fragmentov keramiky (vrátane zdobenej amfory – importu jordanovskej kultúry), 14 ks zvieracích kostí, 2 ks štiepanej industrie (1 neopracovaná čepeľ, 1 driapadlo na fragmente jadra), mazanica.

Obj. 2 (obr. 5: 2)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu, v priereze mal vaničkovitý tvar so stenami plynule klesajúcimi ku

mierne vypuklému dnu. Na západnej strane bolo klesanie pozvoľnejšie.

Výplň: hnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: dĺ. 1,4 m, š. 0,9 m, hĺ. 0,3 m.

Nálezy: 39 ks fragmentov keramiky, 4 ks štiepanej industrie (2 neopracované čepele, 1 škrabadlo, 1 odpad – patinovaný silicit).

Obj. 3 (obr. 5: 3)

Sídliskový objekt mierne oválneho pôdorysu, v priereze mal vaničkovitý tvar so stenami plynule klesajúcimi ku mierne oblúkovitému dnu.

Výplň: hnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: dĺ. 1,9 m, š. 1,6 m, hĺ. 0,3 m.

Nálezy: 30 ks fragmentov keramiky, 11 ks zvieracích kostí, 3 ks štiepanej industrie (1 neopracovaná čepeľ, 1 opracovaná čepeľ, 1 odpad), mazanica.

Obj. 4 (obr. 5: 4)

Sídliskový objekt kruhovitého pôdorysu, v priereze mal vaničkovitý tvar so stenami plynule klesajúcimi ku mierne oblúkovitému dnu.

Výplň: hnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: dĺ. 1,6 m, š. 1,3 m, hĺ. 0,3 m.

Nálezy: bez nálezov.

Obr. 6. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Objekt 1. 1 – po odbere vrchnej vrstvy a vypreparovaní mazanícovej výplne; 2 – hore dnom otočená zdobená amfora jordanovskej kultúry tesne nad dnom objektu; 3 – detail zdobenej amfory depopovanej pri stene jamy; 4 – vypreparovanie náleзов keramiky a mazanice nad dnom sídelného objektu. Foto M. Bielich.

Obj. 5 (obr. 5: 5; 7: 1)

Sídliskový objekt kruhového pôdorysu, v priereze mal vaničkovitý tvar so stenami viac-menej plynule klesajúcimi ku mierne oblúkovitému dnu.

Výplň: hnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: pr. 0,9 m, hĺ. 0,3 m.

Nálezy: bez náleзов.

Obj. 6 (obr. 5: 6)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu, v priereze mal vaničkovitý tvar so stenami plynule klesajúcimi ku mierne oblúkovitému dnu. Na západnej strane bolo klesanie pozvoľnejšie.

Výplň: hnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: dĺ. 2,1 m, š. 1,6 m, hĺ. 0,38 m.

Nálezy: 48 ks fragmentov keramiky, 2 ks štiepanej industrie (1 škrabadlo, 1 drobný odštep s retušou).

Obj. 7 (obr. 7: 3; 8: 1)

Sídliskový objekt kruhového pôdorysu, v priereze mal vaničkovitý tvar so stenami oblúkovite klesajúcimi ku mierne oblúkovitému dnu.

Výplň: čiernohnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: pr. 1,7 m, hĺ. 0,5 m.

Nálezy: 53 ks fragmentov keramiky, 16 ks zvieracích kostí, 2 ks štiepanej industrie (1 úštep, 1 jadro), 1 ks fragmentu kamennej podložky, mazanica.

Obj. 8 (obr. 7: 3; 8: 2)

Sídliskový objekt nepravidelného v severnej časti oválneho pôdorysu, v priereze mal vaničkovitý tvar so stenami oblúkovite klesajúcimi ku mierne nepravidelnému dnu. Objekt bol v superpozícii s obj. 7, ktorý ho porušil v južnej časti.

Výplň: čiernohnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: dĺ. 3 m, š. 1,4 m, hĺ. 0,5 m.

Nálezy: 120 ks fragmentov keramiky, 3 ks fragmentov z kolieska (drobný predmet), 25 ks zvieracích kostí, 36 ks štiepanej industrie (5 neopracovaných čepelí, 2 opracované čepelie, 2 jadrá, 27 ks odpad), 2 ks neopracovaných kameňov, mazanica.

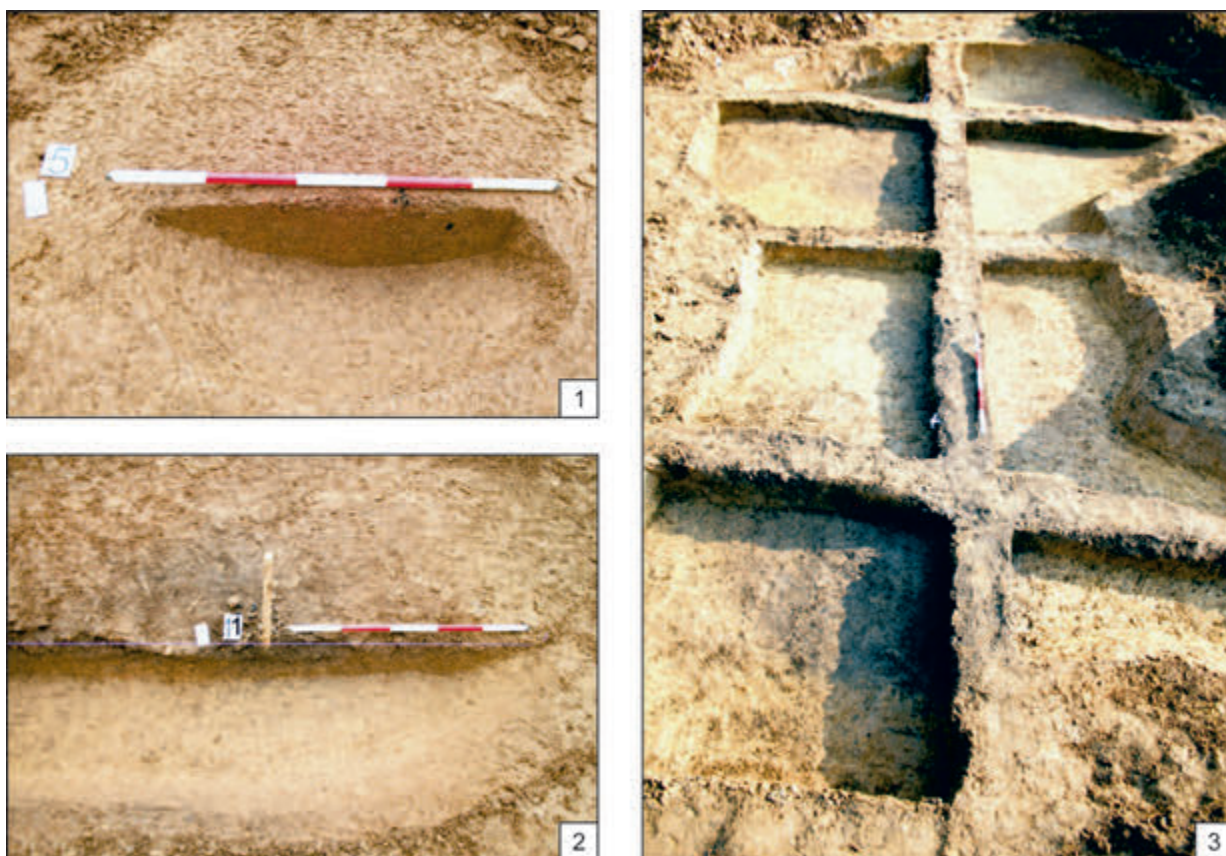
Obj. 9 (obr. 8: 3; 9)

Sídliskový objekt kruhového pôdorysu s prierezom hruškovitého tvaru. Steny plynule klesali ku mierne oblúkovitému dnu.

Výplň: hnedá humusovitá kompaktná vrstva, ktorá bola približne v polovici objektu prerušená pomerne súdržnou vrstvou mazanice a cca 0,2 m pod ňou bola ďalšia výraznejšia tenká vrstva (hrúbka do 0,05 m) hutnej hnedosivej hliny.

Rozmery: dĺ. 1,4 m, š. 1,2 m, hĺ. 1, 2 m.

Nálezy: 368 ks fragmentov keramiky (v rámci toho aj jedna rekonštruovateľná kónická misa), 1 ks fragmentu kolieska (drobný predmet), 7 ks štiepanej industrie (2 neopracované čepelie, 4 opracované čepelie, 1 odpad), mazanica.

Obr. 7. Nitra-Chrenová, poloha Seleneč III. 1 – objekt 5 po výbere severnej polovice výplne; 2 – objekt 11 po výbere severnej polovice výplne; 3 – objekt 7 (v popredí) a 8 skúmané sektorovou metódou. Foto M. Bielich.

Obj. 10 (obr. 8: 4)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu, v priereze mal vaničkovitý tvar so stenami oblúkovite klesajúcimi ku mierne nepravidelnému dnu.

Výplň: čiernohnedá humusovitá kompaktná vrstva. Vo výplni v južnej polovici bola výraznejšia mazanícová vrstva.

Rozmery: dĺ. 1 m, š. 0,76 m, hĺ. 0,25 m.

Nálezy: 37 ks fragmentov keramiky, mazanica.

Obj. 11 (obr. 7: 2; 8: 5)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu, v priereze mal vaničkovitý tvar so stenami oblúkovite klesajúcimi ku mierne nepravidelnému dnu.

Výplň: čiernohnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: dĺ. 2,4 m, š. 1 m, hĺ. 0,4 m.

Nálezy: 26 ks fragmentov keramiky, 19 ks zvieracích kostí, 3 ks štiepanej industrie (1 škrabadlo, 1 šikmo retušovaná čepeľ, 1 rydlo).

Obj. 12 (obr. 5: 7)

Sídliskový objekt kruhového pôdorysu, v priereze mal vaničkovitý tvar so stenami plynule klesajúcimi ku mierne oblúkovitému dnu.

Výplň: čiernohnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: pr. 0,42 m, hĺ. 0,22 m.

Nálezy vo výplni: 5 ks fragmentov keramiky.

Obj. 13 (obr. 5: 8)

Sídliskový objekt kruhového pôdorysu, v priereze mal vaničkovitý tvar so stenami plynule klesajúcimi ku mierne oblúkovitému dnu.

Výplň: čiernohnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: pr. 0,5 m, hĺ. 0,22 m.

Nálezy vo výplni: bez nálezov.

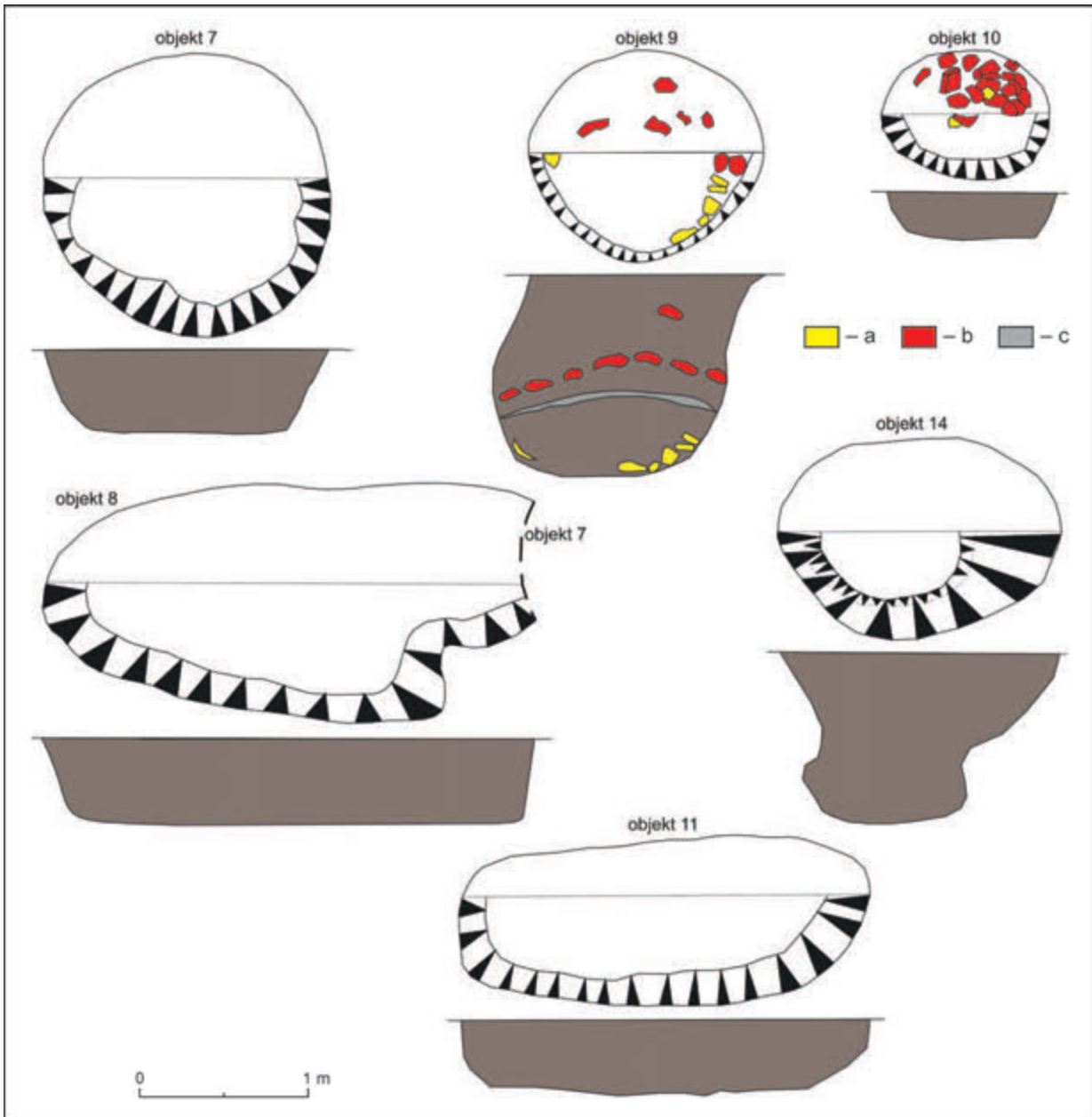
Obj. 14 (obr. 8: 6)

Sídliskový objekt na povrchu nepravidelného kruhového pôdorysu, s lievikovitým ústím, v spodnej polovici sa steny plynule rozširovali do strán, dno bolo pravidelné, vaničkovité. V priereze mal objekt nepravidelný hruškovitý tvar.

Výplň: čiernohnedá humusovitá kompaktná vrstva.

Rozmery: dĺ. 1,7 m, š. 1,2 m, hĺ. 1 m.

Nálezy vo výplni: 60 ks fragmentov keramiky, 1 ks zvieracej kosti.

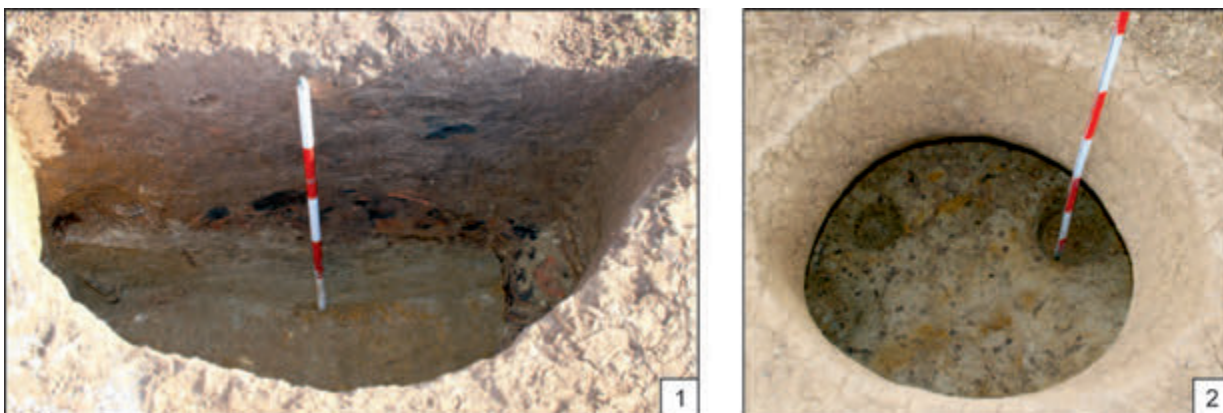

Obr. 8. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Plány sídliskových objektov 7–11, 14. Legenda: a – keramické fragmenty; b – mazanica; c – tenká vrstva hnedosivej hliny. Kresba M. Bielich, úprava N. Beljak Pažinová.

Vyhodnotenie sídliskových objektov

Z dôvodu dlhodobého porušovania objektov mechanickou orbou a odobratia ich vrchných častí počas skrývky ornice z plochy pred začiatkom archeologického výskumu, sú naše informácie o ich pôvodných rozmeroch len zlomkovité. Celkovo bolo po skrývke ornice na ploche zachytených 14 objektov s rôznou veľkosťou, pohybujúcou sa od 0,42 m až po 3 m (obr. 5; 8). Väčšinu z nich vieme zaradiť medzi bežné sídliskové objekty vyplnené sídelným odpadom bez presne určiteľnej funkcie. Na ploche sa vyskytli aj

väčšie sídliskové jamy, ktoré môžeme v rámci primárnej funkcie považovať za hliníky (obj. 7, pravdepodobne aj obj. 3, 6 a 8), ktoré boli následne využité na odpad. Ďalšie tri objekty s profilom hruškovitého tvaru a s lievikovitým ústím (obj. 1, 9 a 14) spĺňajú atribúty zásobnice. Poslednú kategóriu identifikovateľných objektov tvoria kolové jamy (obj. 12 a 13). Značná variabilita je badateľná aj v prípade zachytenej hĺbky objektov. Početné zastúpenie mali hlavne plytké objekty s hĺbkou medzi 0,22–0,5 m. Medzi hlbšie objekty radíme len zásobnice (obj. 1, 9 a 14), ktoré siahali až do úrovne 0,8–1,2 m.

Obr. 9. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Objekt 9. 1 – po výbere severnej polovice výplne a zachytení výraznej maza-
nicovej vrstvy (viditeľná v profile); 2 – pohľad na dno po výbere výplne. Foto M. Bielich.

NÁLEZOVÝ SÚBOR

Materiál ludanickej skupiny sa našiel vo výplni 11 zo 14 objektov zdokumentovaných v rámci plochy stavby budovy SSÚR R1 v Nitre. Z nich pochádzalo celkovo 1138 ks hnuateľných nálezov. Ide o keramické zlomky (986 ks), zlomky kotúčovitých predmetov (4 ks), zvieracie kosti/zuby (86 ks), kamennú podložku (1 ks), neopracované kamene (2 ks) a štiepanú kamennú industriu (59 ks). Zlomky a úlomky mazanice boli taktiež identifikované v šiestich objektoch, ich množstvo však nebolo spočítané na kusy.

V rámci zberu z plochy bolo vyzbieraných ďalších 49 ks črepov a 2 ks štiepanej kamennej industrie (1 úštep, 1 škrabadlo) medzi obj. 1 a 2, ako aj 12 ks črepov z okolia obj. 7 a 8.

Nálezy zodpovedajú bežnému sídliskovému odpadu, z ktorého vo výplni objektov zostali také druhy prameňov, ktoré nepodliehajú rýchlemu rozkladu. Ich druhové zloženie je zároveň limitované záchranným charakterom výskumu. Výplne objektov neboli preosievané ani preplavované, teda absentujú makrozvyšky, prípadne aj drobnejšie artefakty.

Keramika

Keramika sa nachádzala v 11 zo 14 sídliskových objektov. Nakoľko výplň objektov nebola odobraná podľa pravidelných mechanických vrstiev, nie je možné sledovať distribúciu keramiky podľa hĺbky, resp. zmien hustoty nálezov v jednotlivých objektoch. Determinujúcim faktorom je aj skutočnosť, že 12 objektov bolo pomerne plytkých (zachytená hĺbka od 0,22 m do 0,5 m). Tieto podliehali dlhodobo poľnohospodárskej činnosti a ich výplň

v horných vrstvách sa postupne strácala. Napríklad v objektoch zachovaných do hĺbky len 0,4 m sa počet keramických fragmentov pohyboval od 5 do 48 ks. Jedinou výnimkou bol obj. 1, v ktorého výplni sa našlo až 195 ks črepov, napriek maximálnej hĺbke 0,4 m. Výskum potvrdil elementárny predpoklad, že početnosť keramiky bola najväčšia v rozsiahlych a hlavne hlbších objektoch, ktoré predstavovali hliníky (obj. 7 a 8) a zásobné jamy (obj. 9 a 14).

Keramický materiál (tabela 1) nachádzajúci sa vo výplni sídliskových jám predstavoval prevažne hrubú (60 %), strednozrnnú až zrnitú keramiku s kamienkami s veľkosťou v priemere 2–3 milimetre, ale aj s väčšími prímiesami anorganickej zložky. Jemná, jemnozrnná keramika mala približne 40 % zastúpenie. Povrch (vonkajší aj vnútorný) väčšiny črepov bol hladný (80 %). Objavil sa však aj drsný, výrazne zrnitý povrch (20 %) a ani v jednom prípade nebol zaznamenaný leštený povrch. Farebné spektrum keramického cesta sa pohybovalo medzi hnedou (40 %), oranžovou (35 %), sivou (25 %) farbou a ich variáciami.

Chronologické zloženie črepov z výplne 11 objektov bolo homogénne. Nálezy pôsobili chronologicky jednotným dojmom a je ich možné zaradiť do starého eneolitu – ludanickej skupiny. Analyzovaný keramický materiál často vykazoval stopy abrázie, hlavne v prípade menších atypických nálezov s maximálnou veľkosťou črepu do 3 × 3 cm, menej do 5 × 5 cm (cca 60 % črepov v súbore patrilo do tejto veľkosti). V prípade fragmentov väčších rozmerov boli pozorovateľné aj čerstvé lomy a z niekoľkých objektov (obj. 1, 8, 9 a 10) bolo možné rekonštruovať črepy do väčších častí nádob.

Najväčší počet črepov (902 ks) tvoria atypické fragmenty (86,5 %), zvyšok predstavujú okraje (69 ks), dna (24 ks), uchá (27 ks), výčnelky (18 ks).

Tabela 1. Nitra-Chrenová, poloha Seleneec III. Databáza výberu úžitkovej a stolovej keramiky.

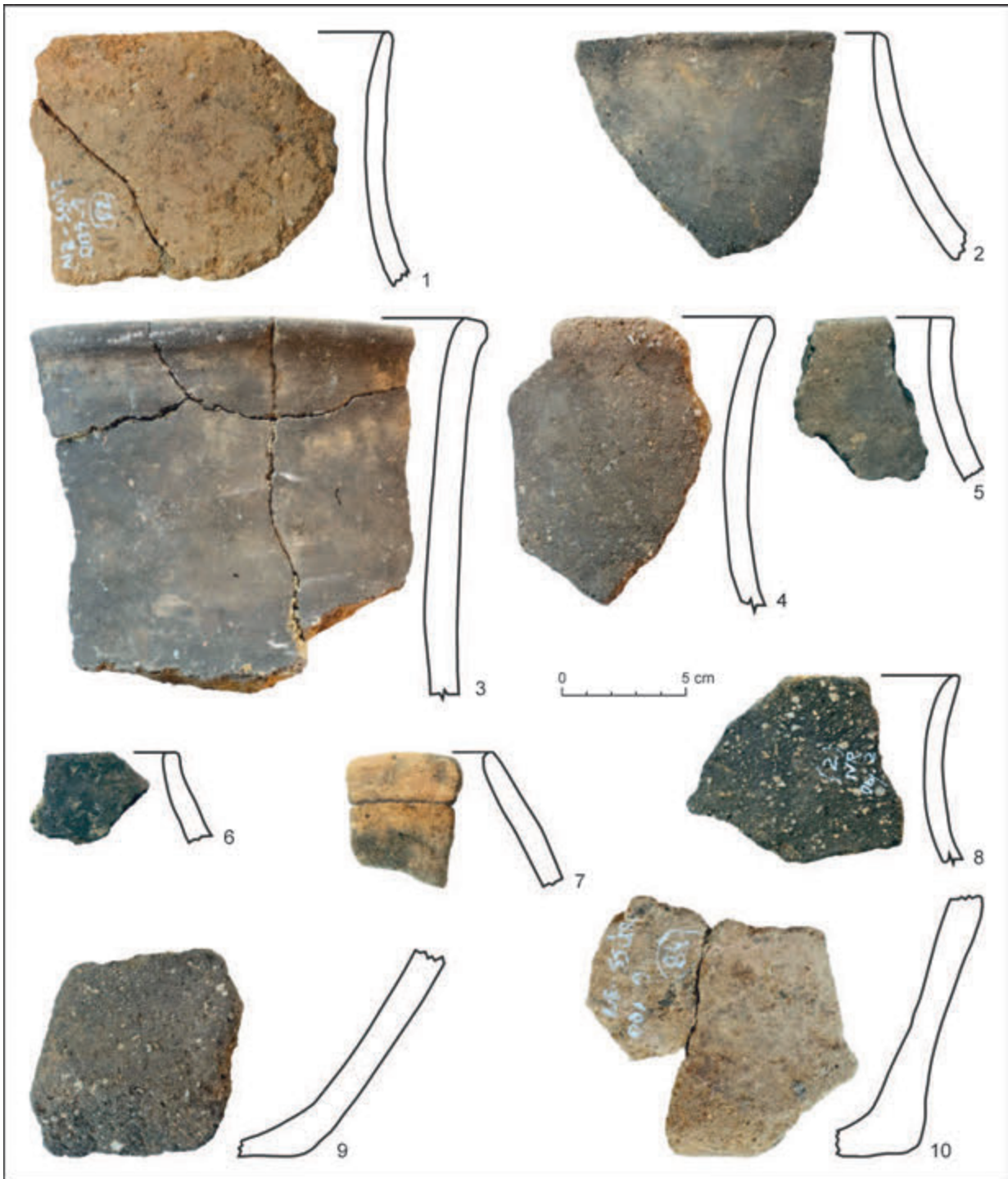
Objekt	Príráskové číslo	Počet črepov	Zachovalosť	Druh keramiky	Material	Keramiká trieda	Hrúbka steny [mm]	Hrúbka steny	Hrúbka steny [mm]	Priemer výduta [mm]	Priemer dna [mm]	Tvar plastikej aplikácie	Okraj	Hrdlo	Plece	Výdute	Spodok	Dno	Farba von	Farba dna	Úprava povrchu (von)	Úprava povrchu (dnu)	Obrázok
1	52	1	okraj s hrdlom	hrubá	jennozrný	-	5	mierne polohrubostenná	150	-	-	-	rovný	kónické	-	-	-	-	sivá	sivá	hladená	hladená	10: 6
1	93	1	výdute	jemná	stredozrný	bičkónická nádoba?	4-5	mierne polohrubostenná	250	-	-	-	-	-	-	dvokónické	-	-	sivá	sivá	hladená	hladená	12: 16
1	93	3	telo so zaobleným horizontálnym uchom	hrubá	stredozrný	-	8	polohrubostenná	-	-	-	zaoblené zobákovité ucho	-	-	-	-	-	-	sivá	hnedá	hladená	hladená	12: 5
1	81	13	okraj, zdobené telo, dno	jemná	jennozrný	amfora	5	mierne polohrubostenná	120	200	150	-	zúžený	von vyhnulé/roztvorené	-	dvokónické	oblé	oblé	sivá	sivá	hladená	hladená	13: 1
1	93	6	okraj	hrubá	stredozrný	-	8-9	polohrubostenná	> 300	-	-	-	zaoblený	rovný	-	-	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	-
1	80	8	okraj, telo, dno	hrubá	jennozrný	-	10-12	hrubostenná	250	-	-	-	zaoblený	kónické	-	-	kónický	odsadené	oranžová	oranžová	hladená	zrnitá	10: 2,10
1	82	1	okraj	jemná	jennozrný	-	3	tenkostenná	-	-	-	-	zaoblený	-	-	-	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	-
1	80	4	okraj s hrdlom	hrubá	stredozrný	-	8-9	polohrubostenná	270	-	-	-	zaoblený	priame	-	-	-	-	sivá	sivá	hladená	hladená	-
1	82	2	okraj s hrdlom	hrubá	zrnitý	-	7	polohrubostenná	290	-	-	-	zaoblený	rovne/mierne von vyhnulé	-	-	-	-	oranžová	oranžová	hladená	zrnitá	10: 1
1	82	3	okraj	hrubá	jennozrný	-	6	mierne polohrubostenná	200	-	-	-	rovný	rovne	-	-	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	-
1	83	6	okraj s hrdlom	hrubá	jennozrný	-	8	polohrubostenná	210	-	-	-	zaoblený	rovne	-	-	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	-
1	83	2	telo s výčnelkom	hrubá	jennozrný	-	8-9	polohrubostenná	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	oranžová	sivá	hladená	hladená	-
1,2	53	1	telo s výčnelkom	hrubá	stredozrný	-	3-4	mierne polohrubostenná	-	-	-	-	-	-	-	oblé	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	11: 9
1,2	53	1	dno	hrubá	hrubozrný	-	7	polohrubostenná	-	90	-	-	-	-	-	-	kónický	oblé	hnedá	hnedá	hladená	zrnitá	11: 11
1,2	94	5	zaoblené horizontálne ucho	hrubá	zrnitý	-	10-12	hrubostenná	-	-	-	zaoblené zobákovité ucho	-	-	-	-	-	-	hnedo-sivá	hnedá	zrnitá	zrnitá	11: 6
2	2	2	dno	jemná	stredozrný	-	4-5	mierne polohrubostenná	-	120	-	-	-	-	-	-	-	oblé	hnedá	hnedá	hladená	hladená	-
2	54	2	dno	hrubá	zrnitý	-	5-6	mierne polohrubostenná	-	120	-	-	-	-	-	-	-	oblé	hnedá	hnedá	hladená	hladená	-
2	2	1	okraj s hrdlom	hrubá	zrnitý	-	7	polohrubostenná	-	-	-	-	zúžený	mierne von vyhnuté	-	-	-	-	sivá	oranžová	zrnitá	zrnitá	10: 8
3	3	1	okraj s hrdlom	jemná	stredozrný	pohár?	3-4	tenkostenná	cca 100	-	-	-	zaoblený	priame	-	-	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	12: 2
3	4	1	okraj s náznakom ucha	jemná	jennozrný	-	6-7	polohrubostenná	150	-	-	ucho, zaoblené	zaoblený	-	-	-	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	-
3	4	1	telo s výčnelkom	hrubá	zrnitý	-	6-7	polohrubostenná	-	-	-	výčnelok, okrúhly	-	-	-	-	-	-	oranžová	hnedá	zrnitá	zrnitá	11: 2
3	4	1	telo s výčnelkom	hrubá	zrnitý	-	9	polohrubostenná	-	-	-	výčnelok, plochý veľký	-	-	-	-	-	-	hnedá	hnedá	zrnitá	zrnitá	11: 3
6	85	1	telo s uchom	hrubá	hrubozrný	-	7	polohrubostenná	-	-	-	zaoblené zobákovité ucho	-	-	-	-	-	-	hnedá	hnedá	zrnitá	zrnitá	-
6	55	1	dno	hrubá	zrnitý	-	9-10	hrubostenná	-	200	-	-	-	-	-	-	-	oblé	hnedá	hnedá	hladená	zrnitá	-
7	6	1	telo s výčnelkom	jemná	zrnitý	-	4-5	mierne polohrubostenná	-	-	-	výčnelok, obýj, malý	-	-	-	oblé	-	-	oranžová	sivá	hladená	zrnitá	12: 10
7	5	1	okraj s hrdlom	jemná	stredozrný	misa so zatiahnutým ústím	5	mierne polohrubostenná	-	-	-	-	zaoblený	kónické	-	-	-	-	sivá	hnedá	zrnitá	zrnitá	12: 3

Tabela 1. Pokračovanie.

Objekt	Príraskové číslo	Počet črepov	Zachovalosť	Druh keramiky	Material	Keramická trieda	Hrúbka steny [mm]	Hrúbka steny	Priemer výduta [mm]	Priemer dna [mm]	Tvar plastikej aplikácie	Okraj	Hrdlo	Plece	Vyduťte	Spodok	Dno	Farba von	Farba dnu	Úprava povrchu (von)	Úprava povrchu (dnu)	Obrázok
7	5	1	okraj	hrubá	zrnitý	-	5	mierne polohrubostenná	150	-	-	zaoblený	kónické	-	-	-	-	hnedá	hnedá	zrnitá	zrnitá	-
7	38	1	ucho	hrubá	jemnozrný	-	7	polohrubostenná	-	-	zobákovité ucho?	-	-	-	-	-	-	hnedá	hnedá	hladená	-	-
7	6	2	okraj s telom	jemná	stredozrný	oblá misa	4	mierne polohrubostenná	150	170	-	zaoblený	-	klenuté	oblé	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	12: 5
7	7	2	okraj s telom	jemná	jemnozrný	miniaturná miska?	3-4	mierne polohrubostenná	70	-	-	zaoblený	priame	-	oblé	-	-	tmavo-sivá	tmavo-sivá	hladená	hladená	12: 6
7,8	7	1	výčnelok?	hrubá	jemnozrný	-	15	hrubostenná	-	-	výčnelok?	-	-	-	-	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	-
8	9	1	dno	hrubá	stredozrný	-	10-12	hrubostenná	-	-	-	-	-	-	-	-	oblé	hnedá	sivá	zrnitá	zrnitá	-
8	57	1	dno	hrubá	stredozrný	-	6-7	polohrubostenná	-	100-120	-	-	-	-	-	-	oblé	sivá	sivá	zrnitá	zrnitá	-
8	10	5	tele s uchami	hrubá	zrnitý	-	6-7	polohrubostenná	-	-	zabalené zobákovité ucho	-	-	-	oblé	-	-	sivá	sivá	hladená	zrnitá	-
8	9	1	okraj	jemná	jemnozrný	-	1-4	mierne polohrubostenná	-	-	-	vytrotý	-	-	-	-	-	sivá	sivá	hladená	hladená	-
8	56	1	okraj	hrubá	-	-	8-9	polohrubostenná	-	-	-	rovný	priame	-	-	-	-	sivá	sivá	hladená	hladená	-
8	9	1	ucho	jemná	jemnozrný	-	5	mierne polohrubostenná	-	-	pásikové ucho	zaoblený	-	-	-	-	-	sivá	sivá	hladená	hladená	-
8	10	1	okraj s plecóm s výčnelkom	jemná	stredozrný	miniaturná miska?	5	mierne polohrubostenná	120	-	výčnelok, kužeľovitý, malý	zaoblený	priame	oblé	-	-	-	hnedá	hnedá	hladená	zrnitá	12: 4
8	39	1	okraj s hrdlom	hrubá	jemnozrný	-	9-10	hrubostenná	-	-	-	rovný	kónické	-	-	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	10: 5
8	39	2	okraj s hrdlom a uchom	hrubá	stredozrný	amfora	8	polohrubostenná	-	-	zabalené zobákovité ucho	zaoblený	von vyhnuté/roztvorené	-	oblé	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	12: 7
8	8	1	dno	jemná	stredozrný	-	6	mierne polohrubostenná	-	120	-	-	-	-	-	-	oblé	oranžová	sivá	hladená	hladená	-
8	56	1	okraj s hrdlom s uchom na pomenu dží pleca a hrdla	jemná	jemnozrný	amforovitá nádoba	5	mierne polohrubostenná	-	-	ucho, zaoblené malé	zaoblený	von vyhnuté	oblé	-	-	-	hnedá	sivá	hladená	hladená	12: 8
8	39	1	okraj až vyduťte s výčnelkom	jemná	jemnozrný	misa/zvláštny tvar	4-5	mierne polohrubostenná	300	-	výčnelok, oválny	zúžený	jemne von vyhnuté	-	ostré	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	12: 11
9	1	2	vyduťte s náznakom ucha	hrubá	stredozrný	-	8	polohrubostenná	-	>300	náznak ucha	-	-	-	oblé	-	-	hnedá	oranžová	hladená	hladená	-
9	1	1	vyduťte s náznakom ucha	hrubá	hrubozrný	-	8	polohrubostenná	-	>300	náznak ucha	-	-	-	oblé	-	-	sivá	sivá	zrnitá	zrnitá	-
9	12	2	okraj s hrdlom/plecom	hrubá	jemnozrný	-	8	polohrubostenná	140	-	-	zaoblený	kónické	-	-	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	10: 7
9	12	1	dno	hrubá	zrnitý	-	7	polohrubostenná	-	-	-	-	-	-	-	-	oblé	oranžová	oranžová	zrnitá	zrnitá	-
9	1	4	okraj až vyduťte s náznakom výčnelku?	jemná	jemnozrný	oblá misa?	5-6	mierne polohrubostenná	240	-	náznak výčnelku?	zaoblený	kónické zúžené	oblé	oblé	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	12: 15
9	12	1	dno	hrubá	stredozrný	-	8	polohrubostenná	-	-	-	-	-	-	-	-	oblé	hnedá	hnedá	hladená	hladená	-
9	84	4	dno	hrubá	hrubozrný	-	12	hrubostenná	-	260	-	-	-	-	-	zaoblený	odsadené	oranžová	oranžová	hladená	hladená	11: 12
9	58	9	tele s uchom	jemná	jemnozrný	amfora?	7-8	polohrubostenná	-	350	zabalené ucho malé	-	-	kónické	-	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	12: 14

Tabela 1. Pokračovanie.

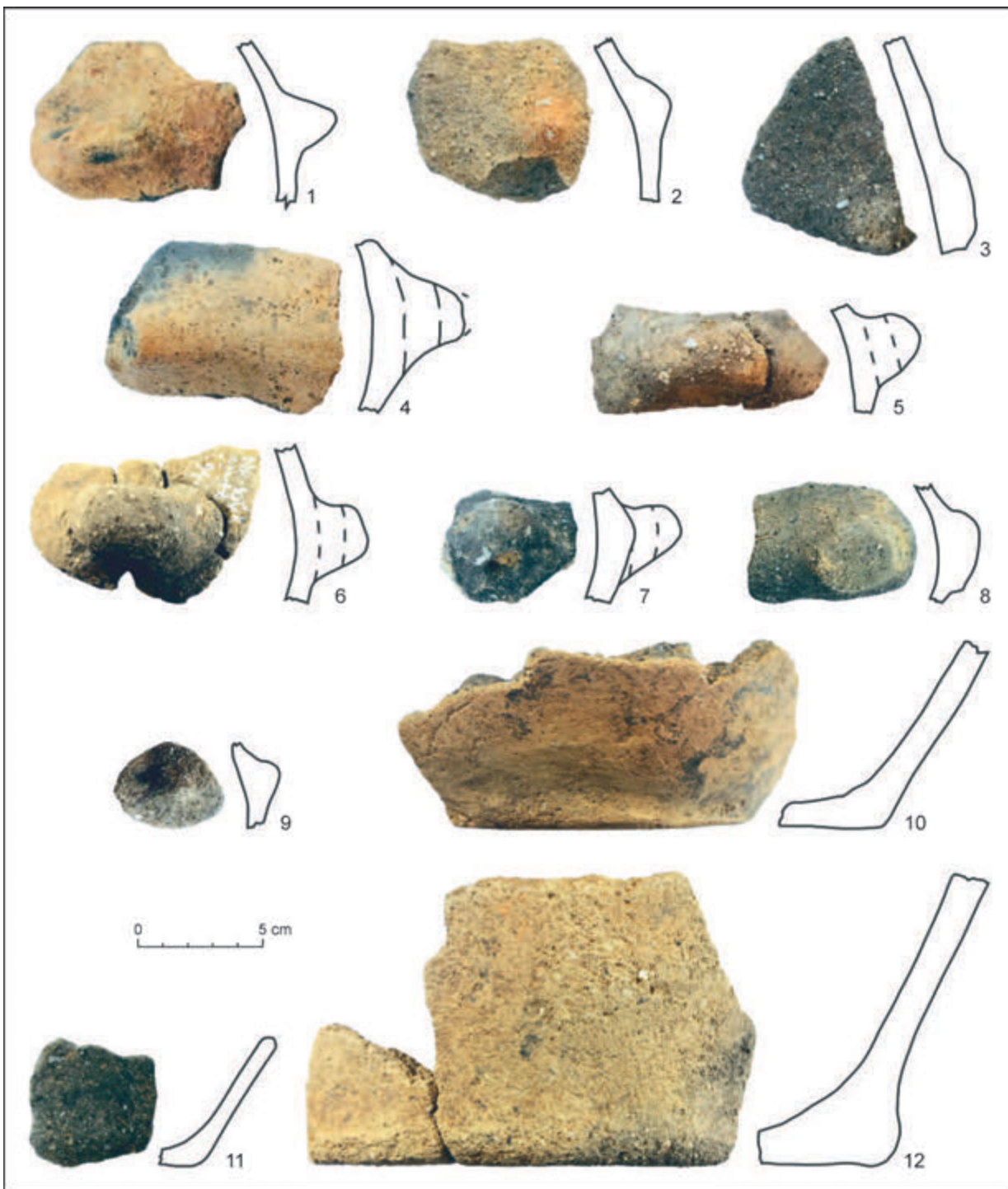
Objekt	Prírazkové číslo	Počet črepov	Zachovanosť	Druh keramiky	Material	Keramická trieda	Hrúbka steny [mm]	Hrúbka steny	Hrúbka steny [mm]	Priemer vyduťia [mm]	Priemer dna [mm]	Tvar plastické aplikácie	Okraj	Hrdlo	Plece	Vyduťie	Spodok	Dno	Farba von	Farba dnu	Úprava povrchu (von)	Úprava povrchu (dnu)	Obrázok
9	12	3	okraj s telom s ro-halým uchom	jemná	stredozrný	biľonická nádoba?	6	mierne polohrubostenná	-	-	-	zobákovité zaoblené ucho	zaoblený	kónické zúžené	kónické	oblé	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	12: 12
9	14	3	telo s výčnelkom	hrubá	stredozrný	-	8	polohrubostenná	-	-	-	výčnelok, oválny	-	-	-	oblé	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	-
9	12	2	vyduťie s náznakom ucha	jemná	jemnozrný	-	8	polohrubostenná	-	-	-	náznať ucha	-	-	-	oblé	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	-
9	40	2	dno	hrubá	zrnitý	-	7-8	polohrubostenná	-	-	120	-	-	-	-	-	ostré	-	oranžová	oranžová	zrnitá	zrnitá	11: 10
9	14	1	okraj	jemná	jemnozrný	-	5	mierne polohrubostenná	140	-	-	-	zaoblený	kónické (zúžené)	-	-	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	-
9	59	10	telo s výčnelkom	hrubá	jemnozrný	-	7-8	polohrubostenná	-	-	-	výčnelok, oválny veľký	-	-	-	-	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	11: 1
9	59	3	okraj až vyduťie, ucho pod okrajom	jemná	stredozrný	šálka	4-5	mierne polohrubostenná	150	-	-	ucho zaoblené pásičkové	zaoblený	kónické zúžené	kónické	dvojkónické	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	12: 13
9	41	3	okraj s hrdlom	jemná	jemnozrný	širokoroz-tvorená misa?	5	mierne polohrubostenná	180	-	-	-	zaoblený	von vlnulé/roztvorené	-	-	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	12: 9
9	60	1	zobákovité ucho	hrubá	stredozrný	-	7-10	polohrubostenná	-	-	-	zobákovité ucho	-	-	-	oblé	-	-	sivá	sivá	hladená	hladená	11: 7
9	84	1	vyduťie s náznakom ucha	hrubá	stredozrný	-	8	polohrubostenná	-	-	-	zaoblené zobákovité ucho	-	-	-	oblé	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	11: 4
9	13	4	okraj až dno	jemná	jemnozrný	misica kónická	5	mierne polohrubostenná	165	-	50	-	zúžený	-	-	-	kónický	oblé	hnedá	hnedá	hladená	hladená	13: 2
10	61	4	telo a rohaté ucho	jemná	jemnozrný	-	6	mierne polohrubostenná	-	-	-	zobákovité ucho	-	-	-	oblé	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	-
10	42	1	ucho	jemná	jemnozrný	-	6	mierne polohrubostenná	-	-	-	zobákovité ucho, malé	-	-	-	-	-	-	oranžová	oranžová	hladená	hladená	-
10	61	3	vyduťie s výčnelkom	hrubá	stredozrný	hrniec	5-6	mierne polohrubostenná	-	300	-	výčnelok, plochý veľký	-	-	-	oblé	-	-	hnedo-sivá	hnedo-sivá	hladená	hladená	11: 8
10	61	1	dno	hrubá	zrnitý	-	9-10	hrubostenná	-	-	160-170	-	-	-	-	-	-	kónický	sivá	hnedá	hladená	zrnitá	10: 9
11	15	1	ucho	jemná	jemnozrný	amfora?	5-6	mierne polohrubostenná	-	-	-	pásičkové ucho, š. 3,3 cm, dl. min. 4 cm	-	-	-	-	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	-
11	86	1	výčnelok	hrubá	zrnitý	-	6	mierne polohrubostenná	-	-	-	výčnelok, kužeľovitý veľký	-	-	-	-	-	-	hnedá	hnedá	zrnitá	zrnitá	-
11	86	1	dno	jemná	stredozrný	-	8	polohrubostenná	-	-	120	-	-	-	-	-	-	odsadené	hnedá	sivá	hladená	hladená	-
12	43	1	okraj s hrdlom	jemná	stredozrný	pohár?	5	mierne polohrubostenná	110	-	-	-	zaoblený	von vlnulé/roztvorené	-	-	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	12: 1
14	96	1	okraj s hrdlom	hrubá	stredozrný	-	8	polohrubostenná	260-280	-	-	-	zaoblený	priame s vybočeným okrajom	-	-	-	-	hnedá	hnedá	zrnitá	zrnitá	10: 4
14	96	1	okraj	hrubá	zrnitý	-	8	polohrubostenná	-	-	-	-	zaoblený	-	-	-	-	-	sivá	sivá	zrnitá	zrnitá	-
14	96	1	dno	hrubá	stredozrný	-	6	mierne polohrubostenná	-	-	120	-	-	-	-	-	-	-	hnedá	hnedá	hladená	hladená	-
14	62	2	dno	hrubá	jemnozrný	-	8	polohrubostenná	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	sivá	sivá	hladená	hladená	-
14	97	5	okraj s hrdlom	hrubá	stredozrný	hrniec	8	polohrubostenná	350	-	-	-	rovný	priame	-	-	-	-	sivá	hnedá	hladená	hladená	10: 3

Obr. 10. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Úžitková keramika. 1–8 – okraje; 9, 10 – dna. 1, 2, 6, 10 – objekt 1; 3, 4 – objekt 14; 5 – objekt 8; 7 – objekt 9; 8 – objekt 2; 9 – objekt 10. Foto, kresba N. Beljak Pažinová.

Samostatnú kategóriu reprezentujú rytou výzdobou zdobené zlomky z pleca a vydutia (7 ks) bikónickej amfory jordanovskej kultúry. Na základe tohto rozloženia je jasné, že samotný súbor neposkytuje kompletne typové spektrum sledovaného obdobia. V súbore sa však dali rozpoznať zlomky zo zásobník, hrncov, džbánov, amfor, mís.

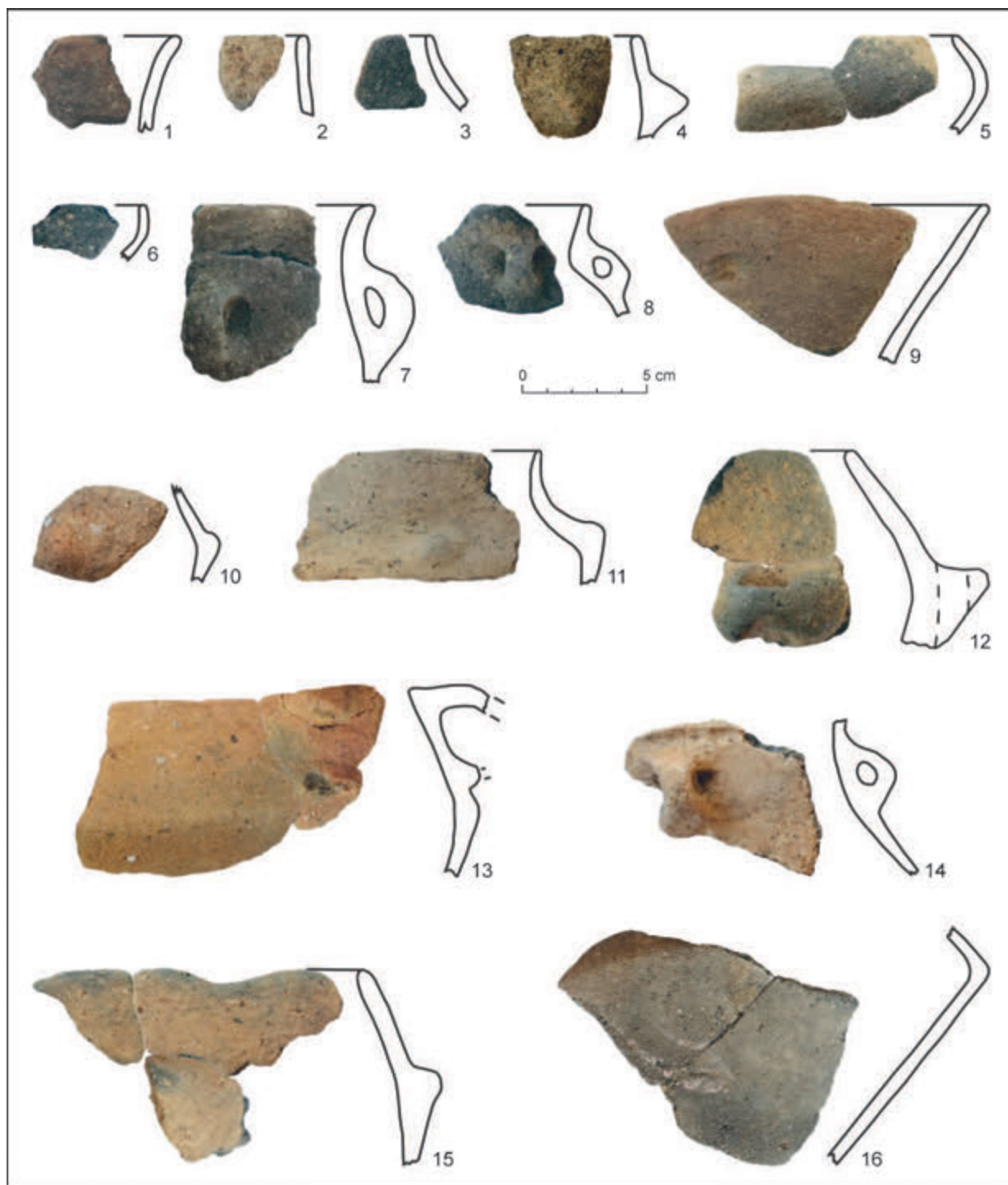
Typická hrubšia úžitková keramika (minimálne 46 nádob/entít, 106 fragmentov) bola zastúpená prevažne fragmentmi hrncovitých/úžitkových nádob so zachovanými okrajmi, okrajmi s hrdlom, plec s vydutím a dno. Nádoby v tejto kategórii patrili medzi mierne polohrubostenné (0,4–0,6 cm, 18 %), polohrubostenné (0,7–0,9 cm, 64 %) a hrubostenné

Obr. 11. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Úžitková keramika. 1–3, 9 – telá s výčnelkom; 4–8 – telá so zobákovitými oblúkovitými uchami; 10–12 – dná. 1, 4, 7, 10, 12 – objekt 9; 2, 3 – objekt 3; 5 – objekt 1; 6, 9, 11 – medzi objektmi 1 a 2; 8 – objekt 10. Foto, kresba N. Beljak Pažinová.

jedince (1 cm a viac, 18 %). Povrchy hrncovitých/úžitkových nádob boli hladené, prípadne drsnejšie zrnité z dôvodu použitia zrnitého materiálu. Okraje boli zaoblené (60 %; obr. 10: 1, 4, 7, 8), prípadne mali rovný tvar (35 %; obr. 10: 3, 5, 6) a dosahovali priemer od 15 do 35 cm. Hrdlá boli priame (obr.

10: 3), kónické (obr. 10: 5–7), prípadne mierne von vyhnuté (obr. 10: 1, 4, 8). Vydutia boli zaznamenané len oblých (guľovitých až oválnych) tvarov, rovnako v prípade dien sa objavili prevažne oblé tvary (obr. 10: 9; 11: 11), menej ostré a aj mierne odsadené (obr. 10: 10; 11: 10, 12) s priemerom od 9 do 20 cm. Spodky

Obr. 12. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Stolová keramika. 1–3 – poháriky; 4 – miniatúrna miska; 5, 6, 15 – oblé misy; 7, 8, 14 – amforovité tvary; 9 – široko roztvorené hrdlo; 10 – telo s výčnelkom; 11 – misovitá (široko roztvorená?) nádoba; 12 – bikónická nádoba; 13 – šálka s uchom; 16 – bikónické telo. 1 – objekt 12; 2 – objekt 3; 3, 5, 6, 10 – objekt 7; 4, 7, 8, 11 – objekt 8; 9, 12–15 – objekt 9; 16 – objekt 1. Foto, kresba N. Beljak Pažinová.

nádob boli kónického, zaobleného, ale aj klenutého tvaru. V rámci typickej polohrubostenej keramiky bola v jednom prípade zaznamenaná aj keramická trieda amfora (hrúbka steny 8 mm) so zaobleným vertikálnym uchom na zaoblenom okraji a von

vyhnutom hrdle s obojstranne hladým hnedým povrchom (obr. 12: 7).

K typickej hrubšej úžitkovej keramike boli priradené aj nálezy tiel so zachovanou funkčnou aplikáciou (18 entít): zobákovitým, resp. zaobleným

horizontálnym uchom; neprevrätaným výčnelkom. Z tvarov výčnelkov sa objavili oválne (obr. 11: 1), ploché (obr. 11: 3, 8), hrotité (obr. 11: 9) a okrúhle jedince (obr. 11: 2). Tieto funkčné aplikácie sa najčastejšie vyskytujú na pleciach, prípadne na vydutí hrncovitých tvarov.

Zobákovité uchá (obr. 11: 7), resp. ich varianty v podobe vodorovných oblúkovitých tvarov (7 ks; obr. 11: 4–6) sú charakteristické pre keramickú triedu putne, avšak objavujú sa aj na telách hrncov a hrncovitých nádob, preto nebolo na ich základe možné stanoviť presný typ nádoby.

V menšej miere boli zastúpené v rámci hrubej keramiky rôzne varianty vertikálnych úch, ktoré sa nachádzajú na hrncoch a amforách (prevažne pri okraji, resp. na hrdle). Objavili sa hlavne zaoblené vertikálne uchá (obr. 12: 7), výraznejšie hrotité tvary zaznamenané neboli.

Z typickej stolovej keramiky (min. 29 nádob/entít, 68 fragmentov) si pozornosť zasluhujú fragmenty mís (min. 7 entít). Ich charakteristická profilácia tela a oblúba užívania v ludanickej skupine sú dobrou identifikačnou pomôckou. Nakoľko ide o fragmentárny sídliskový materiál, nie je možné určiť presne jednotlivé varianty. Všetky patria k mierne polohrubostennej keramike (priemerná hrúbka steny 5 mm) a vyrobené sú prevažne z jemno-, menej zo stredozrného materiálu. V rámci farby povrchu dominuje oranžová (4 ks) a hnedosivá farba. Ich povrch je takmer výlučne upravený hladným, v jednom prípade je vnútorný povrch poškodený a zrnitý. Vo väčšine prípadov sa z mís zachovali fragmenty s okrajom – plecom a vydutím, niekedy doplnené aj výčnelkom (kuželovitým, oválnym). Uchá na misách neboli rozpoznané. Priemer okraja sa pohyboval v rozpätí 15–30 cm. Dve misy s priemerom okraja 7 a 12 cm je možné radiť k miniatúrnym nádobám – oblým miskám (obr. 12: 4, 6), pričom jedna z nich má na tele pod okrajom aj malý kuželovitý výčnelok.

V rámci ludanickej skupiny poznáme viaceré varianty mís, avšak na polohe Selenec III z dôvodu fragmentárnosti súboru bolo možné identifikovať v prvom rade misy s plecom a oblým vydutím (obr. 12: 5, 15). Zaujímavosťou je, že v prípade väčšej zaoblenej misy s priemerom okraja 24 cm, je možné na zachovaných dvoch črepopoch pozorovať tvarovanie okraja do jemného zvlnenia (obr. 12: 15).

V súbore sa vyskytla aj misovitá (široko roztvorená?) nádoba so zúženým okrajom (priemer 30 cm), prehnutým plecom a ostrým lomom na vydutí, na ktorom sa nachádzal aj menší oválny výčnelok (obr. 12: 11). Tenší fragment zaobleného okraja so zachovaným kónickým hrdlom/plecom môže patriť k široko roztvoreným misám, prípadne ku kónickým roztvoreným misám (obr. 12: 9). Takmer kompletne

dochovaný exemplár misy (pr. okraja 16,5 cm, pr. dna 5 cm) z obj. 9 patrí medzi kónické roztvorené misy so zúženým okrajom (obr. 13: 2).

Šálky sa objavujú v materiálnej náplni ludanickej skupiny ako nový tvar bez predchádzajúceho výskytu v klasickej lengyelskej kultúre. Sú preto dobrým chronologickým ukazovateľom výspej ludanickej kultúry. Hoci ide len o fragmentárne nálezy, v minimálne jednom prípade zostala zachovaná horná tretina tela šálky s uchom, resp. časťou jedného ucha (obr. 12: 13). Išlo o nádobu s pomerne tenkou stenou (4–5 mm) a s hladným povrchom oranžovej farby. Priemer zaobleného okraja dosahoval 15 cm a samotné vertikálne ucho sa nachádzalo na kónickom zúženom hrdle, resp. spájalo okraj s dvojkónickým vydutím.

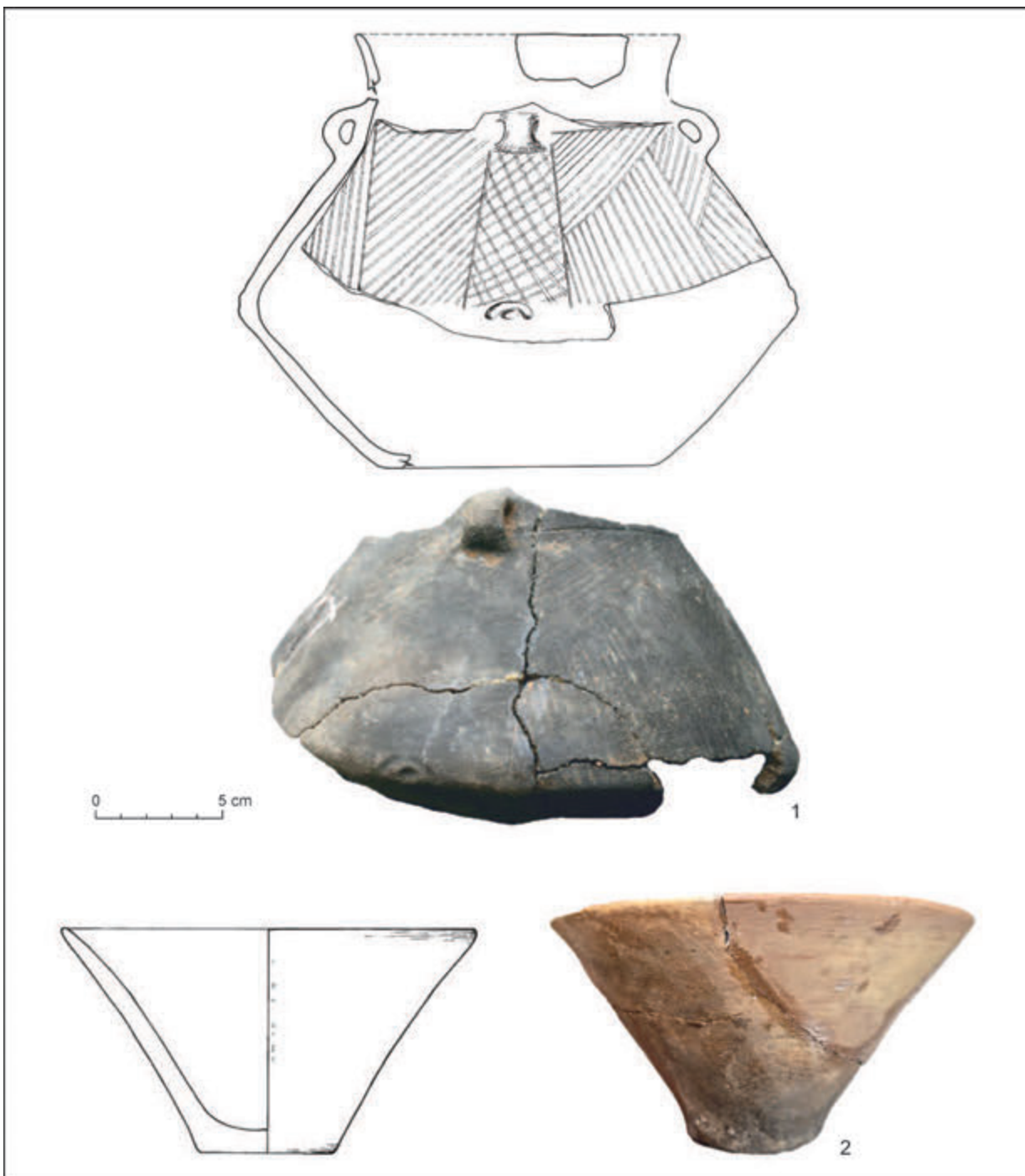
Medzi nálezy jemnej, jemnozrnnej a mierne polohrubostennej keramiky s hladným povrchom patria v súbore aj amfory, resp. amforovité tvary. Radia sa medzi hrncovité nádoby, ktoré majú prevažne esovito profilované baňaté telo s mierne prehnutým a kratším hrdlom. Ich rozpoznávacím znakom je prítomnosť vertikálnych úch spájajúcich okraj s plecom, alebo podhrdlie s plecom (obr. 12: 8, 14). Práve na základe výskytu typických úch bolo možné minimálne ešte jedno pásikové ucho taktiež zaradiť medzi amfory.

V prípade troch fragmentov so zachovaným okrajom s hrdlom je možné uvažovať o keramickej triede poháre. Priemery ich oblých okrajov dosahujú 10–11 cm a hrdlo majú von vyhnuté (obr. 12: 1), priame (obr. 12: 2), prípadne s jemne dovnútra zatiahnutým (kónickým zúženým) ústím (obr. 12: 3). Ich hrúbka črepu dosahuje od 3 do 5 mm, vyrobené boli zo stredozrného materiálu a povrch majú prevažne hladný (až jemne zrnitý), oranžovej a hnedej farby.

Poslednú zaznamenanú keramickú triedu reprezentujú bikónické tvary, resp. bikónické nádoby. Sem je možné priradiť napríklad fragment oblého okraja s kónickým zúženým hrdlom a zobákovitým zaobleným malým uchom na oblom dvojkónickom vydutí (obr. 12: 12), ako aj zachované dvojkónické vydutie s maximálnym priemerom 25 cm (obr. 12: 16).

Amfora s rytou výzdobou

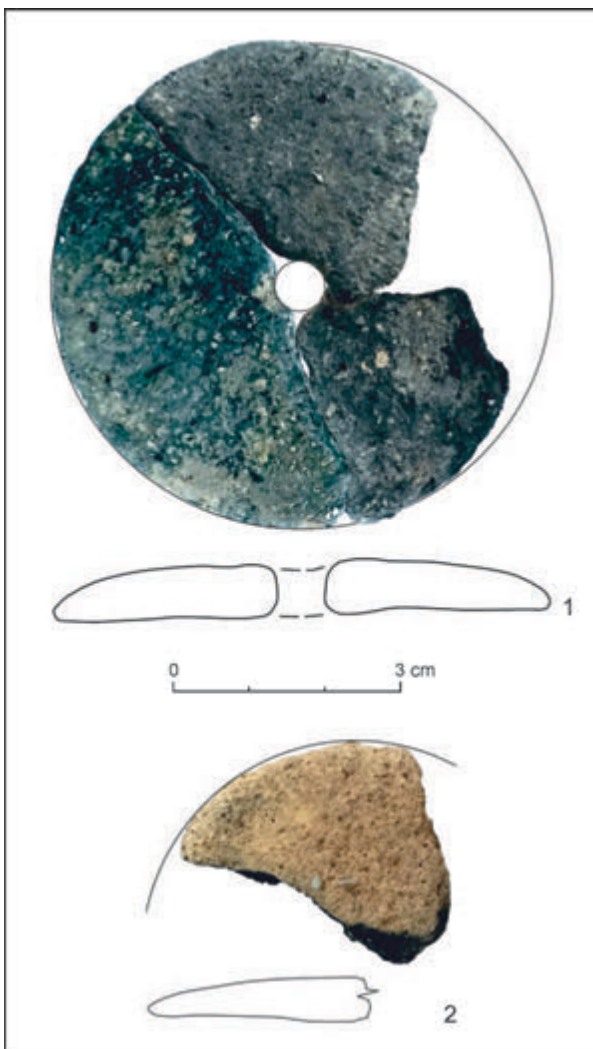
Súbor jemnej keramiky dopĺňa jedinečný nález zdobenej amfory (obr. 13: 1), ktorá pozostáva z 13 črepopov. Objavená bola hore dnom v spodnej časti (približne 5 cm nad dnom) obj. 1 (obr. 6). Do jamy bola deponovaná zrejme v kompletnom stave, t.j. neporušená. Pod tlakom hlinenej výplne, resp. v rámci preparovania pri výskume sa však nádoba poškodila a rozpadla na fragmenty. Rekonštrukcia

Obr. 13. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. 1 – objekt 1. Kresbová rekonštrukcia amfory a fotodokumentácia zdobenej časti pleca aj s funkčnými aplikáciami. 2 – objekt 9. Kresbová rekonštrukcia kónickej misy a fotodokumentácia rekonštrukcie nádoby. Foto N. Beljak Pažinová, kresba N. Vaššová.

odhalila jej pôvodnú profiláciu. Ide o mierne polohrubostennú nádobu (hrúbka 5 mm) šedej farby, vytvorenú z jemnozrnného keramického cesta s hladným povrchom. Priemer jemne zúženého okraja je približne 13 cm, hrdlo je mierne von vyhnuté (roztvorené), bikónické telo má maximálne vydutie s priemerom 22 cm a oblú dno má priemer

11 cm. Nádoba má plece zdobené celoplošnou rytou výzdobou (obr. 13: 1) v podobe rytých šikmých línií v tvare „vlčích zubov“, kombinovaných zvislým pásom vyplneným rytou mriežkou. Táto výzdoba je od nezdobeneho hrdla oddelená jednou rytou linkou, prerušenou v mieste zachovaného oblúho vertikálneho ucha, ktoré spája podhrdlie s plecom.

Obr. 14. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Drobné predmety – kolieska. 1 – objekt 8; 2 – objekt 9. Foto a kresba N. Beljak Pažinová.

Na maximálnom vydutí sú na dvoch miestach (ide o rozostup, ktorý dovoľuje predpoklad, že pôvodne boli celkovo tieto motívy štyri, v pravidelnom rozstupe okolo vydutia) zachované dve vhlbené jamky, nad ktorými sa nachádza motív vhlbeného poloblúka. Minimálne jeden z týchto vhlbených motívov sa nachádza v línii pod oblým uchom. Nad druhým identickým motívom sa fragment príslušnej časti tela nádoby s uchom nezachoval. Nádoba mohla mať pôvodne dve až štyri uchá umiestnené v pravidelných rozstupoch oproti sebe.

Drobné hlinené predmety

Táto kategória zahŕňa len štyri fragmenty plochých kotúčovitých predmetov (koliesok) z dvoch objektov (obj. 8 – 3 ks, obj. 9 – 1 ks).

Obj. 8. Severozápadná časť výplne, hĺbka do 0,2 m.

Takmer úplný zlomok kolieska so zaobleným zúženým okrajom a stredovým otvorom (obr. 14: 1), pozostávajúci z troch do seba zapadajúcich fragmentov. Koliesko je na spodnej strane ploché, vrchná strana je oblá.

Sfarbenie povrchu: tmavosivá až sivohnedá farba.

Materiál: jemnozrnný.

Vyhotovenie: jemne modelované.

Povrch: hladný.

Rozmery: hrúbka max. 7 mm, pr. kolieska 6,5 cm, pr. otvoru 8 mm.

Obj. 9. Severná časť výplne.

Fragment takmer štvrtiny menšieho kolieska (?) s hradeným okrajom (obr. 14: 2). Stredový kruhový otvor sa nezachoval. Fragment je na spodnej strane plochý, vrchná strana je oblá.

Sfarbenie povrchu: svetlooranžová farba.

Materiál: jemnozrnný.

Vyhotovenie: jemne modelované.

Povrch: hladný.

Rozmery: max. hrúbka 6 mm, pr. kolieska 7 cm.

Artefakty tohto druhu, často hrubšie a väčšie tvary ako prezentované vyššie, patria k pomerne bežným sídliskovým nálezom na pravekých lokalitách, vrátane ich výskytu na sídliskách ludanickej skupiny (Pavúk 2012, 271, 273, obr. 21). V rámci ich funkcie sú menšie úzke krehké tvary priradované k praslenom, čo umožňuje predpokladať tkáčsku výrobu na sídlisku. Nemôžeme však vylúčiť ani inú funkciu (profánna, detské hračky a pod.) týchto kotúčovitých predmetov.

Zvieracie kosti

Zvierací osteologický materiál bol prítomný vo výplni šiestich objektov (obj. 1, 3, 7, 8, 11 a 14) v celkovom počte 86 fragmentov kostí o hmotnosti 645,67 g (tabeľa 2). Neurčených, resp. neidentifikovaných fragmentov (*Indet.*, veľký cicavec) bolo 24 ks (27,9 %) o hmotnosti 25,3 g (39,2 %).

Dôležité je v rámci analýzy upozorniť, že až 50 fragmentov kostí bolo vzatých z plytkých vrstiev do 0,5 m od povrchu, vo väčšine prípadov aj menej. Tieto nálezy výrazne sťažujú interpretáciu a spravidla by nemali byť vzaté do analýzy. Po vynechaní fragmentov z týchto vrstiev je na analýzu vhodných 36 fragmentov kostí, a to z troch objektov (tabeľa 3): obj. 7 (16 ks tvoriacich jeden zub), obj. 8 (19 ks z dvoch zubov) a obj. 14 (1 fragment).

Zachovalosť kostí bola určená podľa A. K. Behrensmeyerovej (1978). Povrch 22 fragmentov (25,6 %) vykazoval praskanie, zvyčajne paralelné k orientácii kolagénnych vlákien. Tieto boli zaradené do stupňa 1. Do 2. stupňa bolo zaradených 8 fragmentov (9,3 %). Ich povrch sa odlupoval v okolí hrán zlomov, pričom tieto hrany boli hra-

Tabela 2. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Kvantifikačné vyhodnotenie zvieracích kostí na lokalite.

Druh	Objekt 1			Objekt 3			Objekt 7			Objekt 8			Objekt 11			Objekt 14		
	NISP	MNI	Hmotnosť [g]	NISP	MNI	Hmotnosť [g]	NISP	MNI	Hmotnosť [g]	NISP	MNI	Hmotnosť [g]	NISP	MNI	Hmotnosť [g]	NISP	MNI	Hmotnosť [g]
Tur domáci (<i>Bos taurus</i>)	5	1	259,61	8	1	106,31	16	1	7,77	20	1	22,6	5	1	6,08	1	1	79,13
Kôň domáci (<i>Equus caballus</i>)	1	1	25,38	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Sviňa domáca (<i>Sus domesticus</i>)	4	1	90,14	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Líška hrdzavá (<i>Vulpes vulpes</i>)	2	1	23,35	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Veľký cicavec	-	-	-	-	-	-	-	-	-	5	1	10,8	-	-	-	-	-	-
Neidentifikované	2	-	1,98	3	-	6,85	-	-	-	-	-	-	14	-	5,67	-	-	-

Tabela 3. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Kvantifikačné vyhodnotenie zvieracích kostí z vybraných objektov.

Druh	Objekt 7			Objekt 8			Objekt 14		
	NISP	MNI	Hmotnosť [g]	NISP	MNI	Hmotnosť [g]	NISP	MNI	Hmotnosť [g]
Tur domáci (<i>Bos taurus</i>)	16 (1)	1	7,77	19 (2)	1	22,01	1	1	79,13
Sviňa domáca (<i>Sus domesticus</i>)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Líška hrdzavá (<i>Vulpes vulpes</i>)	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Neidentifikované	-	-	-	-	-	-	-	-	-

naté a bez zaoblenia. 3. stupeň zastupovalo až 51 fragmentov (59,3 %), ktorých povrch obsahoval zdrsnené miesta spôsobené odlupovaním z povrchu kostí, ale len do hĺbky 1–1,5 mm. Hrany zlomov boli pritom typicky zaoblené. 4. stupeň bol zastúpený 5 fragmentmi (5,8 %). Je charakteristický hrubo vláknitým a drsným povrchom, pričom z povrchu sa uvoľňujú odštepky a zvetrávanie preniká do vnútorných dutín a vytvára otvorené praskliny. Celkovo teda vieme konštatovať, že kosti výrazne podliehali abiotickým faktorom rozkladu (zvetrávanie, pôsobenie pH pôdy a pod.) Tento stav môže byť spôsobený intenzívnou poľnohospodárskou činnosťou (hnojenie) a preto sa nedá určiť, nakoľko boli kosti vystavené zvetrávaniu pred ich deponovaním do pôdy.

Základnou anatomicko-taxonomickou analýzou zvieracích kostí (podľa Adams/Crabtree 2008; Bocheňski/Tomek 2009; France 2009; Kolda 1951; Popesko 2007; Schmid 1972; Tomek/Bocheňski 2009) boli určené (tabela 2) nasledovné druhy: hovädzí dobytok (*Bos taurus*), ošípaná (*Sus scrofa* sp.), kôň (*Equus caballus*) a líška (*Vulpes vulpes*). Druhovo bližšie neurčené kosti boli zaradené do kategórie neidentifikovateľné fragmenty (*Indet.*) a zároveň bola využitá aj pomocná kategória „veľký cicavec“ určená na základe veľkosti, váhy a štruktúry fragmentu.

Všeobecne teda prevažovali domáce druhy (60 fragmentov kostí = 69,8 %), ktoré boli zastúpené hovädzím dobytkom, ošípanou a koňom. Najpočetnejší medzi nimi bol hovädzí dobytok (55 ks), nasledovala ošípaná (4 ks) a kôň (1 ks). Z divokých druhov bola zastúpená líška hrdzavá a to dvomi dolnými čeľuštami (pravej a ľavej).

Po vynechaní osteologického materiálu z povrchových vrstiev, u ktorých je otázne, či tieto kosti skutočne patrili k daným archeologickým objektom alebo tu boli zanesené recentnými zásahmi (vrstvy výplne objektov do hĺbky 0,5 m), sú na analýzu vhodné nasledovné fragmenty (tabela 3):

Obj. 7 – ide celkovo o 16 fragmentov pochádzajúcich z jedného zubu tura domáceho. Kvôli zlému fragmentárnemu stavu sa nedá určiť druh zuba.

Obj. 8 – ide o 19 fragmentov z dvoch zubov tura domáceho. Jedným bola dolná stolička a druhý zub ostal kvôli vysokej fragmentarizácii (18 ks) neurčený.

Obj. 14 – V príslušnom objekte sa nachádzal jeden fragment ľavej kolennej kosti tura domáceho. Bol opálený do čierneho-bieleho a boli na ňom spozorované stopy po rezaní. Sfarbenie kostného tkaniva poukazuje na prejedenie kosti žiarom o teplotu 525–940 °C (Shipman/Foster/Schoeninger 1984; Thurzol Beňuš 2005).

Tabela 4. Nitra-Chrenová, poloha Seleneč III. Štiepaná kamenná industria.

Kategória	Typ	Surovina	Prepálenie	Dĺžka [mm]	Šírka [mm]	Hrúbka [mm]	Objekt číslo	Hĺbka nálezu [cm]	Obrázok
čepele opracované	čepeľ so šikmo retušovaným koncom a pravostrannou retušou	limnosilicít	áno	34,9	10,21	4,11	9	80	–
čepele opracované	šikmo retušovaná čepeľ, lesk	limnosilicít	áno	9,7	10,32	3,7	9	80	–
čepele opracované	škrabadlo	rádiolarit	nie	21,47	16,12	5,51	medzi 1 a 2	0–30	15: 1
čepele opracované	čepeľ s ľavostrannou retušou na ventrálnej strane	obsidián	nie	24,28	8,7	1,93	8	30	15: 2
čepele opracované	škrabadlo	limnosilicít	nie	17,6	20,15	5,52	2	začistovanie	15: 3
čepele opracované	kombinovaný nástroj, škrabadlo, vrták	rádiolarit	áno	23,48	15,3	6,41	9	50	15: 4
čepele opracované	škrabadlo, obojstranná retuš	SKCJ	nie	47,08	22,9	9,62	11	0–30	15: 5
čepele opracované	škrabadlo dvojité	obsidián	áno	31,71	16,98	5,22	9	50	15: 6
čepele opracované	šikmo retušovaná čepeľ	rádiolarit	nie	32,17	11,29	3,3	11	0–30	15: 7
čepele opracované	kombinovaný nástroj, rydlo, plošná ventrálna retuš	SKCJ	nie	60,74	23,91	5,46	11	0–30	15: 9
čepele opracované	čepeľ s obojstrannou miestnou retušou	?	áno	41,82	14,43	5,41	8	40	–
čepele opracované	šikmo retušovaná čepeľ	rádiolarit	áno	18,64	10,19	2,96	3	12–12,2	–
čepele neopracované	čepeľ	rádiolarit	nie	34,29	10,81	3,17	2	20	–
čepele neopracované	čepeľ	?	nie	18,64	10,19	2,96	3	12–12,2	–
čepele neopracované	čepeľ	limnosilicít	nie	11,27	13,93	3,76	8	30	–
čepele neopracované	čepeľ	limnosilicít	áno	15,65	15,49	3,74	9	90	–
čepele neopracované	čepeľ	limnosilicít	áno	11,68	10,08	2,6	9	90	–
čepele neopracované	čepeľ	limnosilicít	nie	20,64	23,02	6,88	1	80–90	–
čepele neopracované	čepeľ	limnosilicít	nie	14,69	10,88	1,91	2	začistovanie	–
čepele neopracované	čepeľ	rádiolarit	áno	22,69	18,81	4,47	8	0–50	–
čepele neopracované	čepeľ	rádiolarit	nie	19,32	10,3	1,56	8	30–40	–
čepele neopracované	čepeľ	rádiolarit	áno	20,11	12,76	2,19	8	30–40	–
čepele neopracované	čepeľ	rádiolarit	nie	23,44	14,38	4,69	8	30	–
úštepy	úštep	limnosilicít	nie	24,27	25,19	5,4	medzi 1 a 2	0–30	–
úštepy	úštep	limnosilicít	nie	41,73	53,87	13,32	7	0–30	–
úštepy	škrabadlo s laterálnou retušou	limnosilicít	nie	17,02	21,02	4,49	6	20–30	15: 8
jadrá	–	limnosilicít	nie	–	–	–	7	30	–
jadrá	s 1 podstavou	rádiolarit	áno	28	29	18	8	30–40	–
jadrá	hranolové s 1 podstavou	rádiolarit	áno	34	41	26	8	0–50	15: 10
iné	driapadlo na fragmente jadra	limnosilicít	–	49,48	51,39	21,43	1	80–90	–
iné	drobný odštep s retušou	limnosilicít	–	11,42	7,48	2,77	6	20–30	–
odpad	–	rádiolarit	nie	–	–	–	8	20–30	–
odpad	–	rádiolarit	nie	–	–	–	8	20–30	–
odpad	–	rádiolarit	nie	–	–	–	8	30	–
odpad	–	limnosilicít	nie	–	–	–	3	12–12,2	–

Tabela 4. Pokračovanie.

Kategória	Typ	Surovina	Prepálenie	Dĺžka [mm]	Šírka [mm]	Hrúbka [mm]	Objekt číslo	Hĺbka nálezu [cm]	Obrázok
odpad	–	limnosilicít	áno	–	–	–	9	90	–
odpad	–	patinovaný limnosilicít	nie	–	–	–	2	začistovanie	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	0–50	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30–40	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30–40	–
odpad	–	rádiolarit	nie	–	–	–	8	30–40	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30–40	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30–40	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30–40	–
odpad	–	obsidián	nie	–	–	–	8	30–40	–
odpad	–	rádiolarit	nie	–	–	–	8	30–40	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30–40	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	rádiolarit	áno	–	–	–	8	30	–
odpad	–	obsidián	áno	–	–	–	8	30–40	–

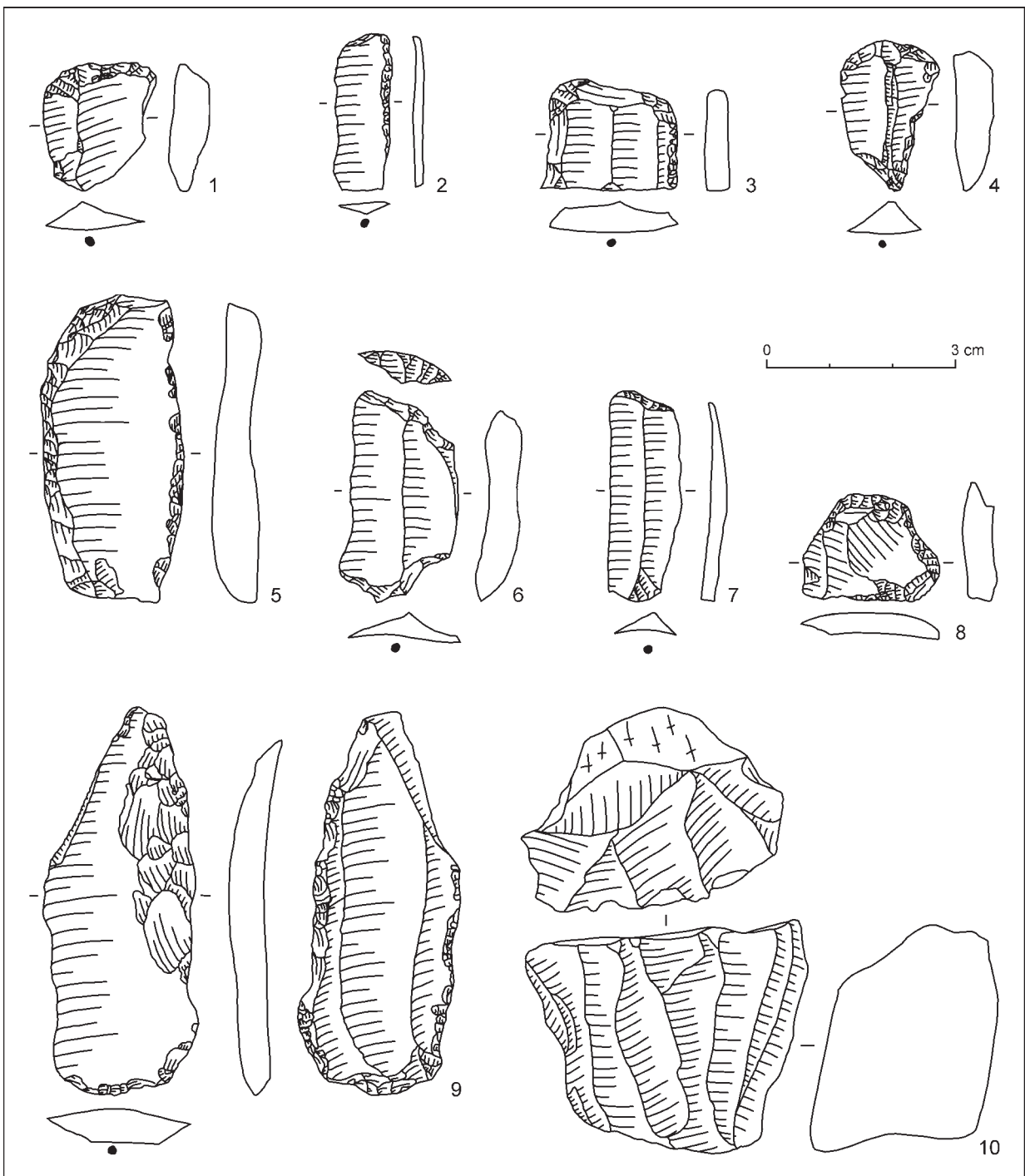
Štiepaná industria

Súbor štiepanej kamennej industrie pozostáva z 61 kusov (tabela 4). Zastúpené boli v ôsmich objektoch. Najviac sa našlo vo výplni obj. 8 (36 ks). V menších počtoch sa našli v obj. 9 (7 ks), obj. 2 (4 ks), obj. 3 (3 ks) a obj. 11 (3 ks). Po dvoch kusoch boli zastúpené v obj. 1, 6 a 7. Ďalšie dva kusy industrie sa našli v rámci zberu v okolí obj. 1 a 2.

Z hľadiska technologickej skladby ide v polovici prípadov (49 %, 30 ks) o odpad, ktorý vznikol pri výrobe. Početnosťou za ním nasledujú čepele (38 %,

23 ks), medzi ktorými sa objavujú aj retušované artefakty (12 ks). Úštepy tvoria v súbore iba 5 % (3 ks), medzi nimi je však zastúpený aj jediniec s retušou (obr. 15: 8). Rovnaké percentuálne zastúpenie ako úštepy majú v danom súbore jadrá (3 ks). Okrem čepeľových a úštepových nástrojov sa objavili dva iné nástroje – retušou upravený fragment z jadra a drobný odštep. Celkovo tak možno ako nástroje označiť 25 % artefaktov.

Z hľadiska surovinovej skladby jasne dominujú artefakty vyrobené z rádiolaritu. Ich počet je 36 ks, teda tvoria viac ako polovicu súboru. Zvyšné jediniec

Obr. 15. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Štiepaná industria. 1 – škrabadlo, medzi objektmi 1 a 2; 2 – čepeľ s ľavostrannou retušou, objekt 8; 3 – škrabadlo, objekt 2; 4 – škrabadlo – vrták, objekt 9; 5 – škrabadlo, objekt 11; 6 – dvojité škrabadlo, objekt 9; 7 – široko retušovaná čepeľ, objekt 11; 8 – škrabadlo, objekt 6; 9 – rydlo s ventrálnou plošnou retušou, objekt 11; 10 – jadro, objekt 8. Surovina – 1, 4, 7, 10 – rádiolarit; 2, 6 – obsidián; 3 – limnosilicit; 5, 9 – silicit krakovsko-čenstochovské jury. Kresba L. Popovičová.

sú vyrobené z limnosilicitu (16 ks) alebo z obsidiánu (4 ks), ktorého zastúpenie je však pomerne nízke. V súbore je doložený v dvoch prípadoch silicit krakovsko-čenstochovskej jury (ďalej SKJC). V dvoch prípadoch nie je surovina určená.

Technologickú skupinu jadier reprezentujú v súbore len tri kusy, pričom sú však dva z nich už v reziduálnej forme. Ich určenie je preto značne obmedzené, rezíduum z rádiolaritu je navyše poškodené ohňom. Možno však povedať, že v prípade

jadra z limnosilicitu došlo k zmenám orientácie pri ťažení, a to v snahe surovinu úplne využiť. Druhé rezíduum malo pravdepodobne pôvodne len jednu podstavu. Prítomný je aj negatív po ťažbe čepielky. Viac informácií poskytuje jadro v pokročilej fáze výroby pochádzajúce z rádiolaritu (obr. 15: 10). Tvarovo patrí medzi hranolové jadrá. Má vytvorenú jednu úderovú plochu, ktorá je upravená viacerými väčšími negatívami. Hrana jadra ostávala neupravovaná. Na ťažobnej ploche sa nachádzajú negatívy po menších čepeliach či čepielkach. Na všetkých predmetných jadrách bola pôvodná kôra odstraňovaná.

Čepele sa v súbore objavujú ako neopracované, ale aj opracované kusy. Ich pomer je približne rovnaký (11 ks v prvej a 12 ks v druhej skupine). Limnosilicit a rádiolarit majú v tejto skupine takmer rovnaké zastúpenie, v prvom prípade ide o osem kusov a v druhom o deväť. Objavuje sa aj obsidián, vytvorené boli z neho dve čepele (obr. 15: 2, 6), rovnako aj SKJC (obr. 15: 5, 9). Neopracované čepele sú, až na jeden kus, vo fragmentárnom stave. V štyroch prípadoch sa z čepele zachovala proximálno-mesiálna časť, v rovnakom počte sú zastúpené mesiálne časti a v dvoch zostali z čepelí len časti proximálne. Kôra sa na žiadnej z čepelí nevyskytuje. Charakter negatívov na dorzálnej strane je možné určiť takmer na všetkých kusoch, vrátane retušovaných. Prítomné sú ale výlučne len čepele, ktorých negatívy poukazujú na odbitie z jednopodstavových jadier. Čo sa týka charakteru pätky, v mnohých prípadoch táto časť čepele absentovala, prípadne ju nebolo možné zaradiť do typu (3 ks). Určiteľné jedince majú pätku hladkú (7 ks) a doložený je v jednom prípade aj facetovaný typ. Prierez analyzovaných čepelí je väčšinou tvaru trojuholníka (10 ks), menej je zastúpený lichobežníkový (6 ks) či nepravidelný prierez (4 ks). Tvar bokov čepelí je rôzny, avšak dominuje viac-menej navzájom paralelný (8 ks), nasleduje rozbiehavý v štyroch prípadoch a rovnakým počtom je zastúpený tvar nepravidelný. Zbiehavý tvar bokov je doložený len pri jednom kuse. Pre fragmentárnosť sa profil čepelí častokrát nedal určiť, zvyšné ho majú ako rovný (7 ks), tak aj zahnutý (6 ks), avšak len v malej miere. Čepele sú z hľadiska metrických údajov značne nejednotné, dĺžka sa pohybuje od 11,3 mm až po 60,7 mm, ale keďže ide takmer výlučne o zlomené kusy, nie je možné túto vlastnosť vyhodnotiť. Maximálna hodnota pre šírku všetkých čepelí je 23,9 mm, naopak najmenšia nameraná šírka je 8,7 mm. Priemerom široký je 14,8 mm. Rovnako variabilná je hrúbka, ktorá sa pohybuje od 1,6 mm do 9,6 mm, pričom priemerom je 4,3 mm.

Retušované čepele možno v piatich prípadoch zaradiť z typologického hľadiska medzi škrabadlá.

Z nich jedno je vyrobené z obsidiánu a predstavuje dvojité škrabadlo (obr. 15: 6), ďalšie je z rádiolaritu a kombinované je s vrtákom (obr. 15: 4). Objavilo sa tiež škrabadlo sprevádzané obojstrannou retušou, ktoré pochádza z SKJC (obr. 15: 5). Zvyšné dve škrabadlá (obr. 15: 1, 3) sú vyrobené na zlomenej čepeli (rádiolarit a limnosilicit). Čo sa týka ostatných nástrojov, zastúpené sú štyri šikmo retušované čepele, z toho dve sú vyrobené z rádiolaritu (obr. 15: 7). Ďalšie dve sú z limnosilicitu, pričom pri jednom kuse je prítomná aj laterálna retuš a na ďalšej je viditeľný aj lesk. Ďalším je kombinovaný nástroj zo SKJC s ventrálnou plošnou retušou, zároveň je koncová časť upravená na rydlo (obr. 15: 9). Prítomná je aj obsidiánová čepel so súvislou laterálnou retušou (obr. 15: 2) a čepel s obojstrannou miestnou retušou z neurčenej suroviny.

Medzi úštepky sú zaradené tri artefakty z limnosilicitu, pričom v jednom prípade bol úštep využitý aj ako nástroj upravený retušou (obr. 15: 8). Kôra na týchto jedincoch úplne absentuje a je možné určiť smer predchádzajúcich negatívov na dorzálnej strane, ktorý je priečny v dvoch prípadoch a paralelný v jednom prípade. Päťka nie je prítomná na retušovanom kuse, na neretušovaných ide o hladký typ. Dĺžka dvoch v celku zachovaných, teda neretušovaných úštepov je 24,3 mm a 41,7 mm, šírka 25,2 mm a 53,9 mm, hrúbka 5,4 mm a 13,32 mm.

Nástroje dopĺňa aj väčší fragment z jadra, ktorý bol retušou upravený na driapadlo a drobný retušovaný odštep.

Skupinu odpadu tvoria rôzne amorfné a bližšie neurčiteľné kusy či fragmenty úštepov. Zo surovín dominuje rádiolarit, pochádza z neho až 25 kusov. Limnosilicit je v tejto skupine zastúpený len v malom množstve, a to v troch prípadoch. Objavili sa tiež dva obsidiány. Takmer všetky artefakty sú bez pôvodnej kôry, výnimku tvoria dva kusy, pri ktorých kôra tvorí približne polovicu povrchu. Často ide o prepálenú surovinu, stopy po ohni je možné pozorovať až v 22 prípadoch.

Kamenná podložka a ostatné kamenné artefakty

Tieto artefakty sa objavili len v podobe fragmentov. V prípade dvoch kusov ide o neopracované kamene objavené vo výplni obj. 8. Za podložku je spoľahlivo možné považovať nález (obr. 16) vo výplni obj. 7. Dĺžky strán lomu mali veľkosť 16 a 14,2 cm. Maximálna hrúbka dosahovala 4,3 cm, okraje boli oblé, plynule sa zužujúce k hornej hrane podložky. Priemer z dochovaného fragmentu nebolo možné stanoviť. Hmotnosť exemplára tesne prevyšovala

Obr. 16. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Objekt 7. Kamenná podložka. Foto, kresba N. Beljak Pažinová.

1 kg (1130 g). Na náleze neboli viditeľné žiadne stopy po pracovnej činnosti, avšak povrch podložky bol jednoznačne hladný a opotrebovaný. Materiál podložky bol pieskovec. Jeho presný petrografický rozbor realizovaný nebol, teda ani bližšia proveniencia nie je známa. Kamenné podložky mali široké využitie pri pracovných činnostiach, vrátane drvenia obilia a pod.

Mazanica

Mazanica pochádzala z výplne šiestich sídliskových objektov (obj. 1, 3, 7–10). Tento druh prameňa bol najlepšie reprezentovaný v obj. 1 (obr. 5: 1; 6), obj. 9 (obr. 8: 3; 9) a obj. 10 (obr. 8: 4). Išlo o jamy, v ktorých výplni bolo možné identifikovať aj výraznejšiu mazanícovú vrstvu, a to buď vo vrchnej časti (obj. 1), alebo v spodnej polovici výplne (obj. 9 a 10). Jednotlivé fragmenty mazanice neboli počítané na kusy, nakoľko už pri začisťovaní, ako aj pri samotnom výbere výplne sa výrazne drvili, resp. rozpadávali na menšie kusy. Vyhodnotené boli preto hlavne stredne veľké fragmenty, t. j. ich dĺžka/šírka neprekračovala rozmer 15 cm, aj s konštrukčnými prvkami. Zvyšná časť úlomkov mazanice nevykazovala stopy po konštrukcii, resp. išlo o jedincov pomer-

ne malých rozmerov (max. veľkosť 2 × 2 cm), kde stopy neboli jednoznačné.

Vlastnosti a konštrukčné prvky na mazanici boli určené podľa metodológie J. Ďuriša (2012, 220–230). Mazanica celkovo vykazovala prevažne stredne kompaktný habitus a bola materiálovo jednoliata, teda nemala výraznú bylinnú organickú prímes. Materiál sa silno drvil a drobil. Anorganické zrnká, resp. zložka, sa na mazanici nachádzala hlavne vo veľkosti stredných zrníek, teda do 2,5 mm. Z hľadiska farebnosti vykazovala tehlovo oranžovú farbu.

V súbore boli identifikované stopy po dvoch základných skupinách drieb použitých na sídliskové stavby. Ide o neopracované drevo – otláčky v hlinenom výmaze po prútovine (obr. 17: 1) a tyčovine (obr. 17: 2). Opracované dreva použité pri stavbe reprezentujú hranoly (obr. 17: 3), fošne (obr. 17: 4) a dosky (obr. 17: 5).

Absolútne datovanie

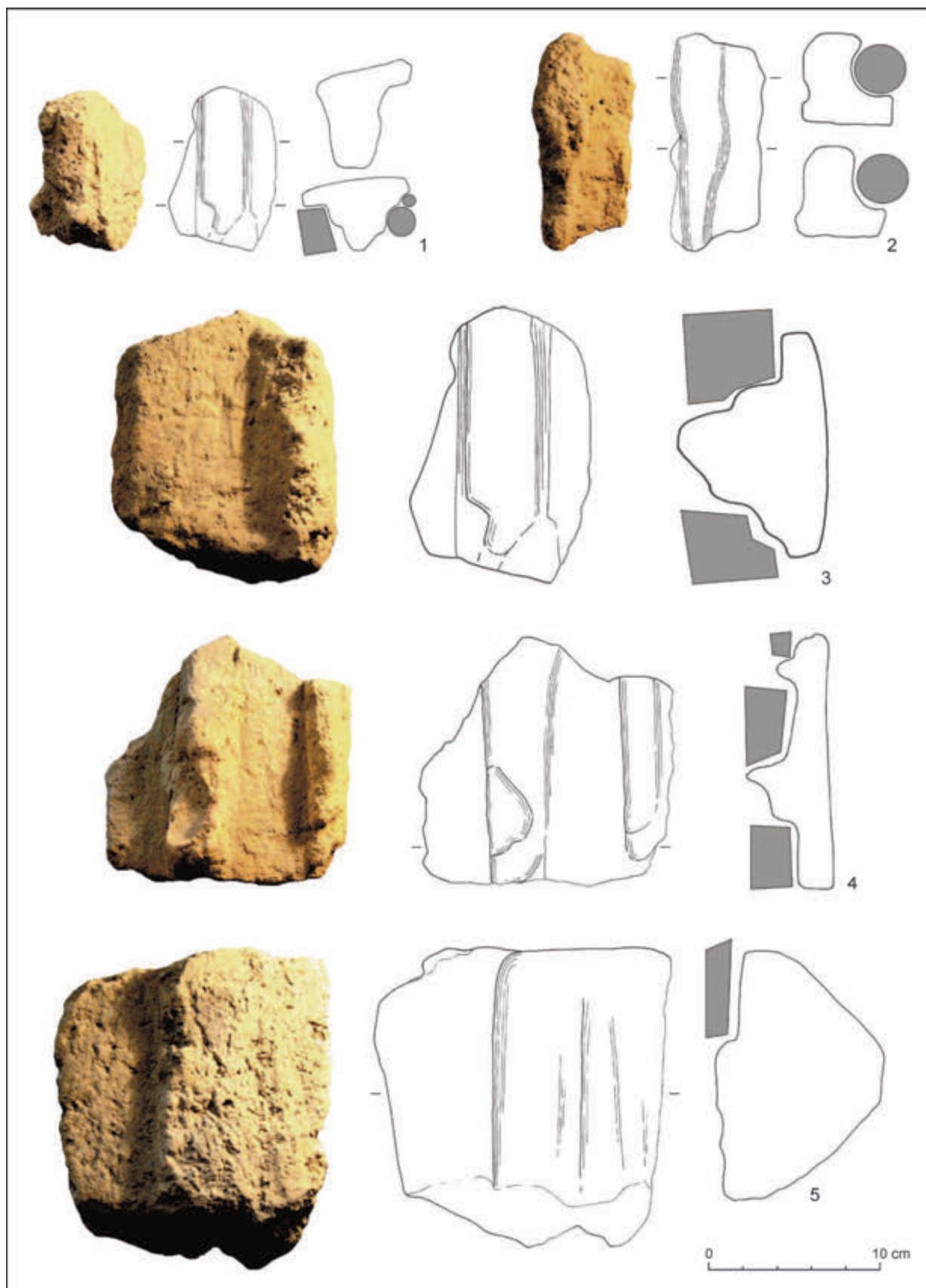
Pre potreby absolútneho datovania boli vybrané tri vzorky: 1. z obj. 1, hrudný stavec (*thoracic vertebra*) tura domáceho; 2. z obj. 8, zub (stolička) tura domáceho; 3. z obj. 14, kolenná kosť (*patela*) tura domáceho.

AMS meranie vzoriek bolo realizované na kompaktnom tandemovom urýchľovači v laboratóriu Hertelendi Laboratory of Environmental Studies (HEKAL) v Debrecíne v Maďarsku (Major et al. 2019; Molnár et al. 2013a; 2013b). Výsledné dáta spadajúce do starého eneolitu potvrdila len jedna vzorka. V prípade vzorky 1 išlo o kontamináciu s datovaním do vrcholného stredoveku – 1038–1162 AD. Pravdepodobne išlo o intrúziu z miernej vyvýšeniny, ktorá spája starú Chrenovú s mestskou časťou Janíkovce, kde bola zaznamenaná osada z 10.–12. stor. (Ruttkay a i. 2013b, 204, 205), prípadne splach z protiahlého svahu zo zaniknutej osady z druhej polovice 12. stor. až začiatku 13. stor. objavenej v polohe Selenec II (Bielich 2014). Výsledok zároveň potvrdzuje vhodné zvolenie metodiky vyhodnotenia zvieracích kostí, podľa ktorej sa nebrali do úvahy kosti nájdené vo vrchných vrstvách výplní objektov. Vzorka 2 sa ukázala ako nevhodná na datovanie, nakoľko neobsahovala dostatočné množstvo kolagénu. Vzorka 3 priniesla nasledovnú nekalibrovanú rádiouhlíkovú hodnotu: 5281 ± 35 BP. Pre určenie veku vzorky bol použitý kalibračný program OxCal 4.4 s rádiouhlíkovou kalibračnou krivkou IntCal20 (Reimer et al. 2020). Kalibrované vekové rozpätia (2 sigma) v programe Calib 8.1.0 vykazujú nasledovné hodnoty (obr. 18):

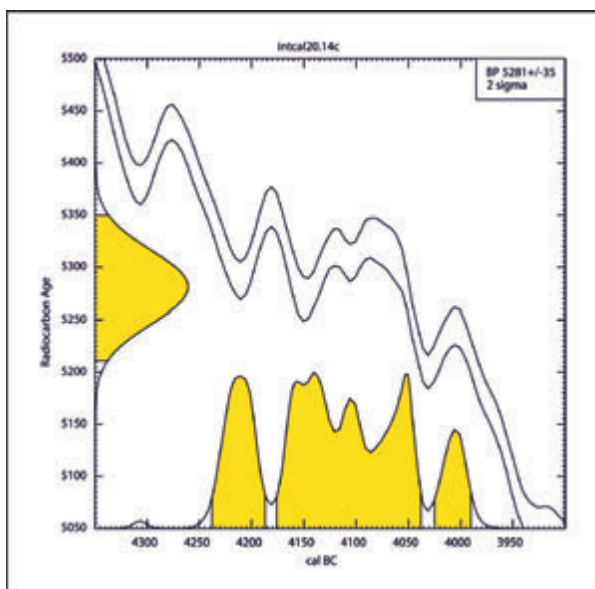
[cal BC 4238 : cal BC 4186] 0.23151

[cal BC 4176 : cal BC 4037] 0.662804

[cal BC 4024 : cal BC 3989] 0.105686

Obr. 17. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Výber mazanice s konštrukčnými prvkami. 1 – stopy po prútovine; 2 – stopy po tyčovine; 3 – stopy po hranoloch; 4 – stopy po fošniach; 5 – stopy po doskách. Foto M. Bielich, kresba Ž. Nagyová.

Obr. 18. Nitra-Chrenová, poloha Selenec III. Výsledok absolútneho datovania vzorky 3 (kolenná kosť tura domáceho z objekt 14) s rádiouhlíkovou hodnotou 5281 ± 35 BP. Vizualizácia Calib 8.1.0 (<http://calib.org/calib/> [20. 1. 2024]).

Samotné datovanie vzhľadom ku svojej intervalovej povahe nerieši detailnejšie časové rozpätie. Avšak s ohľadom na import jordanovskej kultúry, pozostávajúci zo zdobeného vydutia bikónickej nádoby, už bolo naznačené, že jeho datovanie je možné do mladšieho obdobia, resp. stredného stupňa jordanovskej kultúry.

VYHODNOTENIE

Analyzovaný nálezový materiál z polohy Selenec III v Nitre-Chrenovej predstavuje ďalší dôležitý článok ku spoznaniu pravekej histórie regiónu Ponitria. Hoci ide o menší súbor, resp. výrazne oklieštenú časť bývalého osídlenia, je dôkazom nadregionálnych kontaktov a ďalekosiahlych vplyvov pravekých kultúr. V neposlednom rade analyzovaný súbor, pozostávajúci z hlinených črepov, štiepanej industrie, drobných predmetov, zvieracích kostí a mazanice, vypovedá o stravovaní a pracovných činnostiach obyvateľov niekdajšej osady.

Získaný keramický súbor nebol početný a len vyše desatina črepov vykazovala diagnostické znaky, na základe ktorých bolo možné aj typologicko-chronologické určenie. Napriek tomu sa podarilo identifikovať kuchynský riad pozostávajúci z kónických a oblých mís, amforovitých a bikónických nádob, pohárov a šálky. Hrubsie kuchynské tvary zastupovali hrncovité tvary a zásobnice.

Z chronologického hľadiska analyzovaná keramická kolekcia obsahovala niektoré typické znaky, na základe ktorých bolo možné súbor spojiť s mladšou (klasickou) fázou ludanickej skupiny (Lengyel IVb; podľa Pavúk 2000). Patria k nim napr. dvojuché šálky, ktoré sa objavujú v klasickej (strednej) vývojovej fáze ludanickej skupiny (Pavúk 2000, 10, 11). Hoci v Seleneci III sa podarilo identifikovať len jednu šálku so zachovanou časťou vertikálneho ucha, jej tvar napovedá, že pôvodne mohlo ísť o dvojuchú šálku, ktorej analógie nachádzame na blízkej polohe Selenec I (Gabulová 2022, tab. X: 6; LIII: 7), ďalej napr. v Ludaniciach (Lichardus/Vladár 1964, obr. 3: 4), Branči (Lichardus/Vladár 1964, obr. 19: 1, 3, 4), ale aj vzdialenejších Dudinciach, kde tvorili súčasť hrovej výbavy hrobu 2 (Balaša 1959, obr. 8), či v Budmericiach (Farkaš 1996, 16, obr. 3: 1, 2, 8, 11), ako aj v jaskyni Dzeravá Skala v Plaveckom Mikuláši (Farkaš 2005, 68, obr. 3: 25), kde však vybrané vyobrazené exempláre spadajú skôr do kategórie džbánov (Farkaš 2013, 38, obr. 10: 2; 11: 2; tab. I: A: 6; XXI: 8).

Z hľadiska relatívnej chronológie sú dôležité aj dvojuché nádoby (obr. 12: 7), ktoré sa v klasickej lengyelskej kultúre nevyskytujú, na rozdiel od klasickej fázy ludanickej skupiny, pričom v jej závere sa rozširujú aj jednouché a dvojuché džbány (Čížmář et al. 2004, 211, 212, 217, 225). Výpovednú hodnotu majú aj zobákovité uchá, ktoré sa v rámci analyzovaného súboru objavili výlučne v podobe oblúkovitých tvarov (obr. 11: 4–7). Právě zobákovité uchá s dohora vytiahnutým telom sa objavujú tradične v náplni staršej fázy ludanickej skupiny (Čížmář et al. 2004, obr. 2: 14, 16, 17). V neskoršej fáze ludanickej skupiny (Lengyel IVc) sa ako nová forma objavuje vysoká dutá nôžka s kolienkovitým lomom, často v sprievode s keramikou zdobenou brázdovým vpichom (Čížmář et al. 2004, 215). Tieto nálezy v analyzovanom súbore z polohy Selenec III však identifikované neboli.

Z chronologického hľadiska je dôležitý aj nález zdobeného vydutia amfory (obr. 13: 1) objavenej nad dnom obj. 1 (obr. 6). Nakoľko keramický riad ludanickej skupiny nie je zdobený, je jasné, že nejde o domáci tvar, ale pôvod je potrebné hľadať v ostatných susediacich epilengyelských kultúrach. Klasickej fáze ludanickej skupiny (podľa Čížmář et al. 2004, obr. 4; Košťuřík 1997, 97; Zápotocký 2016, tabela 4) zodpovedá klasická fáza skupiny Balaton-Lasinja v Zadunajskej skupine Bodrogeresztúr v Potísi, skupina Bisamberg-Oberpullendorf v Rakúsku a na Morave mladšia fáza jordanovskej kultúry (Jsk II).

Celkovo v oblasti Ponitria a Požitavia sa v danom období s rytou výzdobou stretávame len ojedinele (Gabulová 2022, tab. VIII: 5, 7; XXIX: 16;

XXXV: 13; XXXVIII: 5; *Kuzma/Kopčeková 2009*, 130, obr. 71: 5; *Lichardus/Vladár 1964*, obr. 43) a súvisí zrejme s priamymi importmi z oblasti Zadunajska zo skupiny Balaton-Lasinja (*Gabulová 2022*, 134). Rytá výzdoba sa častejšia vyskytuje na Záhorí, resp. v malokarpatskom prostredí (*Farkaš 1996*, 31; 2013, 38, 39), kde najbližšie analógie nachádzame v náplni moravskej jordanovskej skupiny a rakúskej skupiny Bisamberg-Oberpullendorf. Táto výzdoba sa v jordanovskej kultúre objavuje v mladšom, najväčšiu dominanciu má však až v neskorom (schussenriedskom) stupni (*Dobeš/Metlička 2014*, 56–58, 62–64; *Neustupný 1969*, 275; *Zápotocký 1996*, 441–444; 2016; *Zápotocký/Dreslerová 1996*, 36). V rámci jordanovskej kultúry majú širšie datovanie ryté prvky ako sú trojuholníky, kľukatka a mriežka. Od celkovej ornamentiky záleží, do akého stupňa ich možno zaradiť. Dôležitým chronologickým prvkom sú horizontálne obežné motívy nad hlavným výzdobným pásom na pleciah, na prechode k hrdlu. V staršom jordanovskom stupni (Jsk I) napr. vôbec nie je hlavná výzdoba oddelená, v mladšom stupni (Jsk II) sa objavuje oddelenie v podobe rytých línií a v neskorom stupni (Jsk III) je to rebríkovitý motív, hustý a viacnásobný (*Zápotocký 1996*, obr. 20). Motív „vlčích zubov“, hrdlo oddelené od tela obežnou líniou a jemné žliabky, by mali charakterizovať záverečný epilengyelský vývoj (Jsk III), ale jemné rytie ako výzdobný prvok patrí do klasickej jordanovskej kultúry (Jsk II; *Koštuřík 1994*, 75) a jej mladšiu fázu charakterizuje práve rebríkovitý motív, mriežka a mriežkované trojuholníky (*Sankot/Zápotocký 2011*).

Analyzovaná výzdoba amfory jordanovskej kultúry teda naznačuje nástup záverečného (tretieho) stupňa jordanovskej kultúry (Jsk III–Lengyel IVc), ale absencia nádob typických pre neskorý stupeň ludanickej skupiny znižuje možnosť datovania do tohto obdobia. Pravdepodobnejšie je preto chronologické ukotvenie analyzovanej amfory do druhého stupňa jordanovskej kultúry (Jsk II), resp. stupňa Lengyel IVb. Vhodná tvarová a čiastočne aj výzdobná analógia pochádza z klasickej jordanovskej kultúry z Křenovic (*Koštuřík 1997*, obr. 3: 4; *Procházka 1907*, tab. 1), i keď výzdobný motív na pleci je meander a nie „vlčie zuby“.

Z chronologického hľadiska je dôležitý aj výsledok absolútneho datovania zvieracej kosti z výplne obj. 14 (obr. 18). Avšak nakoľko ide len o jeden údaj, je ťažké ho stotožniť s celým zachyteným osídlením. Z blízkej polohy Selenec I je známych 10 absolútnych dát hlavne z hrobových celkov ludanickej skupiny (*Gabulová 2022*, tabula 4), a tie boli rozdelené do dvoch fáz osídlenia. Starší úsek osídlenia predstavuje obdobie 44. až 43. stor. pred Kr. a mladší úsek

zachytáva 42. až 40. stor. pred Kr. V porovnaní s tým je jasné, že preskúmaná časť osady na polohe Selenec III spadá do mladšieho úseku celkového osídlenia ludanickej skupiny na ľavobreží potoka Selenec pri Nitre.

Okrem chronologického ukotvenia nálezového celku (na základe keramiky a AMS) je prínosné pozrieť sa aj na výpoveď ostatných druhov sídliskových nálezov z polohy Nitra- Chrenová-Selenec III. Napríklad na základe analýzy zvieracieho osteologického materiálu je možné konštatovať prítomnosť jedného hospodárskeho zvierťa – tura domáceho. Ľudský zásah v podobe stôp po rezaní bol na analyzovanej polohe Selenec III viditeľný len na fragmente ľavej kolennej kosti tura domáceho z obj. 14, ktorý bol opálený do čierno-biela. Zárezy mohli vzniknúť pri prerezávaní šliach, resp. oddelení nemäsitej distálnej časti zadnej končatiny. Kostoné nástroje neboli na polohe Selenec III zaznamenané vôbec.

Bežný sídliskový ráz výplne jám dokresľujú aj mikro- a makrolity (obr. 15; 16), vyrobené z miestnych surovín, ako aj vzdialenejších primárnych zdrojov. Ide napríklad o rozbitú podložku zo spevnenej sedimentárnej horniny – pieskovca, ktorá s veľkou pravdepodobnosťou pochádzala z bližšieho okolia osady. Z hľadiska skupín štiepanej kamennej industrie vyše polovicu nálezov v súbore tvoril odpad vzniknutý pri výrobe, ktorý nemal ďalšie využitie a preto bol „zahodený“, resp. deponovaný medzi sídliskové odpadky. Objavené boli zároveň aj úštepky, neopracované čepele a aj finálne produkty – nástroje, ktoré tvorili štvrtinu nájdených kusov na polohe. Z hľadiska surovinového zloženia štiepanej industrie dominovali rádiolarity a limnosilicity, ktorých primárne zdroje sú vo vzdialenosti niekoľkých desiatok kilometrov od sledovanej polohy (limnosilicity napr. v Žiarskej kotline, sekundárne v nánosoch rieky Hron a rádiolarit v oblasti Bradlového pásma pozdĺž Bielych Karpát a rieky Váh; podľa *Nemergut/Cheben/Pyżewicz 2022*, 189–201). Zo vzdialenosti dvoch až troch stoviek kilometrov pochádzajú suroviny ako obsidián (Zemplínske, Slanské a Tokajské vrchy) a SKJC (región Krakovsko-čenstochovskej oblasti na juhu Poľska; *Bíró 1984*; *Kaminská 1991*, 19; *Přichystal 2009*, 92). Pestré surovinové zloženie štiepanej industrie je dobrým príkladom ďalekosiahlych kontaktov, resp. obchodných vzťahov, ktoré umožnili transportovanie surovín zo vzdialenejších oblastí. Na lokalitu sa zároveň zrejme dostávali neopracované, prípadne upravené niekoľkými údermi a finálnu podobu, podľa dopytu, získali až priamo v osade, na čo poukazujú zachytené fázy výrobného procesu.

Hoci nadzemné časti rozličných stavieb a zariadenia, ako boli steny domov a iných stavieb/prístreškov, prípadne kupoly pecí, alebo aj nadzemné silá (Kunz 2004, 64–70) priamo na polohe zachytené neboli, o ich existencii vypovedá objavená mazanica s negatívnymi časťami kolov, tyčí a iných konštrukčných prvkov (obr. 17). Tie je možné stotožniť s nadzemnými hlinenými konštrukciami armovanými kolmi, tyčovinou a prútím. Najčastejšie obytné domy v období ludanickej skupiny predstavovali jednopodlažné dlhšie domy (spravidla dvojpriestorové), ktoré priamo nadväzovali na tradíciu starších neolitických stavieb. Typológiu kolových nadzemných stavieb lengyelskej kultúry vypracoval J. Pavúk (2012) a naposledy inovoval J. Ďuriš (2023). Obvodové steny boli tvorené prúteným výpletom, ktorý bol vymazaný hlinou. Po obvode sa mohli nachádzať kolové jamy osadené buď do žlabu alebo samostatne stojace. Strechu držali pravdepodobne vertikálne nosné koly ukončené vidlicami. Vo vnútri sa nachádzali nosné stropné trámy, ktoré boli osadené do podlahy. Otázka hlinenej povaly bola skúmaná zatiaľ len na dome ludanickej skupiny v Chynoranoch (Ďuriš 2011), kde sa podarilo identifikovať v stropnom ráme začapovaný stropný rošt povaly, na ktorom bola osadená plošná sieť z drevnej guľatiny. Priamo na nej boli posadené priečne štiepané dosky s veľkými medzerami a na nich pozdĺžne štiepane dosky. Poslednú vrstvu povaly tvoril hlinený výmaz, ktorý mal izolačnú funkciu.

Možné základové žľaby po obvode obytného domu (šírka 7–8 m, dĺžka 25 m) na skúmanej polohe Selenec III boli zachytené iba geofyzikálnym meraním (obr. 3: 2). Pri znížení terénu pred samotným výskumom boli však zničené. Dom bol orientovaný v smere SZ – JV. Severne od neho boli zachytené väčšie (obj. 7 a 8) aj menšie (obj. 3) hliníky a kolové jamy (obj. 12 a 13). Severovýchodne, avšak najbližšie k pôdorysu domu, sa nachádzali bežné sídliskové jamy (obj. 4 a 5). Južne od domu sa nachádzala zásobnica (obj. 14), resp. juhovýchodne od domu bol identifikovaný pravdepodobne menší hliník (obj. 6). Vzdialenejšie, približne 15–20 m juhozápadne od domu, sa nachádzali zásobné a ďalšie sídliskové jamy (obj. 1, 2, 9, 10). Práve v nich (obj. 1, 9 a 10) boli identifikované výrazné vrstvy mazanice aj s konštrukčnými prvkami. V prípade výplní práve týchto troch objektov je zároveň možná rekonštrukcia niekoľkých nádob, resp. spojenie črepov do väčších častí tiel, preto tieto výplne spĺňajú charakteristiku primárneho odpadu (podľa definície Kuna/Němcová a kol. 2012, 177; Květina 2002; Last 1998). Je preto pravdepodobné,

že keby sa v ich blízkosti nachádzala stavba, mazanica s konštrukčnými prvkami by zrejme patrila tejto konkrétnej budove. Prvotný geofyzikálny výskum v tejto časti plochy však nebol realizovaný a aj z tohto dôvodu sa ďalšie obytné stavby v teréne nepodarilo lokalizovať.

DISKUSIA

Lokalitu Nitra-Chrenová-Selenec III je možné zaradiť do obdobia mladšej fázy klasickej ludanickej skupiny. A to nielen na základe relatívnej chronológie (analýza keramických fragmentov), ale aj rádiouhlíkového datovania zvieracej kosti z výplne obj. 14. Preskúmaná plocha je zároveň len nepatrnou časťou pôvodného sídelného areálu, ktorý sa tu začiatkom neskoršej doby kamennej nachádzal. Keď sa pozrieme na rozsah známych sídlisk ludanickej skupiny ako napr. Jelšovce (3,7 ha preskúmanej plochy; Pavúk/Bátora 1995, obr. 28) alebo Branč (1,5 ha preskúmanej plochy; Vladár/Lichardus 1968, 264, obr. 6) je jasné, že rozloha osídlenia v Selenci III musela byť niekoľkonásobne väčšia. Ďalšie sídliskové objekty, resp. rozsiahlejšiu časť osady ludanickej skupiny, sa podarilo identifikovať vo vzdialenosti približne 550 m severovýchodne na polohe Selenec I (Gabulová 2022). Jeden sídliskový objekt zrejme ludanickej skupiny bol zdokumentovaný aj na polohe Selenec II (Bielich 2014, 695), ktorá sa nachádza medzi polohami Selenec I a III. Je preto logický predpoklad, že ide o rozsiahly sídelný areál, ktorý sa rozprestieral na ploche s rozsahom azda aj niekoľkých desiatok hektárov. Jeho súčasťou boli obytné a hospodárske stavby, funerálne pamiatky, ako aj poľnohospodárske a ďalšie plochy. Zdokumentované „útržky“ ludanických domácností na jednotlivých plochách v Selenci si teda nekonkurujú, ale práve naopak, navzájom sa dopĺňajú a obohacujú spektrum známych nálezov klasickej etapy ludanickej skupiny.

Analýza materiálnej kultúry v Selenci I a Selenci III ukázala, že osídlenie reprezentuje viac-menej rovnaký časový úsek a nie sú postihnuteľné výrazné odlišnosti a zmeny v získaných súboroch. Samozrejme, nakoľko rozsah výskumu a jeho intenzita bola väčšia na polohe Selenec I (preskúmaná plocha 1,7 ha), odráža sa to aj v množstve hnutelných i nehnuteľných nálezov (okrem variabilných sídliskových jam boli preskúmané aj časti troch neúplných pôdorysov obytných stavieb, ako aj jedno tepelné zariadenie) a v skutočnosti, že na polohe Selenec I sa nenachádzalo len sídlisko (92 objektov), ale v jeho bezprostrednej blízkosti, resp. priamo jeho súčasťou, bolo aj päť kostrových

hrobov, resp. jedinci uložení v sídliskových objektoch (*Bistáková/Gabulová 2022; Gabulová 2022, 59–62*).

Výnimočný nález amfory s rytou výzdobou Jsk II v Selenci III je na území Ponitria, resp. Podunajska jedinečný a poukazuje na široko siahajúce vzťahy kultúr epilengyelu. Hoci rytá výzdoba bola zaznamenaná aj v Selenci I, išlo len o jemnú ryhu s hĺbkou 1–2 mm umiestnenej na rozhraní hrdla a klenutého pleca niekoľkých tenkostenných pohárov (*Gabulová 2022, tab. VIII: 5, 7; XXIX: 16; XXXV: 13; XXXVIII: 5*). Autorka daného výskumu však správne upozornila, že ak sa v keramickom súbore ludanickej skupiny objaví niekoľko fragmentov s rytým prvkom, ide najčastejšie o vplyvy z jordanovskej skupiny na Morave alebo skupiny Balaton-Lasinja v Zadunajsku (*Gabulová 2022, 134*). Nález fragmentov bikónickej nádoby s rytou výzdobou evidujeme aj z opačnej strany mesta Nitra, z časti Mlynárce. Objavený bol v sídliskovej jame (obj. 521) ludanickej skupiny aj s dochovaným ženským skeletom v extrémne skrčenej polohe a interpretovaný je ako import skupiny Balaton-Lasinja (*Gabulová/Kuzma 2015, 189, obr. 8; tab. VII: 1; Kuzma/Kopčeková 2009, 130, obr. 71: 5*). Výzdoba na pleci nádoby je v podobe zväzku štyroch rytých línií, ktoré sú na okraji lemované radom menších vhlbených jamiek (vpičov) viac-menej trojuholníkového tvaru, ktoré sa na fragmente nachádzajú aj samostatne v šikmých líniách. Podobný dekor je známy z viacerých lokalít kultúry Balaton-Lasinja (napr. *Bánffy 1996, 130, obr. 23; Kalicz 1991, obr. 13; 1995a, 48, obr. 3: 1, 2; 1995b, 74, 75, obr. 22: 4; 24: 16; Károlyi 1992, tab. 45: 10; Somogyi 2000, 40, obr. 6: 1; 9; 11: 8; 12: 11; 13: 7, 9; 14*), ale objavuje sa aj v rámci výzdoby jordanovskej kultúry (Jsk I; *Zápotocký 2016, obr. 3: 27*).

Napojenie strednej Nitry aj na východné/juhovýchodné kultúrne prostredie by mohli naznačovať ojedinelé nálezy – importy keramiky skupiny Bodrogkeresztúr zaznamenané práve v Selenci I (*Gabulová 2022, obr. 50: 3*).

Osídlené plochy v Selenci I a III sa dopĺňajú aj v prípade výskytu zvieracích kostí. V Selenci I sa v rámci domácich druhov zvierat objavili okrem tura domáceho a svine domácej aj ovca/koza a pes. Tur domáci bol potvrdený aj na ploche Selenec III. Hoci sa v Selenci I vyskytli aj divé druhy zvierat ako jeleň, srnec, bobor a zajac (*Holub 2022, 175, 178*), podobné doklady zo Selenca III neboli potvrdené. Minimálne 17 zlomkov kostených nástrojov objavených na polohe Selenec I (*Holub 2022, 178*) vypovedá o práci s kožou a textíliami (hroty, šidlá), ako aj o obrábaní pôdy (kopáč z parohu). Naopak kostené nástroje na polohe Selenec III úplne absentovali.

V rámci porovnania štiepanej industrie je možné pozorovať rozdiel v množstve mikrolitov. Na polohe Selenec I bolo objavených 134 ks z 24 objektov (*Nemergut/Cheben/Pyžewicz 2022, 189, tabela 10*) a v Selenci III bolo zachytených celkovo 61 ks v ôsmich objektoch. Na oboch polohách bol zdokumentovaný objekt, ktorý z celkového počtu mikrolitov obsahoval vyše polovicu (na polohe Selenec I obj. 2 – 85 ks, na polohe Selenec III obj. 8 – 36 ks). Z hľadiska surovinového zloženia ide o identické údaje, hoci viac regionálne bližších surovín bolo využívaných v Selenci I, čo je nepochybne dôsledok preskúmania rozsiahlejšieho sídelného priestoru. Najpočetnejšie zastúpenou surovinou v rámci štiepanej kamennej industrie je v Selenci I limnosilit (120 ks; *Nemergut/Cheben/Pyžewicz 2022, 190, tabela 11*), zatiaľ čo v Selenci III dominuje rádiolarit (36 ks). Na oboch polohách zároveň nechýbajú suroviny zo vzdialenejších zdrojov ako je obsidián a SKJC. Výrazný nepomer medzi polohami je badateľný v prípade ostatnej kamennej industrie, ktorá zahŕňa zrnotierky, kamenné podložky, otlkače, drvidlá a ďalšie kamenné predmety, na ktorých neboli zistené stopy po používaní alebo opracovaní. V Selenci I túto skupinu tvorilo dohromady až 114 kamenných artefaktov, a objavené boli aj fragmenty brúsených nástrojov – telo plochej sekerky a sekeromlat (*Nemergut/Cheben/Pyžewicz 2022, 196, obr. 69*). Na polohe Selenec III brúsené artefakty absentovali a z kamenných predmetov bolo možné lepšie identifikovať len fragment jednej podložky, ďalšie dva kusy predstavovali neopracované kamene.

Ďalší, azda súveký sídelný areál s ludanickým osídlením v Selenci nachádzame na polohe Mikov dvor II (*Ruttkay a i. 2013b, 204*), vzdialenej od skúmanej polohy Selenec III približne 700 m juhozápadným smerom. Okrem bežných sídliskových objektov (zásobné, stavebné jamy) tu boli zaznamenané aj pozostatky dvoch dlhých nadzemných stavieb s pravouhlým základovým žlabom (rozmery 7–8 × 18–20 m). Geofyzikálny prieskum potvrdil aj ďalšie pravouhlé stavby so žlabovitým pôdorysom, avšak mimo výskumnej plochy (*Ruttkay a i. 2013b, 204*). Materiál z tohto náleziska je zatiaľ nespracovaný. Osídlenie je tu predbežne datované do záveru klasického lengyelského obdobia a začiatku epilengyelu (Lengyel III/IV).

Z Nitry-Mikovho dvora je známe ludanické osídlenie medzi cestou Nitra-Veľké Janíkovce a areálom výstaviska Agrokomplex. Tu porušená jama v ryhe pre vodovodné potrubie obsahovala tvary typické pre epilengyel (*Pavúk 1976, 183, obr. 119*). Objekt je pravdepodobne súčasťou väčšieho sídliska, ktorého časť (fragment pravouhlého domu so základovým žlabom a ďalšie jamy) sa preskúmala v areáli

Agrokomplexu počas výstavby skleníkov (*Pavúk* 1976, 183, 184; 1993, 19).

Vyššie zmienené polohy ludanickeho osídlenia (Agrokomplex, Mikov dvor, Seleneč) sa nachádzajú na brehu, resp. dolnom toku potoka Seleneč a od seba sú vzdialené len niekoľko stoviek metrov (obr. 1). V katastri mesta Nitra evidujeme z ludanickej skupiny zároveň ďalších 10 lokalít a jedno nálezisko v Nitre-Šindolke, patriace do stupňa Lengyel III (*Gabulová* 2022, 149, obr. 53; tabeľa 5: 134–137, 140, 141, 144–147). Na základe objaveného množstva nálezov, resp. sídliskových jám, môžeme preto osídlenie ludanickej skupiny v rámci územia mesta Nitra a jej bezprostredného okolia považovať za intenzívne, bohaté a rozsiahle. Negatívom je, že všetky identifikované polohy sú na miestach, ktoré podliehajú kultivácii pôdy, prípadne sú zastavané, čím dochádza k neustálemu zániku stôp minulého osídlenia. O vnútornej zástavbe jednotlivých častí osád nemáme preto takmer žiadne, alebo len útržkové poznatky.

Zatiaľ nie je jasné, či obyvateľstvo využívalo jednotlivé sídelné plochy nepretržite počas svojho života, resp. sa postupne posúvali a vytvárali nové domácnosti. Vertikálnu stratigrafiu na preskúmaných sídliskách ludanickej skupiny síce dokumentujú superpozície objektov (*Gabulová* 2022, 148), nie je to však častý, resp. pravidelný fenomén. Znamená to teda, že na určitých plochách síce existovali nesúvekové komunity ludanickej skupiny, ale charakteristické je skôr posúvanie, resp. zakladanie nových obytných areálov (domácností) na predtým neosídlených plochách, v nevelkej vzdialenosti od seba a ich využitie, kým boli obyvatelia aktívni, resp. nedošlo k zmene vyvolanej prírodnými, klimatickými, sociálnymi, hygienickými alebo inými faktormi. Túto možnosť podporuje aj dokázaná časová paralelnosť niekoľkých polôh osídlenia.

Rozloženie osád ludanickej skupiny na Ponitri poukazuje na hustú sídelnú sieť (*Gabulová* 2022, obr. 54; tabeľa 5), pričom je badateľné sústredenie niekoľkých osád (obytných areálov) na pomerne malom území. V katastri mesta Nitra je napríklad evidentné zoskupenie troch až štyroch nálezísk na menšom priestore, ktorý je vymedzený v dĺžke približne 1 km (*Gabulová* 2022, 160, obr. 53). Takúto koncentráciu je možné sledovať v centrálnej časti územia Nitry, v jej západnej časti (Mlynárce), ako aj juhovýchodnej časti (Nitra-Chrenová). Porovnateľná sídelná štruktúra (zoskupenie sídliskových areálov) ludanickeho osídlenia bola najnovšie analyzovaná v Pohraničiach (*Bistáková/Bobek/Fottová* 2023), ktoré sa nachádzajú od Selenca I severovýchodne vo vzdialenosti približne 2 km vzdušnou čiarou.

ZÁVER

Predstavený súbor nálezov ludanickej skupiny bol získaný v rámci záchranného archeologického výskumu Archeologického ústavu SAV, v. v. i. v Nitre na trase výstavby rýchlostnej cesty R1, resp. jej pridruženej stavby – SSÚR R1, v katastri Nitra-Chrenová, poloha Seleneč III. Výskum realizovaný začiatkom roka 2010 odkryl 14 sídliskových objektov, z toho tri jamy (obj. 4, 5 a 13) boli bez nálezov. Z výplne objektov, resp. zberu na ploche pochádzalo celkovo 1199 kusov hnutelných nálezov, ktoré reprezentujú keramické zlomky (986 ks), fragmenty kotúčovitých predmetov (4 ks), zvieracie kosti/zuby (86 ks), kamenná podložka (1 ks), neopracované kamene (2 ks) a štiepaná industria (61 ks). Zlomky a úlomky mazanice boli taktiež identifikované v šiestich objektoch, ich množstvo však nebolo spočítané na kusy. Nálezy jednoznačne zapadajú do známej produkcie ludanickej skupiny, ktorá je radená do záverečnej etapy vývoja lengyelskej kultúry – epilengyelu. Potvrdili sa doteraz evidované tvary a funkčné doplnky klasickej fázy ludanickej skupiny (Lengyel IVb) a v prípade nálezu zdobenej amfory mladšieho stupňa jordanovskej kultúry (Jsk II), umiestnenej nad dnom obj. 1, môžeme hovoriť aj o obohatení, resp. rozšírení našich znalostí o rozsahu kontaktov epilengyelských skupín/kultúr a ich dosahu aj na Ponitrie.

Materiál sa vo výplni jám nachádzal v značnom stupni fragmentárnosti, čo svedčí o funkcii objektov na skladovanie sídliskového odpadu. Obytné, resp. nadzemné stavby obytného alebo hospodárskeho charakteru, sa na lokalite doložiť nepodarilo. Geofyzikálnym meraním zachytený pravdepodobný pôdorys obytnej stavby sa po skrývke ornice a následnom deštruktívnom výskume v teréne nepodarilo lokalizovať, resp. preskúmať.

Získanej materiálnej kultúre dominuje hrubá atypická keramika (86,5 %). Typická hrubšia úžitková keramika (min. 46 nádob/entít; 106 fragmentov) bola zastúpená prevažne fragmentmi hrncovitých/úžitkových nádob a zásobníc. Z typickej stolovej keramiky (min. 29 nádob/entít; 68 fragmentov) boli identifikované misy, poháriky, miniatúrne tvary, bikónické nádoby, amfory a aj jedna šálka so zachovaným jedným uchom. Jedinou v súbore je rytou a vhlbenou výzdobou zdobená amfora klasickej fázy jordanovskej kultúry (Jsk II), ktorá potvrdzuje súvekosť a kontakty epilengyelských skupín/kultúr, pričom amfora je zároveň prvým hmatateľným dokladom výskytu nádoby jordanovskej kultúry na Ponitri.

Zo sídliskových jám pochádzala aj mazanica v značne fragmentárnom stave. Napriek tomu sa

podarilo v prípade väčších zachovaných kusov vo výplni obj. 1, 9 a 10 identifikovať stopy po neopracovanom dreve – otlaky po prútovine a tyčovine, ako aj stopy po opracovaných drevách ako boli hranoly, fošne a dosky. Z akých konštrukcií, resp. stavieb tieto kusy mazanice presne pochádzajú, sa zistiť nepodarilo.

Objavené zvieracie kosti dokladajú usadlý spôsob života s preferenciou chovu a konzumácie hovädzieho dobytku, hoci zachované fragmenty pochádzali predovšetkým zo zubov a jednej kolennej kosti. V súbore bola identifikovaná aj sviňa domáca, avšak jej prítomnosť nemôžeme jasne potvrdiť ani vyvrátiť, nakoľko išlo o zvieracie osteologické nálezy z vrchných vrstiev objektov, ktoré boli analýzou predbežne vylúčené z dôvodu novej kontaminácie vzorky.

Dôležitú výpovednú hodnotu má štiepaná industria, ktorá svojím počtom a charakterom (čepeľové a uštepové nástroje) poukazuje na variabilné pracovné činnosti, resp. na jej výrobu priamo na lokalite (takmer polovicu nálezov tvorí odpad; prítomné boli aj tri jadrá). V rámci surovinového zloženia industrie dominujú regionálne, resp. len niekoľko desiatok kilometrov vzdialené primárne zdroje surovín ako rádiolarit (36 ks) a limnosilit

(16 ks). Vyskytol sa ale aj obsidián (4 ks) a tiež silicit krakovsko-čenstochovskej jury (2 ks), ktoré boli na toto územie dovážané z východu (Zemplín, Tokaj), resp. zo severu, z oblasti južného Poľska.

Množstvo a rôznorodosť pramenného fondu, zaznamenaného na polohe Selenec III, ktorý priamo korešponduje s hnutelnými i nehnuteľnými nálezmi získanými na blízkej polohe Selenec I, vzdialenej severozápadným smerom približne 550 m, dokazuje bohatosť a značný rozsah osídlenia ludanickej skupiny na ľavobreží potoka Selenec na začiatku neskorej doby kamennej. V kontexte nálezovej situácie je vysoko pravdepodobné, že v prípade objavených sídliskových objektov na polohách Selenec I a Selenec III (resp. jedného objektu aj na polohe Selenec II) ide o pokračujúci (rozsiahly) sídelný areál. Samotné ludanicke osídlenie s ďalšími hospodárskymi i obytnými stavbami, ako aj poľnohospodárskymi a ďalšími plochami, sa nepochybne rozprestierala na rozsiahlej ploche o rozsahu azda aj niekoľkých desiatok hektárov. Intenzívne osídlenie nížinných, resp. mierne kopcovitých polôh v blízkosti vodných tokov v posledných storočiach piateho tisícročia pred Kristom v Nitre a jej okolí, dokumentujú desiatky zaznamenaných lokalít z daného obdobia.

LITERATÚRA

- Adams/Crabtree 2008 – B. J. Adams/P. J. Crabtree: *Comparative Skeletal Anatomy. A Photographic Atlas for Medical Examiners, Coroners, Forensic Anthropologists, and Archaeologists*. Totowa 2008.
- Balaša 1959 – G. Balaša: Neolitické kostrové hroby v Dudinciaciach (okr. Šahy). *Slovenská archeológia* 7, 1959, 33–37.
- Bánffy 1996 – E. Bánffy: Újkőkori és rézkori települések Hahót és Zalaszentbalázs határában (Zalaszentbalázs-Pusztatető, Hahót-Szartóri I–II). *Zalai Múzeum* 6, 1996, 97–147.
- Behrensmeyer 1978 – A. K. Behrensmeyer: Taphonomic and Ecologic Information from Bone Weathering. *Paleobiology* 4/2, 1978, 150–162.
- Bielich 2014 – M. Bielich: Nález vrcholnostredovekých pecí na polohe Selenec v Nitre. *Archaeologia historica* 39, 2014, 689–699.
- Bistáková/Bobek/Fottová 2023 – A. Bistáková/P. Bobek/E. Fottová: Sídliskové areály lengyelskej kultúry v Pohraničiaciach. In: *V hore strom*. *Studia Historica Nitriensia* 27, 2023. Supplementum – mimoriadne číslo časopisu venované životnému jubileu profesora Egona Wiedermanna. Nitra 2023, 59–75.
DOI: <https://doi.org/10.17846/SHN.2023.27.S.59-75>
- Bistáková/Gabulová 2022 – A. Bistáková/M. Gabulová: Depónie ľudských kostier a pochovávanie na sídlisku ludanickej skupiny v Nitre-Chrenovej, poloha Selenec. In: *Gabulová zost.* 2022, 164–174.
- Bíró 1984 – K. T. Bíró: Distribution of obsidian from the Carpathian sources on Central European Palaeolithic and Mesolithic sites. *Acta Archaeologica Carpathica* 23, 1984, 5–42.
- Bocheňski/Tomek 2009 – Z. M. Bocheňski/T. Tomek: *A key for the identification of domestic bird bones in Europe. Preliminary determination*. Kraków 2009.
- Čížmář et al. 2004 – Z. Čížmář/J. Pavúk/P. Procházková/M. Šmíd: K problému definování finálního stádia lengyelské kultury. In: B. Hänsel (Hrsg.): *Zwischen Karpaten und Ägäis. Neolithikum und ältere Bronzezeit. Gedenkschrift für Viera Němejcová-Pavúková*. Internationale Archäologie. *Studia honoraria* 21. Rahden/Westf. 2004, 207–232.
- Daňová/Ruttkay 2011 – K. Daňová/M. Ruttkay: Porušovanie hrobov v 11. storočí na pohrebisku v Nitre-Selenci. *Acta archaeologica Opaviensia* 4, 2011, 161–167.
- Dobeš/Metlička 2014 – M. Dobeš/M. Metlička: *Raný eneolit v jihozápadních Čechách – Frühes Neolithikum in Südwestböhmen*. Archeologie západních Čech. Supplementum 1. Plzeň 2014.
- Đuriš 2011 – J. Đuriš: Rekonštrukcia eneolitického domu z Chynorian a otázka štruktúry sídliska. *Slovenská archeológia* 59, 2011, 87–143.
- Đuriš 2012 – J. Đuriš: Deskriptívny systém a vypovedacia schopnosť mazanice z mladšej a neskorej doby kamennej. *Slovenská archeológia* 60, 2012, 195–250.

- Đuriš 2023 – J. Đuriš: *Pôdorysné dispozície stavieb mladšej a neskorej doby kamennej na Slovensku ako informačný prameň pre ich architektonickú rekonštrukciu*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 36. Nitra 2023.
- Farkaš 1996 – Z. Farkaš: Kultúrne kontakty juhozápadného Slovenska na prelome starého a stredného eneolitu. Zborník SNM 90. *Archeológia* 6, 1996, 13–38.
- Farkaš 2005 – Z. Farkaš: Postpaleolitické osídlenie jaskyne Dzeravá skala pri Plaveckom Mikuláši. In: I. Cheben/I. Kuzma (ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín 2004*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 8. Nitra 2005, 49–90.
- Farkaš 2013 – Z. Farkaš: Osídlenie jaskyne Dzeravá skala v období epilengyelského kultúrneho okruhu. *Slovenská archeológia* 61, 2013, 21–91.
- France 2009 – D. L. France: *Human and Nonhuman Bone Identification. A Color Atlas*. Boca Raton 2009.
- Fusek 1991 – G. Fusek: Včasnოსlovanské sídlisko v Nitre na Mikovom Dvore. *Slovenská archeológia* 39, 1991, 289–330.
- Gabulová 2022 – M. Gabulová: Archeologická analýza prameňov zo sídliska ludanickej skupiny v Nitre-Chrenovej, poloha Selenec. In: *Gabulová zost. 2022*, 9–163.
- Gabulová zost. 2022 – M. Gabulová (zost.): *Sídlisko ludanickej skupiny v Nitre-Chrenovej, poloha Selenec*. Archaeologica Slovaca Monographiae 34. Nitra 2022.
- Gabulová/Bistáková/Jakab 2013 – M. Gabulová/A. Bistáková/J. Jakab: Eudské skelety na sídlisku ludanickej skupiny v Nitre-Selenci. In: I. Cheben/M. Soják (ed.): *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2010. Zborník referátov z 29. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska. Vršatecké Podhradie, 27.–30. 9. 2010*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 15. Nitra 2013, 57–73.
- Gabulová/Kuzma 2015 – M. Gabulová/I. Kuzma: Pochovávanie na sídlisku ludanickej skupiny v Nitre-Mlynárčiach. *Slovenská archeológia* 63, 2015, 179–206.
- Hanuliak 1989 – M. Hanuliak: Okres Nitra. In: D. Bialeková (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I. zväzok. Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj*. Nitra 1989, 179–236.
- Hanuliak 1993 – M. Hanuliak: Archeologický výskum k dejinám Nitry v 10.–13. storočí. In: K. Pieta (red.): *Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta*. Nitra 1993, 109–124.
- Holub 2022 – M. Holub: Zvířecí osteologický materiál ze sídlitě ludanickej skupiny na lokalitě Nitra-Chrenová, poloha Selenec. In: *Gabulová 2022b*, 175–187.
- Hreško/Pucherová/Baláz a kol. 2006 – J. Hreško/Z. Pucherová/I. Baláz a kol.: *Krajina Nitry a jej okolia. Úvodná etapa výskumu*. Nitra 2006.
- Chropovský/Fusek 1985 – B. Chropovský/G. Fusek: Výskumy v Nitre. AVANS 1984, 1985, 102–106.
- Kalicz 1991 – N. Kalicz: Beiträge zur Kenntnis der Kupferzeit im ungarischen Transdanubien. In: J. Lichardus (Hrsg.): *Die Kupferzeit als historische Epoche. Symposium Saarbrücken und Otzenhausen* 6.–13. 11. 1988. Saarbrücker Beiträge zur Altertumskunde 55. Bonn 1991, 347–387.
- Kalicz 1995a – N. Kalicz: Die Balaton-Lasinja-Kultur in der Kupferzeit Südost- und Mitteleuropas. In: *Kovácz 1995*, 37–49.
- Kalicz 1995b – N. Kalicz: Letenye-Szentkeresztomb: ein Siedlungsplatz der Balaton-Lasinja-Kultur. In: *Kovácz 1995*, 61–106.
- Kaminská 1991 – L. Kaminská: Význam surovínovej zariadenne pre mladopaleolitickú spoločnosť vo východo-karpatskej oblasti. *Slovenská archeológia* 39, 1991, 7–58.
- Károlyi 1992 – M. Károlyi: *A korai rézkor emlékei Vas megyében – The Early Copper Age in County Vas*. Szombathely 1992.
- Kolda 1951 – J. Kolda: *Osteologický atlas*. Praha 1951.
- Košťurík 1994 – P. Košťurík: Nálezy jordanovské kultury na Brněnsku. *Pravěk. Nová řada* 4, 1994, 65–77.
- Košťurík 1997 – P. Košťurík: Poznámky k jordanovské kultúře na Moravě. *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské university. Řada archeologická* 46/M2, 1997, 89–112.
- Kovácz 1995 – T. Kovács (Hrsg.): *Neuere Daten zur Siedlungsgeschichte und Chronologie der Kupferzeit des Karpatenbeckens*. Inventaria Praehistorica Hungariae 7. Budapest 1995.
- Kuna/Němcová a kol. 2012 – M. Kuna/A. Němcová a kol.: *Výpověď sídlištního odpadu. Nálezy z pozdní doby bronzové v Rostkách a otázky depoziční analýzy archeologického kontextu – The evidence of settlement discard. Finds from the Final Bronze Age at Rostoky and the depositional analysis of archaeological context*. Praha 2012.
- Kunz 2004 – L. Kunz: *Obilní jámy. Konzervace obilí na dlouhý čas v historické zóně eurosibiřského a mediteránního rolnictví*. Rožnov pod Radhoštěm 2004.
- Kuzma/Kopčeková 2009 – I. Kuzma/M. Kopčeková: Pokračovanie výskumu v Nitre-Mlynárčiach. AVANS 2007, 2009, 130–133.
- Květina 2002 – P. Květina: Příspěvek k otázce formativních procesů archeologického materiálu. In: I. Pavlů (ed.): *Bylany Varia* 2. Praha 2002, 21–38.
- Last 1998 – J. Last: The Residue of Yesterday's Existence: Settlement Space and Discard at Miskovice and Bylany. In: I. Pavlů (ed.): *Bylany Varia* 1. Praha 1998, 17–46.
- Lichardus/Vladár 1964 – J. Lichardus/J. Vladár: Zu Problemen der Ludanice-Gruppe in der Slowakei. *Slovenská archeológia* 12, 1964, 69–162.
- Major et al. 2019 – I. Major/J. Dani/V. Kiss/E. Melis/R. Patay/G. Szabó/K. Hubay/M. Túri/I. Futó/R. Huszánk/A. J. T. Jull/M. Molnár: Adoption and Evaluation of a sample Pretreatment Protocol for Radiocarbon Dating of Cremated Bones at HEKAL. *Radiocarbon* 61, 2019, 159–171. DOI: <https://doi.org/10.1017/RDC.2018.41>
- Molnár et al. 2013a – M. Molnár/L. Rinyu/M. Veres/M. Seiler/L. Wacker/H.-A. Synal: EnvironMICADAS: A Mini ¹⁴C AMS with Enhanced Gas Ion Source Interface in the Hertelendi Laboratory of Environmental Studies (HEKAL), Hungary. *Radiocarbon* 55, 2013, 338–344. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0033822200057453>
- Molnár et al. 2013b – M. Molnár/R. Janovics/I. Major/J. Orsov-szki/R. Gönczi/M. Veres/A. G. Leonard/S. M. Castle/T. E. Lange/L. Wacker/I. Hajdas/A. J. T. Jull: Status Report of the New AMS ¹⁴C Sample Preparation Lab of the Hertelendi Laboratory of Environmental Studies (Debrecen, Hungary). *Radiocarbon* 55, 2013, 665–676. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0033822200057829>
- Nemergut/Cheben/Pyžewicz 2022 – A. Nemergut/M. Cheben/K. Pyžewicz: Kamenná industria zo sídliska ludanickej skupiny v Nitre-Chrenovej, poloha Selenec. In: *Gabulová zost. 2022*, 189–212.
- Neustupný 1969 – E. Neustupný: Der Übergang vom Neolithikum zum Äneolithikum und der Ausklang der Lengyel-Kultur. *Študijné zvesti AÚ SAV* 17, 1969, 271–291.

- Pavúk 1976* – J. Pavúk: Sídlisko ludanickej skupiny v Nitre. *AVANS* 1975, 1976, 182–184.
- Pavúk 1993* – J. Pavúk: Osídlenie Nitry v mladšej a nesko-rej dobe kamennej. In: K. Pieta (red.): *Nitra. Príspevky k najstarším dejinám mesta*. Nitra 1993, 15–25.
- Pavúk 2000* – J. Pavúk: Das Epilengyel/Lengyel IV als Kulturhistorische Einheit. *Slovenská archeológia* 48, 2000, 1–26.
- Pavúk 2012* – J. Pavúk: Kolové stavby lengyelskej kultúry. Pôdorisy, interiéry a ich funkcia. *Slovenská archeológia* 40, 2012, 251–284.
- Pavúk/Bátora 1995* – J. Pavúk/J. Bátora: *Siedlung und Gräber der Ludanice-gruppe in Jelšovoce*. *Archaeologica Slovaca Monographia* 5. Nitra 1995.
- Popesko 2007* – P. Popesko: *Atlas topografickej anatómie hospodárskych zvierat*. Bratislava 2007.
- Procházka 1907* – A. Procházka: Neolithické nálezy z Křenovic (u Slavkova). *Pravěk* 3, 1907, 12–14.
- Přichystal 2009* – A. Přichystal: *Kamenné suroviny v pravěku východní části střední Evropy*. Brno 2009.
- Reimer et al. 2020* – P. J. Reimer/W. E. N. Austin/E. Bard/A. Bayliss/P. G. Blackwell/Ch. Bronk Ramsey/M. Butzin/H. Cheng/R. L. Edwards/M. Friedrich/P. M. Grootes/T. P. Guilderson/I. Haidas/T. J. Heaton/A. G. Hogg/K. A. Hughen/B. Kromer/S. W. Manning/R. Muscheler/J. G. Palmer/Ch. Pearson/J. van der Plicht/R. W. Reimer/D. A. Richards/E. M. Scott/J. R. Southon/Ch. S. M. Turney/L. Wacker/F. Adolphi/U. Büntgen/M. Capano/S. M. Fahrni/A. Fogtmann-Schulz/R. Friedrich/P. Köhler/S. Kudsk/F. Miyake/J. Olsen/F. Reining/M. Sakamoto/A. Sookdeo/S. Talamo: The IntCal20 Northern Hemisphere Radiocarbon Age Calibration Curve (0–55 cal kBP). *Radiocarbon* 62, 2020, 725–757. DOI: <https://doi.org/10.1017/RDC.2020.41>
- Ruttkay a i. 2011* – M. Ruttkay/P. Bednár/M. Bielich/M. Cheben: Archeologický prieskum v rámci prípravy stavby R1 v úseku Nitra-západ – Selenec. *AVANS* 2008, 2011, 217–219.
- Ruttkay a i. 2013a* – M. Ruttkay/H. Baliová/P. Bednár/M. Bielich/A. Bistáková/J. Ďuriš/M. Gabulová/J. Haruštiak/M. Jakubčinová/R. Malček/V. Mitáš/M. Vojteček: Záchranné archeologické výskumy na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v úseku Nitra-Selenec – Beladice. *AVANS* 2009, 2013, 209–229.
- Ruttkay a i. 2013b* – M. Ruttkay/M. Bielich/B. Milová/R. Malček/A. Nemergut/J. Ruttkayová/B. Zajacová: Záchranné archeologické výskumy na trase výstavby rýchlostnej cesty R1 v úseku Nitra-Západ – Selenec. *AVANS* 2009, 2013, 200–209.
- Sankot/Zápotocký 2011* – P. Sankot/M. Zápotocký: Eneolický sídlíštní areál (jordanovská a řivnáčská kultura) s kruhovým objektem – rondelem v Tuchoměřicích, okr. Praha-západ. *Památky archeologické* 102, 2011, 59–116.
- Shipman/Foster/Schoeninger 1984* – P. Shipman/G. Foster/M. Schoeninger: Burnt bones and teeth: an experimental study of color, morphology, crystal structure and shrinkage. *Journal of Archaeological Science* 11, 1984, 307–325. DOI: [https://doi.org/10.1016/0305-4403\(84\)90013-X](https://doi.org/10.1016/0305-4403(84)90013-X)
- Schmid 1972* – E. Schmid: *Atlas of animal bones. For Prehistorians, Archaeologists and Quaternary Geologists – Knochenatlas. Für Prähistoriker, Archäologen und Quartärgeologen*. Amsterdam – London – New York 1972.
- Somogyi 2000* – K. Somogyi: A Balaton–Lásinja-kultúra leletanyaga Somogy megyében. *Communicationes Archaeologicae Hungariae* 2000, 5–45.
- Tomek/Bocheňski 2009* – T. Tomek/Z. M. Bocheňski: *A key for the identification of domestic bird bones in Europe. Galliformes and Columbiformes*. Kraków 2009.
- Thurzo/Beňuš 2005* – M. Thurzo/R. Beňuš: *Základy tafonómie hominidov a iných stavovcov*. Bratislava 2005.
- Vladár/Lichardus 1968* – J. Vladár/J. Lichardus: Erforschung der Frühäneolithischen Siedlungen in Branč. *Slovenská archeológia* 16, 1968, 263–352.
- Zápotocký 1996* – M. Zápotocký: Raný eneolit v severočeském Polabí. *Archeologické rozhledy* 48, 1996, 404–459.
- Zápotocký 2016* – M. Zápotocký: Jordanovská kultura na východě Čech. *Památky archeologické* 107, 2016, 5–49.
- Zápotocký/Dreslerová 1996* – M. Zápotocký/D. Dreslerová: Jenštejn. Eine neuentdeckte frühäneolithische Gruppe in Mittelböhmen. *Památky archeologické* 87, 1996, 5–58.

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENE

- Hrmová 1958* – M. Hrmová: *Nitra. Poloha Mikov dvor*. Nitra 1958. Výskumná správa 1560/58. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Kováčová 1972* – A. Kováčová: *Nitra. Poloha Mikov dvor*. Nitra 1972. Výskumná správa 5941/72. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Pavúk 1967a* – J. Pavúk: *Nitra. Poloha Mikov dvor*. Nitra 1967. Výskumná správa 2306/67. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Pavúk 1967b* – J. Pavúk: *Nitra. Poloha Mikov dvor*. Nitra 1967. Výskumná správa 2315/67. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.

The Settlement of the Ludanice Group in Nitra-Chrenová with a Decorated Jordanow Amphora

Noémi Beljak Pažinová – Mário Bielich – Jana Mihályiová –
Lucia Popovičová – Katarína Šimunková – Ján Tirpák

SUMMARY

Several locations where the Lengyel Culture settled throughout both its classical and final periods, namely the Ludanice Group, were previously documented in the Nitra town cadastral region or its close surroundings (*Gabulová 2022*, 148–161). The excavation conducted by the Institute of Archaeology of SAS in Nitra along the R1 motorway in 2008–2010 revealed the extension of the sites in Nitra and its surrounding area (*Ruttkay a i. 2013a; 2013b*). A new archaeological site with Ludanice Group occupation was discovered in the cadastral district of Nitra-Chrenová-Selenec III site, at the area of the Operation and Maintenance Centre of the R1 Motorway (Fig. 1). A geophysical survey using a magnetometer with five fluxgate probes from the Sensys GmbH company (Germany) was executed in the first stage of the excavation (Fig. 2). The detected magnetic anomalies were considered archaeological features (Fig. 3: 1). The identified configuration of post-holes or trenches, parts of longitudinal walls, suggested the existence of a rectangular house with maximal dimensions of approximately 28 × 8 m (Fig. 3: 2). The building was not localised following topsoil removal and the ensuing field excavation.

Fourteen features (Fig. 4) with sizes of 0.42 m to 3 m (Fig. 5–9) were documented on the site. Most of the features can be classified as common settlement pits filled with settlement waste, without a specifiable function. There were also clay pits (feature 7, probably also features 3, 6 and 8), which were further used as refuse pits. The other three have funnel-shaped mouths and pear-shaped profiles (features 1, 9 and 14) and have attributes of storage pits. The last category comprises of post-holes (features 12 and 13).

Three pits (features 4, 5 and 13) did not contain any finds. From the fill of other pits or the surface collection, 1199 artefacts were obtained. They represent pottery fragments (986 specimens), fragments of disc-shaped artefacts (4 pieces), animal bones/teeth (86 specimens), a stone grinding slab (1 piece), unprocessed stones (2 specimens) and chipped stone industry (61 specimens). Daub was identified in six features. However, its pieces were not counted. The finds of pottery (Tab. 1; Fig. 10–13) as well as miniature pottery artefacts (Fig. 14) fit in the known production of the Ludanice Group, which is classified into the final development stage of the Lengyel culture – Epilengyel. Confirmed were the previously documented forms and functional components (handles, bosses) of the Ludanice Group's classical stage (Lengyel IVb). In the case of the decorated amphora (Fig. 13: 1) located above

the bottom of feature 1 (Fig. 6) and dated to the younger stage of the Jordanow Culture, we may talk about the expansion or further development of our knowledge on the interactions between Epilengyel communities and their influence on the Nitra region.

The acquired material from the site is dominated by atypical coarse pottery (86.5%). The typical coarse utility pottery (at least 46 vessels/entities, 106 fragments) was represented mostly by fragments of pot-shaped/utility vessels and storage vessels (Fig. 10; 11). The typical tableware (at least 29 vessels/entities, 68 fragments) contained bowls, beakers, miniature shapes, biconical vessels, amphoras and a cup with one preserved handle (Fig. 12; 13: 2). The amphora of the classical stage of the Jordanow Culture (Jsk II) decorated with engraved and impressed decoration is unique in the assemblage. This not only verifies the contemporaneity and interactions with Epilengyel groups/cultures, but it is also the first tangible proof of the Jordanow Culture vessel's presence in the Nitra region.

The sedentary lifestyle that prioritises the breeding and consumption of farm animals (pigs and cows) is documented by the animal bones that have been found (Tab. 2; 3). Only the charred black and white fragment of a cow's left knee bone from feature 14 showed signs of human involvement in the form of cutting marks. They might have occurred when cutting the tendons or separating the non-meat distal part. No bone tools were recorded at the site.

The result of absolute dating of one animal bone from feature 14 is important in terms of chronology: 5281 ± 35 BP (Fig. 18). The following values are displayed for the calibrated age spans (2 sigma) in the Calib 8.1.0 programme:⁵

[cal BC 4238 : cal BC 4186] 0.23151
[cal BC 4176 : cal BC 4037] 0.662804
[cal BC 4024 : cal BC 3989] 0.105686

There are ten absolute data available from the neighbouring Selenec I site, primarily from Ludanice Group settlement burials and graves (*Gabulová 2022*, tab. 4). They were divided into two phases of settlement. The later stage corresponds to the 42nd–40th c. BC, whereas the earlier settlement dates to the 44th–43rd c. BC. In addition to this, the section of the settlement under examination at Selenec III relates to the later phase of the Ludanice Group settlement on the Selenec stream's left bank near Nitra.

The macro and microliths further demonstrate the fill-in-the-pits' common settlement characteristic (Fig. 15; 16). They are made from local raw materials as well as

⁵ <http://calib.org/calib/> [20. 1. 2024]

more distant primary sources. For example, the broken stone slab (Fig. 16) was made from a hardened sedimentary rock – sandstone, which most probably came from the near vicinity of the settlement. The chipped stone industry (Tab. 4; Fig. 15) with the number and character of artefacts (blade and flake tools) suggests variable activities and/or its production at the site (almost half of the finds are waste; three cores were also found). In terms of raw materials used in the assemblage, regional or several tens of kilometres distant primary sources of raw materials prevail, such as radiolarite (36 specimens) and limnosilicite (16 specimens). However, there was also obsidian (4 pieces) and silicite of the Cracow-Częstochowa Jurassic (2 pieces). They were brought into the Nitra region from either the north, from the southern region of Poland, or from the east, from the Zemplín, Tokaj area.

Daub in a considerably fragmentary condition (Fig. 17) was also discovered in the settlement pits. Nevertheless, traces of unworked wood – imprints of wattle and stakes – were found on larger daub pieces in the fill of features 1, 9 and 10 as well as traces of worked wood, such as beams, planks, and boards. It was impossible to identify the buildings or structures from which these daub fragments originated.

The richness and significant extent of the Ludanice Group settlement on the left bank of the Selenec stream at the beginning of the Late Stone Age are demonstrated by the volume and diversity of sources recorded at the Selenec III site, which directly corresponds with the finds obtained at the nearby site of Selenec I (Gabulová 2022), which is only 550 metres to the northwest. As for the

find context, it is highly probable that in the case of the discovered settlement features at Selenec I and Selenec III sites (and probably also one feature at Selenec II site), it is a continuous (large) settlement area. The Ludanice settlement itself with other farm and residential structures and areas was undoubtedly stretched over a large area of probably several tens of hectares.

In the cadastral area of Nitra ten more Ludanice Group sites are recorded; one site at Nitra-Šindolka belongs to stage Lengyel III (Gabulová 2022, 149, fig. 53; tab. 5: 134–137, 140, 141, 144–147). Distribution of the Ludanice Group sites in the whole Nitra region indicates a dense settlement network (Gabulová 2022, fig. 54; tab. 5). It is evident that there are multiple settlements (residential zones) clustered in a very compact region (the latest cluster in Pohranice site; Bistáková/Bobek/Fottová 2023).

It is not clear whether the Ludanice Group population used individual settlement areas continuously during their lifetime, or they gradually moved and created new households. Although vertical stratigraphy documents superpositions of features (Gabulová 2022, 148), it is not a frequent or regular phenomenon. Thus, it means that non-contemporary communities of the Ludanice Group existed in certain areas, but it was more frequent for them to relocate to previously uninhabited areas and start new settlements (households) close to one another. These were used while the inhabitants were active or until a change occurred, caused by natural, climatic, social, hygienic, or other factors. This assumption is supported by the confirmed chronological parallelism of several settlement sites.

Fig. 1. Nitra-Chrenová, Selenec III site. The location of the archaeological excavation and an overview of neighbouring Epilengyel settlements. Map N. Beljak Pažinová.

Fig. 2. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Geophysical survey with fluxgate magnetometer supervised by doc. J. Tirpák (February 2010). Photo M. Bielich.

Fig. 3. Nitra-Chrenová, Selenec III site. 1 – the final magnetic anomaly map; 2 – interpretation with the localization of possible archaeological features and the position of the dwelling (post structure). Author M. Bielich.

Fig. 4. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Plan of the archaeological excavation with the examined archaeological features. Feature 12 was located outside the recorded area, to the south of feature 9. Author M. Bielich.

Fig. 5. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Plans of settlement features 1–6, 12, 13. Drawing M. Bielich, edited by N. Beljak Pažinová.

Fig. 6. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Feature 1. 1 – after stripping and preparation of the daub fill; 2 – detection of the decorated amphora turned upside down, located just above the bottom; 3 – detail of the decorated amphora deposited at the wall of the pit; 4 – preparation of pottery and daub finds above the bottom of the feature. Photo M. Bielich.

Fig. 7. Nitra-Chrenová, Selenec III site. 1 – feature 5 after removal of the northern part of the fill; 2 – feature 11 after removal of the northern part of the fill; 3 – feature 7 (foreground) and 8 examined by the sector method. Photo M. Bielich.

Fig. 8. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Plans of settlement features 7–11, 14. Drawing M. Bielich, edited by N. Beljak Pažinová.

Fig. 9. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Feature 9. 1 – after removal of the northern part of the fill and detection of the distinct daub layer (visible in the profile); 2 – view of the bottom after the fill removal. Photo M. Bielich.

Fig. 10. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Kitchenware. 1–8 – rims; 9, 10 – bottoms. 1, 2, 6, 10 – feature 1; 3, 4 – feature 14; 5 – feature 8; 7 – feature 9; 8 – feature 2; 9 – feature 10. Photo, drawing N. Beljak Pažinová.

Fig. 11. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Kitchenware. 1–3, 9 – bodies with bosses; 4–8 – bodies with horizontal handles; 10–12 – bottoms. 1, 4, 7, 10, 12 – feature 9; 2, 3 – feature 3; 5 – feature 1; 6, 9, 11 – between features 1 and 2; 8 – feature 10. Photo, drawing N. Beljak Pažinová.

Fig. 12. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Tableware. 1–3 – beakers; 4 – miniature bowl; 5, 6, 15 – rounded bowls; 7, 8, 14 – amphora-like shapes; 9 – widely open neck; 10 – body with a small boss; 11 – bowl; 12 – biconical vessel; 13 – cup with a handle; 16 – biconical shape. 1 – feature 12; 2 – feature 3; 3, 5, 6, 10 – feature 7; 4, 7, 8, 11 – feature 8; 9, 12–15 – feature 9; 16 – feature 1. Photo, drawing N. Beljak Pažinová.

Fig. 13. Nitra-Chrenová, Selenec III site. 1 – feature 1. Drawing reconstruction of the amphora and photo documentation of the decorated part of the shoulder with functional applications; 2 – feature 9. Drawing reconstruction of the conical bowl and photo documentation of the reconstruction of the vessel. Photo N. Beljak Pažinová, drawing N. Vaššová.

Fig. 14. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Miniature artefacts – wheels. 1 – feature 8; 2 – feature 9. Photo, drawing N. Beljak Pažinová.

Fig. 15. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Chipped stone industry. 1 – end-scrapers, between features 1 and 2; 2 – blade with left-side retouch, feature 8; 3 – end-scrapers, feature 2; 4 – end-scrapers – drills, feature 9; 5 – end-scrapers, feature 11; 6 – double end-scrapers, feature 9; 7 – obliquely retouched blade, feature 11; 8 – end-scrapers, feature 6; 9 – spade with ventral surface retouch, feature 11; 10 – core, feature 8. Raw material – 1, 4, 7, 10 – radiolarite; 2, 6 – obsidian; 3 – limnosilicite; 5, 9 – silicite of the Cracow-Częstochowa Jurassic. Drawing L. Popovičová.

Fig. 16. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Stone slab (feature 7). Photo, drawing N. Beljak Pažinová.

Fig. 17. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Selected daub with construction elements. 1 – traces of wattle;

2 – traces of stakes; 3 – traces of beams; 4 – traces of planks; 5 – traces of boards. Photo M. Bielich, drawing Ž. Nagyová.

Fig. 18. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Results of radiocarbon dating of the sample 3 (knee bone of domestic cattle from feature 14) of radiocarbon age 5281 ± 35 BP. Graph plot generated by Calib 8.1.0 (<http://calib.org/calib/> [20. 1. 2024]).

Tab. 1. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Selection of tableware and kitchenware.

Tab. 2. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Characteristic of archaeozoological material from the site.

Tab. 3. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Characteristic of archaeozoological material from selected features.

Tab. 4. Nitra-Chrenová, Selenec III site. Chipped stone industry.

Rukopis prijatý 20. 2. 2024

Translated by Viera Tejbusová

prof. PhDr. Noémi Beljak Pažinová, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Katedra archeológie
Trieda Andreja Hlinku 1
SK – 949 01 Nitra
nbpazinova@ukf.sk
<https://orcid.org/0000-0001-9743-9789>

Mgr. Mário Bielich, PhD.
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
nraumbie@savba.sk
<https://orcid.org/0000-0002-7220-8500>

Ing. Jana Mihályiová
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
nraujmih@savba.sk
<https://orcid.org/0000-0002-0330-2923>

Mgr. Lucia Popovičová
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
luciap.popovicova@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-0441-2526>

Mgr. Katarína Šimunková, PhD.
Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre
Katedra archeológie
Trieda Andreja Hlinku 1
SK – 949 01 Nitra
ksimunkova@ukf.sk
<https://orcid.org/0000-0002-5600-5201>

doc. RNDr. Ján Tirpák, CSc.
Samostatný vedecký pracovník
Trniská 14
SK – 949 01 Nitra
tirpakjan7@gmail.com

EARLY BRONZE AGE HOARD OF COPPER JEWELLERY FROM BOJNÁ (WESTERN SLOVAKIA)¹

VIACHESLAV ZABAVIN – SERHII NEBRAT

The hoard of copper objects from Bojná, Topoľčany district in western Slovakia, on the eastern slope of the Považský Inovec Mountains fits within the chronological framework of the existence of Early Bronze Age tribes. Such items were most widespread in the late (transitional), Nitra-Únětice phase of the Nitra culture, with a gradual fading and disappearance of the tradition during the classical phase of the Únětice culture. In the absence of additional data, the find of copper objects at the Bojná settlement probably can be dated broadly on the basis of ¹⁴C data to the time interval 1930–1730 cal. BC. The analysis of burial materials from different archaeological cultures of Eastern Europe of the Bronze Age allows us to state the following: jewellery made of thin wire – spiral rings with open ends – are universal and multifunctional products, which in the context of funerary rites could be used just as bracelets or rings for hairstyles and headdresses. Apart from economic reasons (storage, concealment), ritual reasons for the burial of the hoard cannot be ruled out. It is possible that the items from the Bojná complex are not just a hoard of metal objects, but also the result of ritual-magical activities related to the manipulation of human hair.

Keywords: Western Slovakia, Bojná, Early Bronze Age, Nitra culture, Únětice culture, copper hoard, XRF analysis.

INTRODUCTION

In the cadastre of Bojná, Topoľčany district in western Slovakia, on the eastern slope of the Považský Inovec Mountains, there is a system of Early Medieval fortifications, which was investigated in 2007–2023 (Fig. 1). Bojná is one of the sites that came to the attention of the public and experts relatively late. Also, although the first mention of the Vály settlement in the Bojná cadastre dates to the beginning of the last century, a larger-scale research effort began here only in 2003, after amateur discoveries of several massive finds and numerous valuable artefacts that were included in several private and museum collections. This remains a great merit of a few enthusiasts, who purchased most of the objects found at their own expense and donated them to the Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences (further IA SAS). This institute undertook to guarantee the preservation of the heritage site, and in 2007, systematic research began here, which continues to this day (Pieta 2017, 11).

In the summer of 2022, the archaeological expedition of the IA SAS, led by K. Pieta², continued scientific research of the medieval agglomeration of fortified settlements in the outskirts of Bojná (Fig. 2). During the detector exploration of the southern slopes of the fortifications and the interior of the

Bojná I-Vály hillfort south of Site 8, a collection of Bronze Age copper objects was found, which was a hoard consisting of several round spiral jewels and their fragments. Later, an additional excavation was made at the site of the hoard discovery to clarify the circumstances and context of the find – trench LXXIII with dimensions of 5 × 9 m (Fig. 3). However, the search for other artefacts from the Bronze Age did not yield any results. Subsequently, numerous finds were discovered here exclusively from the Early Middle Ages. This fact largely limits the comprehensive assessment of the hoard and its interpretative possibilities.

According to modern knowledge gained from field research, the first traces of human activity in the village cadastre date back to the Neolithic/Eneolithic and Bronze Age (Cheben 2014; Pieta/Ruttikay 2006, 27). The radiocarbon dating of the oldest settlement horizon of the Bojná I-Vály site is based on a charred plum pit (*prunus – acuticarpa?*) found in a pedological profile in the central part of the site, analysed by A. Volkmann (1863 ± 67 cal. BC; Henning/Ruttikay 2011, tab. 8).

A fragment of a bronze spearhead, found at the Bojná I-Vály settlement, is probably only indirect evidence of hunting activity in the Early or Late Bronze Age. A damaged bronze spearhead was also found in the foreground of the Bojná II

¹ This work was supported by the Institute of Archaeology, SAS and Recovery plan Slovakia, call code 09/03-03-V01 and by the grant projects VEGA 2/0017/24 and 2/0043/22.

² The authors would like to express their sincere thanks to PhDr. Karol Pieta, DrSc. and Mgr. Miriam Jakubčinová, PhD. for the opportunity to publish the hoard.

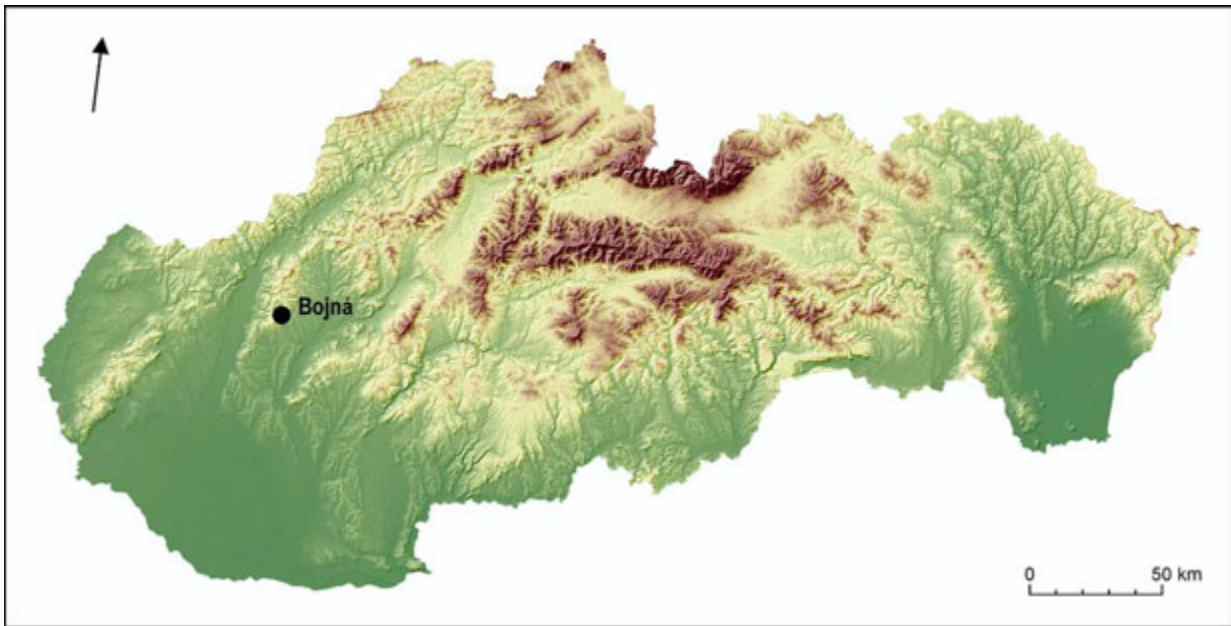

Fig. 1. Location of the hoard near Bojná site on the map of Slovakia. Map V. Zabavin.

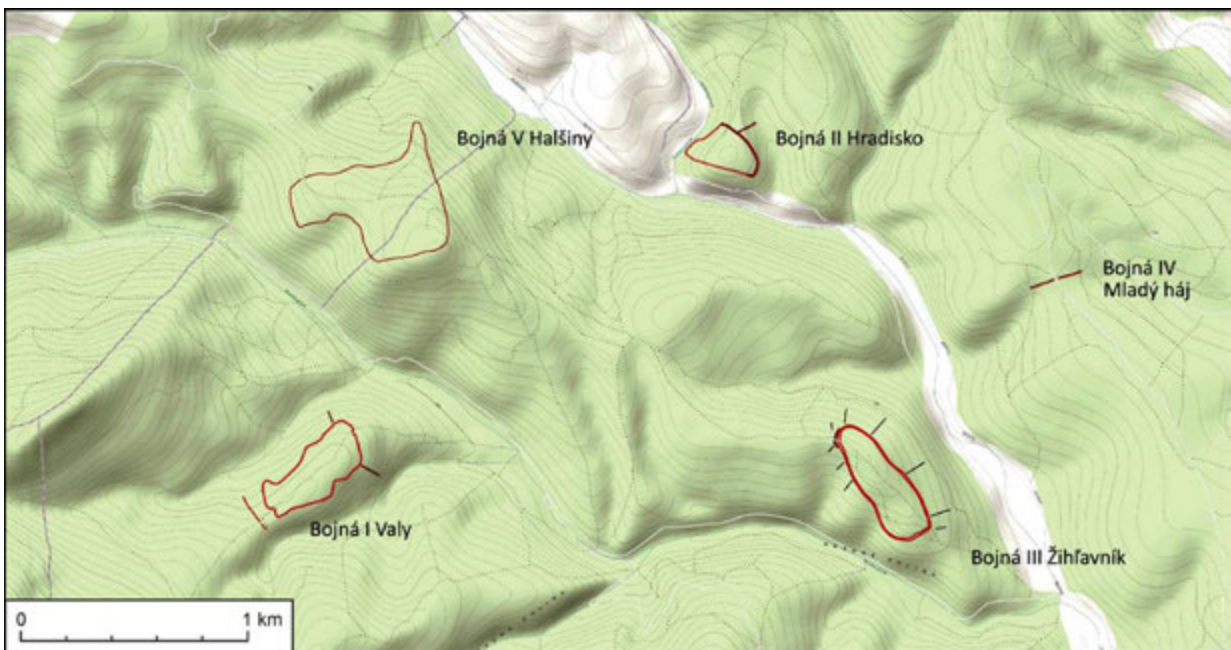

Fig. 2. Bojná. Plan of the agglomeration of medieval settlements. Map M. Bartík, K. Pieta.

fortification. The remains of an Early and Late Bronze Age settlement were also found in the vicinity of Nová Lehota (Bojná V; Pieta 2017, 13). In addition, it should be noted the accidental find of a metal pin with a vertical hole in the round head at the settlement Bojná V.³ Finds of similar objects are widely known from the Early and early Mid-

dle Bronze Age of Slovakia (Bátora 2018, 180–186, fig. 136: 15, 18).

The Late Bronze Age and Early Iron Age in the immediate neighbourhood of Bojná is represented by two large concentrations of prehistoric settlements in the vast areas of the Marhát (748 m) and Úhrad (685 m) hills, with fortifications on the

³ Unpublished, information of Karol Pieta.

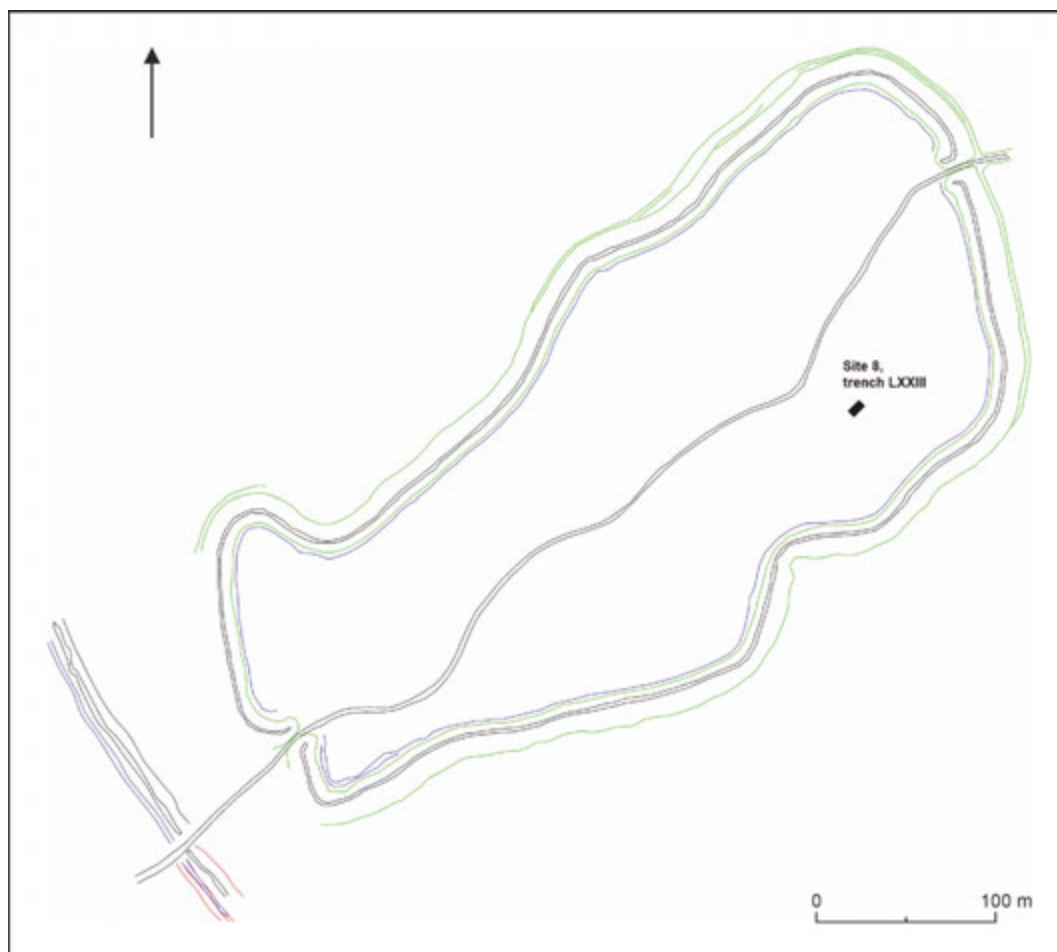

Fig. 3. Bojná I-Valy. Settlement outline. Site 8, trench LXXIII.

summit and settlements on the slopes. At least three hoards of bronze jewellery were reportedly discovered on a stone hill below the summit of the Marhát. Hoards of bronze jewellery were published from this site (Bartík/Jelínek/Gábríková 2022). Sporadic settlement finds are known near Nitrianska Blatnica-Jurko (Ondrkál 2020; Ožd'áni 2007; 2018; Ruttkay 2012, 343).

DESCRIPTION OF ARTEFACTS

Bojná I-Valy, site 8, trench LXXIII, measuring 9×5 m, connected to older boreholes by three old stakes. Here, during the detector search, even before the uncovering began, a mass find of copper objects was discovered at a depth of 0.25 m from the current surface.

The complex was a compact deposit of all finds, totalling approximately 21×9 cm. The items of the hoard were located at almost the same level, stretched in one direction along the horizontal

plane: three blocks (bundles), one after another, with a slight inclination down the slope of the surface and a slight deviation from the axis. The rings have ends that have been bent, twisted or broken off since in ancient times. Near and under the lower bundle of the rings were remnants of bark (old root?). During the fieldwork, the hoard was excavated as a monolithic block together with the soil that filled it, leaving the objects *in situ* for further study in the laboratory (Fig. 4).

The hoard collection consists of 37 objects – round jewellery (temple pendant rings [?] wrist bracelets [?] as well as their fragments) made of thin copper wire, rounded in cross-section. The pieces are not covered with a continuous layer of high quality dark green patina. As a result of prolonged contact with negative soil factors, the structure of the products was partially damaged. Corrosion products – large layered hard growths – began to accumulate on the surface of the material. They are layered on top of each other; the surface layer has become loose and heterogeneous. In some places, the body of

Fig. 4. Bojná I-Valy. Site 8. 1 – trench LXXIII, view from the south (photo M. Jakubčinová); 2 – purification (photo K. Pieta); 3 – lab processing (photo V. Mezey).

the objects is thinned and damaged by corrosion or covered with amorphous oxide growths due to aggressive environmental influences.

The finds are currently held in the funds of the IA SAS in Nitra under temporary registration numbers 85/22–121/22.

1. A spiral ring with open ends consisting of two complete coils tightly pressed together. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.6–2.2 mm; wire length 46 cm; outer diameter 7–7.7 cm; inner diameter 6.6–7.1 cm; weight 10.478 g. Reg. no. 85/22 (Fig. 5: 1).
2. A spiral ring with open ends consisting of three complete coils tightly pressed together. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.4–2 mm; wire length 69 cm; outer diameter 7–7.2 cm; inner diameter 6.9–7 cm; weight 13.222 g. Reg. no. 86/22 (Fig. 5: 2).
3. A spiral ring with open ends consisting of two incomplete coils (1 3/4) tightly pressed together. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.4–2.5 mm; wire length 42 cm; outer diameter 7.2–7.4 cm; inner diameter 6.6–6.7 cm; weight 9.942 g. Reg. no. 87/22 (Fig. 5: 3).
4. A spiral ring with open ends consisting of two complete coils tightly pressed together. The ends are pointed.

Dimensions: wire diameter 1.8–2.2 mm; wire length 46.5 cm; outer diameter 7.1–7.3 cm; inner diameter 6.5–6.6 cm; weight 10.11 g. Reg. no. 88/22 (Fig. 5: 4).

5. A spiral ring with open ends consisting of four incomplete coils (3 1/2) tightly pressed together. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.6–2.1 mm; wire length 79.5 cm; outer diameter 7.2–7.4 cm; inner diameter 6.4–6.6 cm; weight 14.602 g. Reg. no. 89/22 (Fig. 5: 5).
6. A spiral ring with open ends consisting of two incomplete coils (1 1/2) tightly pressed together. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.1–2.3 mm; wire length 38.5 cm; outer diameter 7.4–7.6 cm; inner diameter 6.8–6.9 cm; weight 8.062 g. Reg. no. 90/22 (Fig. 5: 6).
7. A spiral ring with open ends consisting of two complete coils with wire overlap at one third of the radius, tightly pressed together. One edge is slightly bent relative to the plane of the ring. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.6–2.6 mm; wire length 55 cm; outer diameter 7–7.5 cm; inner diameter 6.4–6.6 cm; weight 11.634 g. Reg. no. 91/22 (Fig. 5: 7).
8. A spiral ring with open ends consisting of two incomplete coils (1 3/4) tightly pressed together. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.8–2.2 mm; wire length 42.5 cm; outer diameter 7.3–7.5 cm; inner diameter 6.5–6.7 cm; weight 8.512 g. Reg. no. 92/22 (Fig. 5: 8).

9. A spiral ring with open ends consisting of two complete coils with overlapping of the wire by one third of the radius, tightly pressed together. One end is pointed, the other is cut off at right angles.
Dimensions: wire diameter 2–2.4 mm; wire length 55.5 cm; outer diameter 7.1–7.4 cm; inner diameter 6.4–6.7 cm; weight 14.763 g. Reg. no. 93/22 (Fig. 5: 9).
10. A spiral ring with open ends consisting of three incomplete coils (2 1/2) tightly pressed together. The ends are cut off at right angles.
Dimensions: wire diameter 1.6–2.1 mm; wire length 60 cm; outer diameter 7.2–7.5 cm; inner diameter 6.5–6.8 cm; weight 12.804 g. Reg. no. 94/22 (Fig. 5: 10).
11. A ring with open ends consisting of one incomplete coil (3/4). The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.8–2.2 mm; wire length 14.5 cm; outer diameter 7.2 cm; inner diameter 7 cm; weight 3.046 g. Reg. no. 95/22 (Fig. 5: 11).
12. A spiral ring with open ends consisting of two incomplete coils (1 1/2) tightly pressed together. One end pointed, the other cut off at right angles.
Dimensions: wire diameter 1.6–1.9 mm; wire length 42.5 cm; outer diameter 6.9–7.1 cm; inner diameter 6.6–6.8 cm; weight 9.135 g. Reg. no. 96/22 (Fig. 5: 12).
13. A ring with open ends consisting of one incomplete coil. The ends are separated by 1 cm and cut at right angles.
Dimensions: wire diameter 1.9–2.1 mm; wire length 21 cm; outer diameter 6.9–7.2 cm; inner diameter 6.7–6.9 cm; weight 4.677 g. Reg. no. 97/22 (Fig. 5: 13).
14. A ring with open ends consisting of one incomplete coil. The ends are pointed and separated by 1 cm.
Dimensions: wire diameter 1.7–2.3 mm; wire length 20.5 cm; outer diameter 6.8–7.4 cm; inner diameter 6.6–7.2 cm; weight 4.459 g. Reg. no. 98/22 (Fig. 5: 14).
15. A ring with open ends consisting of one incomplete coil (3/4). The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 2.1–2.2 mm; wire length 17.5 cm; outer diameter 7 cm; inner diameter 6.8 cm; weight 4.103 g. Reg. no. 99/22 (Fig. 5: 15).
16. A spiral ring with open ends consisting of one complete coil with overlapping ends at 1 cm, tightly pressed together. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.8–2 mm; wire length 23.5 cm; outer diameter 6.8–7.1 cm; inner diameter 6.6–6.9 cm; weight 5.135 g. Reg. no. 100/22 (Fig. 5: 16).
17. A ring with open ends consisting of one incomplete coil. The ends are separated by 1 cm, one end pointed, and the other cut at right angles.
Dimensions: wire diameter 1.9–2.2 mm; wire length 18.5 cm; outer diameter 6.7 cm; inner diameter 6.5 cm; weight 4.027 g. Reg. no. 101/22 (Fig. 5: 17).
18. A ring with open ends consisting of one incomplete coil (3/4). One end is broken off in ancient times, the other is strongly bent relative to the radius of the ring and shaped in the form of a volute (twisted into a ring). The volute was damaged during the clearing, it is partially preserved.
Dimensions: wire diameter 1.7–2.2 mm; wire length 17.5 cm; outer diameter of the ring approximately 7.2 cm; inner diameter of the piece approximately 7 cm; weight 3.732 g.
Reconstructed dimensions of the volute: outer diameter 5.5 mm; inner diameter 2.9 mm. Reg. no. 102/22 (Fig. 5: 18).
19. A ring with open ends consisting of one incomplete coil (3/4). The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 2–2.2 mm; wire length 15.5 cm; outer diameter 7 cm; inner diameter 6.8 cm; weight 2.882 g. Reg. no. 103/22 (Fig. 6: 19).
20. A ring with open ends consisting of one incomplete coil (3/4). The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 2–2.1 mm; wire length 19.5 cm; outer diameter 7 cm; inner diameter 6.8 cm; weight 3.392 g. Reg. no. 104/22 (Fig. 6: 20).
21. A spiral ring with open ends consisting of one complete coil with overlapping ends at 2.5 cm, tightly pressed together. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.9–2.2 mm; wire length 25 cm; outer diameter 6.7–7.4 cm; inner diameter 6.5–7.2 cm; weight 5.597 g. Reg. no. 105/22 (Fig. 6: 21).
22. A ring with open ends consisting of one incomplete coil. The ends are separated by 2.5 cm, one end is pointed, the other is cut off at right angles.
Dimensions: wire diameter 1.9–2.2 mm; wire length 20.5 cm; outer diameter about 7.2 cm; inner diameter about 7 cm; weight 3.758 g. Reg. no. 106/22 (Fig. 6: 22).
23. A ring with open ends consisting of one incomplete coil. The ends are separated by 2.5 cm, one end is pointed and strongly bent relative to the plane and radius of the ring, the other is cut off at right angles.
Dimensions: wire diameter 1.9–2.4 mm; wire length 20.5 cm; outer diameter about 7 cm; inner diameter about 6.8 cm; weight 4.947 g. Reg. no. 107/22 (Fig. 6: 23).
24. A ring segment, approximately half of the radius of the coil. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 2.2–2.5 mm; wire length 11.5 cm; outer diameter approximately 7.5 cm; inner diameter approximately 7.3 cm; weight 2.743 g. Reg. no. 108/22 (Fig. 6: 24).
25. A ring with open ends consisting of one complete coil with overlapping of the ends by 1 cm, not tightly pressed together. The piece is slightly deformed relative to the radius of the ring. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.7–2.2 mm; wire length 24.5 cm; outer diameter 6.7–7.5 cm; inner diameter 6.5–7.3 cm; weight 5.075 g. Reg. no. 109/22 (Fig. 6: 25).
26. Fragment of a ring, with open ends, consisting of approximately one complete coil. One end pointed, the other broken off.
Dimensions: wire diameter 1.8–2 mm; wire length 20 cm; outer diameter approximately 7 cm; inner diameter approximately 6.8 cm; weight 4.114 g. Reg. no. 110/22 (Fig. 6: 26).
27. A ring with open ends consisting of one incomplete coil (3/4). The piece is slightly deformed relative to the plane of the ring. The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.8–2.3 mm; wire length 16.5 cm; outer diameter approximately 7.3 cm; inner diameter approximately 7.1 cm; weight 3.713 g. Reg. no. 111/22 (Fig. 6: 27).
28. A ring with open ends consisting of one incomplete coil (3/4). The ends are pointed.
Dimensions: wire diameter 1.8–2.2 mm; wire length 17.5 cm; outer diameter approximately 7.2 cm; inner diameter approximately 7 cm; weight 2.254 g. Reg. no. 112/22 (Fig. 6: 28).
29. Fragment of a ring, with open ends, consisting of approximately half of a complete coil. The piece is heavily deformed relative to the plane and radius of the ring. One end is pointed, the other is broken off.

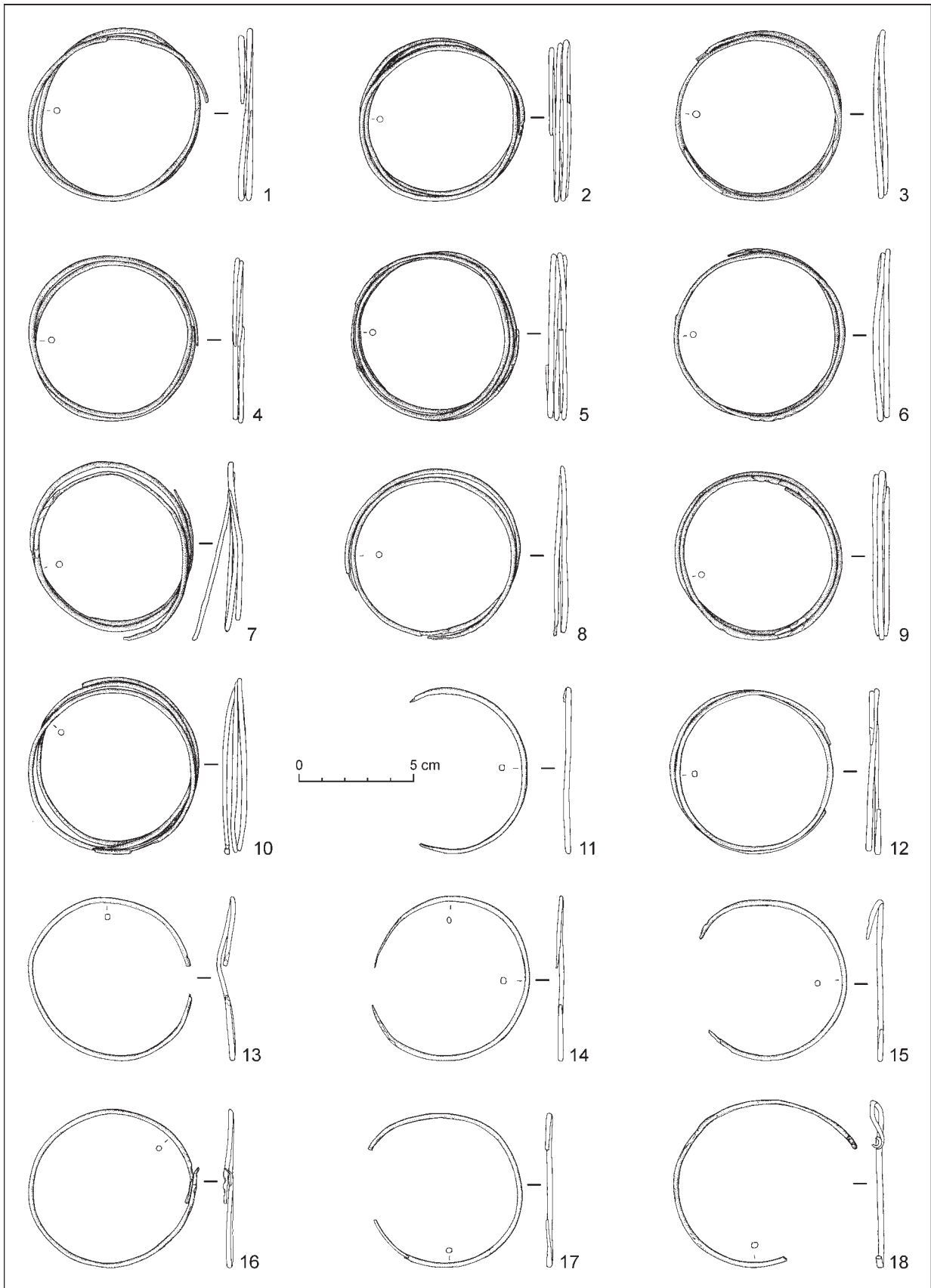

Fig. 5. Bojná I-Valy. Site 8, trench LXXIII. A hoard of copper rings. Part I. Drawing Z. Nagyová.

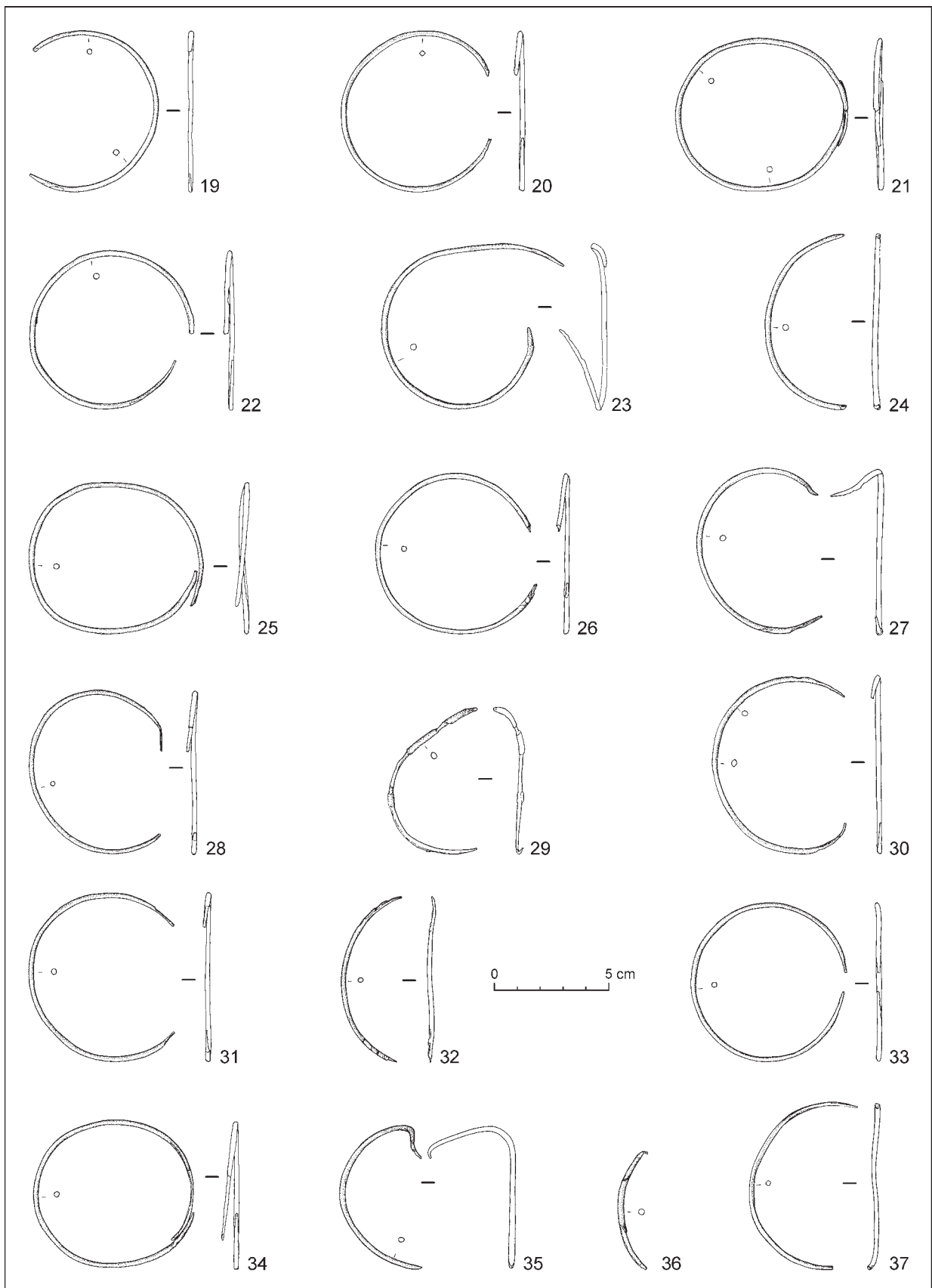

Fig. 5. Bojná I-Valy. Site 8, trench LXXIII. A hoard of copper rings. Part II. Drawing Z. Nagyová.

- Dimensions: wire diameter 1.2–2.4 mm; wire length 11.5 cm; outer diameter approximately 7 cm; inner diameter approximately 6.8 cm; weight 1.854 g. Reg. no. 113/22 (Fig. 6: 29).
30. A ring with open ends consisting of one incomplete coil (3/4). The ends are pointed, one edge slightly bent inwards. Dimensions: wire diameter 1.9–2.2 mm; wire length 16.5 cm; outer diameter 7.6 cm; inner diameter 7.4 cm; weight 3.865 g. Reg. no. 114/22 (Fig. 6: 30).
31. A ring with open ends consisting of one incomplete coil (3/4). The ends are pointed. Dimensions: wire diameter 1.6–2 mm; wire length 18 cm; outer diameter approximately 7.2 cm; inner diameter approximately 7 cm; weight 3.657 g. Reg. no. 115/22 (Fig. 6: 31).
32. A ring segment, approximately one third of the radius of the coil. The ends are pointed. Dimensions: wire diameter 1.8–2 mm; wire length 9.5 cm; outer diameter approximately 7.5 cm; inner diameter approximately 7.3 cm; weight 1.111 g. Reg. no. 116/22 (Fig. 6: 32).
33. A ring with open ends consisting of one incomplete coil. The ends are pointed and separated by 0.7 cm. Dimensions: wire diameter 1.8–2 mm; wire length 21 cm; outer diameter about 7 cm; inner diameter about 6.8 cm; weight 3.711 g. Reg. no. 117/22 (Fig. 6: 33).
34. A ring with open ends consisting of one complete coil with overlapping of the ends by 1 cm, not tightly pressed together. The ends are pointed. Dimensions: wire diameter 1.7–2.2 mm; wire length 22.5 cm; outer diameter 6.4–7.2 cm; inner diameter 6.2–7 cm; weight 4.05 g. Reg. no. 118/22 (Fig. 6: 34).
35. A ring segment, approximately half of the radius of the coil. The ends are pointed. Dimensions: wire diameter 1.9–2.2 mm; wire length 13 cm; outer diameter approximately 7.5 cm; inner diameter approximately 7.3 cm; weight 2.953 g. Reg. no. 119/22 (Fig. 6: 35).
36. A ring segment, approximately one quarter of the radius of the coil. The product is slightly deformed relative to the plane of the ring. The ends are pointed. Dimensions: wire diameter 1.6–2.5 mm; wire length 6 cm; product diameter set approximately 7.5 cm; weight 1.15 g. Reg. no. 120/22 (Fig. 6: 36).
37. Fragment of a ring, with open ends, consisting of approximately half of a complete coil. One end pointed, the other broken off. Dimensions: wire diameter 1.8–2 mm; wire length 12.5 cm; outer diameter approximately 7 cm; inner diameter approximately 6.8 cm; weight 1.813 g. Reg. no. 121/22 (Fig. 6: 37).

The authors carried out a visual analysis of the complex of hoard items considering metric and morphological data (radius of the item and wire diameter, structure and colour of fragment fractures) with the aim of possible reconstruction of whole rings. Comparison of the results of the visual analysis with the field photographs of the hoard allowed sorting of the artefacts according to the principle of the integrity of the item.

Whole objects and ring segments, with no signs of fracture, were sorted. The analysis of the remain-

ing fragments allowed us to identify two similar elements (registration numbers 110/22 and 121/22), which, with a high degree of probability, were parts of one whole object – a spiral ring of one and a half turns. This conclusion is not contradicted by the data of X-ray fluorescence spectrometry of the chemical composition of the objects. The chemical composition parameters of the fragments and the ligature content were found to be as close as possible according to the analyses (Cu 98.2%; Zn 0.255%; Ag 0.222%; Sb 0.81% and Cu 98.27%; Zn 0.21%; Ag 0.237%; Sb 0.714%, respectively).

Thus, all 37 artefacts from the Bojná I-Valy hoard were made of thin wire rounded in cross-section, with a diameter of 1.1–2.6 mm and an average ring diameter of 65–75 mm. The total weight of the hoard is 215 g. Based on the analysis of metric and morphological data, the finds can be subdivided into: spiral rings with open ends, tightly/not tightly pressed together and consisting of one and a half – four coils (16 pieces); rings with open ends consisting of one incomplete coil or their segments (19 pieces); open ring with the end twisted into a ring (1 piece).

PALAEOMETALLURGY

Chemical structure and raw material base

The Bojná I-Valy hoard was analysed at the Division of the Restoration laboratories of the Department of the scientific-technical information and restoration laboratories of the IA SAS in Nitra. The main purpose of the analysis carried out is to determine the alloys of the finished products. Prior to measurement, the surface of the artefacts was cleaned of oxides, fine corrosion and grease. The chemical composition of the objects was determined by applying a non-destructive method – X-ray fluorescence spectrometry. Data on the mass percentage content of individual elements were measured using a Niton XL3 XRF analyser designed for non-destructive analysis of the chemical composition of objects. In this case, the measurement was carried out from the surface of the investigated object.

The elemental composition of all fragments and whole items was investigated. Each item was measured in two places, with a measurement time of 30 seconds. Both the layer covered with patina and the place where patina was absent were analysed. At the same time, only the results of analyses from the original metal part were considered significant, since the patina on the surface is in most cases contaminated, and therefore their informative value is significantly reduced.

Table 1. Hoard Bojná I-Valy. Results of X-ray fluorescence spectrometry (measured by V. Mezey).

No.	Type and percentage of individual metals in the analysed objects						Result
	Registration No.	Cu [%]	Zn [%]	Ag [%]	Sb [%]	Weight [g]	
1	85/22 (Fig. 5: 1)	97.2	0.345	0.249	0.596	10.478	Cu
2	86/22 (Fig. 5: 2)	98.78	0.286	0.199	0.354	13.222	Cu
3	87/22 (Fig. 5: 3)	98.89	0.253	0.27	0.425	9.942	Cu
4	88/22 (Fig. 5: 4)	98.77	0.34	0.317	0.792	10.11	Cu
5	89/22 (Fig. 5: 5)	98.92	0.522	0.297	0.605	14.602	Cu
6	90/22 (Fig. 5: 6)	97.85	0.252	0.242	0.31	8.062	Cu
7	91/22 (Fig. 5: 7)	98.66	0.253	0.457	0.313	11.634	Cu
8	92/22 (Fig. 5: 8)	97.09	0.431	0.375	0.81	8.512	Cu
9	93/22 (Fig. 5: 9)	97.94	0.409	0.293	0.272	14.763	Cu
10	94/22 (Fig. 5: 10)	98.87	0.305	0.191	0.327	12.804	Cu
11	95/22 (Fig. 5: 11)	97.28	0.293	0.389	1.28	3.046	Cu
12	96/22 (Fig. 5: 12)	97.33	0.247	0.4	0.921	9.135	Cu
13	97/22 (Fig. 5: 13)	97.5	0.217	0.275	0.966	4.677	Cu
14	98/22 (Fig. 5: 14)	98.75	0.164	0.212	0.46	4.459	Cu
15	99/22 (Fig. 5: 15)	97.86	0.228	0.389	0.924	4.103	Cu
16	100/22 (Fig. 5: 16)	96.88	0.252	0.806	1.17	5.135	Cu
17	101/22 (Fig. 5: 17)	97.98	0.178	0.228	0.663	4.027	Cu
18	102/22 (Fig. 5: 18)	97.65	0.192	0.616	0.695	3.732	Cu
19	103/22 (Fig. 6: 19)	98.22	0.128	0.205	0.665	2.882	Cu
20	104/22 (Fig. 6: 20)	97.86	0.155	0.23	0.701	3.392	Cu
21	105/22 (Fig. 6: 21)	97.21	0.264	0.349	0.318	5.597	Cu
22	106/22 (Fig. 6: 22)	98.21	0.251	0.363	0.24	3.758	Cu
23	107/22 (Fig. 6: 23)	96.56	0.286	0.2	0.224	4.947	Cu
24	108/22 (Fig. 6: 24)	99.41	0.208	–	0.275	2.743	Cu
25	109/22 (Fig. 6: 25)	98.29	0.265	0.45	0.593	5.075	Cu
26	110/22 (Fig. 6: 26)	98.2	0.255	0.222	0.81	4.114	Cu
27	111/22 (Fig. 6: 27)	98.99	0.241	0.201	0.312	3.713	Cu
28	112/21 (Fig. 6: 28)	96.16	0.376	0.381	1.17	2.254	Cu
29	113/22 (Fig. 6: 29)	97.31	0.421	1.22	0.93	1.854	Cu
30	114/22 (Fig. 6: 30)	98.26	0.21	0.138	0.225	3.865	Cu
31	115/22 (Fig. 6: 31)	98.91	0.235	0.223	0.287	3.657	Cu
32	116/22 (Fig. 6: 32)	96.6	0.209	0.639	0.503	1.111	Cu
33	117/22 (Fig. 6: 33)	96.92	0.222	0.307	0.89	3.711	Cu
34	118/22 (Fig. 6: 34)	97.21	0.297	0.266	0.35	4.5	Cu
35	119/22 (Fig. 6: 35)	99.25	0.226	0.222	0.227	2.953	Cu
36	120/22 (Fig. 6: 36)	96.89	0.218	0.217	0.245	1.15	Cu
37	121/22 (Fig. 6: 37)	98.27	0.21	0.237	0.714	1.813	Cu

The results of spectral X-ray diffraction analysis showed that the elemental composition of all whole rings and their fragments is very similar (Table 1). Even though there were slight deviations in the elemental composition of individual items, the chemical composition was very similar. The main metal was copper (96.56–99.41%). In addition, there is a very close percentage of ligature (separate impurities of metals): zinc (0.128–0.522%), silver (0–0.806%) and antimony (0.224–1.28%). Thus, based on the results of metallographic analysis, all the objects from the hoard can be confidently considered to be copper items.

The search for and exploitation of copper ores was important for the development of Bronze Age civilisation. It is logical to assume that the nearest territorially copper ore deposits of the Carpathian-Danube region, which are close to copper in their chemical parameters, could serve as a raw material base for the production of the ring jewellery found in the hoard near Bojná. The geological structure of Slovakia is extremely favourable for copper ore mining.

The importance of Slovak copper for the birth of European copper and bronze metallurgy has been proven and emphasised on numerous occasions (*Furmánek 2015; Schreiner/Heyd/Pernicka 2012; etc.*). Copper ores were of dominant importance in the Bronze Age. They are mainly concentrated in central Slovakia in the Kremnické vrchy Mountains, the Low Tatras and the Spiš-Gemer mines. Pure copper deposits in Slovakia are currently virtually unknown. However, in the context of the prehistoric exploitation of these ore deposits, localised surface copper deposits, which may have been fully exploited in the Bronze Age, must also be considered. In addition to the concentration of the oldest copper artefacts, indirect evidence of prehistoric copper ore mining in Slovakia also includes finds of specific stone tools. They are known here in several localities – Lontov, Malé Kosihy, Stará Bystrica, Špania Dolina, Španie Pole, Šurany-Nitriansky Hrádok (*Furmánek 2015, 275*).

The nearest geographically large copper deposit – approximately 80 km northeast of Bojná – is in the Špania Dolina in the vicinity of Piesky. Years of archaeological research have proven that copper ore has been mined at this site since the end of the Stone Age. During the Bronze Age, ore was crushed and roasted here, and copper was smelted. The research uncovered evidence of local smelting – pottery, dozens of stone mortars with grooves, ore crushing washers and copper flakes (*Furmánek 2015, 276*).

CULTURAL AND CHRONOLOGICAL INTERPRETATION

The funerary inventory of several Bronze Age cultures in Europe is characterised by the presence of a remarkable category of jewellery made of rounded wire. Their metric and morphological data may vary considerably, but the principle of radial (spiral) design of the product remains unified. Spiral rings with open ends consisting of one or more coils, rings with open ends consisting of one incomplete coil or segments thereof are a simple but expressive category of Bronze Age metal jewellery. Their transformation in time and space can be explained by the development of technologies (the use of annealing, anvil with a groove, etc.), the influence of samples of imported spiral jewellery, as well as cultural preferences reflected in the form, material and ways of wearing these items. Thus, items such as the rings from the Bojná hoard can be considered jewellery with a supra cultural, universal status (*Primas 1995, 77–93*). Their mass distribution is explained by the achievement of a certain level of development of metallurgy and metalworking.

The prevalence of such small rounded and spiral-shaped objects in the jewellery complex of a number of cultures can be explained by the small amount of metal produced at one time and, as a consequence, the low expediency of experiments on shape. The simplicity and conservatism of the morphology may stem from the standard forms of metal ingots – bars or skeins of wire that required minimal forging to produce the finished product. A bar or a fragment of wire was quite simply transformed into a spiral-shaped semi-finished product by conventional forging. The ingot, or part of it, thus constituted a convenient initial blank for the jeweller (*Bortnikova 2023, 26, 31*).

The Bronze Age as a historical epoch in the Carpathian Basin in general and in Slovakia in particular is a period of intensive contacts between Eurasian civilisations, technological innovations and revolutionary changes in worldviews. At the same time, the intense ethnically anonymous communities that settled, lived and worked in the territory of modern Slovakia at the time. This was largely manifested in metallurgy and the further processing of copper. The techniques and technologies associated with copper ore prospecting, metallurgy and other related crafts became one of the significant phenomena in the civilizational development of the entire Central European region (*Furmánek/Vladár 2015, 11*).

Metal rings made of thin copper wire, round or square in cross-section, belong to the simplest jew-

ellery or clothing accessories with a long evolution over time. The first evidence of copper jewellery appears in the Carpathian Basin already in the materials of the Neolithic stage of the Lengyel-culture. Copper bracelets in several spiral coils, known in the burials of the Neolithic phase of this culture, were made mainly of round wire with more or less thinned ends (*Zalai-Gaál 1996, 18*). These include bracelets from the graves at Zengővárkony in Hungary, which were also mostly made of round wires. On the territory of Slovakia during this period, many similar products made of copper wire with round, square and flat cross-sections are also known (*Dombay 1960; Ecsedy 1990; Farkaš/Peška/Ondrkál 2023, 8, 9*).

In the metallurgical tradition of the Balkan-Carpathian metallurgical province, from the beginning of the Eneolithic period, the number of copper items has been increasing, among which bracelets of several types occupy an important place. Due to its simple, but at the same time spectacular form, this type of jewellery was widely used even later, in the Bronze Age (*Peška 2022*). In the Early Bronze Age they developed into one of the most characteristic types of wares for the entire Circumpontian metallurgical province.

For the cultural and chronological interpretation of the published materials, it is logical to firstly turn to the search for analogies in territorially close materials. Despite the long development of simple spiral wares, massive Early Bronze Age finds from eastern Moravia and western Slovakia perhaps suggest that the Bojná hoard items made of thin circular copper wire twisted into simple or multi-stranded rings may belong to a relatively narrow time period. Although the period under consideration is called the Early Bronze Age, copper was still the main metal in its older part, represented by the Nitra and Únětice cultures. The absolute predominance of bronze industry can be spoken about only from the later period, represented by the cultural complexes of the Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen and Otomani-Füzesabony Cultural Complex (*Bátora 2018, 156*).

The closest metrical and morphological analogies to the items from the Bojná hoard are found in the materials of the Early Bronze Age Nitra culture, which was widespread in southwestern Slovakia and eastern Moravia. Here, according to grave finds, there are known multiple jewellery (armrings, spiral bracelets and rings for hairstyles or headdresses, etc.) made of thin wire, round, oval or rectangular in cross-section. The wires around the entire circumference of the piece are approximately the same thickness, only slightly thinned and pointed at the ends. Their ends are usually slightly open, touching or partially overlapping each other.

Copper and bronze metallurgy, including the tradition of making such jewellery, was further developed by the bearers of the Únětice culture. Its territory of permanent habitation in Slovakia occupies almost the entire southwestern part of the country. The genesis of Únětice culture took place outside Slovakia, in regions that are more western. Its appearance in southwestern Slovakia during and at the end of the Nitra culture thus testifies not to a genetic connection but to chronological simultaneity and continuity. This eventually led to the identification of the transitional Nitra-Únětice phase of the Nitra culture, which represents, on the one hand, the end of the development of the Nitra culture and, on the other hand, the initial (early) phase of the development of the Únětice culture in Slovakia (*Bátora/Vladár 2015, 28*).

There is a wide range of analogues in the Early Bronze Age burial ground in Branč. Earrings and hair jewellery made of thin copper wire round in cross-section, 1–2 mm thick and 35–75 mm in diameter, including their segments, have been studied in a number of female and children's (girls) burials (graves 58, 82, 90, 130, 300). In a number of cases, one end was pointed and slightly bent, the other was cut off at a right angle. There are known cases of deformation of items (Fig. 7: 1–5; *Vladár 1973, tab. VII: 10; IX: 4, 12, 14, 15; XI: 13, 14; XIII: 2; XXXII: 4*). Several analogues are also found in the Early Bronze Age burials of the cemetery in Jelšovce (Fig. 7: 6–17; *Bátora 2000, fig. 358; tab. 34: 23, 25, 29; 35: 9–11; 37: 17–19; 43: 5, 6, 26; 44: 5, 14; 46: 19; 50: 11, 12*). In addition, we note the fact that in the cemeteries of Branč, Jelšovce and Nitra-Čermáň there are also known repeated cases where the ring was located at the base of the skull (*Bátora 2000, fig. 284; 293; Bátora/Felcanová/Vladár 2022, fig. 53; Vladár 1973, fig. 22*).

In the graves of the Branč and Jelšovce cemeteries, similar wire jewellery with narrowed and pointed ends, wire thickness 2–5 mm and diameter 50–89 mm, which in the context of the burial inventory were used as bracelets, were also recorded. Rings and spiral bracelets are known in both female and male burials, including child burials (Fig. 7: 18–26; *Bátora 2000, tab. 34: 10; 37: 5, 6; 41: 9, 23–25; 42: 29; 45: 11; 64: 8; Vladár 1973, tab. XIII: 15; XV: 18; XVI: 10; XIX: 7, 8; XXIII: 11; XXVI: 9*).

Thus, the bracelets made of thin simple wire of rounded cross-section in one or several turns with open or intertwined ends were most widespread in the Nitra culture, especially in its final phase. Although, it should be noted that their oldest examples are found in southwestern Slovakia in the Chľopice-Veselé culture. They are represented by a torsion bracelet made of double twisted thin copper wire, which was found in the grave 10

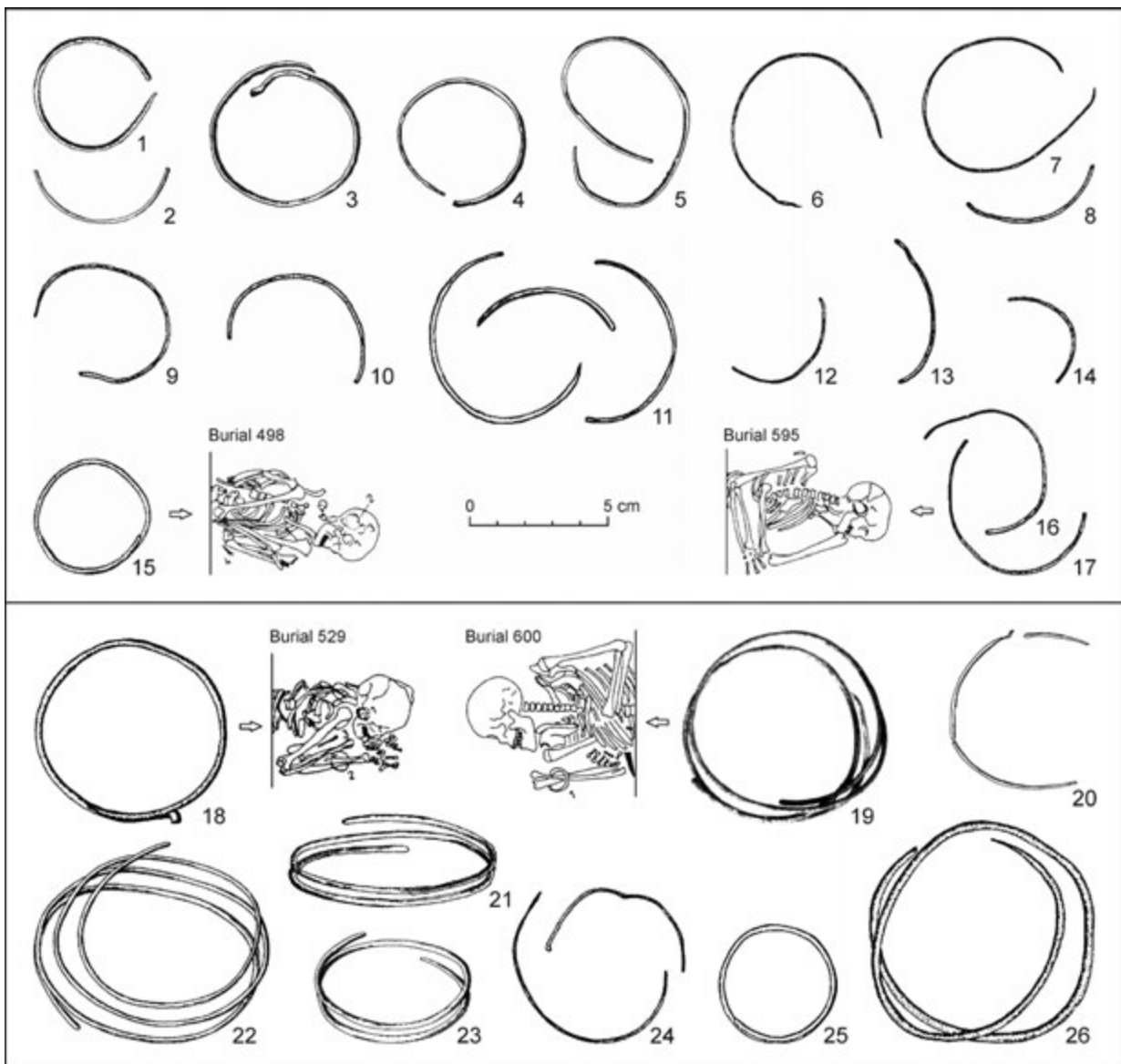

Fig. 7. Rings in funerary rites. 1–17 – rings for hairstyles or headdresses; 18–26 – arm rings or spiral bracelets. 1–5 – Branč, graves 58, 82; 6–19 – Jelšovce, graves 389, 394, 398, 441, 493, 498, 512, 526, 539, 595, 600; 20–23 – Branč, graves 160, 168, 188; 24–26 – Jelšovce, graves 433, 463, 477 (1–5, 20–23 according to *Vladár 1973*; 6–19, 24–26 according to *Bátora 2000*).

of the cemetery in Ivanka pri Dunaji (*Pichlerová 1966*, 42). As the researchers note, both variants of wire bracelets are also found in the following Únětice culture – in its early and classical phases. In the final period of the Early Bronze Age, simple round-shaped bracelets made of round wire are not known (*Bátora 2018*, 178).

No direct analogues to the jewellery from the Bojná hoard with open ends, consisting of one incomplete coil with one end designed as a volute (the wire at the end is coiled into a loop or ring), could be found among the bracelets in the Early Bronze Age funerary sites of Slovakia (Fig. 8: 4). However, a similar technological approach in the decoration of wire

ends is found among neck jewellery widespread in the Carpathian-Danube region. Neck jewellery made of thin or massive wire is known among the antiquities of the Únětice culture. At the ends, the wire is either hook-shaped curved or completely spirally twisted into an ear. Their appearance is mainly characteristic for the classical stage of Únětice culture. This is confirmed by well-dated burials from cemeteries in Abrahám, Bánov, Matúškov, Šurany, Vinodol (*Bátora 2018*, 177; *Cheben 2012*, 124–127; *Novotná 1984*; *Točík 1964*, 127–156). Necklaces (neck jewellery) are often found in Únětice culture hoards in Slovakia and Bohemia (Fig. 8: 1; *Bátora 2018*, 177; *Moucha 2007*; *Novotná 1984*). Only single objects from

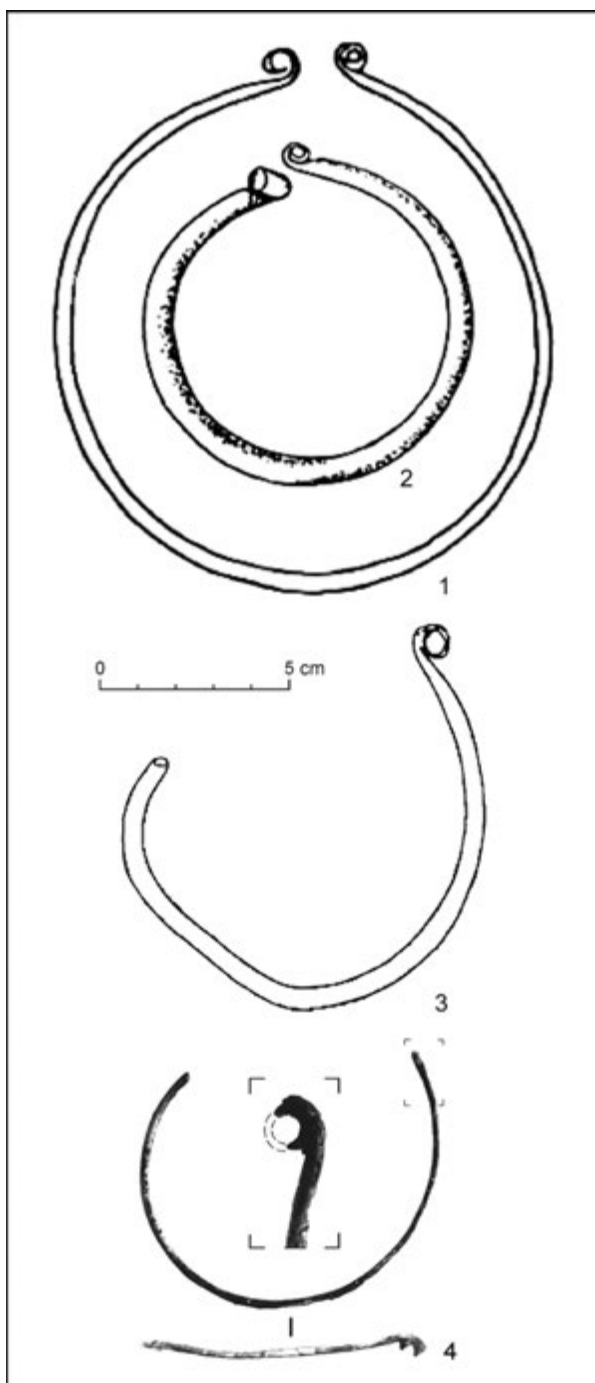

Fig. 8. Neck jewellery and bracelets with twisted ends (in the form of a volute) from hoards. 1 – Dušníky nad Vltavou (Moucha 2007, pl. 39: 14); 2 – Mory (Moucha 2007, pl. 28: 6); 3 – Museum Chomutov (Moucha 2007, pl. 191: 53); 4 – Bojná I-Valy.

hoards made of wire with open ends, where one or both ends are coiled into a loop or ring, can be classified as bracelets based on their metric values (Fig. 8: 2, 3). Researchers have dated such finds to the period BA1–BA2 according to Reinecke (Moucha 2007, pl. 28: 6; 191: 53).

In absolute chronology, the Nitra culture can be dated based on ^{14}C data from the burial site in Jelšovce, to the period 2200–1870 cal. BC (Bátora 2000; Görsdorf/Marková/Furmánek 2004). Its late phase (Nitra-Únětice) has been dated as follows 1930–1870 cal. BC (Bátora/Vladár 2015, 24). In absolute chronology, the Únětice culture can be dated based on ^{14}C data from the burial site in Jelšovce to the period 1930–1700 cal. BC (Bátora 2000; Görsdorf/Marková/Furmánek 2004). Its early phase (Nitra-Únětice) dates from 1930–1870 cal. BC, its classical phase from 1870–1730 cal. BC (Bátora/Vladár 2015, 28).

In the absence of additional data, the find of copper objects at the Bojná settlement probably fits into the chronological framework of the Early Bronze Age tribes: the late (transitional) Nitra-Únětice phase of the Nitra culture – the classical phase of the Únětice culture. In absolute chronology, the hoard can be dated broadly based on ^{14}C data to the time interval 1930–1730 cal. BC. The only radiocarbon date known for the oldest settlement horizon of the Bojná I-Valy (1863 ± 67 cal. BC) does not contradict this conclusion.

DISCUSSION

Functional purpose as a representation of cults

Costume and its elements are one of the most important sources for studying the material and spiritual culture of ancient populations, the social structure of society and cultural relations. The impossibility of reconstructing ancient clothing as such, however, does not exclude the need to search for common features of the costume complex and elements of decoration. The sources for such constructions are the joint finding of jewellery in closed complexes (burials, hoards), rare cases of mutual arrangement of jewellery relative to skeletal bones, as well as analysis of jewellery parameters and empirical studies of possible variants of wearing them (Lysenko, S. S./Lysenko, S. D. 2017, 330).

Obviously, to understand how this or that jewellery was worn, it is necessary to analyse how this category of things was located in the burials. There is some documented evidence of the location of the jewellery in relation to the skeleton in funerary rites, similar to the items found in the Bojná hoard. It is difficult to say exactly what the way of wearing these jewellers was. The analysis of burial materials from different archaeological cultures of Eastern Europe of the Bronze Age allows us to state the following: 1. jewellery similar to the Bojná

hoard was found in close proximity to the skulls of the deceased, which suggests that it was attached to headdresses and/or woven into the hair; 2. spiral and simple rings of various styles, shapes and sizes were worn as bracelets. The wearing of bracelets in the Early Bronze Age in the Carpathian region was not only for women. In the period of the Nitra culture, we find them mainly in male graves. In the period of the Únětice culture, they prevail in female graves (Bátora 2018, 180).

Thus, jewellery made of thin wire with narrowed and pointed ends – spiral rings with open ends, consisting of one or several coils, as well as rings consisting of one incomplete coil – are universal and multifunctional products, which in the context of funerary rites could be used just as bracelets or rings for hairstyles and headdresses.

Spiral-shaped jewellery and simple rings were repeatedly found in hoards from the Balkan-Carpathian region throughout the Bronze Age (for example Bátora 2018, 177; Čambal/Makarová 2020; Moucha 2007; Novotná 1984). It is worth saying at once that jewellery found in burials and jewellery from hoards to all appearances, had different symbolic load. While in the first case, the items were an element of an ancient person's garniture or costume, in the second case the purpose of the item remains not quite clear. In this case, we are faced with the problem of defining the term 'hoard' in modern archaeological literature and the problem of developing classifications of hoards.

V. Bochkarev and A. Klimushina analysed the European archaeological literature on hoards (mainly German and English) and proposed the following definition of the term 'hoard':

'The hoard is a separate type of archaeological site consisting of one, or more often a complex, of identical and dissimilar artefacts of value to their owner(s) and hidden for temporary storage in the ground or in some other hidden place. Researchers have identified five types of hoards:

1. *Treasures-hoards that contain precious metal objects or high-quality bronze items.*
2. *Raw hoards, which include ingots of copper or bronze, as well as containing items close in size and shape. Such ingots or items could have the function of primitive money.*
3. *Hoard of foundry men, including both finished products and fragments of them.*
4. *Trade hoards, which are hidden finished or semi-finished goods.*
5. *Personal hoards – items that belonged to an individual person.'* (Bochkarev/Klimushina 2022, 29–31).

However, the researchers believe that any of these hoards can be defined as a votive, economic

or social deposit. According to the authors, only a deposit that is subject to return can be recognised as a hoard (Bochkarev/Klimushina 2022, 31).

It is possible that the hoard of copper jewellery from Bojná belongs to one of the listed categories of hoards. Necklaces are often found in depots (Bratislava, Stupava), where they are accompanied by roughly worked manes (*Ringbarren*), which have the shape of a triangle, horseshoe, or have more edges in the cut. They did not serve as body ornaments but served as a general equivalent of an exchange of goods for goods as raw material (Bátora 2018, 177; Lernerz de Wilde 1991, 25–48). Spiral-shaped jewellery (rings for hairstyles or headdresses, arm rings or spiral bracelets) was in demand among the bearers of the Nitra and Únětice cultures, as evidenced by burial materials.

Concerning the purpose of hiding things, it will be curious to cite a passage from the Anglo-Saxon epic *Beowulf*:

*'Death had taken them, one
by one, and the warrior who watched over all
that remained mourned their fate, expecting,
soon, the same for himself, knowing
the gold and jewels he had guarded so long.
Could not bring him pleasure much longer. He brought
the precious cups, the armor and the ancient
swords, to a stone tower built
near the sea, below a cliff, a sealed
fortress with no windows, no doors, waves.
In front of it, rocks behind. Then he spoke:
take these treasures, earth, now that no one
living can enjoy them. They were yours,
in the beginning;
Allow them to return...'*
(*Beowulf*, 2237–2249).

Is it always possible to consider this or that complex of things as a hoard (a place of temporary storage), or should it be considered as a sacrifice? It is not excluded that the Bojná jewellery hoard could be a sacrifice. Irreversible hoards are likely to be associated with ritual motivation, communication through gift exchange, or the practice of depositing votive gifts (Bartík/Farkaš/Jelínek 2019, 78).

It is worth paying attention to the nature of the location of the finds at the time of discovery. The rings were placed at approximately the same level, stretched in the same direction along the horizontal plane, which is possible if they were all strung on the same base (wood or some other organic material?). It is not excluded that human hair braided into a braid could serve as such a base. This idea may be indirectly prompted by a discovery made by Romanian archaeologists in

2022, which points to the connection of jewellery in the form of rings with hair braided into a braid (it should also be noted that researchers do not record this type of wearing hair ornaments in local burials). The analogy is far from our find both culturally and chronologically and in terms of the material of the wares, it gives us only comparative possibilities in terms of interpretation. Near the Biharia commune in Bihor County, Romania, a female burial from the Eneolithic period (Tiszapolgár culture) was investigated. The inventory complex contained 169 gold rings adorning the hair of the buried woman. There was also a multi-spiral copper bracelet.⁴

The burial of a braid with jewellery woven into it can be regarded as some kind of ritual-magical action. The motif of cutting off hair (braids) is recorded in written and ethnographic sources in the culture of various peoples. The attitude to the hair on the head in ancient times was cautious and careful: it was imagined that hair is a shelter for one of the human souls (Cirlot 1994, 264, 265).

According to ancient Jewish beliefs, the strength of the biblical hero Samson lies in his hair. After the Philistine woman Delilah cuts his hair, Samson loses his strength: *'Then she lulled him to sleep on her knees, and called for a man and had him shave off the seven locks of his head. Then she began to torment him, and his strength left him...'* (Bible, Judges 16: 19).

Hair sacrifice was practised by the ancient Greeks. Standing at the funeral pyre of Patroclus, Achilles cuts off his long hair, which he had previously promised to donate to his native river. Some Greek boys and girls, entering the age of maturity, cut their hair and dedicated it to a deity, a river, a local hero, or one of the gods (Burkert 2004, 124).

The Scythians, nomads of the steppes of the Northern Black Sea region, according to the ancient Greek author Herodotus, had a custom of scalping the heads of slain enemies: *'And he takes off the skin of the head by cutting it round about the ears and then taking hold of the scalp and shaking it off; afterwards he scrapes off the flesh with the rib of an ox, and works the skin about with his hands...'* (Hdt., IV, 64).

In the medieval population of Western Siberia, the custom of cutting off hair (in particular, together with the scalp) was considered as a way to get a trophy (Razhev/Poshekhonova 2009). The peoples of Dagestan in the Caucasus practised a custom according to which women had to cut off a braid in case of death of a relative. In some cases, it was placed in the grave (Gadzhiev 1991, 143). Cutting

off a woman's braid in the Caucasus, for example, among the Circassians, is regarded as a shameful punishment for unworthy behaviour. In such cases, the braid is cut off with several strokes at the very back of the head (Besolova/Gabunia 2017, 122; Nal'chikova et al. 2017, 134).

Numerous parallels can be traced in the culture of Slavic peoples. The attitude to hairstyle and hair in Ancient Rus' was special, as noted by Ukrainian ethnographer and folklorist O. Voropay. To cut a man's hair was considered an offence, as cut hair in the Slavs has long been considered a sign of slavery. Thus, in the time of the Grand Prince of Kyiv Yaroslav the Wise, the law stipulated punishment for anyone who cut someone else's hair or beard (Voropay 1958, 232). Cases of cutting off the bride's braid in order to have magical power over it are recorded among Ukrainians. It could be cut off with scissors (Podolia) or cut off with an axe (Transcarpathia; Ponomarov 1994, 176). In ritual practice there are known cases when hair from the head of a boy could be buried under a pear tree to make him grow curly, and a strand of a girl's hair was buried under a willow tree to have long braids (Suprunenko 1993, 62). Quite rare evidence of cutting off the bride's braid instead of ritual unbraiding is found in the wedding rites of Carpathian Hutsuls. At the same time, hair, acting as a substitute for the deceased, could serve as an independent agent of the funeral rite. In Bulgaria, if they could not bury the deceased, they often buried a strand of his hair. A braid could act as a double of a dead girl (Mykytenko 1998, 127).

As we can see, the reasons for people of the past to manipulate their hair (braids) were quite different. The motives were the following: 1. magical infliction of harm, deprivation of power; 2. votive sacrifices; 3. funeral rites; 4. wedding ritual; 5. punishment for violation of social norms; 6. infliction of insult; 7. taking a trophy.

All these examples encourage the idea that some archaeological finds may well be the result of similar ritual-magical activities related to the manipulation of human hair. It is possible that the Bojná jewellery complex is not just a hoard of metal objects, but the result of ritual practice. Jewellery depots in mountainous areas from the period of the Únětice culture could indicate this. Deposits of ring jewellery from the Late Bronze Age, which may not have been the property of one person, but could have been a collection of several persons, could also be interesting for interpretation.

⁴ M. Milligan: *Researchers find Prehistoric grave containing 169 gold rings*. Available at: <https://www.heritagedaily.com/2022/08/researchers-find-prehistoric-grave-containing-169-gold-rings/144425> [20. 2. 2024]

CONCLUSIONS

The Bronze Age as a historical epoch in the Carpathian Basin in general and in Slovakia in particular is a period of intensive contacts between Eurasian civilisations, technological innovations and revolutionary changes in worldviews. Largely, this was manifested in metallurgy and the further processing of copper. The techniques and technologies associated with copper ore prospecting, metallurgy and other related crafts became one of the significant phenomena in the civilizational development of the entire Central European region.

The hoard of copper objects from Bojná I-Valy settlement, despite the fact that it was not found during regular archaeological excavations and not together with other related materials, fits within the chronological framework of the existence of Early Bronze Age tribes.

Metal rings made of thin copper wire, round in cross-section, belong to the simplest jewellery or clothing accessories with a long evolution over time. The first evidence of copper jewellery appears in the Carpathian Basin already in the materials of the Neolithic and Eneolithic cultures. Due to its simple, but at the same time spectacular form, this type of jewellery was widely used even later, in the Bronze Age. In the Early Bronze Age, they developed into one of the most characteristic types of wares.

For the cultural and chronological interpretation of the published materials, it is logical to firstly turn to the search for analogies in territorially close materials. Despite the long development of simple spiral wares, massive Early Bronze Age finds from eastern Moravia and western Slovakia perhaps suggest that the Bojná hoard items made of thin circular copper wire twisted into simple or multi-stranded rings may belong to a relatively narrow period.

Their most widespread use occurred in the late (transitional) Nitra-Únětice phase of the Nitra culture, with a gradual fading and disappearance of the tradition during the classical phase of the Únětice culture. In the later period with the development of the bronze industry (Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen and Otomani-Füzesabony Cultural Complex), wares with similar metric and morphological data are practically unknown. In the absence

of additional data, the find of copper objects at the Bojná settlement probably can be dated broadly based on ¹⁴C data to the time interval 1930–1730 cal. BC. The only radiocarbon date known for the oldest settlement horizon of the Bojná I-Valy (1863 ± 67 cal. BC) does not contradict this conclusion.

The production of long, strong, flexible and profiled copper wire with subsequent length adjustment for jewellery making was probably connected with the progress in metallurgy and the subsequent mastering of technological procedures for processing molten metal. Giving the required parameters was probably carried out in specialised workshops of artisans of that time.

It is difficult to say exactly what the way of wearing these jewellery was. The analysis of burial materials from different archaeological cultures of Eastern Europe of the Bronze Age allows us to state the following: jewellery similar to the Bojná hoard was found in close proximity to the skulls of the deceased, which suggests that it was attached to headdresses and/or woven into the hair; spiral and simple rings of various styles, shapes and sizes were worn as bracelets.

Thus, jewellery made of thin wire with narrowed and pointed ends – spiral rings with open ends, consisting of one or several coils, as well as rings consisting of one incomplete coil – are universal and multifunctional products, which in the context of funerary rites could be used just as bracelets or rings for hairstyles and headdresses. Thus, the mass find from Bojná represents an interesting set of metal objects – accessories of ceremonial or ritual clothing. In the context of funerary rites, this jewellery was not strictly associated with a certain gender or any age group. In general, the set represented in its time a significant social and material value, the burial of which in the ground in a hilly area, outside of permanent settlements, had a special significance.

Apart from economic reasons (hiding, storage, etc.), we cannot rule out ritual reasons for burying the hoard. Metal, a valuable material obtained in a 'magical' way, was certainly an extremely suitable and valuable sacrifice. Such archaeological finds may be the result of ritual-magical activities related to the manipulation of human hair. It is possible that the Bojná jewellery complex is not just a hoard of metal objects, but also the result of ritual practice.

BIBLIOGRAPHY

- Bartík/Farkaš/Jelínek 2019 – J. Bartík/Z. Farkaš/P. Jelínek: Bronzehortfunde aus den Kleinen Karpaten und ihren Vorgebirgsgebieten. In: I. Bazovský/G. Březinová (ed.): *Ľudia a hory – Archeologická perspektíva. Interakcie ľudských spoločností horských a podhorských oblastí západného Slovenska*. Zborník SNM. Archeológia. Supplementum 12. Bratislava – Nitra 2019, 15–102.
- Bartík/Jelínek/Gábríková 2022 – J. Bartík/P. Jelínek/B. Gábríková: Hromadný nález bronzových predmetov z Nitrianskej Blatnice II. *Pravěk. Nová řada* 31, 2022, 69–121.
- Bátora 2000 – J. Bátora: *Das Gräberfeld von Jelšovce/Slowakei. Ein Beitrag zur Frühbronzezeit im nordwestlichen Karpatenbecken. Teil 1, 2*. Kiel 2000.
- Bátora 2018 – J. Bátora: *Slovensko v staršej dobe bronzovej*. Bratislava 2018.
- Bátora/Felcanová/Vladár 2022 – J. Bátora/Z. Felcanová/J. Vladár: *Osídlenie Nitry v staršej dobe bronzovej. Sídlišká a pohrebiská*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 33. Nitra 2022.
- Bátora/Vladár 2015 – J. Bátora/J. Vladár: Kultúry staršej doby bronzovej. In: *Furmánek zost. 2015*, 21–41.
- Beowulf – *Beowulf*. Translated by Burton Raffel. New York 1963.
- Besolova/Gabunia 2017 – E. B. Besolova/Z. M. Gabunia: O znakovoy funktsii i kul'turnoy semantike volos. *Yazykovedeniye. Literaturovedeniye. Fol'kloristika* 23, 2017, 117–129.
- Bochkarëv/Klimushina 2022 – V. S. Bochkarëv/A. I. Klimushina: O termine i ponyatii «Klad» v sovremennoy arkheologicheskoy literature (po yevropeyskim materialam epokhi bronzy). In: V. A. Lopatin (red.): *Archaeology of the East European steppe – Arheologiya Vostochno-Yevropeyskoy stepi* 18. Saratov 2022, 19–38.
- Bortnikova 2023 – S. V. Bortnikova: Spiralevidnyye podveski yuga Vostochnoy Yevropy: kul'turnyye i tekhnologicheskyye istoki morfologii, sposoby nosheniya. *Arkheologiya Yevraziyskikh stepey* 2, 2023, 25–35.
DOI: <https://doi.org/10.24852/2587-6112.2023.2.25.35>
- Burkert 2004 – V. Burkert: *Grecheskaya religiya. Arhaika i klassika*. Sankt Peterburg 2004.
- Čambal/Makarová 2020 – R. Čambal/E. Makarová: Depot náramkov z doby halštatskej z vrchu Záruby v Malých Karpatoch. In: A. Kozubová/E. Makarová/M. Neumann (ed.): *Ultra velum temporis. Venované Jozefovi Bátorovi k 70. narodeninám*. Slovenská archeológia – Supplementum 1. Nitra 2020, 79–85.
DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2020.suppl.1.4>
- Cheben 2012 – I. Cheben: Siedlung und Gräberfeld der Aunjetitzer Kultur in Pata. In: *Kujovský/Mitáš 2012*, 119–127.
- Cirlot 1994 – J. E. Cirlot: *Dictionary of Symbols*. Moscow 1994.
- Dombay 1960 – J. Dombay: *Die Siedlung und das Gräberfeld in Zengövárkony. Beiträge zur Kultur des Aeneolithikums in Ungarn*. Archaeologia Hungarica 37. Budapest 1960.
- Ecsedy 1990 – I. Ecsedy: On the early development of prehistoric metallurgy in southern Transdanubia. *Godišnjak* 26, 1990, 209–231.
- Farkaš/Peška/Ondrkál 2023 – Z. Farkaš/J. Peška/F. Ondrkál: Eneolitický depot z Beckova a jeho transkarpatské interakcie. *Slovenská archeológia* 71, 2023, 1–23.
DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2023.71.1>
- Furmánek 2015 – V. Furmánek: Hospodárstvo doby bronzovej. Prospekcia a baníctvo. In: *Furmánek zost. 2015*, 275, 276.
- Furmánek zost. 2015 – V. Furmánek (zost.): *Staré Slovensko 4. Doba bronzová*. Archaeologica Slovaca Monographiae. STASLO 4. Nitra 2015.
- Furmánek/Vladár 2015 – V. Furmánek/J. Vladár: Doba bronzová ako historická epocha. In: *Furmánek zost. 2015*, 11–20.
- Gadzhiev 1991 – G. A. Gadzhiev: *Doislamskie verovaniya i obryady narodov Nagornogo Dagestana*. Moskva 1991.
- Görsdorf/Marková/Furmánek 2004 – J. Görsdorf/K. Marková/V. Furmánek: Some new ¹⁴C data to the Bronze Age in the Slovakia. *Geochronometria* 23, 2004, 79–91.
- Henning/Ruttka 2011 – J. Henning/M. Ruttka: Frühmittelalterliche Burgwälle an der mittleren Donau im ostmitteleuropäischen Kontext: Ein deutsch-slowakisches Forschungsprojekt. In: J. Macháček/Š. Ungerman (Hrsg.): *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa. Internationale Konferenz und Kolleg der Alexander von Humboldt-Stiftung zum 50. Jahrestag des Beginns archäologischer Ausgrabungen in Pohansko bei Břeclav, 5.–9. 10. 2009, Břeclav, Tschechische Republik*. Studien zur Archäologie Europas 14. Bonn 2011, 259–288.
- Kujovský/Mitáš 2012 – R. Kujovský/V. Mitáš (ed.): *Václav Furmánek a doba bronzová. Zborník k sedemdesiatym narodeninám*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 13. Nitra 2012.
- Lenerz-de Wilde 1991 – M. Lenerz-de Wilde: Überlegungen zur Funktion der frühbronzezeitlichen Stabdolche. *Germania* 69, 1991, 25–48.
DOI: <https://doi.org/10.11588/ger.1991.50224>
- Lysenko, S. S./Lysenko, S. D. 2017 – S. S. Lysenko/S. D. Lysenko: Pogrebal'nyye komplekxy i klady kak istochniki dlya rekonstruktsii paradnogo ubranstva nositeley komarovskoy kul'tury. *Povolzhskaya arkheologiya* 3, 2017, 329–350.
DOI: <https://doi.org/10.24852/pa2017.3.21.329.350>
- Moucha 2007 – V. Moucha: *Hortfunde der frühen Bronzezeit in Böhmen*. Praha 2007.
- Mykytenko 1998 – O. Mykytenko: Ukraynskyi obriad 'sumne vesyllia' y eho serbskyye parallely. *Kodovy slovenskykh kultura* 3, 1998, 121–135.
- Naľchikova et al. 2017 – Y. A. Naľchikova/M. A. Tekuyeva/A. I. Musukayev/B. S. Kagazezhev: Boroda i volosy kak kul'turnyye markery v traditsiyakh kavkazskikh narodov. *Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Regionovedeniye: filosofiya, istoriya, sotsiologiya, yurisprudentsiya, politologiya, kul'turologiya* 4, 2017, 127–138.
- Novotná 1984 – M. Novotná: *Halsringe und Diademe in der Slowakei. Prähistorische Bronzefunde XI/4*. München 1984.
- Ondrkál 2020 – F. Ondrkál: The Nitrianska Blatnica II hoard: The hoard horizon of Lusatian culture in the Ha C1a period in Slovakia. *Prähistorische Zeitschrift* 95, 2020, 491–521.
DOI: <https://doi.org/10.1515/pz-2020-0011>
- Ožďáni 2007 – O. Ožďáni: Sídliško lužickej kultúry z Nitrianskej Blatnice. *AVANS* 2005, 2007, 154–156.
- Ožďáni 2018 – O. Ožďáni: Depot bronzových predmetov z Nitrianskej Blatnice. *Zborník SNM* 112. *Archeológia* 28, 2018, 97–114.
- Peška 2022 – J. Peška: A remarkable hoard of copper objects in the foothills of the White Carpathians in Eastern Moravia. In: M. Dębiec/J. Górski/J. Müller/M. Nowak/

- A. Pelisiak/T. Saile/P. Włodarczak (eds.): *From Farmers to Heroes? Archaeological Studies in Honor of Sławomir Kadrow*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 376. Bonn 2022, 115–133.
- Pichlerová 1966 – M. Pichlerová: Pohrebisko s neskorou šnúrovou keramikou typu Veselé v Ivanke pri Dunaji. *Zborník SNM 60. História 6*, 1966, 25–56.
- Pieta 2017 – K. Pieta: Včasnostredoveké mocenské centrum Bojná – výskumy v rokoch 2007–2013. In: K. Pieta/Z. Robak (ed.): *Bojná 2. Nové výsledky výskumov včasnostredovekých hradísk. 2. rozšírené vydanie*. Archeologica Slovaca Monographiae. Fontes 22. Nitra 2017, 11–52.
- Pieta/Ruttikay 2006 – K. Pieta/A. T. Ruttikay: Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. Predbežná správa. In: K. Pieta/A. Ruttikay/M. Ruttikay (ed.): *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva – Wirtschaftliches und politisches Zentrum des Fürstentums von Nitra*. Archeologica Slovaca Monographiae. Studia 9. Nitra 2006, 21–70.
- Ponomarov 1994 – A. Ponomarov: Simeini zvychai ta obriady. In: A. Ponomarov (kerivnyk): *Ukrainska mynuvshyna: Iliustrovanyi etnografichnyi dovidnyk*. Kyiv 1994.
- Primas 1995 – M. Primas: Gold and Silver During the 3rd Mill. Cal. BC. In: G. Morteani/ J. P. Northover (eds.): *Prehistoric Gold in Europe. Mines, Metallurgy and Manufacture*. NATO Science Series E 280. Dordrecht 1995, 77–93.
- Razhev/Poshekhonova 2009 – D. I. Razhev/O. Y. Poshekhonova: Obychay srubaniya kos u srednevekovykh voinov Zapadnoy Sibiri. *Vestnik arheologii, antropologii i etnografii 10*, 2009, 83–89.
- Ruttikay 2012 – A. T. Ruttikay: Osídlenie okolia masívu Marhát (pohorie Považský Inovec) v praveku a protohistorickom období. In: *Kujovský/Mitáš 2012*, 339–347.
- Schreiner/Heyd/Pernicka 2012 – M. Schreiner/V. Heyd/E. Pernicka: Kupferzeitliches Metall in der Westslowa-kei. In: *Kujovský/Mitáš 2012*, 355–366.
- Suprunenko 1993 – V. P. Suprunenko: *Narodyny. Vytoky natsii. Symvoly, viruvannia, zvychai ta pobuti ukraintsiv. Zaporizhzhia 1993*.
- Točík 1964 – A. Točík: *Opevnená osada z doby bronzovej vo Veselom*. Archeologica Slovaca. Fontes 5. Bratislava 1964.
- Vladár 1973 – J. Vladár: *Pohrebiská zo staršej doby bronzovej v Branči*. Archeologica Slovaca. Fontes 12. Bratislava 1973.
- Voropay 1958 – O. Voropay: *Zvychai nashogo narodu. Yetnografichniy naris*. München 1958.
- Zalai-Gaál 1996 – I. Zalai-Gaál: Die Kupferfunde der Lengyel-Kultur im südlichen Transdanubien. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae 48*, 1996, 1–34.

HISTORICAL SOURCES

- Bible – Bible: Judges. Available at: <https://www.bible.com/bible/1/JDG.16.19.KJV> [20. 2. 2024].
- Hdt. – Herodotus: *Istorii v deviaty knykhakh Knyha IV. Melpomena*. Translated by A. Biletskoho. Kyiv 1993.

UNPUBLISHED SOURCES

- Cheben 2014 – M. Cheben: *Bojná. Poloha Bojná I-Valy*. Nitra 2014. Odborný posudok kamennej industrie. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.

Manuscript accepted 21. 2. 2024

Translated by Viacheslav Zabavin

doc. Viacheslav Zabavin, CSc.
Mariupol State University
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
zabavinmdu@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-7546-8319>

Mgr. Serhii Nebrat
Mariupol State University
Preobrazhenska 6
UA – 03037 Kyiv
sergo376296@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1623-7283>

Depot medených šperkov zo staršej doby bronzovej z Bojnei (západné Slovensko)

Viacheslav Zabavin – Serhii Nebrat

SÚHRN

Depot medených predmetov bol objavený na východnom svahu pohoria Považský Inovec, na známej včasnostredovekej lokalite Bojná I-Valy, okres Topoľčany. V roku 2022 na lokalite pokračoval systematický výskum Archeologického ústavu SAV, v. v. i. pod vedením K. Pietu. Počas výskumu hradiska bol pomocou detektora kovov lokalizovaný súbor medených predmetov z doby bronzovej, ktorý tvorí kolekcia kruhových špirálovitých ozdôb a ich fragmentov. Miesto nálezu bolo následne plošne preskúvané s cieľom objasniť okolnosti a kontext nálezu. Pátranie po ďalších súdobých artefaktoch však bolo bezvýsledné. Táto okolnosť do značnej miery obmedzuje komplexné posúdenie nálezu a jeho interpretačné možnosti.

Krúžky z tenkého medeného drôtu okrúhleho prierezu patria k najjednoduchším šperkom alebo odevným doplnkom s dlhým časovým vývojom. Prvé doklady medených šperkov sa v Karpatskej kotline objavujú už v materiáloch neolitických a eneolitických kultúr. Vďaka svojej jednoduchej, ale zároveň efektnej forme sa však tento typ šperku vo veľkej miere používal aj neskôr. V staršej dobe bronzovej sa z neho vyvinul jeden z najcharakteristickejších typov ozdôb. Pre kultúrnu a chronologickú interpretáciu publikovaných artefaktov je logické hľadať ich analógie predovšetkým v geograficky blízkych materiáloch. Napriek dlhému vývoju jednoduchých špirálovitých šperkov, hromadné nálezy zo staršej doby bronzovej z východnej Moravy a západného Slovenska azda naznačujú, že predmety z bojnianskeho náleziska, zhotovené z tenkého okrúhleho medeného drôtu stočeného do jednoduchých alebo viacnásobných krúžkov, môžu patriť do pomerne úzkeho časového obdobia.

Rozšírené boli najmä v prechodnej nitriansko-únětickej fáze nitrianskej kultúry, zatiaľ čo v klasickej fáze únětickej kultúry sa tradícia tohto šperku postupne vytrácala a zanikala. V neskoršom období s rozvojom bronzovej industrie (Maďarovce-Věteřov-Böheimkirchen a otomansko-füzesabonský kultúrny komplex) sú výrobky s podobnými metrickými a morfológickými údajmi prakticky neznáme. Preto, vzhľadom na absenciu ďalších údajov, môžeme nález medených predmetov z Bojnei

rámcovo datovať do spomenutej prechodnej nitriansko-únětickej fázy (1930–1730 cal. BC). Jediný doteraz známy rádiouhlíkový údaj z najstaršieho sídliskového horizontu z lokality Bojná I-Valy (1863 ± 67 cal. BC) tomuto záveru neodporuje.

Výroba dlhého, pevného, pružného a profilovaného medeného drôtu na zhotovovanie ozdôb súvisela s rozvojom metalurgie a následným zvládnutím technologických postupov spracovania roztaveného kovu. Požadované parametre pravdepodobne zvládali dosiahnuť špecializované dielne vtedajších remeselníkov. Ťažko povedať, aký bol presný spôsob nosenia týchto ozdôb. Analýza pohrebných areálov rôznych archeologických kultúr východnej Európy z doby bronzovej nám umožňuje konštatovať, že šperky, podobné depotu z Bojnei, sa našli v tesnej blízkosti lebiek zomrelých. To naznačuje, že boli pripevnené k pokrývkam hlavy a/alebo boli vpletené do vlasov. Špirálové i jednoduché kruhy rôznych tvarov a veľkostí sa nosili aj ako náramky. Špirálové krúžky s otvorenými koncami s jedným alebo viacerými závitmi, ako aj kruhy s jedným neúplným závitom sú teda univerzálnymi a multifunkčnými ozdôbami, ktoré sa v kontexte kroja mohli podľa veľkosti používať ako náramky i ako krúžky do účesov a čeleniek.

Hromadný nález z Bojnei predstavuje zaujímavý súbor kovových predmetov – doplnkov slávnostného odevu. V kontexte pohrebných obradov neboli tieto šperky striktné spojené s určitým pohlavím alebo vekovou skupinou. Celkovo súbor predstavoval vo svojej dobe významnú spoločenskú a materiálnu hodnotu. Jeho uloženie do zeme v kopcovitom teréne, mimo trvalého osídlenia, malo nepochybne osobitný význam. Okrem ekonomických dôvodov (skladovanie, ukrytie) nemôžeme vylúčiť ani rituálne dôvody zakopania depotu. Kov, cenný materiál získaný „magickým“ spôsobom, bol určite mimoriadne vhodnou a cennou obetou. Je možné, že takéto archeologické nálezy mohli byť výsledkom rituálno-magických činností spojených s manipuláciou s ľudskými vlasmi. Súbor ozdôb z Bojnei bol teda pravdepodobne nielen pokladom kovových predmetov, ale aj výsledkom rituálnej praxe.

Obr. 1. Poloha predmetného hromadného nálezu v blízkosti lokality Bojná. Mapa V. Zabavin.

Obr. 2. Bojná. Plán aglomerácie stredovekého osídlenia. Mapa M. Bartík, K. Pietu.

Obr. 3. Bojná I-Valy. Náčrt rozsahu osídlenia. Lokalita 8, sonda LXXIII.

Obr. 4. Bojná I-Valy. Lokalita 8. 1 – sonda LXXIII, pohľad z juhu (foto M. Jakubčinová); 2 – začistenie (foto K. Pietu); 3 – laboratórne spracovanie (foto V. Mezey).

Obr. 5. Bojná I-Valy. Lokalita 8, sonda LXXIII. Depot medených kruhov. I. časť. Kresba Z. Nagyová.

Obr. 6. Bojná I-Valy. Lokalita 8, sonda LXXIII. Depot medených kruhov. II. časť. Kresba Z. Nagyová.

Obr. 7. Medené kruhy vyskytujúce sa v hrobách. 1–17 – kruhy ako súčasť účesu alebo pokrývky hlavy; 18–26 – jednoduché kruhy alebo špirálové náramky ako ozdoba rúk. 1–5 – Branč, hroby 58, 82; 6–19 – Jelšovce, hroby 389, 394, 398, 441, 493, 498, 512, 526, 539, 595, 600; 20–23 –

Branč, hroby 160, 168, 188; 24–26 – Jelšovce, hroby 433, 463, 477 (1–5, 20–23 podľa *Vladár 1973*; 6–19, 24–26 podľa *Bátora 2000*).

Obr. 8. Ozdoby krku a náramky so skrúteným koncom (do tvaru volúty) z hromadných nálezov. 1 – Dušníky nad Vltavou (*Moucha 2007*, tab. 39: 14); 2 – Mory (*Moucha*

2007, tab. 28: 6); 3 – Múzeum Chomutov (*Moucha 2007*, tab. 191: 53); 4 – Bojná I-Valy.

Tabela 1. Depot Bojná I-Valy. Výsledky röntgenovej fluorescenčnej spektrometrie (meranie V. Mezey).

DISTRIBUTION OF MIDDLE AND LATE BRONZE AGE SWORDS AND DAGGERS WITH AEGEAN ANALOGIES IN NORTHERN GREECE, ALBANIA, NORTH MACEDONIA, KOSOVO AND SERBIA *

J A R O S Ł A W W Ó J C I K

The northern and northwestern peripheries of Mycenaean culture, including areas in northern Greece, Albania, and to lesser extent North Macedonia, Kosovo and Serbia, present a complex and diverse archaeological landscape. This diversity arises primarily from three factors: the local cultural distinctions of middle and late Bronze Age societies in this region, the extent of interaction with Aegean cultures in specific areas, and the varying levels and scope of archaeological research undertaken there. This article seeks to detail the distribution and features of Aegean swords and daggers found in mentioned regions. These artefacts will be examined within the wider context of Aegean, especially Mycenaean, influence in this area. It will help demonstrate trends in different parts of the designated research area, related to local responses to Aegean influences.

Keywords: Balkans, Aegean, Middle Bronze Age, Late Bronze Age, Swords, Daggers.

INTRODUCTION

The study of the impact of Aegean cultures, especially Mycenaean, to the north has a long tradition in archaeological research. One of the main themes in this field has been the diffusion of Aegean weapons and their imitations into the northern peripheral/marginal zones. It has been approximately 30 years since the major contributions in the *Prähistorische Bronzefunde* series (Harding 1995; Kilian-Dirlmeier 1993; Papadopoulos 1998) which gathered information on daggers and swords from this area. Our understanding of interactions between the Aegean world and its peripheries has been expanded. Significant new finds from sites such as Liatovouni and Kato Konitsa in Epirus, Aiani in Western Macedonia, burial sites unearthed in Pieria, singular finds from the northern part of the area under study, supplement the insights provided by the most influential works of K. Kilian (1976), A. F. Harding (1984), J. Bouzek (1985), K. Wardle (1993), Th. F. Tartaron (2005) and other authors. The aim of this study is to integrate old and new data about the weapon finds into the existing framework of connections of the Aegean cultures with their northern neighbours.

In the following study, swords and daggers with Aegean analogies (both imports and imitations) found in Epirus, Western and Central Macedonia in Greece, Albania, and a few examples from North Macedonia, Kosovo, and Serbia are discussed. The chronological range of these artefacts spans the periods MM/MH I–LM/LH IIIC in Aegean chronology.

In the studied area, a varied degree of Aegean influence is observable. The earliest Aegean interactions, likely through maritime routes and on a limited scale, are evident along the Chalkidiki Peninsula and in the southern part of Thessaloniki Plain. This is indicated by discoveries of Middle Helladic True Gray Minyan, matt-painted, and Late Helladic II pottery in coastal sites such as Agios Mamas, Molyvopyrgos, Torone, and Toumba Thessaloniki (Horejs 2007; Jung 2010, 659; Pavúk 2012, 24). The first ceramic imports also appear in Pieria, encompassing Minyan pottery in Valtos Leptokarya and LH IIB at the Pighi Artemidos site, where land contact with Thessaly is likely (Koulidou 2021, 429). Similar early influences are noted on the opposite side of the Balkan Peninsula, manifested in Albania by the appearance of pottery interpreted as imitations of MH Minyan pottery (pseudo-Minyan), the first Late Helladic ceramic imports (Vapheio cup from Pazhok, LH IIA), and the first Cycladic, Minoan, and Mycenaean metal artefacts, notably daggers, swords, spearheads, and straight-back knives (Jung 2010, 665; Onnis 2008, 14–17). The early phase of contact likely also included the southern part of Serbia, as evidenced by the discovery of a dagger in the Minoan tradition at the Lipovacko Gradiste site (Filipović/Milojević 2015, 16).

During the Palatial period (LH IIIA–B), Mycenaean contacts intensified and expanded into previously unreachable areas in Macedonia. Mycenaean-type artefacts spread along major rivers – the Vardar, Struma, and Halicamon, and from Thessaly across traversable mountain passes. This phase is

* The paper was supported by the VEGA grant project 2/0017/24.

characterized by imports from the core Mycenaean area, as well as the production of local imitations of Helladic pottery, indicating regional preferences for selected Helladic forms, and also the production of matt-painted pottery (*Andreou/Psaraki 2007*, 416). In Western Macedonia, Aegean type figurines and a fragment of pottery with Linear script also appear (*Karamitrou-Mentessidi 2013*, 127). Pieria, the southwestern part of Central Macedonia, shows a high concentration of Mycenaean-type artefacts in cemeteries (Agios Dimitrios-Spathes, Rema Xydias, Trimpina, Voulkani-Leivithra), including pottery, swords, seals, axe-razors, and glass beads, displaying Thessalian influences. However, there is no evidence of Mycenaean most characteristic tomb types – tholoi and chamber tombs with dromos in this area (*Koulidou 2021*, 429, 430; *Poulaki-Pantermali 2013*, 45–62). To the north, Mycenaean influences are visible in the area along the middle and upper Vardar, evidenced by finds of local imitations of Mycenaean pottery, singular sword and double axe of Aegean type, occurring in the so-called Vardar or Ulançi Group in North Macedonia (*Mitreovski 2022*, 64–78). The finds of swords from the northern border of the studied area – from Kosovo and Serbia – possibly should be dated to this period or a bit earlier, to the LH/LM IIB (*Filipović/Milanović/Milojević 2015*, 17; *Harding 1995*, 22).

In Epirus, the strongest Mycenaean influences during the palatial period are visible in its southwestern part, near the mouth of Acheron River and in the vicinity of Ambracian Gulf. A small-scale migration of people from provincial Mycenaean areas, such as Aitolokarnania or the Ionian Islands, is suggested by the emergence of a tholos tomb in Kiperi and a settlement with cyclopean walls on Xylokastró hill (Ephyra). The Mycenaean influence in the Epirote interior and the northern part of the coast is significantly weaker, in the settlements, a relatively small quantity of Mycenaean pottery appears; single ceramic vessels, swords, daggers and spearheads in the Aegean tradition are also found in a few cist graves. Tools with Mycenaean analogies also appear, mainly double axes and straight-back knives (*Tartaron 2004*, 145, 154, 155).

In Albania, during the LH IIIA–B period, there is a notable discrepancy in the quantity of Mycenaean ceramics compared to Mycenaean metal artefacts like double-edged axes, straight-back knives, Aegean swords, and spearheads. Metal artefacts with Aegean analogies are found in abundance during this period, mainly in the valleys of the Devoll, Drin, and along the middle course of the Mat River, in central Albania. However, ceramic finds from this period are very rare, confirmed only at the sites of Margëllic and Sovjan (*Onnis 2008*, 18).

The post-palatial period (LH IIIC) initially brings a significant increase in imitations of Helladic pottery in Central Macedonian tells, followed by their disappearance (Assiros) or gradual integration of proto-geometric elements (in Kastanas; *Wardle 1993*, 134, 135). This chronological phase is poorly recognized in Western Macedonia and Pieria, with only a few artefacts found in Rema Xydias, Trimpina, and Treis Elies (*Horejs 2012*, 135, 136; *Koulidou 2021*, 417; *Poulaki-Pantermali 2013*, 64–67). A decrease in the quantity and quality of Aegean-style pottery and the emergence of the first hand-made imitations are recorded in Epirus. In terms of pottery, there is a preference for Mycenaean kylixes. At the same time, bronze objects are mainly represented by Type F swords and spearheads, some of which have Late Helladic analogies. They are dated to the LH IIIB–C period. This period also marks the end of settlement in Ephyra, where burial mounds appear in the settlement area (*Onnis 2008*, 26). In Albania, the largest quantity of ceramics with Mycenaean analogies is dated to this period (about 15 complete vessels and a small number of fragments), with most found in cemeteries, especially in Tumulus I in Barç, and a few fragments in the Sovjan settlement and in Tren cave (*Tsonos 2017*, 329). However, their distribution is limited only to the southern and southeastern parts of the country (Aos valley and Korçë plain), while the quantity of metal artefacts with Aegean analogies significantly decreases. In terms of swords and daggers, one sword from Barç may be derived from Aegean Type G, and a Type D sword from Këlcyrë, was found alongside a lekythos dated to this period (*Onnis 2008*, 21).

DAGGERS AND SWORDS WITH AEGEAN ANALOGIES

In various archaeological typologies, the distinction between swords and daggers was usually defined by the criterion of length – blades reaching a length below a certain limit were considered daggers, while longer ones were classified as swords. Different authors, however, defined this boundary value differently, with most works placing it in the range of 25–35 cm (*Taracha 2004*, 8). In archaeological typologies, however, the shape of the shoulders and the hilt often has greater significance than length, as is the case with Aegean swords and daggers. Therefore, within the same archaeological types, there are specimens that are classified as swords from a functional point of view, as well as specimens that can be classified as daggers. This led to a situation where some of the described items from the working area were included in the series Prähis-

torische Bronzefunde in publications concerning both of these groups of artefacts (*Kilian-Dirlmeier 1993; Papadopoulos 1998*). In this work, the boundary value distinguishing swords from daggers was set at 30 cm (following *Harding 1995, 6*), but the finds were organized according to a typology based primarily on the shape of the shoulders and the tang or, in the absence of it (tangless daggers), based on the shape of the end part of the blade and the placement of the rivets.

Additionally, the concept of the 'rapier' exists in Aegean archaeology, referring to swords of considerable length and narrow blade, equipped with a pronounced midrib (*Harding 1995, 20*). Specimens of weapons that can be described as 'rapier' appear within types A (nearly 80% of swords of this type are over 70 cm in length, although shorter specimens also occur), Ci, and single specimens of type D (*Kilian-Dirlmeier 1993, 61; Molloy 2010, 404; Taracha 2004, 17*).

Tangless Daggers

Perhaps the earliest artefact that can be classified in this group are daggers assigned to Type IIIb in Branigan's typology (so-called 'heart-shaped triangular daggers') with most of the examples found on Crete and Southern Cyclades and dated to EM III–MM I. Two daggers of this type were uncovered in the area under study. The dagger from Vodhinë (Tab. 1: 49) in Albania was discovered in the tumulus, in grave 16, which was likely a cremation grave, accompanied by ceramic artefacts. According to A. Harding, this burial should be dated much later, to the LH IIIC period, suggesting that the dagger was an heirloom passed down through generations for about 500 years (*Harding 1984, 170*). Second dagger is a single find from Lipovacko Gradiste (Tab. 1: 31) in Serbia. Another example from Serbia, found in Klicevac may be connected to this type, but it differs in shape, the butt of the blade is not as wide as in the other daggers of this type (*Filipović/Milojević 2015, 18–21*). Further artefact with Aegean analogies in this group appear in Albania during the MH III–LH I/II period. These are tangless daggers in *Th. J. Papadopoulos' (1998)* typology, characterized by a relatively short (about 20 cm), wide, tapering or ogival blade. There are two variants, differentiated by the presence or absence of a midrib. The closest to Aegean examples is the dagger from Pazhok (Tab. 1: 40), found in Tumulus I. In the study area, three more similar daggers have been discovered in Epirus, in Dodona (Tab. 1: 12–14).

For the finds from Dodona, the exact context is not known; they likely originate from a prehistoric

settlement (*Papadopoulos 1998, 5; Soueref 1986, pl. 51: IIa, IIb, IIc; Tsonos 2015, tab. 16*). These specimens, like most illustrated by *Th. J. Papadopoulos (1998)*, have three rivets securing the organic part of the handle, positioned in a straight, horizontal line. Two of them feature very wide blades with rounded tips. One of the daggers is quite unique – it has only notches for rivets at the end, rather than holes as in the other examples. C. Kleitsas dates them from the end of the Middle Helladic to the end of the Late Helladic period. The Middle Helladic and LH I–II periods in Dodona and more broadly, in all of Epirus, are poorly attested archaeologically, possibly first Aegean influences should be dated here to LH IIIA period (*Kleitsas 2021, 80, 81*).

This group of artefacts also includes, according to some authors, daggers with a triangular grip-plate and three triangularly positioned, massive rivets, appearing in Albania (*Tsonos 2015, tab. 15*). According to A. Harding, this type has no Aegean analogies, but rather originates from central and northern Italy (*Harding 1984, 170*).

Type A

One of the earliest indications of Aegean influence in the studied area is the presence of Karo's Type A swords or similar variants. These swords are characterized by a long (typically 70–100 cm), narrow blade with a distinct midrib. The shoulders of the sword are rounded, featuring an underdeveloped, narrow tang. I. Kilian-Dirlmeier identifies three variants of Type A based on the number and arrangement of rivets on the tang. These swords emerged in Aegean cultures during the MM/MH II–LH IIIA1 period, though examples predating MM/MH III are rare. The most significant concentrations are found in central and eastern Crete and in the Peloponnese; the type is also widespread, with similar examples discovered in Romania and Bulgaria (*Kilian-Dirlmeier 1993, 28; Molloy 2010, 404, 405*).

In the region discussed in the article, three Type A swords have been discovered, all in Albania, at the sites of Midhë, Pazhok, Vajzë (Fig. 1; Pl. I). The sword from Vajzë (Tab. 1: 47), classified as variant 3 ('*Schwerter mit drei nicht sehr kräftigen Pflocknieten in der langen Griffzunge und zwei dünneren Nieten in der Schultern*') according to I. Kilian-Dirlmeier's typology (1993, 18), is closely aligned with Aegean examples. It was found in cremation grave 12, in tumulus I, and is believed to be an import from Crete, dating back to MH III. The grave's further contents – a shoe-shaped spearhead, a spearhead with two oval openings in the blade (Cycladic type), a knife, and a kantharos with high handles – also exhibit Aegean analogies (*Onnis 2008, 16*). The sword from Pazhok

Tab. 1. Catalogue of finds of Aegean swords, daggers, pommels and fragments of sword sheaths in the area of Epirus, Macedonia, Albania, North Macedonia, Kosovo and Serbia.

No.	Site	Country, region	Context	Type	Chronology	Literature
1	Agios Dimitrios-Spathes	Greece, Central Macedonia, Pieria regional unit	cist grave	type C in Sandars' typology; Hörnerschwert 1a2 in Kilian-Dirimeier's typology; horned dagger, variant B in Papadopoulos' typology	LH IIIA–B	Eder 2008; Kilian-Dirimeier 1993, 44; Papadopoulos 1998, 17; Poulaki-Pantermali 2013, 60; Touchais 2002, 214
2	Agios Dimitrios-Spathes	Greece, Central Macedonia, Pieria regional unit	cist grave no. 8	type G1 in Sandars' typology; Hörnerschwert 2a2 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIB	Eder 2008; Kilian-Dirimeier 1993, 48; Poulaki-Pantermali 2013, 58, 59; Touchais 2002, 214
3	Aiani	Greece, Western Macedonia, Kozani regional unit	cemetery	type D1 in Sandars' typology	LH IIIA–B	Karamitrou-Mentessidi 2013, 113–123
4	Aiani	Greece, Western Macedonia, Kozani regional unit	inhumation grave	type C in Sandars' typology; type 1a or 1b in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA–B	Jung 2018, 243; Karamitrou-Mentessidi 2013, 113–123
5	Barç	Albania, Korçë County	burial mound I, grave 162	type G in Sandars' typology; similar to Hörnerschwert 3b in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIC	Kilian-Dirimeier 1993, 50; Onnis 2008, 22; Touchais 2002, 212
6	Bruç	Albania, Dibra County	unknown	type D1 in Sandars' typology; Kreuzschwert 1e in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA	Kilian-Dirimeier 1993, 61; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, tab. 15; Wardle 1993, 126
7	Burrel	Albania, Dibra County	tumulus cemetery	type C in Sandars' typology	LH IIIA	Andrea 1983–1984, 106, 107; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, tab. 15
8	Burrel	Albania, Dibra County	tumulus cemetery	type C in Sandars' typology	LH IIIA	Andrea 1983–1984, 106, 107; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, tab. 15
9	Dodona	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	unknown	type C1 in Sandars' typology; type Hörnerschwert 1b2 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA–B	Kilian-Dirimeier 1993, 47; Onnis 2008, 23; Touchais 2002, 213; Wardle 1993, 125
10	Dodona	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	settlement	type F11 in Sandars' typology; type F2C2 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIB–C	Kilian-Dirimeier 1993, 85; Onnis 2008, 25; Touchais 2002, 213
11	Dodona	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	unknown or from the area of later Temple of Zeus	type F11 in Sandars' typology; type F2C2 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIB–C	Kilian-Dirimeier 1993, 85; Onnis 2008, 25; Papadopoulos 1998, 25, 26; Touchais 2002, 213
12	Dodona	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	unknown	tangless dagger, type I, variant A in Papadopoulos' typology	MH (III?)–LH III	Kleitsas 2021, 79, 80; Papadopoulos 1998, 5; Soueref 1986, pl. 51; If; Touchais 2002, 213
13	Dodona	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	unknown	tangless dagger, type I in Papadopoulos' typology	MH (III?)–LH III	Kleitsas 2021, 79, 80; Soueref 1986, pl. 51; Iia; Touchais 2002, 213
14	Dodona	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	unknown	tangless dagger, type I in Papadopoulos' typology	MH (III?)–LH III	Kleitsas 2021, 79, 80; Soueref 1986, pl. 51; Iib; Touchais 2002, 213
15	Elaphotopos-Kalivvia (erroneously listed as Kalbaki in Kilian-Dirimeier 1998)	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	unknown	type F11 in Sandars' typology; probably variant F2C2 in Kilian-Dirimeier's typology; cruciform, variant D in Papadopoulos' typology	LH IIIB–C	Kilian-Dirimeier 1993, 85; Papadopoulos 1998, 26; Papaioannou 2004; Touchais 2002, 213; Wardle 1993, 128
16	Gërmenj	Albania, Fier County	unknown, possibly grave	type D in Sandars' typology; Kreuzschwert 1e in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA–B	Andrea 1981, 224, 225; Kilian-Dirimeier 1993, 61; Onnis 2008, 18, 23; Touchais 2002, 212; Wardle 1993, 126
17	Gërmenj	Albania, Fier County	unknown, possibly grave	type C1 in Sandars' typology; Hörnerschwert 1b2 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA	Andrea 1981, 224, 225; Kilian-Dirimeier 1993, 45; Onnis 2008, 18; Touchais 2002, 212; Wardle 1993
18	Grevena	Greece, Western Macedonia, Grevena regional unit	unknown	type D in Sandars' typology; Kreuzschwert 1e in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA–B	Karamitrou-Mentessidi 2013; Kilian-Dirimeier 1993, 61; Touchais 2002, 214; Wardle 1993, 126
19	Grevena	Greece, Western Macedonia, Grevena regional unit	unknown	type C in Sandars' typology; Hörnerschwert 1a4 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA–B	Kilian-Dirimeier 1993, 45; Touchais 2002, 214; Wardle 1993, 125

Tab. 1. Continuation.

No.	Site	Country, region	Context	Type	Chronology	Literature
20	Guvnishtë	Serbia, Braničevo District	single find	type C in Sandars' typology; Hörnerschwert similar to 1a or 1b in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA-B	<i>Filipović/Milanović/Milojević 2015, 10, 11; Jung 2018, 243</i>
21	Iglarevo	Kosovo, Mitrovica District	inhumation grave	type C in Sandars' typology; type Hörnerschwert in Kilian-Dirimeier's typology	LH II B-III A2	<i>Harding 1995, 21; Jung 2018, 243, 244</i>
22	Iglarevo	Kosovo, Mitrovica District	inhumation grave	unknown type	LH II B-III A2	<i>Harding 1995, 21; Jung 2018, 243, 244; Touchais 2002, 212</i>
23	Kalbaki	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	cist grave A	type Fii in Sandars' typology; type F2C1 in Kilian-Dirimeier's typology; cruciform, variant D in Papadopoulos' typology	LH IIIB-C	<i>Kilian-Dirimeier 1993, 85; Onnis 2008, 25; Papadopoulos 1998, 26; Papaioannou 2004; Wardle 1993, 130</i>
24	Kastritsa	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	cist grave	type Fii in Sandars' typology; type F2A2 in Kilian-Dirimeier's typology; cruciform, variant D in Papadopoulos' typology	LH IIIB-C	<i>Dekaris 1968, 34; Kilian-Dirimeier 1993, 83; Onnis 2008, 25; Papadopoulos 1998, 26; Papaioannou 2004; Touchais 2002, 213; Wardle 1993, 128</i>
25	Katakali	Greece, Western Macedonia, Grevena regional unit	cist grave	type G in Sandars' typology; Hörnerschwert 2a1 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIC-sub-mycenaean	<i>Karamitrou-Mentessidi 2013, 119; Kilian-Dirimeier 1993, 48</i>
26	Kato Konitsa	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	probably grave	type Dii in Sandars' typology; type Kreuzschwert 2 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA2-B	<i>Kleitsas 2017, 252, 253</i>
27	Kélcyré	Albania, Gjirokastrë County	cist grave in destroyed burial mound	type Dii in Sandars' typology; Kreuzschwert 2a in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIB-C	<i>Bodinaku 1988, 35, 36; Kilian-Dirimeier 1993, 63; Onnis 2008, 18; Touchais 2002, 212; Wardle 1993, 130</i>
28	Komsi	Albania, Dibra County	unknown, possibly from a tumulus	type Cii in Sandars' typology; Hörnerschwert 1a4 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIB-III A1	<i>Kilian-Dirimeier 1993, 45; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, tab. 15; Wardle 1993, 125</i>
29	Liatovouni	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	cemetery, from a disturbed grave	type D in Sandars' typology; Kreuzschwert in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA-B	<i>Douzougli 1996, 56; Douzougli/Papadopoulos 2010, 22; Kleitsas 2017, 255; Papaioannou 2004, pl. 16e</i>
30	Liatovouni	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	cemetery, inhumation grave 59	type Fii in Sandars' typology	LH IIIB-C	<i>Douzougli/Papadopoulos 2010, 23; Papaioannou 2004, pl. 16b</i>
31	Lipovacko Gradiste	Serbia, Braničevo District	single find	tangless dagger, type IIb in Brannigann's typology	EH III-MH I	<i>Filipović/Milojević 2015, 16-20</i>
32	Mazaraki	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	cist grave	type D in Sandars' typology; Kreuzschwert 1f in Kilian-Dirimeier's typology; cruciform, variant E in Papadopoulos' typology	LH IIIB-C	<i>Kilian-Dirimeier 1993, 62; Kleitsas 2017, 257, 258; Onnis 2008, 25; Papadopoulos 1998, 27; Papaioannou 2004; Vokotopoulou 1969, 192, 193; Wardle 1993, 126</i>
33	Mesogephyra	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	possibly from disturbed grave	type Ci in Sandars' typology; Hörnerschwert 1b2 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA-B	<i>Kilian-Dirimeier 1993, 47; Kleitsas 2017, 256; Onnis 2008, 23; Papaioannou 2004; Touchais 2002, 213</i>
34	Mesogephyra	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	possibly from disturbed grave	type C in Sandars' typology; Hörnerschwert 1b1 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA	<i>Kilian-Dirimeier 1993, 46; Kleitsas 2017, 256; Onnis 2008, 23; Wardle 1993</i>
35	Mesogephyra	Greece, Epirus, Preveza regional unit	unknown	type Fii in Sandars' typology; type F2B2 in Kilian-Dirimeier's typology; cruciform, variant D in Papadopoulos' typology	LH IIIB-C	<i>Kilian-Dirimeier 1993, 84; Onnis 2008, 25; Papadopoulos 1998, 26; Tartaron 2004; Touchais 2002, 214</i>
36	Midhë	Albania, Dibra County	tumulus	similar to type A in Sandars' typology; type A, Sonderform in Kilian-Dirimeier's typology	LH I-II	<i>Kilian-Dirimeier 1993, 19; Onnis 2008, 16, 17; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, tab. 15; Wardle 1993, 125</i>
37	Nëshat	Albania, Shkodër County	cemetery	type Di in Sandars' typology; Kreuzschwert 1e in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA-B	<i>Kilian-Dirimeier 1993, 61; Onnis 2008, 18; Touchais 2002, 212; Wardle 1993, 126</i>

Tab. 1. Continuation.

No.	Site	Country, region	Context	Type	Chronology	Literature
38	Paramythia	Greece, Epirus, Thesprotia regional unit	cist grave	type Eii in Sanders' typology; cruciform, variant C in Papadopoulos' typology	LH IIIB	Kilian-Dirimeier 1993; Onnis 2008, 25; Papadopoulos 1998, 22, 23; Touchais 2002, 214; Wardle 1993, 130
39	Pazhok	Albania, Elbasan County	inhumation grave no. 7 in tumulus I	similar to type A in Sanders' typology; type A, Sonderform in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIA	Kilian-Dirimeier 1993, 19; Onnis 2008, 16, 17; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, tab. 15; Wardle 1993, 125
40	Pazhok	Albania, Elbasan County	tumulus I	tangless dagger, type I, variant A in Papadopoulos' typology	MH III–LH II	Harding 1984, 170–172; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, pl. 16
41	Pedini	Greece, Epirus, Ioannina regional unit	cist grave	type Fii in Sanders' typology; type F2 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIB–C	Kleitsas 2017, 254; Papaioannou 2004
42	Rrethe Bazje	Albania, Dibra County	cemetery, found in the burial mound	type Di in Sanders' typology; Kreuzschwert 1e in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA–B	Kilian-Dirimeier 1993, 61; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, tab. 15; Wardle 1993, 126
43	Shtogj	Albania, Dibra County	tumulus 2, grave 9	type C in Sanders' typology; Hörnerschwert 3a in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA–B	Kilian-Dirimeier 1993, 49; Kurti 2017, 215, 229, 231; Onnis 2008, 18; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, tab. 15; Wardle 1993, 126
44	Tetovo	North Macedonia, Polog statistical region	single find, possibly grave	type C in Sanders' typology; Hörnerschwert 1b in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIB–IIIA2	Harding 1995, 21; Kilian-Dirimeier 1993, 47; Mitrevski 2022, 95; Touchais 2002, 214; Wardle 1993, 125
45	Trimpina	Greece, Central Macedonia, Pieria regional unit	inhumation grave no. 16	type Cii in Sanders' typology	LH IIIA–B	Koulidou 2021; Koulidou et al. 2012, 221, 222
46	unknown (Mount Olympus)	Greece, Central Macedonia	unknown	type Cii in Sanders' typology; Hörnerschwert 1a4 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIIA–B	Kilian-Dirimeier 1993, 45; Koulidou et al. 2012; Poulaki-Pantermali 2013, 60; Wardle 1993, 125
47	Vajzë	Albania, Vlorë County	cremation grave no. 12 in tumulus I	type A, variant 3 in Sanders' typology; type A in Kilian-Dirimeier's typology	MH III–LH IIA	Kilian-Dirimeier 1993, 18; Onnis 2008, 16, 17; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, tab. 15; Wardle 1993, 125
48	Varibop	Albania, Gjirokastrë County	grave in damaged tumulus	type Ci in Sanders' typology; Hörnerschwert 1b2 in Kilian-Dirimeier's typology	LH IIB–IIIA1	Kilian-Dirimeier 1993, 47; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, tab. 15; Wardle 1993, 125
49	Vodhinë	Albania, Fier County	cremation grave no. 16	type IIb in Branigan's typology	EH III–MH I	Harding 1984, 172; Touchais 2002, 212; Tsonos 2015, pl. 16
50	Agios Dimitrios-Spathes	Greece, Central Macedonia, Pieria regional unit	grave	pommel	unknown	Kilian-Dirimeier 1993, 74
51	Aiani	Greece, Western Macedonia, Kozani regional unit	grave	chape of a sword's sheath	LH IIIA–B	Karamitrou-Mentessidi 2013, 113–123
52	Ano Komi	Greece, Western Macedonia, Kozani regional unit	grave	chape of a sword's sheath	LH IIIA–B	Karamitrou-Mentessidi 2013, 113–123
53	Assiros	Greece, Central Macedonia, Thessaloniki regional unit	tell settlement, phase 7	pommel, marble	LH IIIC	Kilian-Dirimeier 1993, 74; Wardle 1993, 218
54	Iglarevo	Kosovo, Mitrovica District	inhumation grave	chape of a sword's sheath	LH II B–III A2	Harding 1995, 21; Jung 2018, 243, 244
55	Markova Sušica	North Macedonia, Skopje statistical region	inhumation burial, cistgrave	pommel, marble	unknown	Mitrevski 1998, 451; 2022, 95
56	Thessaloniki (Toumba)	Greece, Central Macedonia, Thessaloniki regional unit	settlement find	pommel, marble	unknown	Jung 2018, 244
57	Thessaloniki (Toumba)	Greece, Central Macedonia, Thessaloniki regional unit	settlement find	pommel, marble	unknown	Jung 2018, 244

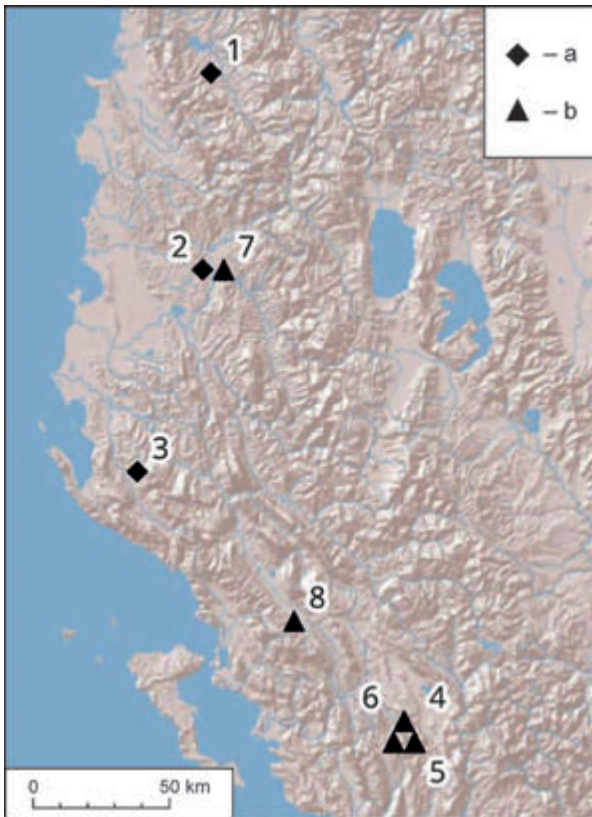

Fig. 1. Distribution map. 1 – Midhë; 2 – Pazhok; 3 – Vajzë; 4–6 – Dodona; 7 – Pazhok; 8 – Vodhinë. Legend: a – type A swords; b – tangless daggers. Author J. Wójcik.

(Tab. 1: 39) was found in Tumulus I in grave 7 in an inhumation burial, accompanied by seven flint arrowheads, a knife, two gold spiral rings, a bulbous amphora, and a Vapheio cup. Notably, the Vapheio cup, variant III, is characteristic for Mycenaean culture and dates to the LH IIA period (Tsonos 2017, 328). Further details about the exact find context of the sword from Midhë (Tab. 1: 36), also unearthed in a grave, remain unknown (Tsonos 2015, tab. 15).

Swords from Midhë and Pazhok are classified by I. Kilian-Dirlmeier as unique variants, diverging from the standard Type A primarily in their wider tang and increased number of rivets securing the organic handle. According to reconstructions by F. Prendi, the organic part of the handle was shaped into horns, resembling Type C swords (Kilian-Dirlmeier 1985, 252). J. Bouzek (1985, 30) proposes closer similarities for these two swords with long examples found in Bulgaria and Romania, referred to as ‘Transylvanian rapiers’. A. Harding considers them to be closer to the ‘rapiers’ from Sicily (Harding 1984, 155). In terms of the form of the tang, or more precisely, the trapezoidal grip-plate, another Aegean analogy can be identified in the sword from Nichoria in Messenia, dated to LH IIIA.

Type C

Another category of Aegean weaponry found in the study area includes Type C swords in N. Sandars’ typology. These are characterized by a hilt formed in the shape of horns, sharply angled from the blade. Within Type C, two further groups are identified: Ci and Cii. The primary differences between these two lie in the details of the tang and hilt. Type Ci typically has 2–3 rivet holes at the hilt and 3 on the tang, with a tang extension used to secure the sword’s pommel. In contrast, Type Cii lacks rivet holes on the tang and the aforementioned blade extension. Another distinction is in the flanges on the tang and shoulders; in Cii, they are higher and bent inward for better securing of the organic handle part, explaining the absence of rivet holes in the tang (Sandars 1963, 122). In I. Kilian-Dirlmeier’s typology, these swords belong to the Hörnerschwerter types 1a and 1b – swords with obliquely raised horns. The variants are differentiated based on the hilt covering shape – straight-ended in variant 1a, and rounded with a central notch in 1b. Further classification is based on the number and form of rivets securing the handle (Kilian-Dirlmeier 1993, 42). In Bulgaria and Romania, there is a unique group of Type C swords – variant Ciii. These are typically very long swords with a narrower blade than standard Type C. The horns forming the hilt are longer, more massive, and entirely metallic, without space for organic materials, angling more from the handle than in the other two variants (Driessen/Macdonald 1984, 58). In I. Kilian-Dirlmeier’s typology, they are referred to as Hörnerschwerter Typ 3b. She additionally identifies variant 3a for a singular example from Shtogj, described below (Kilian-Dirlmeier 1993, 42, 43, 50). The characteristic hilt form of Type C originates from the Shaft Graves period, as suggested by the arrangement of gold elements originally found on the organic parts of the handles of swords from Grave V in the Shaft Grave Circle A at Mycenae. According to B. Molloy, these swords are dated to LH I–IIIB. They are widespread in the Aegean, with the largest concentrations found in cemeteries in the Argolid and Crete (Molloy 2010, 405–407).

In the region under study, 17 examples of Type C swords and daggers have been discovered, originating from 13 sites, with one specimen from an unspecified location near Mount Olympus (Fig. 2; Pl. II). In Central Macedonia, this type of weapon is represented by finds from Pieria: in Agios Dimitrios-Spathes (Tab. 1: 1), Trimpina (Tab. 1: 45), and the area around Mount Olympus (Tab. 1: 46). The dagger from Spathes and the sword from Trimpina were found in cemeteries showing strong Mycenaean influences. The first was recovered from a plundered

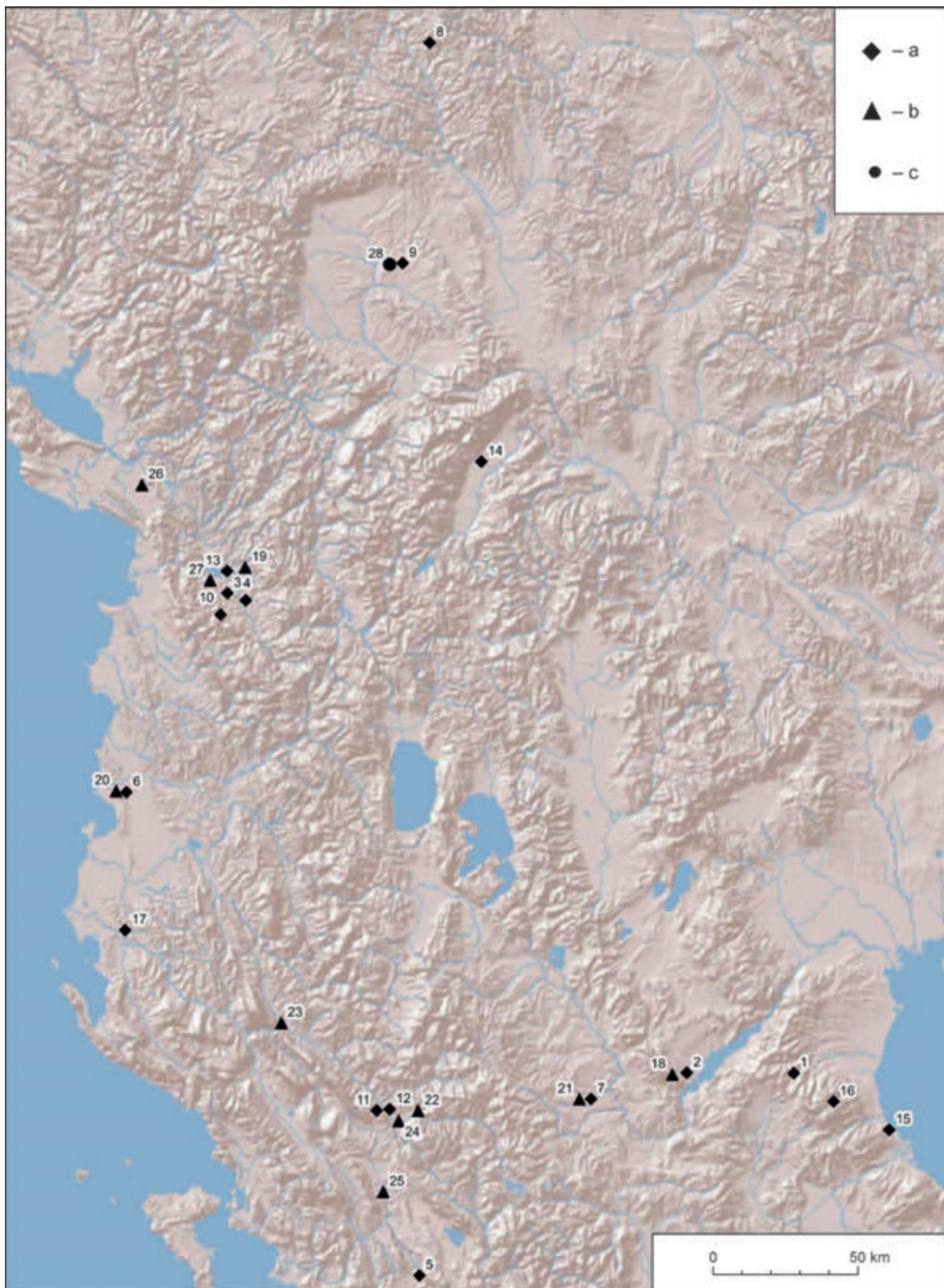

Fig. 2. Distribution map. 1 – Agios Dimitrios-Spathes; 2 – Aiani; 3, 4 – Burrel; 5 – Dodona; 6 – Gërmenj; 7 – Grevena; 8 – Guvnishtë; 9 – Iglarevo; 10 – Komsj; 11, 12 – Mesogephyra; 13 – Shtogj; 14 – Tetovo; 15 – Trimpina; 16 – ‘Mount Olympus’; 17 – Varibop; 18 – Aiani; 19 – Bruç; 20 – Gërmenj; 21 – Grevena; 22 – Kato Konitsa; 23 – Këlcyrë; 24 – Liatovouni; 25 – Mazaraki; 26 – Nënshat; 27 – Rrethe Bazje; 28 – Iglarevo. Legend: a – type C daggers and swords; b – type D daggers and swords; c – unknown type sword. Author J. Wójcik.

grave (*Poulaki-Pantermali* 2013, 60). The latter, uncovered in skeletal grave 16, was accompanied by three bronze pins, a straight-back knife, a spearhead and spear butt, as well as bronze and alabaster beads (*Poulaki-Pantermali* 2013, 58, 59).

Two specimens were found in Western Macedonia. First one was discovered in a cemetery in Aiani (Tab. 1: 4), in male skeletal grave 22. It was partially inserted into a bronze chape, which was conical in shape with a spherical end. Other artefacts from grave 22 include a leaf-shaped spearhead, a bronze pin, amber and glass beads, two Mycenaean alabaster, a Mycenaean piriform jar, and one undecorated, hand-made vessel (*Karamitrou-Mentessidi* 2013, 113–123). The second sword (Tab. 1: 19) was found in Grevena, but the context of the find is unknown (*Kilian-Dirlmeier* 1993, 45).

From Epirus, three specimens are known: one from an uncertain context, likely from the settlement in Dodona (Tab. 1: 9), and two from the Mesogephyra site (Tab. 1: 33, 34), presumably from destroyed graves. Six examples originate from Albania. The sword from Varibop (Tab. 1: 48) was found in a damaged tumulus, believed to be from a destroyed grave. Alongside the sword, the grave also contained a spearhead with a geometric pattern and pottery fragments (*Kilian-Dirlmeier* 1993, 47). The sword from Shtogj (Tab. 1: 43) was unearthed in grave 9 of tumulus 2, accompanied by two leaf-shaped spearheads, a pin, two knives, four amber beads, and two gold spirals (*Kilian-Dirlmeier* 1993, 49; *Kurti* 2017, 215). A specimen from Gërmenj (Tab. 1: 17) was discovered in a cemetery (*Andrea* 1981, 224; *Kilian-Dirlmeier* 1993, 61). The sword from Komsj (Tab. 1: 28), as suggested by *A. Tsonos* (2015, tab. 15), likely originated from a destroyed grave, though *I. Kilian-Dirlmeier* (1993, 45) indicates that the context of this find remains unknown. Two swords were found at a site in Burrel (Tab. 1: 7, 8) within a tumulus cemetery (*Andrea* 1983–1984, 106, 107; *Tsonos* 2015, tab. 15). The sole Type C sword find from North Macedonia, found in Tetovo (Tab. 1: 44), as per *A. F. Harding* (1995, 21), was likely unearthed in a grave, though *D. Mitrevski* (1998, 450) describes it as a single find. The sword from Iglarevo (Tab. 1: 21) in Kosovo was discovered in a skeletal grave, alongside a spearhead, a flanged axe, a knife, and a whetstone (*Harding* 1995, 21). This group also includes the only known example of a sword with Mycenaean analogies from Serbia, found at the Guvnishtë (Tab. 1: 20) site, which is a single find (*Filipović/Milanović/Milojević* 2015, 10, 11).

Most of these swords likely did not originate from the major Mycenaean and Minoan centres, as they display certain differences, especially in the number and placement of rivets, indicating a local or periph-

eral character of these weapons. The swords from Shtogj, Guvnishtë, and the dagger from Spathes are the most distinct from the Mycenaean Type C. In the Shtogj example, the horns end straight rather than being rounded or sharply terminated as in other variants. It has additional small rivet holes at the ends of the horns and an extra thickening perpendicular to the blade within the shoulders, features not present in typical variants of Type C swords. In *I. Kilian-Dirlmeier's* classification, it is the only representative of the Hörnerschwert type 3a (*Kilian-Dirlmeier* 1993, 49). The Guvnishtë sword's flanges continue across the blade, also delineating the lower part of the organic handle section. The Spathes dagger is notable for its short length, with the preserved part measuring only 24 cm (*Kilian-Dirlmeier* 1993, 44). It finds its closest analogy in the dagger from Agrelia in Thessaly (*Poulaki-Pantermali* 2013, 60). The sword from Iglarevo also exhibits specific, local characteristics. A feature it shares with the Shtogj sword is the straight ending of the horns forming the guard. It differs from other Type C examples mainly in the quantity and arrangement of rivets within the sword's shoulders: there are 12, closely spaced and arranged semi-circularly along the horns. The sword from Tetovo is unique for its decoration with two symmetrically positioned semicircular motifs within the shoulders, a feature without analogy in other Type C swords (*Harding* 1995, pl. 4: 24). While other examples from the studied area strongly resemble the hilt shape of swords from the core Aegean cultural regions, a specific feature for some is the placement of rivets within the hilt in two pairs, located in the upper and lower parts of the shoulders (*Onnis* 2008, 28). This rivet arrangement appears in the swords from Dodona, Varibop, Gërmenj, Tetovo, Guvnishtë, and Shtogj (excluding the additional small holes for rivets at the ends of the horns in the latter). Among the Type C swords from the core Mycenaean cultural area illustrated by *I. Kilian-Dirlmeier* (1993), only the sword found in Athens, cat. no. 80, shows this feature. The closest to the examples from Aegean centres seem to be the sword from the vicinity of Mount Olympus, Komsj, Grevena, and a damaged specimen from Mesogephyra.

Type D

In Type D swords, the guard is formed by two rounded elements that extend at a right angle from the blade. These swords are generally shorter than Type C swords. Two variants, Di and Dii, are distinguished. Di dates from the LH II to LH IIIB, and Dii from LH IIIA2 to LH IIIC. In both variants, there is a flange along the shoulders and tang, up to three rivets in the tang, and up to two at the

hilt. Early examples typically have a relatively flat blade cross-section with a subtly defined midrib, while later swords may lack the midrib and have a lens-shaped cross-section. There is a trend toward shorter lengths in later examples: Di ranges from 35 to 65 cm, and Dii from 35 to 45 cm. One of the most distinctive differences between the two variants is the design of the tang's end. In variant Dii, there is no plate for mounting the sword's pommel; instead, the tang widens significantly, forming a T-shaped end. The majority of Type Di swords are found around Dendra and Mycenae on the Greek mainland and in Knossos and Chania in Crete, while variant Dii is more widely distributed in the Aegean (Molloy 2010, 407, 408). In I. Kilian-Dirlmeier's typology, they belong to the Kreuzschwerter group, divided similarly as in N. Sandars' typology – type 1 includes swords with a pommel mounted on a special plate or with a tang that ends straight, while type 2 features a T-shaped (originally described as crescent-shaped – *sichelförmige*) tang. In type 1, further variants are distinguished based on the number and characteristics of rivets in the tang and the shoulders of the sword, as well as based on blade decorations; in type 2, distinctions are made based on the presence or absence of a midrib and blade decorations (Kilian-Dirlmeier 1993, 58–63).

In the study area, 10 Type D swords have been discovered, each at a different site. Two specimens were found in Western Macedonia (Fig. 2; Pl. III). The sword from Aiani (Tab. 1: 3) was uncovered in a cemetery, in a male grave 3, accompanied by a leaf-shaped spearhead with three central ribs, a bronze pin, glass beads, a Mycenaean alabastron, and a matt-painted vessel (Karamitrou-Mentessidi 2013, 113–123). The sword from Grevena (Tab. 1: 18) originates from an unknown context (Kilian-Dirlmeier 1993, 61).

In Epirus, Type D swords and daggers are known from three sites. The sword from Mazaraki (Tab. 1: 32) was found in a cist grave that held the remains of three individuals. The grave's contents included three spearheads (one flame-shaped and two leaf-shaped), a dagger, two knives, a whetstone, wire spirals, clay beads, a Mycenaean stirrup jar, a local imitation of a Mycenaean alabastron, and three one-handed cups. Additionally, fragments of Mycenaean-style kylixes were discovered in the fill of the grave. The dating of the grave has been determined to be from the LH IIIB–C period (Kleitsas 2017, 257, 258; Vokotopoulou 1969, 192, 193). The dagger from Kato Konitsa (Tab. 1: 26) was likely found in a grave. This dagger, along with a bronze split-socketed spearhead, was delivered to a museum. Subsequent investigation at the site

where these items were discovered revealed two cist graves: one undisturbed and intact, and the other disturbed and empty. However, in the soil removed from the disturbed grave, two bronze buttons were found (Kleitsas 2017, 252, 253). The sword from Liatovouni (Tab. 1: 29) was discovered in an area of a cemetery, likely originating from a destroyed grave. It is earlier than the oldest grave T. 59 at the site, which is dated to the LH IIIC period (Douzougli 1996, 56; Douzougli/Papadopoulos 2010, 22; Kleitsas 2017, 255).

From Albania, five examples of Type D swords and daggers are known. The sword from Këlcyrë (Tab. 1: 27) was found in a damaged tumulus, in one of two cist graves (grave 1). Other finds from this context include a leaf-shaped spearhead, local pottery, and a lekythos, which should possibly be dated to LH IIIC (Bodinaku 1988, 35, 36; Wardle 1993, 130). The sword from Gërmenj (Tab. 1: 16), as per A. Tsonos (2015, tab. 15), might have originated from a grave, but I. Kilian-Dirlmeier (1993, 61) indicates that the context of the find is unknown. The specimen from Rrethe Bazje (Tab. 1: 42) was discovered in a tumulus, but further details are not provided (Kilian-Dirlmeier 1993, 61). The examples from Bruç (Tab. 1: 6) and Nënshat (Tab. 1: 37) are from unknown contexts (Kilian-Dirlmeier 1993, 61; Tsonos 2015, tab. 15).

Similar to Type C swords and daggers, certain Type D examples also exhibit local features. The specimen from Kato Konitsa has a tang that is flanged on only one side. Additionally, it has extra holes for rivets in the projecting rounded quillons, a feature that connects it with swords from Këlcyrë and Nënshat, but is not present in other Type D sword and dagger examples illustrated by A. Papadopoulos and I. Kilian-Dirlmeier. The sword from Nënshat is exceptionally long – over 100 cm – making it the longest known example of this type (Kilian-Dirlmeier 1993, 57). The specimen from Aiani is decorated with a double row of running spirals. In the Aegean, this type of decoration on Type D swords appears in Crete, in those illustrated by I. Kilian-Dirlmeier, particularly in examples from Knossos (Zapher Papoura and Sellopoulo; Kilian-Dirlmeier 1993, 60).

Type E

Type E, in N. Sandars' typology, is a dagger that appears infrequently in Aegean cultures. This type comprises two variants: Ei and Eii, both having a maximum length of about 40 cm. Variant Ei is dated to the Middle Minoan II period (with most specimens originating from Crete), while variant Eii emerges in the LH IIIA–B periods. Both variants are characterized by a flanged hilt and a short, wide, flat

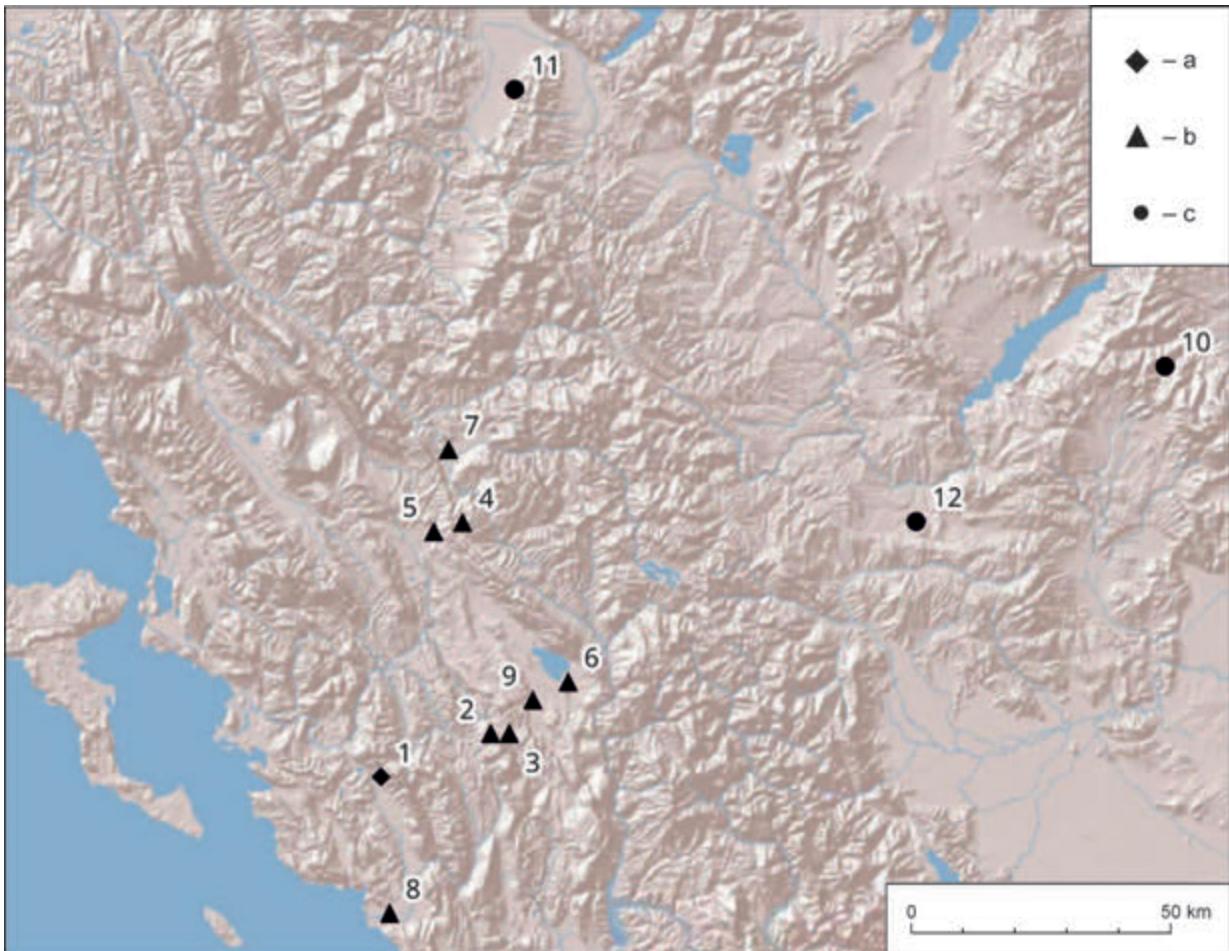

Fig. 3. Distribution map. 1 – Paramythia; 2, 3 – Dodona; 4 – Elaphotopos-Kalivia; 5 – Kalbaki; 6 – Kastritsa; 7 – Liatovouni; 8 – Mesopotamos; 9 – Pedini; 10 – Agios Dimitrios-Spathes; 11 – Barç; 12 – Katakali. Legend: a – type E dagger; b – type F daggers and swords; c – type G daggers and swords. Author J. Wójcik.

blade with a rounded tip. However, they differ in the design of the tang's end: in variant Eii, it is T-shaped, while in Ei, it is either straight or comes with a plate for mounting the pommel (Sandars 1963, 132, 133).

In the region under discussion, only one specimen of this type has been identified, which was found in Paramythia (Tab. 1: 38) in Epirus (Fig. 3). It was discovered in a cist grave alongside a leaf-shaped spearhead. Notably, the tang of this dagger is flanged on only one side (Kleitsas 2017, 258).

Type F

Type F represents another variety of Mycenaean weaponry, distributed in the described area. The earliest examples are dated to the LH IIIA2, but they are most commonly found in the LH IIIB and IIIC periods (Molloy 2010, 408, 409). Specimens of this type continue to appear into the Submycenaean period (Stavropoulou-Gatsi/Jung/Mehofer 2012, 256). Type F is regarded as a development of Types E and

Dii, sharing characteristics such as a lens-shaped cross-section of the blade without a midrib and a relatively short length. The cutting edges of the blade are parallel for most of its length, with the tip being more rounded than in Type D. The classification into Fi and Fii variants follows similar principles as in Types D and E: variant Fii features a T-shaped tang, while Fi has a straight end or includes a plate for mounting the pommel. The sword's shoulders form an angle close to right, and there is no guard. During the LH IIIB period, these swords typically measure 40 to 45 cm in length, while in the LH IIIC period few examples exceed 50 cm. The tang usually has two to four rivet holes, and up to two rivet holes are situated at the shoulders. This type is widely distributed, with most specimens found in central and eastern Crete, Mycenae, and Epirus (Molloy 2010, 408, 409). In I. Kilian-Dirlmeier's classification, the division into types is based on a similar principle as in N. Sandars' typology – F1 has a straight tang ending or an additional plate for mounting the pommel,

whereas F2 features a T-shaped tang. Further variants of type F2 are distinguished based on the presence or absence of additional plates securing the organic part of the handle at the level of the sword's shoulders (respectively variants a and b), or flanges on one side only (variant c; *Kilian-Dirlmeier 1993, 81–85*).

In the studied area, eight Type F swords/daggers have been identified, distributed across seven sites, all situated in Epirus (Fig. 3; Pl. IV). The Mesopotamos (Tab. 1: 35) specimen was found approximately 100 m south of the Hellenistic Nekromanteion site, but its exact context remains unidentified (*Kilian-Dirlmeier 1993, 84; Papadopoulos 1998, 26; Tartaron 2004*). Two short examples were unearthed in Dodona (Tab. 1: 10, 11). One was located within a prehistoric settlement area, and the other is presumed to have originated also from this settlement (*Kilian-Dirlmeier 1993, 85*). The dagger from Pedini (Tab. 1: 41) was discovered in a pit grave, accompanied by a flame-shaped spearhead, a wheel-made LH IIIC cup, and a clay spindle whorl. Nearby, a bronze straight-back knife was also found (*Kleitsas 2017, 254*). The Kastritsa (Tab. 1: 24) specimen was excavated from a cist grave, no other finds were reported (*Dakaris 1968, 34; Kilian-Dirlmeier 1993, 83; Papadopoulos 1998, 26*). A sword from Liatovouni (Tab. 1: 30) was retrieved from skeletal pit grave 59, which was likely beneath a leveled tumulus, and the burial included, in addition to this sword, another from the Naue II family, two spearheads, two rock crystal beads, and various bronze elements believed to be parts of armour, primarily composed of organic materials: 11 bosses, buttons, two rivets, and five nails (*Douzougli/Papadopoulos 2010, 23*). The dagger from Kalbaki (Tab. 1: 23) was found in cist grave A, alongside a flame-shaped spearhead, a curved knife, and a ceramic vessel. The Elaphotopos-Kalivia (Tab. 1: 15) specimen is a single find (*Kilian-Dirlmeier 1993, 85; Papadopoulos 1998, 26*). Most of the examples are dated to LH IIIB–C periods, swords from Liatovouni and Pedini possibly should be assigned to LH IIIC (*Douzougli/Papadopoulos 2010, 22; Onnis 2008, 26*).

The swords from Elaphotopos-Kalivia, Kalbaki, Mesopotamos, and one of the specimens from Dodona are characterized by being flanged on only one side (*Kilian-Dirlmeier 1993, 84, 85*). This feature is distinctive for the specimens from Epirus and is not observed in daggers and swords from the core area of Mycenaean and Minoan cultures. Additionally, this feature appears on other daggers from Epirus, from Paramythia (Type E) and Kato Konitsa (Type D). The reason for its development is challenging to explain, as it resulted in one grip scale being less securely attached than the other, consequently reducing the handle's durability.

Undoubtedly, the most remarkable specimen is the one from Liatovouni. It has rich spiral decoration along the centre of the blade and the sides of the flanges. This is the only representative of Type F adorned in this manner, although such decoration appears in other types of Aegean swords, as seen in the Type D sword from Aiani within the study area (*Douzougli/Papadopoulos 2010, 23; Karamitrou-Mentessidi 2013, 113–123*).

Type G

Type G swords exhibit a wide range of lengths, spanning from 40 to over 100 cm. Type Gi, an evolution of Type C, features a relatively narrow midrib, a broader blade, and slightly curved horns that form the hilt, extending perpendicularly from the blade. The tang is flanged and typically includes up to three rivet holes, with an additional one or two holes near the sword shoulders. Notably, many specimens of this type have a T-shaped tang. The blade cross-section is generally flat. This sword type dates to the LH IIIA2–LH IIIB periods. The most significant concentrations of Gi swords have been noted in Mycenae on the Greek mainland, as well as in Simi and around Knossos in Crete. Type Gii, while less common, has a broader distribution and significant morphological variation. It is typically characterized by a T-shaped and flanged tang, one to four rivets in the tang and up to two at the level of the sword shoulders. The hilt is formed by right-angled curved horns, with ends directed towards the sword tip. Blades are generally relatively flat, with an oval cross-section and no midrib, though some specimens may exhibit ribbing along the blade. The shortest examples measure about 35 cm in length, with the longest reaching 57.5 cm. This type is attributed to the LH IIIC period (*Driessen/Macdonald 1984, 61–63; Molloy 2010, 409; Sandars 1963, 139, 140*). In I. Kilian-Dirlmeier's typology, these swords are categorized as Hörnerschwerter group 2, featuring 'hanging horns' (*hängende Hörner*). Types 2a and 2b are differentiated based on the form of the flanges – 2a has folded flanges, while 2b features massive flanges. Further variants are distinguished based on the form of the tang's end, which may be straight, have an additional plate, or possess a T-shaped form (*Kilian-Dirlmeier 1993, 43*).

From the discussed area, three Type G examples are known, each originating from a different site (Fig. 3; Pl. V). One specimen from Central Macedonia was discovered in the cemetery at Agios Dimitrios-Spathes (Tab. 1: 2). It was found in grave 8, the richest in the cemetery, including two individuals. Along with the aforementioned sword, a spearhead, beads (primarily made of amber), four seals of the Main-

land Popular Group, a bronze pin, several stone objects (possibly spindles, buttons, or weights), and Mycenaean pottery including two alabastra and a pilgrim flask were found (*Kilian-Dirlmeier 1993, 48; Poulaki-Pantermali 2013, 58*). Another sword from Western Macedonia was found at Katakali (Tab. 1: 25), in a cist grave. Associated with the same context are a spearhead, a finger ring, and four *phalerae* (*Karamitrou-Mentessidi 2013, 119; Kilian-Dirlmeier 1993, 48; Rhomiopoulou 1969, 14, 15*). The only Type G sword found in Albania was unearthed in grave 162 in Tumulus I at Barç (Tab. 1: 5), accompanied by a spearhead and a two-handled cup with matt-painted decoration (*Kilian-Dirlmeier 1993, 50; Onnis 2008, 22*).

The sword from Barç, despite its heavily damaged tang, is the most divergent from the standard Type G. The Spathes sword is a typical representative of the Gi variant, it has pronounced midrib without ribbing, a feature also found in Gi and Gii specimens from Crete. The Katakali sword's closest analogies are with a specimen illustrated by I. Kilian-Dirlmeier from Sklavoi in Crete (*Kilian-Dirlmeier 1993, 48*).

Unknown type

The second sword from Iglarevo (Tab. 1: 22) in Kosovo has not been classified into any specific type within the typologies of N. Sandars and I. Kilian-Dirlmeier (Fig. 2). A. Harding (1995, 21) categorizes it as a 'Mycenaean-type rapier'. R. Jung (2018, 243, 244) classifies it as a Mycenaean sword of type A, noting that it was later modified with the addition of a new hilt. The hilt of this sword is significantly damaged. While the length and shape of the blade might suggest an affiliation with type A, blades with these characteristics also appear in type C and D swords from the studied area. It was found in a grave, alongside a tanged knife, a dagger, and a metal socket, possibly belonging to the sheath (*Harding 1995, 21, 104*).

OTHER FINDS

In the study area, ancillary elements associated with swords, such as marble sword pommels and scabbard chapes, have been identified (Fig. 4). Marble pommels have been found at three sites in Central Macedonia: two at the tell settlement at Thessaloniki (Tab. 1: 56, 57), one in the tell at Assiros (phase 7; Tab. 1: 53), and another in the cemetery at Agios Dimitrios-Spathes (Tab. 1: 50; *Jung 2018, 244; Kilian-Dirlmeier 1993, 74*). Additionally, a similar artefact was unearthed in Northern Macedonia – in a skeletal grave at the site of Markova Sušica (Tab. 1: 55; *Mitrevski 1998, 451; 2022, 95*). Three scabbard

chapes were also found within the study area. Two of these were located in Western Macedonia: the aforementioned one found with the Type C sword from Aiani (Tab. 1: 51) and another, of the same type, from a looted grave at the nearby cemetery in Ano Komi (Tab. 1: 52). The third was discovered in Iglarevo (Tab. 1: 54) in Kosovo, context of this find was described in the previous section (*Harding 1995, 104; Karamitrou-Mentessidi 2013, 119*).

CONCLUSIONS

Most finds of Aegean swords and daggers have been unearthed in graves, but this is not a universal rule for other metal artefacts with Aegean analogies. Aegean-style spearheads (Sesklo type and split-socketed) are found in both graves and hoards. Double axes, belonging to categories III and IV in H. G. Buchholz's typology, are typically found in hoards or as single finds, and are absent from graves (*Buchholz 1959, 21–30; Bunguri 2012, 34; Kleitsas/Mehofer/Jung 2018, 79, 80*). Aegean-like pottery in this region has been discovered in both settlements and cemeteries, though its presence varies across different areas. The distribution Aegean swords and daggers compared with distribution of Helladic pottery is depicted in Figure 4.

A comprehensive analysis reveals regional variations in the occurrence of Aegean swords and daggers. The earliest examples, dating back to the Middle Helladic and LH I–II periods, are found far north of the major Mycenaean and Minoan centres, specifically in Albania and one instance in Serbia. Swords from Pazhok and Vajzë were discovered alongside Aegean-style pottery. The combination of a sword, knife, and spearhead at these sites mirrors similar assemblages in Aegean cultures of these periods (*Onnis 2008, 16*). However, Epirus and North Macedonia, lying on potential overland routes to Albania and Serbia, lack similarly early artefacts. Some researchers, though, identify pseudo-minyan pottery in Epirus (KII/III Minyan Subset). It is likely that these regions were not engaged in contact with Aegean cultures in this early period. The hypothesis of a maritime route leading to Albania is suggested, with several sites near the coast containing Aegean material from the pre- and early Mycenaean phase of interaction (*Bejko 2009, 12; Mitrevski 2022, 82–84*).

During the palatial period (LH IIIA–B), the distribution of Mycenaean swords and daggers reach as far as Serbia in the north. Most of the finds in Albania date to this period. However, none have been found in contexts with Aegean pottery. The Mat River valley in Albania is unique in this regard,

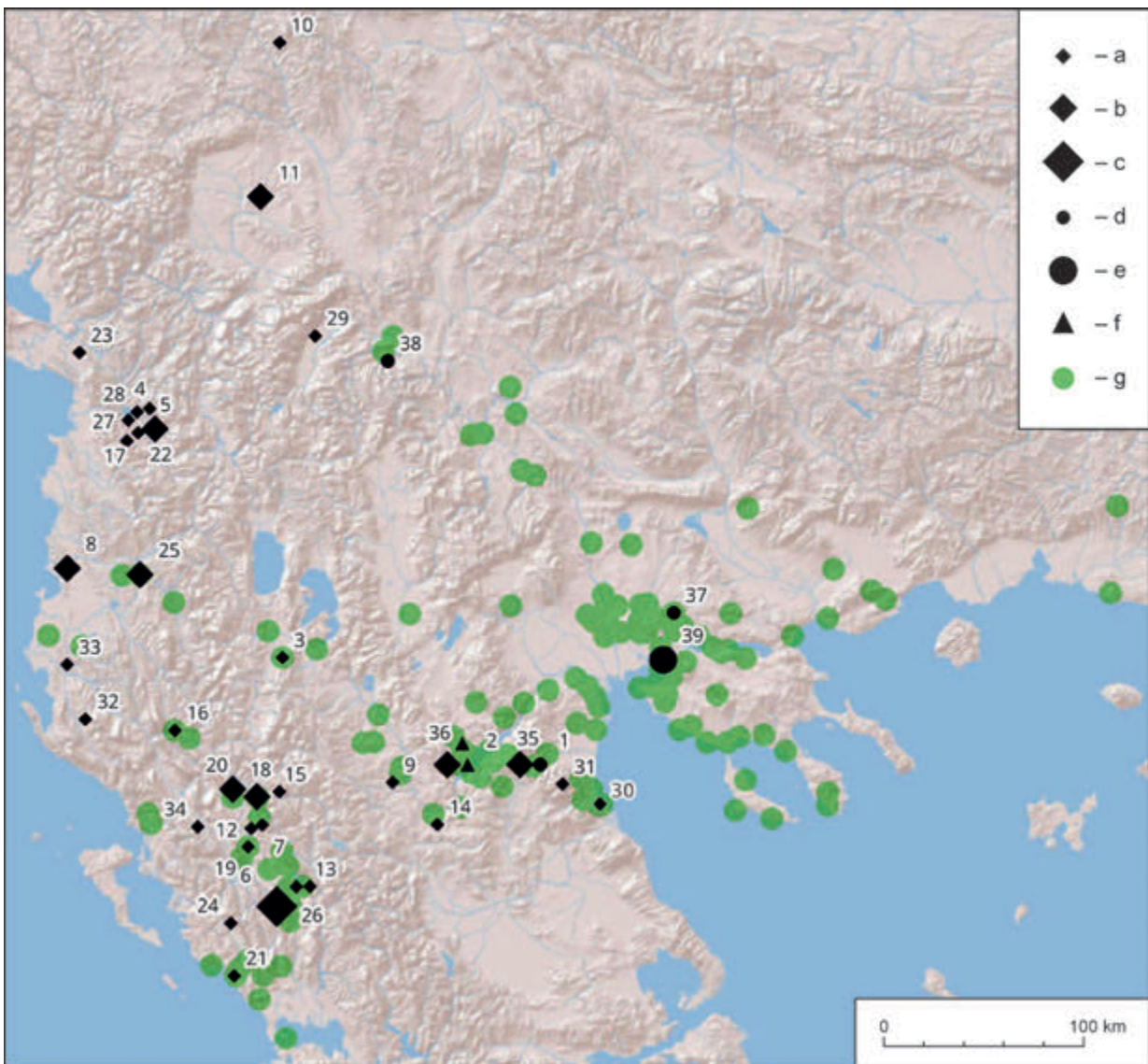

Fig. 4. Distribution of Aegean daggers, swords, pommels and chapes in the area of the study compared with the distribution of LH I-III pottery and its imitations. 1 – Agios Dimitrio-Spathes; 2 – Aiani; 3 – Barç; 4 – Bruç; 5 – Burrel; 6 – Dodona; 7 – Elaphotopos-Kalivia; 8 – Gërmenj; 9 – Grevena; 10 – Guvnishtë; 11 – Iglarevo; 12 – Kalbaki; 13 – Kastritsa; 14 – Katakali; 15 – Kato Konitsa; 16 – Këlcyrë; 17 – Komsj; 18 – Liatovouni; 19 – Mazaraki; 20 – Mesogephyra; 21 – Mesopotamos; 22 – Midhë; 23 – Nënshat; 24 – Paramythia; 25 – Pazhok; 26 – Pedini; 27 – Rrethe Bazje; 28 – Shtogj; 29 – Tetovo; 30 – Trimpina; 31 – ‘Mount Olympus’; 32 – Vajzë; 33 – Varibop; 34 – Vodhinë; 35 – Agios Dimitrios-Spathes; 36 – Ano Komi; 37 – Assiros; 38 – Markova-Sušica; 39 – Thessaloniki (Toumba). Legend: a – one dagger/sword; b – two daggers/swords; c – six daggers/swords; d – one pommel; e – two pommels; f – one chape of a sword’s sheath; g – pottery. Author J. Wójcik.

with seven swords showing Aegean parallels, dated from LH I to LH IIIB, found in the absence of contemporary Aegean pottery from this area. A distinctive feature in Albania is that during the peak development and expansion of Mycenaean culture, Helladic pottery appears in minimal quantities, while metal artefacts predominate. Additionally, metal artefacts are found much further north than the Late Helladic IIIA–B pottery (Bejko 2009, 12, 13).

Only two daggers dated to the LH IIIC period were found in Albania, both together with Helladic

pottery. The reduction in quantity of late swords and daggers deriving from Aegean types is linked to the import and local production of swords from the Naue II family (Bejko 2009, 13). Most of the bronze examples of this type are known from the study area from Albania, some of them showing local features that may reference older Aegean forms. For some specimens, the composition of the alloy used in production (high tin content, over 10%) indicates their local or Aegean provenance (Molloy 2018, 88, 91). Similarly, in the areas of North Macedonia and

Serbia, no Aegean swords and daggers younger than LH IIIB have been found.

In Epirus, Aegean swords and daggers appear in the LH IIIA–B period mainly in the interior, where Aegean influences seem weaker than on the southwest coast. Only in the case of the Mazaraki grave there is confirmed occurrence of both a sword and Helladic pottery in one context. However, in several other instances, Mycenaean pottery does appear at the same sites (Dodona) or, in cases of some graves, at settlements in the vicinity (Kastritsa, Liatovouni, Mesopotamos). The regional grouping of Type F swords (LH IIIB–C) in Epirus is quite unique, as they do not appear in neighbouring Albania and Macedonia. Additionally, many of them were probably locally produced (Onnis 2008, 26). The appearance of Naue II swords (only two bronze examples, distributed in northern part) did not bring as significant change as in Albania; Aegean Type F continued to be used (Kleitsas 2017, 259). The grave T. 59 in Liatovouni is particularly noteworthy for featuring swords from both Aegean and Naue II traditions in a single burial, a practice also observed only in Kouvarás in Acarnania, in a grave dated to the Submycenaean-Early Protogeometric periods (Stavropoulou-Gatsi/Jung/Mehofer 2012, 256).

In Western Macedonia and the southwestern part of Central Macedonia (Pieria), most Aegean-type swords and daggers are dated to the LH IIIA–B period. Both examples from Aiani were found in contexts with Late Helladic pottery. In Pieria, the Type G sword from Spathes was discovered in a grave accompanied by Mycenaean pottery and seals in the Mainland Popular Group style, which frequently occur in Thessaly. In these two regions, Aegean swords and daggers are part of a broader spectrum of Aegean influences. Cemeteries where they are found also feature Aegean pottery, and in the case of Pieria, a wide set of other Mycenaean items (Karamitrou-Mentessidi 2013, 113–123; Poulaki-Pantermali 2013, 45–62).

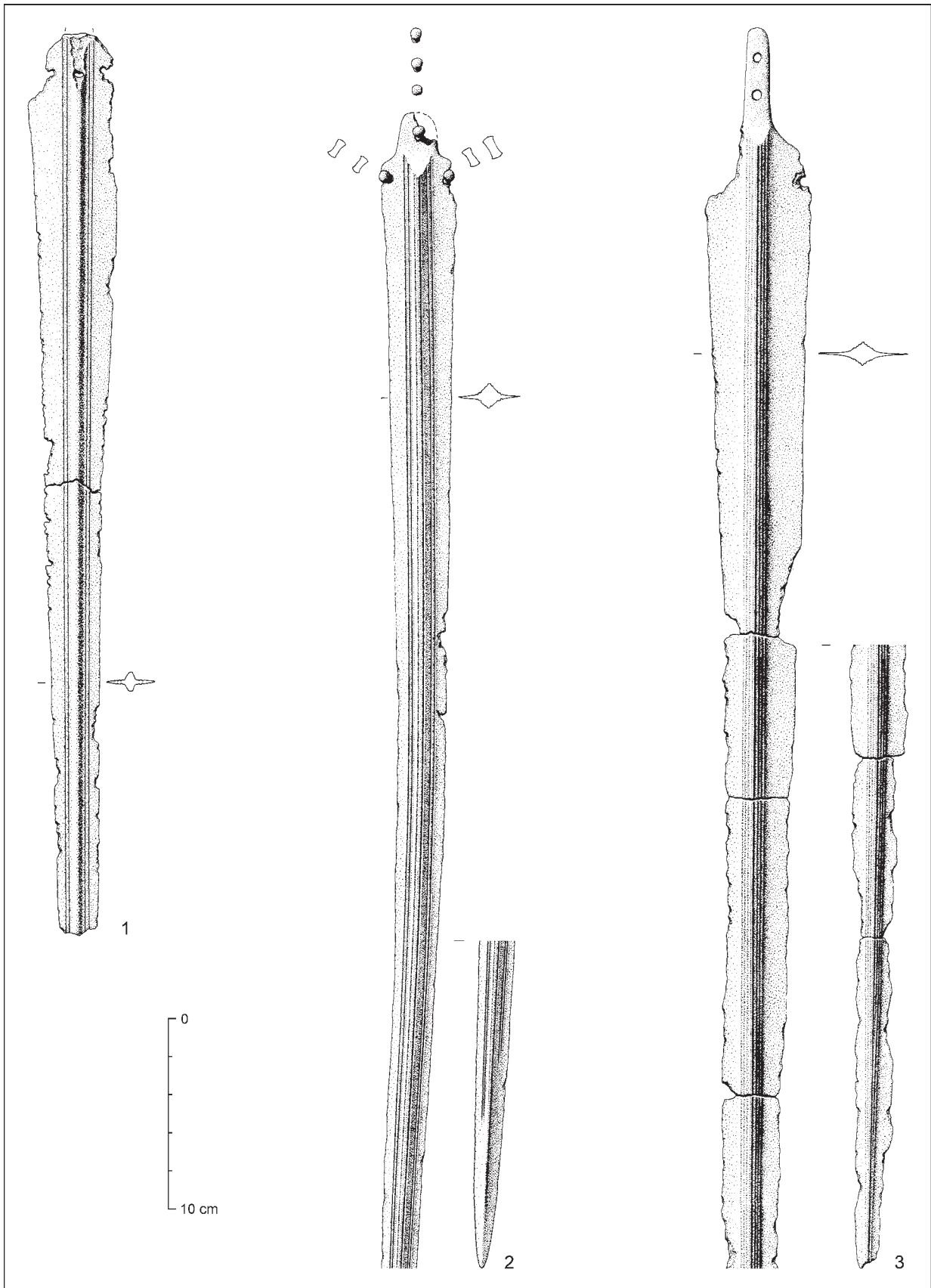
The scarcity of dagger and sword finds in the rest of Central Macedonia, despite a relatively common presence of Helladic pottery in tell settlements, is likely linked to the very few burials in this area. As mentioned earlier, most weapons of this type were discovered in funeral contexts in neighbouring regions. However, the finds of pommels in tells indicate that Aegean weapons were also used in this region. Conversely, swords and daggers are absent from sites with Helladic-style pottery along the middle Vardar, where cemeteries are present (Mitrevski 2022, 95; Wardle 1993, 134, 135).

The most northerly finds, Type C swords from Iglarevo, Guvnishtë, and Tetovo, exhibit morphological differences compared to other examples of this

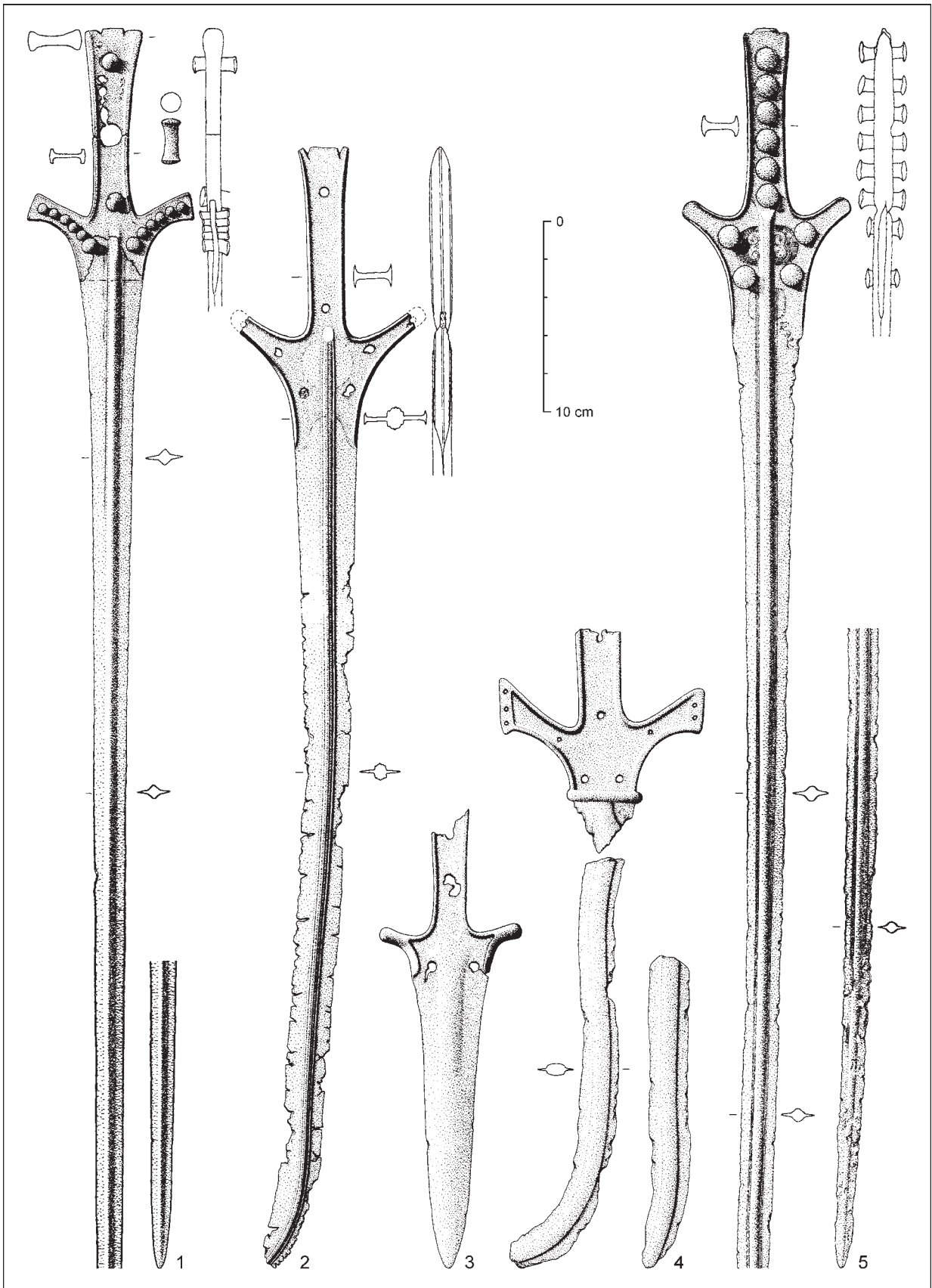
type. Chemical composition analysis of the alloy used to make the sword from Tetovo distinguishes it from other bronze objects from North Macedonia, dated to the Late Bronze Age. Further examination of the contents of lead isotopes revealed that the ore used for its production originated from Cyprus and is also similar to the isotopic compositions found in ingots from the Uluburun shipwreck. However, it is challenging to determine whether the sword was made locally from imported ore or produced in the Aegean region and then deposited far north (Gavranović/Papazovska/Mehofer 2021, 135, 141–143).

In the case of some specimens, their prestigious function can be indicated. Swords and daggers in the Aegean tradition appeared in the studied area in relatively rich graves (in Agios Dimitrios-Spathes, Aiani, Liatovouni, Mazaraki, Pazhok, Shtogj, Trimpina). Additionally, a relatively small percentage of the deceased were equipped with Aegean swords or daggers. In Albania, some burial mounds contain hundreds of burials (for example Barç I – over 180), but no site has been identified with more than two swords or daggers with Aegean analogies (Tsonos 2015, tab. 25). In the case of Western Macedonia and Pieria, if such weapons appear at cemeteries at all, they are found in only one or two out of dozens of burials (Aiani – 41 burials, Spathes – at least 52 burials, Trimpina – 26 burials). In Epirus, due to the small number of discovered, often looted graves, it is difficult, at least for now, to identify social differences, yet the quantity of Aegean weapons seems to be quite high. In the inner, northern part of Epirus (Zagoriou-Kalama region), out of 10 funeral sites – small cemeteries (with few burials) or isolated graves, six have yielded an Aegean sword or dagger (Vasileiou 2021, 626, 627).

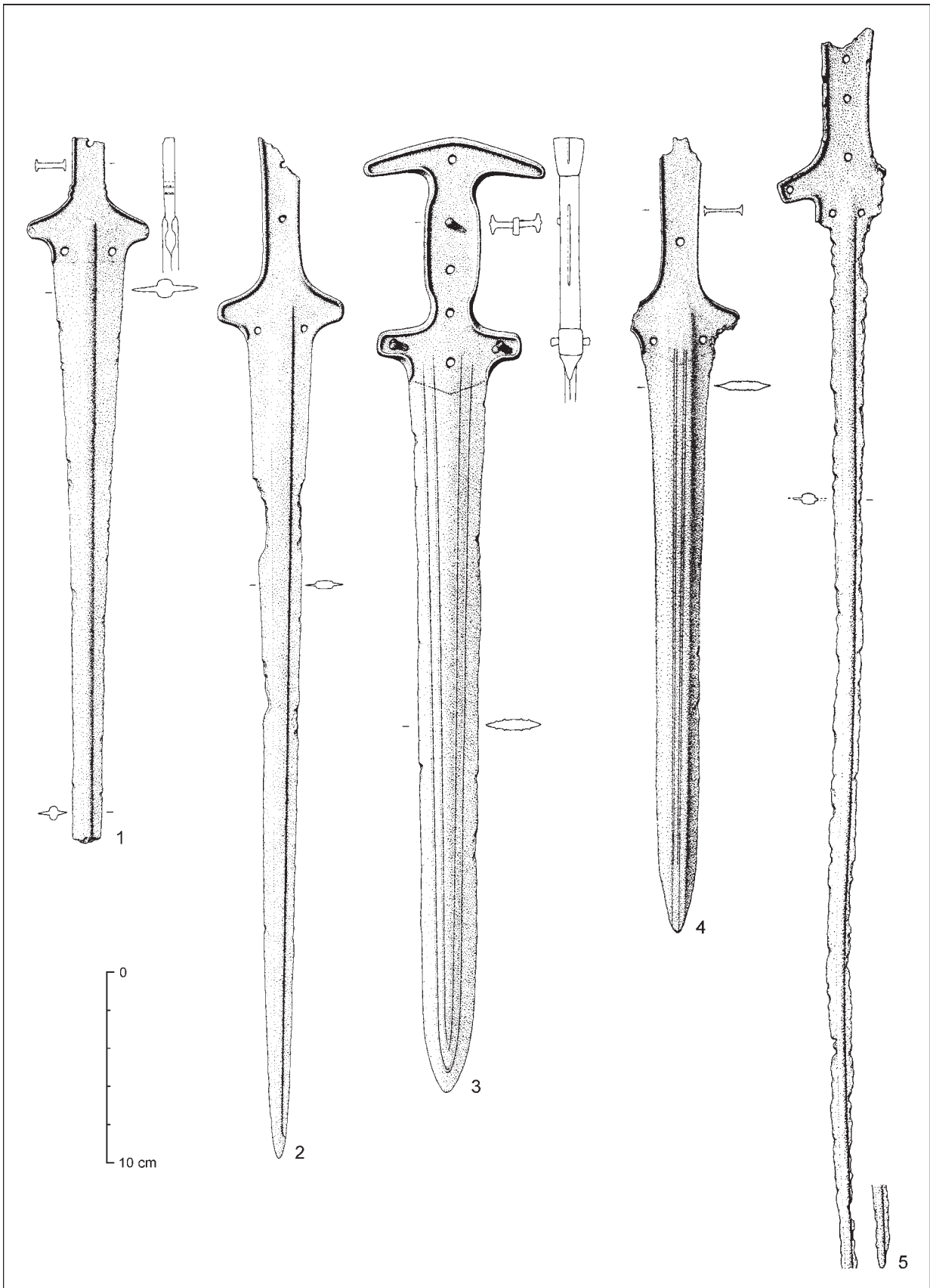
Summarizing the distribution of these types of artefacts, it is evident that there is a strong regional variation across the entire area. This variation is not unique to swords and daggers, as regional trends are observed in the distribution of various types of Aegean pottery, tools and their local imitations. This variation arises partly from the differences in chronology and the intensity of contacts in specific zones. Additionally, it is influenced by the choices of local communities. In certain areas, the presence of artefacts possibly correlates with local demand – predominantly metal objects in Albania and Epirus, and Aegean libation and perfumery pottery in Macedonia. These choices are also mirrored in how weapons were deposited. In reviewing the finds from the study area, it is also essential to consider the uneven extent of archaeological exploration across the region, with Central Macedonia being the most extensively studied and other areas considerably less explored.

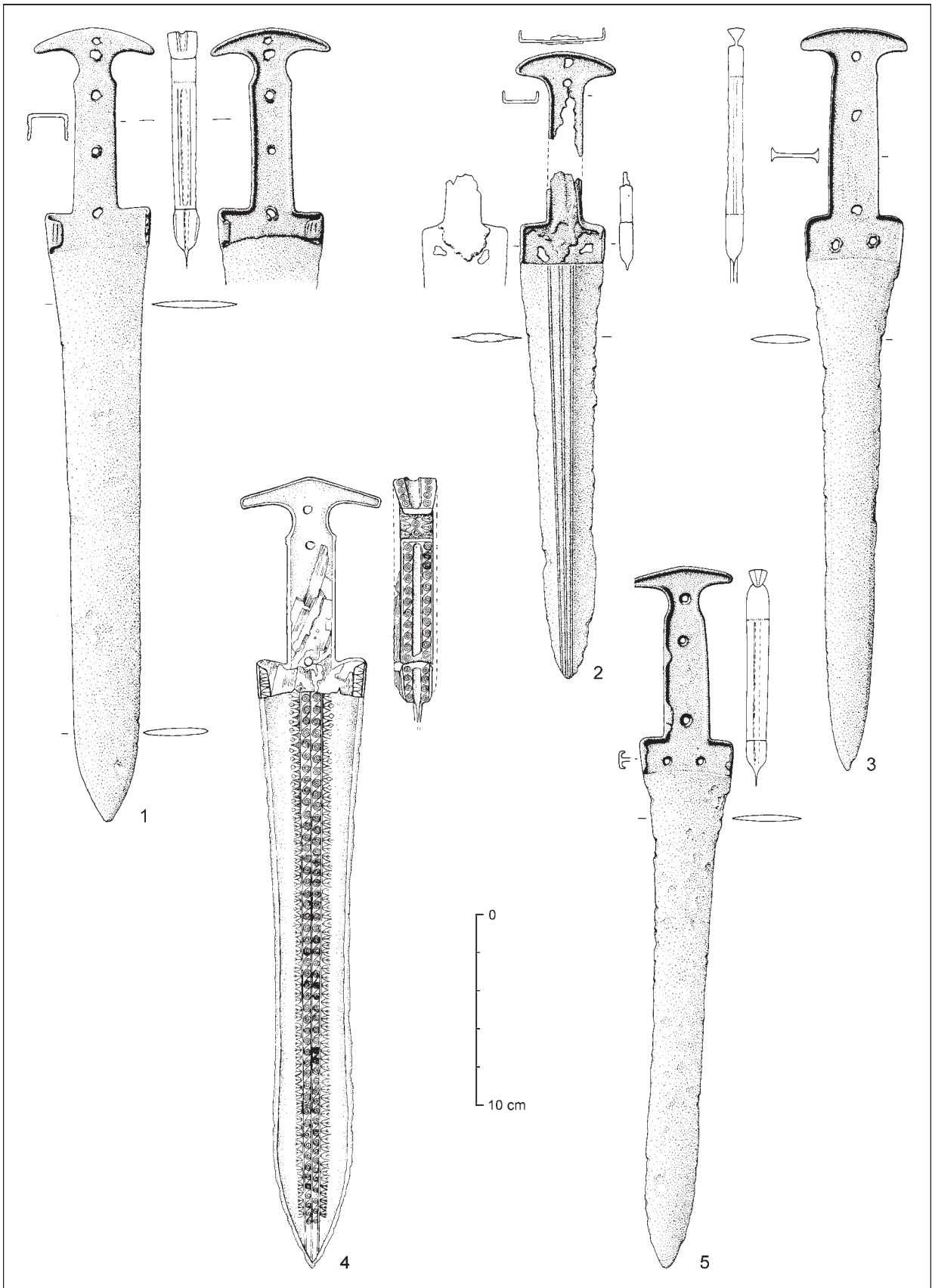
Pl. I. Examples of Type A swords. 1 – Midhë; 2 – Pazhok; 3 – Vajzë (after *Kilian-Dirlmeier* 1993).

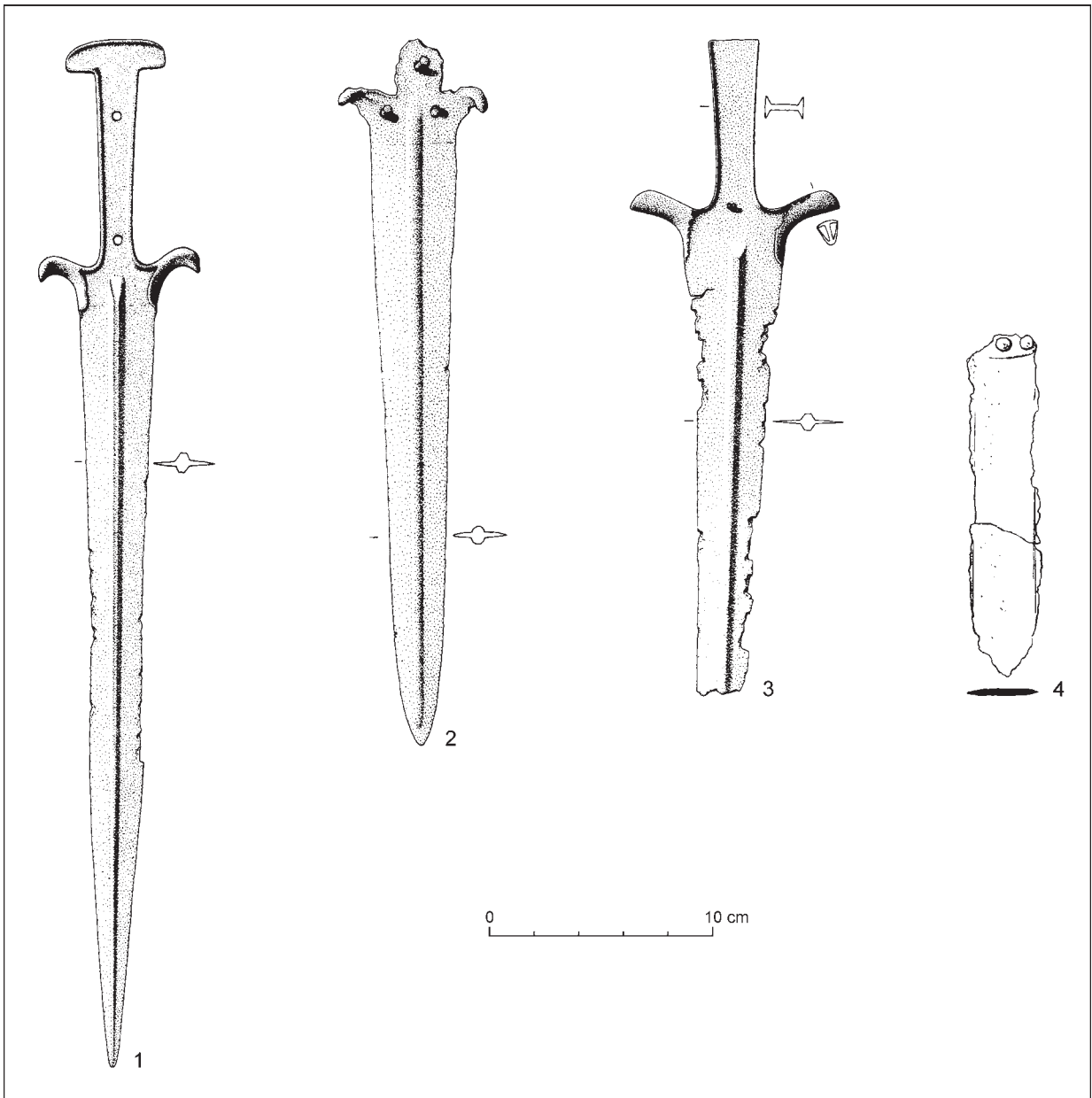
Pl. II. Examples of Type C swords and daggers. 1 – Iglarevo; 2 – Mesogephyra; 3 – Agios Dimitrios-Spathes; 4 – Shtogj; 5 – Tetovo (1, 5 after *Harding 1998*; 2–4 after *Kilian-Dirlmeier 1993*).

Pl. III. Examples of Type D swords. 1 – Grevena; 2 – Rrethe Bazje; 3 – Këlcyrë; 4 – Mazaraki; 5 – Nënshat (after *Kilian-Dirlmeier* 1993).

Pl. IV. Examples of Type F swords. 1 – Dodona; 2 – Kalbaki; 3 – Kastritsa; 4 – Liatovouni; 5 – Mesopotamos (1–3, 5 after Kilian-Dirlmeier 1993; 4 after Douzougli/Papadopoulos 2010).

Pl. V. Examples of Type G swords and tangless dagger. 1 – Agios Dimitrios-Spathes; 2 – Barç; 3 – Katakali; 4 – Pazhok (1–3 after *Kilian-Dirlmeier 1993*; 4 after *Harding 1984*; not to scale).

BIBLIOGRAPHY

- Andrea 1981 – Z. Andrea: Një varrezë e dystë në fshatin Gërmenj (Rrethi i Lushnjës). *Iliria* 11, 1981, 219–226.
- Andrea 1983–1984 – Z. Andrea: Archaeology in Albania, 1973–83. *Archaeological Reports* 30, 1983–1984, 102–119.
- Andreou/Psaraki 2007 – S. Andreou/K. Psaraki: Tradition and Innovation in the Bronze Age Pottery of the Thessaloniki Toumba. Food and drink consumption and 'tableware' ceramics. In: H. Todorova/M. Stefanovich/G. Ivanov (eds.): *The Struma/Strymon River Valley in Prehistory. Proceedings of the International Symposium Strymon Praehistoricus. Kjustendil – Blagoevgrad (Bulgaria), Serres – Amphipolis (Greece)* 27. 09.–01. 10. 2004. In *The Steps of James Harvey Gaul* 2. Sofia 2007, 397–420.
- Bejko 2009 – L. Bejko: Life and death in the periphery of the Mycenaean world: Cultural processes in the Albanian Late Bronze Age. *Ocnus* 17, 2009, 11–22.
- Bodinaku 1988 – N. Bodinaku: Dy armë bronzë nga Këlcyra. *Iliria* 18, 1988, 34–49.
- Bouzek 1985 – J. Bouzek: *The Aegean, Anatolia and Europe: cultural interrelations in the second millennium B.C.* Studies in Mediterranean archaeology 29. Göteborg 1985.
- Buchholz 1959 – H. G. Buchholz: *Zur Herkunft der kretischen Doppelaxt. Geschichte und auswärtige Beziehungen eines minoischen Kultsymbols.* München 1959.
- Bunguri 2012 – A. Bunguri: Sëpatat dyshe prej bronzë në Shqipëri. *Iliria* 36, 2012, 7–45.
- Dakaris 1968 – S. I. Dakaris: A Mycenaean IIIB Dagger from the Palaeolithic Site of Kastrița in Epirus, Greece. *Proceedings of the Prehistoric Society* 33, 1968, 30–36. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0079497X0001402X>
- Douzougli 1996 – A. Douzougli: Ë Koilada tou Aoou: Archaïologikes martyries gia tēn anthrōpinē drasthriotēta apo tēn proïstorikē epochē ōs tēn hystera archaiotēta. In: G. Nitsiakos (ed.): *Ë Eparchia Konitsas ston Choro kai ton Chrono. Eisēgēseis Sto A Epistēmōniko Symposio.* (Konitsa 12, 13, 14 Maiou 1995). Konitsa 1996, 11–61.
- Douzougli/Papadopoulos 2010 – A. Douzougli/J. K. Papadopoulos: Liatovouni: A Molossian Cemetery and Settlement in Epirus. *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 125, 2010, 1–87.
- Driessen/Macdonald 1984 – J. Driessen/C. Macdonald: Some Military Aspects of the Aegean in the Late Fifteenth and Early Fourteenth Centuries B.C. *The Annual of the British School of Athens* 79, 1984, 49–74.
- Eder 2008 – B. Eder: The Northern Frontier of the Mycenaean World. In: B. Horejs/P. Pavúk (eds.): *Aegean and Balkan Prehistory*, 2008. Available at: http://www.aegeobalkanprehistory.net/index.php?p=article&id_art=11 [15. 10. 2023]
- Filipović/Milanojčić/Milojević 2015 – V. Filipović/D. Milanojčić/P. Milojević: Mikenski mač iz okoline Aleksinca. *Vesnik Broj* 42, 2015, 9–17.
- Filipović/Milojević 2015 – V. Filipović/P. Milojević: A Minoan (?) Dagger from Lipovacko Gradiste (Central Balkans). *Karadžić* 7, 2015, 16–25.
- Gavranović/Papazovska/Mehofer 2021 – M. Gavranović/A. Papazovska/M. Mehofer: First Archeometallurgical Results of Bronze and Iron Age Objects from North Macedonia. *Macedoniae acta archaeologica* 24, 2021, 133–150. DOI: <https://doi.org/10.55973/MAA2124133g>
- Harding 1984 – A. F. Harding: *The Mycenaeans and Europe.* London 1984.
- Harding 1995 – A. F. Harding: *Die Schwerter im ehemaligen Jugoslawien.* Prähistorische Bronzefunde IV/14. Stuttgart 1995.
- Horejs 2007 – B. Horejs: The Phenomenon of Matt-painted Pottery in the Northern Aegean. Introduction, Overview and Theories. In: B. Horejs/P. Pavúk (eds.): *Aegean and Balkan Prehistory*, 2007. Available at: http://www.aegeobalkanprehistory.net/index.php?p=article&id_art=8 [20. 10. 2023]
- Horejs 2012 – B. Horejs: Zur Keramik im spätbronzezeitlichen Nordgriechenland. In: *Pavúk/Horejs 2012*, 130–145.
- Jung 2010 – R. Jung: Der Charakter der Nordkontakte der minoischen und mykenischen Zivilisation um 1600 v. u. Z. In: H. Meller/F. Bertemes (Hrsg.): *Der Griff nach den Sternen – Wie Europas Eliten zu Macht und Reichtum kamen. Internationales Symposium in Halle (Saale)* 16.–21. Februar 2005. Tagungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Halle (Saale) 5/II. Halle 2010, 657–674.
- Jung 2018 – R. Jung: Vòini i orážija v Centralnite i Iztočnite Balkani – Warriors and Weapons on the Central and Eastern Balkans. In: St. Alexandrov/Y. Dimitrova/H. Popov/B. Horejs/K. Chukalev (eds.): *Zlato & bronz. Metali, tehnologii i međuregionalni kontakti na teritorijata na Iztočnite Balkani prez bronzovata epoha – Gold & Bronze. Metals, Technologies and Interregional Contacts in the Eastern Balkans during the Bronze Age.* Sofia 2018, 241–251.
- Karamitrou-Mentessidi 2013 – G. Karamitrou-Mentessidi: The Royal Nekropolis of Aiani: research on 'mycenaean', archaic, classical and hellenistic burials. In: G. Karamitrou-Mentessidi (ed.): *To Arkhaiologiko Ergo Stin Ano Makedonia Aianh – Khaïdelveryi.* AEAM 2, 2011 – *The Archaeological Work in Upper Macedonia. Aiani – Heidelberg.* AEAM 2, 2011. Aianh – Aiani 2013, 84–153.
- Karantzali 2021 – E. Karantzali (ed.): *G' Diethnes Diepistimoniko Symposio I Periphēria Ti Mikinaïki Kosmi. Prōsphata evrīmata kai porismata tis ēreonas Lamia. 18–21 Maiou 2018 – Proceedings of the 3rd International Interdisciplinary Colloquium The Periphery of the Mycenaean World. Recent discoveries and research results. 18–21 May, Lamia 2018.* Athina – Athens 2021.
- Kilian 1976 – K. Kilian: Nordgrenze des ägäischen Kulturbereiches in mykenischer und nachmykenischer Zeit. *Jahresbericht des Instituts für Vorgeschichte der Universität Frankfurt am Main* 1976, 112–129.
- Kilian-Dirlmeier 1985 – I. Kilian-Dirlmeier: Schwerter ägäischen Typs in Albanien. *Iliria* 2, 1985, 251–264.
- Kilian-Dirlmeier 1993 – I. Kilian-Dirlmeier: *Die Schwerter in Griechenland (ausserhalb der Peloponnes), Bulgarien und Albanien.* Prähistorische Bronzefunde IV/12. Stuttgart 1993.
- Kleitsas 2017 – Ch. N. Kleitsas: Δίο νέι τάφι 'polemistōn' tis Ísteris Khalkokratías apō tin Ípiro. In: *Spira. Epistimonikí Sinántisi pros Timín tis Angélikas Douzougli kai tou Konstantínou Zákhou, Ioánnina* 2012. Áthiná 2017, 251–264.
- Kleitsas 2021 – Ch. N. Kleitsas: *I Próimi Dodóni (1500–800 p. Kh.) – Ta Xálkina Tékhmerga – The Early Dodona (1500–800 B.C.) – The Bronze Artefacts.* Ioannina 2021.
- Kleitsas/Hofer/Jung 2018 – Ch. N. Kleitsas/M. Hofer/R. Jung: The Late Bronze Age Hoard of Stephani in Preveza, Epirus, NW Greece. *Archäologischer Anzeiger* 1, 2018, 73–107. DOI: <https://doi.org/10.34780/b7k1-c1a6>
- Koulidou 2021 – S. Koulidou: Mycenaean-type ceramic evidence from the lower slopes of Macedonian Olympos:

- The cases of the LBA cemeteries at 'Trimpina/Platamon Stop' and 'Rema Xydias'. In: *Karantzali 2021*, 417–432.
- Koulidou et al. 2012 – S. Koulidou/ E. Zagou/E. Mpatzikosta/K. Panteliadou/A. Tsianaka: Platamón Stop! «Mikinaikó» nekrotaphío kai ikismós tis ísteris epokhís khalkoú sti thési «Trimpína 2/Platamón Stop», ston Platamóna Pierías. *To Arkhaioloyikó Érgo sti Makedonía kai ti Thráki* 26, 2012, 213–224.
- Kurti 2017 – R. Kurti: On some aspects of the Late Bronze Age burial costume from north Albania. In: *Proceedings of the International Conference New Archaeological Discoveries in the Albanian Regions. 30–31 January, Tirana 2017. Volume 1. Tiranë 2017*, 207–242.
- Mitrevski 1998 – D. Mitrevski: New Aspects of the Bronze Age Sites on the Northern Periphery of the Mycenaean World. In: B. Hänsel (Hrsg.): *Die Bronzezeit: das erste goldene Zeitalter Europas – The Bronze Age: the First Golden Age of Europe. Mensch und Umwelt in der Bronzezeit Europas – Man and Environment in European Bronze Age*. Kiel 1998, 449–456.
- Mitrevski 2022 – D. Mitrevski: *North of the Aegean World*. Skopje 2022.
- Molloy 2010 – B. Molloy: Swords and Swordsmanship in the Aegean Bronze Age. *American Journal of Archaeology* 114, 2010, 403–428.
- Molloy 2018 – B. Molloy: Bronze Weaponry and Cultural Mobility in Late Bronze Age Southeast Europe. In: Ch. Horn/K. Kristiansen (eds.): *Warfare in Bronze Age Society*. Cambridge 2018, 81–100.
- Omnis 2008 – E. Onnis: Modalità di scambio tra il mondo miceneo e i territori dell' Albania e dell' Epiro. *Siris* 9, 2008, 11–33.
- Papadopoulos 1998 – Th. J. Papadopoulos: *The Late Bronze Age Daggers of the Aegean I. The Greek Mainland*. Prähistorische Bronzefunde VI/11. Stuttgart 1998.
- Papaioannou 2004 – G. Papaioannou: *The late prehistory of the nomos of Ioannina, Greece: new approaches to the analysis of ceramic typology and site distribution*. PhD thesis. Department of Classics King's College London. London 2004. Available at: <https://kclpure.kcl.ac.uk/portal/en/studentTheses/the-late-prehistory-of-the-nomos-of-ioannina-greece-new-approache> [20. 10. 2023]
- Pavúk 2012 – P. Pavúk: Zur Entwicklung, Gliederung und Verbreitung der grauminyschen Ware in Griechenland. In: *Pavúk/Horejs 2012*, 13–38.
- Pavúk/Horejs 2012 – P. Pavúk/ B. Horejs (Hrsg.): *Mittel- und Spätbronzezeitliche Keramik Griechenlands*. Sammlung Fritz Schachermayer 3. Denkschriften der philosophisch-historischen Klasse 439. Mykenische Studien 31. Wien 2012.
- Poulaki-Pantermali 2013 – E. Poulaki-Pantermali: *Makedonikos Olympos. Mythos, Istoría, Archaeología*. Thessaloniki 2013.
- Rhomiopoulou 1969 – K. Rhomiopoulou: Tikhaía eùrrh-mata èk tñs ID' Arkhaioloyikñs Periphereiás (Dit. Makedonía). *Arkhaioloyiki Ephimeris* 1969, 12–15.
- Sandars 1963 – N. K. Sandars: Later Aegean Bronze Swords. *American Journal of Archaeology* 67, 1963, 117–153.
- Stavropoulou-Gatsi/Jung/Mehofer 2012 – M. Stavropoulou-Gatsi/R. Jung/M. Mehofer: 'Táphos «Mikinaíou» Polemistí ston Kouvará Aitolokarnanías. Próti Parousíasi'. In: N. Ch. Stampolidis/A. Kanta/A. Giannikouri (eds.): *Athanasia. The Earthly, the Celestial and the Underworld in the Mediterranean from the Late Bronze and the Early Iron Age*. *International Archaeological Conference, Rhodes, 28–31 May, 2009*. Herakleion 2012, 247–264.
- Taracha 2004 – P. Taracha: From Dagger to Sword. Some Reflections on the Development of Early Swords in the Aegean, Anatolia and the Levant. *Archeologia* 55, 2004, 7–18.
- Tartaron 2004 – Th. F. Tartaron: *Bronze Age Landscape and Society in Southern Epirus, Greece*. BAR International Series 1290. Oxford 2004.
- Touchais 2002 – G. Touchais: Les rapports entre le monde mycénien et ses marges Nord-Ouest (Epire, Albanie, Macédoine). In: G. Touchais/J. Renard (éd.): *L'Albanie dans l'Europe préhistorique. Actes du Colloque International organisé par L'Ecole Française d'Athènes et l' Université de Bretagne-Sud Lorient, 8–10 juin 2000*. BCH Supplément 42. Recherches franco-albanaises 1. Athenes 2002, 199–215.
- Tsonos 2017 – A. Tsonos: Albania meets the Aegean: the West Mainland Koine revisited. In: M. Fotiadis/R. Laffineur/Y. Lolos/A. Vlachopoulos (eds.): *Esperos – Hesperos. The Aegean Seen from the West*. *Proceedings of the 16th International Aegean Conference, University of Ioannina, Department of History and Archaeology, Unit of Archaeology and Art History, 18–21 May 2016*. *Aegaeum* 41. Louven – Liège 2017, 327–338.
- Vasileiou 2021 – E. Vasileiou: Diamórphosi kinonikís taftótitas kai «díktio» kivotióskhimon táphon tis IEKh-PES stin endokhóra tis Ipiroú. In: *Karantzali 2021*, 625–634.
- Vokotopoulou 1969 – I. Vokotopoulou: Néi kivotióskhimi táphi tis IE III V-G periódou ex Ipiroú. *Arkhaioloyiki Ephimerida* 1969, 179–207.
- Wardle 1993 – K. Wardle: Mycenaean Trade and Influence in Northern Greece. In: C. Zerner/P. Zerner/J. Winder (eds.): *Proceedings of the International Conference Wace and Blegen. Pottery as Evidence for Trade in the Aegean Bronze Age. Held at the American School of Classical Studies at Athens*. Athens, December 2–3, 1989. Amsterdam 1993, 117–141.

UNPUBLISHED SOURCES

- Soueref 1986 – K. Soueref: *Mikinaikés martiríes apó tin Ipiro*. PhD thesis. Aristotle University of Thessaloniki. Thessaloniki 1986.
- Tsonos 2015 – A. Tsonos: *Aiyaiakes Epidrasis Stin Alvania kai Sta ND Valkania Kata Ti Mesi Kai Isteri Epokhi Tou Khalkou*. PhD thesis. University of Ioannina. Ioannina 2015.

Manuscript accepted 30. 6. 2024

Súhrn preložil autor

Mgr. Jarosław Wójcik
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
jaroslaw.wojcik@ukf.sk
<https://orcid.org/0009-0003-5222-9384>

Rozšírenie mečov a dýk s egejskými analógiami zo strednej a mladšej doby bronzovej v severnom Grécku, Albánsku, Severnom Macedónsku, Kosove a v Srbsku

Jarosław Wójcik

SÚHRN

Predložený príspevok sa zaoberá mečmi a dýkami s egejskými analógiami, ktoré sa našli v oblastiach Macedónska, Epiru, Albánska a v menšej miere v Severnom Macedónsku, Kosove a Srbsku. Vplyv egejskej kultúry v týchto oblastiach mal rôznu stupeň intenzity. Najstaršie príklady nálezov, datované do obdobia MM/MH I–LH IIB, sa nachádzajú ďaleko od hlavných egejských centier, najmä na pobreží stredného Macedónska, na polostrove Chalkidiki, v okolí Thessalonického zálivu a v Pierii. Včasné egejské artefakty sa objavujú aj v Albánsku a jedna dýka bola objavená v Srbsku.

V palácovom období (LH IIIA–B) dochádza k rozšíreniu kontaktov pozdĺž hlavných riek v Macedónsku, objavujú sa prvé isté importy v oblasti Epiru, značné množstvo kovových artefaktov s egejskými analógiami v Albánsku a ojedinelé nálezy v severnej časti regiónu vrátane Srbska, Kosova a Severného Macedónska.

V neskorej fáze kontaktov v postpalácovom období (LH IIIC) sa zvyšuje počet keramických imitácií v strednom Macedónsku, znižuje sa počet egejskej keramiky v západnom Macedónsku a Pierii a zvyšuje sa počet egejskej keramiky v Albánsku, hoci jej rozšírenie je obmedzené na jeho južnú a juhovýchodnú časť. Okrem toho sa v Albánsku znížil počet egejských mečov a dýk. Naopak, v Epire je väčšina zbraní z týchto kategórií datovaná do tohto obdobia.

Štúdia skúma distribúciu dýk bez jazyka, mečov a dýk typov A, C, D, E, F a G, ako aj hlavice mečov a fragmenty pošiev. Analyzované boli aj kontexty týchto nálezov. Zdôraznili sa aj miestne charakteristiky niektorých exemplárov. Štúdia odhalila, že najstaršie importy týchto typov zbraní sú značne rozšírené, zasahujú do severného Albánska

a južného Srbska, ale nenachádzajú sa na potenciálnych pozemných trasách vedúcich do týchto oblastí.

V prípade mečov a dýk z palácového obdobia je zaznamenané široké rozšírenie mečov typu C a D, ktoré zasahujú až do južného Srbska. Meče a dýky z tohto obdobia sa nachádzajú na celom skúmanom území s výnimkou dolného a stredného toku riek Vardar a Struma.

V postpalácovom období dochádza k regionálnej koncentrácii mečov typu F v Epire a k výraznému zníženiu počtu zbraní týchto kategórií v ostatných oblastiach. Tento pokles pravdepodobne súvisí s rozšírením mečov typu Naue II, čo naznačuje zmenu v preferenciách týkajúcich sa spôsobu boja a zvýšenie vplyvov zo severu v diskutovanom regióne.

Záverčná časť štúdie porovnáva distribúciu nálezov zbraní s inými egejskými artefaktmi a poukazuje na miestne rozdiely v akceptácii rôznych kategórií egejských predmetov. Vo všeobecnosti sa v západnej zóne, zahŕňajúcej Epirus a Albánsko, egejské kovové artefakty nachádzajú vo zvýšenom množstve, pričom jednotlivé predmety sa objavujú aj v Kosove a Srbsku. V Pierii a západnom Macedónsku sa pozoruje väčšia rozmanitosť artefaktov s mykénskymi analógiami, ale zbrane z daných kategórií sú menej časté.

V ostatných častiach regiónu stredného Macedónska je najrozšírenejšou kategóriou egejských artefaktov keramika. Prítomnosť mečov a dýk dokladajú len nálezy hlavíc na telových sídliskách. Táto časť štúdie naznačuje výrazné regionálne rozdiely v typoch egejských artefaktov, ktoré boli prevzaté domácou populáciou. Rozdiely v spôsoboch distribúcie naznačujú rôznu stupeň kultúrneho vplyvu alebo obchodných vzťahov medzi týmito regiónmi a egejským svetom v rôznych obdobiach.

Obr. 1. Distribučná mapa. 1 – Midhë; 2 – Pazhok; 3 – Vajzë; 4–6 – Dodona; 7 – Pazhok; 8 – Vodhinë. Legenda: a – meče typu A; b – dýky bez jazyka. Autor J. Wójcik.

Obr. 2. Distribučná mapa. 1 – Agios Dimitrios; 2 – Aiani; 3, 4 – Burrel; 5 – Dodona; 6 – Gërmenj; 7 – Grevena; 8 – Guvnishtë; 9 – Iglarevo; 10 – Komsj; 11, 12 – Mesogephyra; 13 – Shtogj; 14 – Tetovo; 15 – Trimpina; 16 – „Mount Olympus“; 17 – Varibop; 18 – Aiani; 19 – Bruç; 20 – Gërmenj; 21 – Grevena; 22 – Kato Konitsa; 23 – Këlcyrë; 24 – Liatovouni; 25 – Mazaraki; 26 – Nënshat; 27 – Rrethe Bazje; 28 – Iglarevo. Legenda: a – dýky a meče typu C; b – dýky a meče typu D; c – neznámy typ meča. Autor J. Wójcik.

Obr. 3. Distribučná mapa. 1 – Paramythia; 2, 3 – Dodona; 4 – Elaphotopos-Kalivia; 5 – Kalbaki; 6 – Kastritsa; 7 – Liatovouni; 8 – Mesopotamos; 9 – Pedini; 10 – Agios Dimitrios-Spathes; 11 – Barç; 12 – Katakali. Legenda:

a – dýka typu E; b – dýky a meče typu F; c – dýky a meče typu G. Autor J. Wójcik.

Obr. 4. Rozšírenie egejských dýk, mečov, hlavíc a fragmentov pošiev mečov v skúmanej oblasti v porovnaní s distribúciou keramiky LH I–III a jej imitácií. 1 – Agios Dimitrios-Spathes; 2 – Aiani; 3 – Barç; 4 – Bruç; 5 – Burrel; 6 – Dodona; 7 – Elaphotopos-Kalivia; 8 – Gërmenj; 9 – Grevena; 10 – Guvnishtë; 11 – Iglarevo; 12 – Kalbaki; 13 – Kastritsa; 14 – Katakali; 15 – Kato Konitsa; 16 – Këlcyrë; 17 – Komsj; 18 – Liatovouni; 19 – Mazaraki; 20 – Mesogephyra; 21 – Mesopotamos; 22 – Midhë; 23 – Nënshat; 24 – Paramythia; 25 – Pazhok; 26 – Pedini; 27 – Rrethe Bazje; 28 – Shtogj; 29 – Tetovo; 30 – Trimpina; 31 – „Mount Olympus“; 32 – Vajzë; 33 – Varibop; 34 – Vodhinë; 35 – Agios Dimitrios-Spathes; 36 – Ano Komi; 37 – Assiros; 38 – Markova-Sušica; 39 – Thessaloniki

(Toumba). Legenda: a – jedna dýka/jeden meč; b – dve dýky/dva meče; c – šesť dýk/mečov; d – jedna hlavica; e – dve hlavice; f – fragment pošvy meča; g – keramika.
Autor J. Wójcik.

Tabela 1. Katalóg nálezov egejských mečov, dýk, hlavíc a fragmentov pošiev mečov v oblasti Epiru, Macedónska, Albánska, Severného Macedónska, Kosova a Srbska.

Tab. I. Príklady mečov typu A. 1 – Midhë; 2 – Pazhok; 3 – Vajzë (podľa *Kilian-Dirlmeier 1993*).

Tab. II. Príklady mečov typu C. 1 – Iglarevo; 2 – Mesogephyra; 3 – Agios Dimitrios-Spathes; 4 – Shtogj;

5 – Tetovo (1, 5 podľa *Harding 1998*; 2–4 podľa *Kilian-Dirlmeier 1993*).

Tab. III. Príklady mečov typu D. 1 – Grevena; 2 – Rrethe Bazje; 3 – Këlcyrë; 4 – Mazaraki; 5 – Nënshat (podľa *Kilian-Dirlmeier 1993*).

Tab. IV. Príklady mečov typu F. 1 – Dodona; 2 – Kalbaki; 3 – Kastritsa; 4 – Liatovouni; 5 – Mesopotamos (1–3, 5 podľa *Kilian-Dirlmeier 1993*; 4 podľa *Douzougli/Papadopoulos 2010*).

Tab. V. Príklady mečov typu G a dýky bez jazyka. 1 – Agios Dimitrios-Spathes; 2 – Barç; 3 – Katakali; 4 – Pazhok (1–3 podľa *Kilian-Dirlmeier 1993*, 4 podľa *Harding 1984*, bez mierky).

OSÍDLLENIE CEROVEJ VRCHOVINY V DOBE LATÉNSKEJ

Stav a perspektíva výskumu¹

V L A D I M Í R M I T Á Š

K životnému jubileu doc. PhDr. G. Březinovej, CSc.

Settlement of the Cerová vrchovina Highland in the La Tène Period. State and Perspectives of Research. This study examines the settlement of a selected area in the southern part of central Slovakia – the Cerová vrchovina Highland – during the La Tène Period. It assesses the current state of archaeological research, which is insufficient and characterised by a minimal number of comprehensively investigated sites. The current archaeological site mapping and the outlined settlement scenario of the Cerová vrchovina Highlands during the La Tène Period allow for the formulation of hypotheses rather than definitive conclusions. Nevertheless, the study raises and summarises several research questions, including future research perspectives. The particular scientific significance of the analysed area is highlighted by the grave goods from the Drňa and Ratka-Malá Ratka sites, primarily dated into the stage from Transitional Horizon to the Middle La Tène Period (LTB2/C1–LTC1). Considering the environmental parameters within the observed framework and considering the results of archaeological research in other regions of Slovakia and Central Europe, it can be concluded that the Cerová vrchovina Highland had a limited economic exploitative capacity during the La Tène Period, with a primary transit and peripheral character.

Keywords: Central Slovakia, Cerová vrchovina Highland, La Tène Period, settlement, state and perspectives of research.

ÚVOD

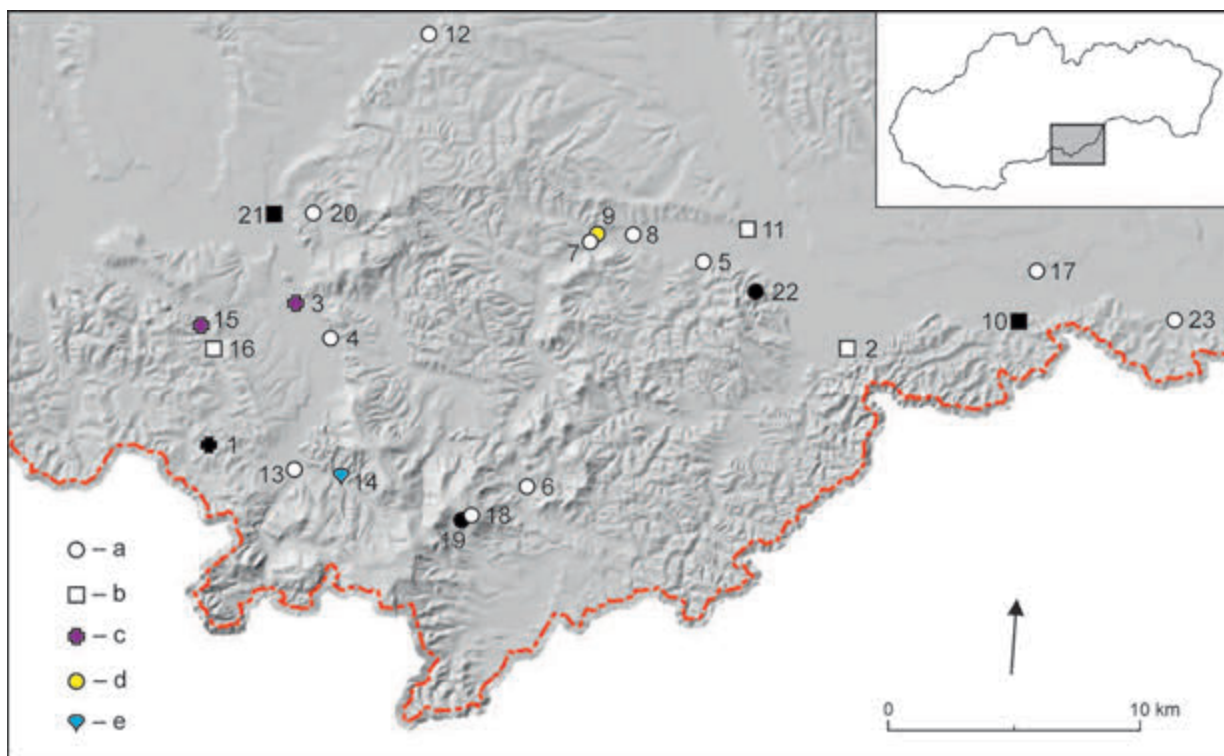
Cerová vrchovina bola osídlená už v praveku a zvlášť intenzívne kultúrami popolnicových polí v dobe bronzovej. Uvedená oblasť však nezostala neosídlená ani v mladšej dobe železnej – laténskej, na ktorú sa zameriavame v predloženej štúdií. Jej cieľom je zhodnotenie stavu bádania v problematike, sformulovanie hlavných charakteristík osídlenia vo vymedzenom priestore a čase, vrátane náčrtu perspektívy archeologického výskumu. Jedným z motivačných faktorov k napísaniu štúdie bol fakt, že Cerová vrchovina predstavuje región, o ktorý v archeologickej komunite všeobecne nie je veľký záujem a ktorý roky zostáva skôr na okraji záujmu bádateľov. Štúdia vychádza pri príležitosti životného jubilea doc. PhDr. Gertrúdy Březinovej, CSc., ktorá sa výraznou mierou zaslúžila o poznanie laténskeho osídlenia na území Nitry, v Ponitří a v regiónoch západného Slovenska. Materiálu z Cerovej vrchoviny sa dotkla vo svojej monografii o sklenených a sápopelitových výrobkoch Keltov² na Slovensku (Březinová 2018).

PRIESTOR A ČAS

Študovaným územím je Cerová vrchovina. Táto oblasť sa nachádza na juhu stredného Slovenska. Z juhu je vymedzená súčasnou štátnou hranicou s Maďarskom medzi hraničnými priechodmi Kalonda – Ipolytarnóc (na západe) a Kráľ – Bánréve (na východe). Na severe je hranicou tohto územia približne spojnicou sídiel Kalonda – Trebeľovce – Filakovské Kováče – Veľké Dravce – Ožďany – Dúžava (časť Rimavskej Soboty) – Jesenské – Rimavská Seč – Vlkyňa. Záujmová oblasť je súčasťou okresov Lučenec (na západe) a Rimavská Sobota (na východe) v Banskobystrickom samosprávnom kraji. Zdôrazňujeme, že sa nezaobráme len centrálnou časťou regiónu s Chránenou krajinnou oblasťou Cerová vrchovina (Balázs *et al.* 2010; Gaálková/Balázs 1991, 3), ale celou orografickou jednotkou (obr. 1). Tá sa sčasti primkne k hornému toku Ipľa (na západe), ale aj k dolnému toku Rimavy (na východe), pričom zo širšieho geografického hľadiska je teritóriom na rozhraní Podunajska a Potisia. Z podrobného geomorfologického opisu Cerovej vrchoviny, ktorý nie

¹ Táto práca vznikla s podporou Agentúry na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-20-0044 a s podporou grantového projektu agentúry VEGA 2/0062/21.

² Autor si dobre uvedomuje úskalia, ktoré sú spojené s používaním slova „Kelti“ v študovanej oblasti, ale ako „pohodlnú skratku pre nositeľov laténskej kultúry“ (bližšie napr. Kysela 2018, 18–21; 2020, 19) toto slovo predsa v niektorých prípadoch použil. V slovenskej archeologickej spisbe k tomuto problému najnovšie P. Šalkovský (2019).

Obr. 1. Miesta nálezov z doby laténskej v Cerovej vrchovine. Legenda: a – sídliskový materiál/sídlisko; b – hrob/pohrebisko; c – ojedinelý nález vrátane solitérnych keramických zlomkov; d – nález mince/mincí; e – doklad rituálnej aktivity. Čierna výplň značky – z hľadiska datovania alebo lokalizácie problematický nález/nálezisko. Čísla v mape zodpovedajú číslovaniu v textovom súpise nálezísk aj v tabele 1. Mapový podklad <https://geoportál.gov.sk/>. Mapa R. Malček, V. Mitáš.

je cudzí ani v archeologickej spisbe (Malček 2016, 11–13), zvyrazňujeme skutočnosť, že ide vlastne o severnú časť výbežku Vnútrotných Západných Karpát do Karpatskej kotliny, ktorý tvoria okrem Cerovej vrchoviny ešte masívy Cserhátu, Karancsa, Mátry a Bukových hôr na maďarskej strane. Hornatý ráz oblasti teda nekončí na súčasnej štátnej hranici s Maďarskom. Z krajinného hľadiska má slovenská časť tohto kopcovitého terénu vcelku osobitý charakter, podčiarknutý kontrastom hlbokých a úzkych dolín s okolitými kopcami, navyše ráz dolín formujú typické skalné útvary – bralá alebo ostrohy. Opísanú krajinu horského typu (obr. 2) však okrem výšin strategického významu dotvárajú priechodné pásma – koridory, ktoré v rámci osídľovania zohrali významnú úlohu (Malček 2016, 11–13).

Chronologickým rámcom štúdie je celá doba laténska, t. j. stupne LTA až LTD. Vychádzame z klasickej periodizácie (Bujna 1994, 7, 8; 2003, 44), ktorá sa na Slovensku používa a použiteľná je aj na analýzu chronologických otázok doby laténskej na juhu stredného Slovenska (Furmánek/Sankot 1985, 297–300; Kovár 2016, 223–225, 227, 228; Repka 2014, 34–41). Citovaní bádatelia obvykle sledujú vývoj vo včasnej dobe laténskej (LTA), v staršej dobe laténskej (LTB1–LTB2), v prechodnom horizonte

staršej/strednej doby laténskej až v strednej dobe laténskej (LTB2/C1–LTC1), v mladšej až neskorej dobe laténskej (LTC2–LTD2). V absolútnych dátach ide o obdobie 5. až 1. stor. pred n. l. (Bujna 2005, 1–3), hoci dáta tohto typu z analyzovaného materiálu v záujmovom priestore nie sú k dispozícii.

STAV VÝSKUMU

Prvé správy o archeologických nálezoch a náleziskách z doby laténskej v Cerovej vrchovine sa objavili v druhej polovici 19. stor. a v prvých desaťročiach 20. stor. (Ipolyi 1863, 169; Márton 1933, 15). Zverejnili ich maďarskí bádatelia ešte v období pred vyprofilovaním sa slovenskej archeológie ako modernej vedy. Ide o laténske pohrebisko v Jenesskom a pravdepodobne depot keltských mincí z okolia Pohanského hradu v Starej Bašte (?), ktoré však v súčasnosti nevieme presne ani lokalizovať ani datovať (Furmánek/Sankot 1985, 275; Repka 2014, 36, tabeľa 1). V povojnovej syntéze o najstarších slovenských dejinách sa o týchto náleziskách ale nepíše a Cerová vrchovina je v 5. až 1. stor. pred n. l. prezentovaná bez osídlenia (Kraskovská 1947, 118, 119, mapa X).

Obr. 2. Cerová vrchovina. Krajina horského typu. Foto archív obce Radzovce.

Nárast materiálu z doby laténskej v predmetnej oblasti zaznamenávame až v druhej polovici 50. rokov a v prvej polovici 60. rokov 20. stor., napríklad vo Filakove a v jeho okolí (Hrubec 1957, 97, 98; Lamiová-Schmiedlová 1962, 164). Mimoriadny význam pre poznanie doby laténskej v tejto časti Slovenska mal objav pohrebiska v pieskovni obce Drňa (Balaša 1963). V polohe Birynská cesta sa v priebehu 60. a 70. rokov 20. stor. zachránilo niekoľko hrobov a početný hrobový materiál bol získaný tiež opakovanými zbermi (Furmánek/Sankot 1985, 277). Bez archeologického dohľadu sa však pohrebisko sústavou ťažbou piesku postupne zničilo. Pozoruhodné nálezy z Drne najprv vo svojich prácach o pravekom až včasnohistorickom osídlení na juhu stredného Slovenska prezentoval G. Balaša (1965, 14–16; 1971, 36, 37; 1973, 23, 24), neskôr ich v zásadnej vedeckej štúdií k sledovanej problematike detailne analyzovali a vyhodnotili V. Furmánek a P. Sankot (1985). Význam pohrebiska a hrobových nálezov z Drne podčiarkuje fakt, že sú súčasťou početných vedeckých štúdií, monografií alebo lexikónov o dobe laténskej, vrátane zahraničných publikácií (napr. Bielichová 2019, 196, tabeľa 1; príloha 2; Bujna 2005, tabeľa 28; 60; 62; 83: 5; 2011, tabeľa 9; 70a; 2012; Haruštiak 2009, 140, tabeľa 1: 28; 2: 28; mapa 1: 24; 2: 24; Megaw 1973; Moscatti et al. 1991, 281, 765; Pieta 1982, 40, 41, 72; Repka 2014, 36–38; 2015, 60–63, tabeľa 5; 54; Zachar 1974; 1987,

23, 162, obr. 34–36; mapa 1). Spomenúť možno aj záchranný archeologický výskum v Ratke-Malej Ratke v roku 1976 (Furmánek 1977). V predpokladanej pravekej mohyle, no v skutočnosti v prírodnom mohylovitom útvaru preverenom aj geofyzikálnym meraním (Tirpák 1976), sa odkryl solitérny urnový hrob z doby laténskej (Furmánek/Ožďáni 2013, 112, 114; Furmánek/Sankot 1985, 273, 276). Značná časť laténskych nálezov pochádza z prieskumov/povrchových zberov, ktoré sa v rôznych častiach Cerovej vrchoviny realizovali v druhej polovici 20. stor. (napr. Furmánek 1985; 1996a; 1996b; 1997; Nevizánsky/Ožďáni 1976a; 1976b) a výnimočne aj po roku 2000 (Beljak/Kučeráková/Samu 2014; 2018).

V ostatnom čase do súpisu lokalít z doby laténskej pribudla aj poloha Monosa v Radzovciach. Unikátny železný nôž z veľkého žiarového pohrebiska pilinskej a kyjatickej kultúry, ktorý sa pôvodne spájal s expanziou Kimmerov, prípadne so železiarstvom kyjatickej kultúry v neskoršej dobe bronzovej (Furmánek 1990, 74), je aktuálne interpretovaný ako doklad aktivity Keltov na pohrebisku z doby bronzovej (Mitáš/Furmánek 2021, 328, 329, 337, obr. 7; 13). Možno pripomenúť, že náleziská z doby laténskej v Cerovej vrchovine v súvislosti so zhrnutím poznatkov o praveku, a teda aj o dobe železnej v regiónoch na juhu stredného Slovenska, opakovane spomínal V. Furmánek (1975b, 127; 1993, 84–86; 2007, 182), eventuálne sa ich v spojitosti s keltským osídlením

Tabela 1. Archeologické náleziská z doby laténskej v Cerovej vrchovine so stručnou charakteristikou a s informáciou o nadmorskej výške. Legenda: PKL – polykulturná lokalita; sivé pozadie – z hľadiska datovania alebo lokalizácie problematický nález/nálezisko.

Por. číslo	Archeologická lokalita z doby laténskej	Okres	Poloha	Typ archeologickej lokality/ archeologického náleziska	PKL	Nadmorská výška [m n. m.]
1	Čakanovce (?)	Lučenec	pustatina Galamba	ojedinelý nález militária	–	cca 260–280
2	Drňa	Rimavská Sobota	Birynská cesta	pohrebisko	áno	presne 195
3	Fíľakovo	Lučenec	intravilán (námestie)	keramický zlomok	áno	presne 193
4	Fíľakovo	Lučenec	pustatina Szentfali	sídliskové nálezy	áno	cca 190–200
5	Gortva	Rimavská Sobota	kataster	sídliskové nálezy	?	?
6	Hajnáčka	Rimavská Sobota	kataster	sídliskové nálezy	?	?
7	Hodejov	Rimavská Sobota	hradný kopec (Várhegy)	sídlisko výšinné	áno	max. 256
8	Hodejov	Rimavská Sobota	Kertészeti földek	sídlisko nížinné	áno	cca 190–195
9	Hodejov	Rimavská Sobota	SV úpätie hradného kopca (Várhegy)	ojedinelý nález mince	áno	cca 230
10	Janice (?)	Rimavská Sobota	400 m SV od kóty 224,3	pohrebisko (?)	áno	cca 190
11	Jesenské	Rimavská Sobota	kataster	pohrebisko	–	?
12	Ožďany	Rimavská Sobota	J od kóty 204,4	sídlisko nížinné	–	cca 200
13	Radzovce	Lučenec	Zelinárska záhrada	sídlisko nížinné	áno	cca 235
14	Radzovce	Lučenec	Monosa	doklad rituálnej aktivity na pohrebisku z doby bronzovej	áno	presne 250
15	Ratka	Lučenec	Roveň	keramický zlomok	áno	cca 205
16	Ratka-Malá Ratka	Lučenec	extravilán (JV od mostu s kótou 209)	solitérny hrob v prírodnom mohylovitom útvere	–	presne 209
17	Rimavská Seč	Rimavská Sobota	Konopište	sídlisko nížinné	áno	presne 175
18	Stará Bašta	Rimavská Sobota	Pohanský hrad (Pogány vár)	sídlisko výšinné	áno	cca 563 (max. 578)
19	Stará Bašta (?)	Rimavská Sobota	pod Pohanským hradom	depot (?) mincí	–	?
20	Šávoľ	Lučenec	Papföld	sídliskové nálezy	?	?
21	Šávoľ-Buzítka (?)	Lučenec	kataster	hrobové nálezy (?)	?	?
22	Širkovce (?)	Rimavská Sobota	Širkovský hrad (Kápla)	sídlisko výšinné (?) / horská aktivita (?) / problematický keramický zlomok	áno	max. 378
23	Vlkyňa	Rimavská Sobota	extravilán (ostroh nad inundáciou Rimavy)	pravdepodobne sídliskové nálezy	áno	cca 157

Novohradu či Gemera-Malohontu okrajovo dotkli *A. Točík* (1989, 71, 72) alebo *A. Botoš* (2017, 60, 61). Pertraktovaná problematika laténskeho osídlenia je súčasťou i novších štúdií *B. Kovára* (2016; 2019; 2021). Menovaný bádateľ uvažoval aj o etnickej otázke sledovaného teritória v mladších stupňoch doby laténskej (Kovář 2008). S osídlením Cerovej vrchoviny v mladšej dobe železnej súvisia aj podnetné práce numizmatikov (napr. Fröhlich 2018; Kolníková 1963a; Kolníková/Bakos/Paudiš 2018).

V súčasnosti na území Cerovej vrchoviny evidujeme niekoľko druhov archeologických nálezisk

z doby laténskej (obr. 1), ale až na výnimku – už spomenutý žiarový hrob z Ratky-Malej Ratky – neboli podrobne preskúmané a publikované. V súbore nálezov dominuje sídliskový materiál z povrchových zberov. Viaceré lokality reprezentuje iba jeden typický keramický zlomok alebo jeden kovový artefakt. Niekoľko lokalít, čo sa týka ich zarátania do súpisu nálezisk z doby laténskej vôbec, je problematických (tabela 1). V závere kapitoly treba skonštatovať, že najmä terénny archeologický výskum doby laténskej v študovanej oblasti posledné desaťročia stagnuje.

Obr. 3. Pohanský hrad nad obcami Hajnáčka, Stará Bašta, Šurice. Pohľad z hradu Hajnáčka. Foto V. Mitáš.

ARCHEOLOGICKÉ PRAMENE

Sídliská

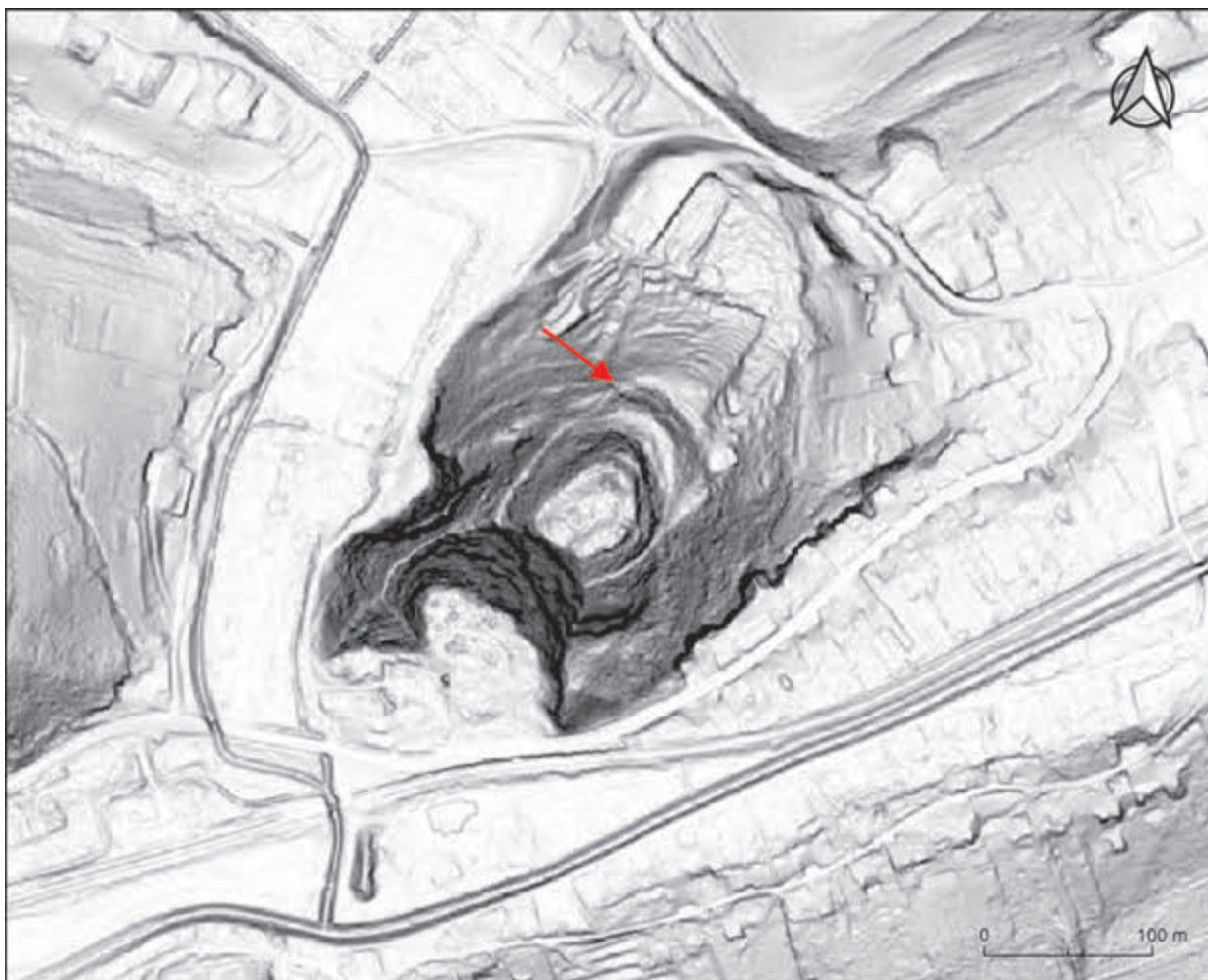
Je príznačné, že laténske sídliská sú situované na miestach, ktoré osídlili už spoločenstvá stredného alebo mladého eneolitu (badenskej kultúry) a/alebo kultúr popolnicových polí (pilinskej a kyjatickej kultúry). Existujú tiež sporadické doklady využívania týchto miest v staršej dobe železnej – halštatskej (vekerzugskou kultúrou). Osídlenie mnohých lokalít sa vzhľadom na uvedené poznatky javí ako polykultúrne. Príkladmi opakovane osídlených polôh sú tak nížinné, ako aj výšinné náleziská (tabuľka 1). Archeologické spojitosti medzi „starým“ a „novým“ obyvateľstvom doby železnej signalizujú i niektoré nálezy z Cerovej vrchoviny, k čomu sa vyjadříme nižšie.

Nížinné sídliská z doby laténskej ležia v blízkosti vodných tokov: na terasách potokov (Radzovce, Ratka), na terasách menších riek (Hodejov, Rimavská Seč) alebo na ostrohu nad inundáciou rieky (Vlkyňa). Sídliská tohto typu sa rozprestierajú na plochách s nadmorskou výškou od 157 m (Vlkyňa) do 235 m (Radzovce). Zistené parametre poukazujú na trend využívania poľnohospodársky najvýhodnejších miest v krajine s veľmi členitým reliéfom. Podobné zistenia vyplývajú aj zo štúdia archeologických prameňov z doby laténskej na maďarskej strane vrchoviny, nazývanej Cserhát alebo Cserhát-hegység (Almássy 2010, 199, 200). Agrárny charakter nížinných sídlisk v princípe nie je dôvod spochybňovať. Typické poľnohospodárske nástroje zo železa ako napríklad radlica, motyka

či kosa v analyzovanom materiáli však absentujú, čo podľa nášho názoru súvisí hlavne so stavom výskumu sídlisk.

Výšinné sídlo výhradne z doby laténskej v Cerovej vrchovine neexistuje. Výšiny opakovane osídlené v dobe laténskej (obr. 3; 4) sú situované v nadmorských výškach 256 m (Hradný kopec v Hodejove) až 563 m (juhovýchodná časť vrchu Pohanský hrad nad Starou Baštou). Nálezy z doby laténskej z Hradného kopca v Hodejove (Balaša 1965, 16), uložené podľa informácie A. Botoša z Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote v rovnomennej inštitúcii, doposiaľ neboli publikované. Ich nálezové súvislosti nepoznáme, no nevieme sa vyjadriť ani k existencii fortifikácie z doby laténskej na tejto výšine. Ani konštrukčné detaily opevnenia z doby laténskej v polohe Pohanský hrad nad Starou Baštou nie sú známe, hoci sa na nálezisku uskutočnil komplexný archeologický prieskum (Furmánek 1996a). Mohutná fortifikácia v juhovýchodnej časti lokality sa však „bez problémov“ spája s osídlením v dobe laténskej, ktoré v tomto priestore dokladajú aj zberové nálezy keramiky (Furmánek 1996b, 126, 128). Tieto keramické nálezy však neboli bližšie zverejnené.

Hlbšiu analýzu laténskyh sídlisk v Cerovej vrchovine stav bádania neumožňuje, pretože materiál z nich nie je bližšie publikovaný a vo väčšine prípadov sme odkázaní len na stručné správy – všeobecné datovanie keramických nálezov – z povrchových zberov. Prítomnosť grafitovej keramiky na viacerých sídliskách (Radzovce, Ratka, Rimavská Seč) naznačuje, že treba počítať s ich datovaním do strednej až neskorej doby laténskej.

Obr. 4. Hodejov, hradný kopec. Polykultúrne výšinné sídlisko. Vyznačené miesto nálezu striebornej keltskej mince. Zdroj produktu LLS: ÚGKK SR. Mapa R. Malček.

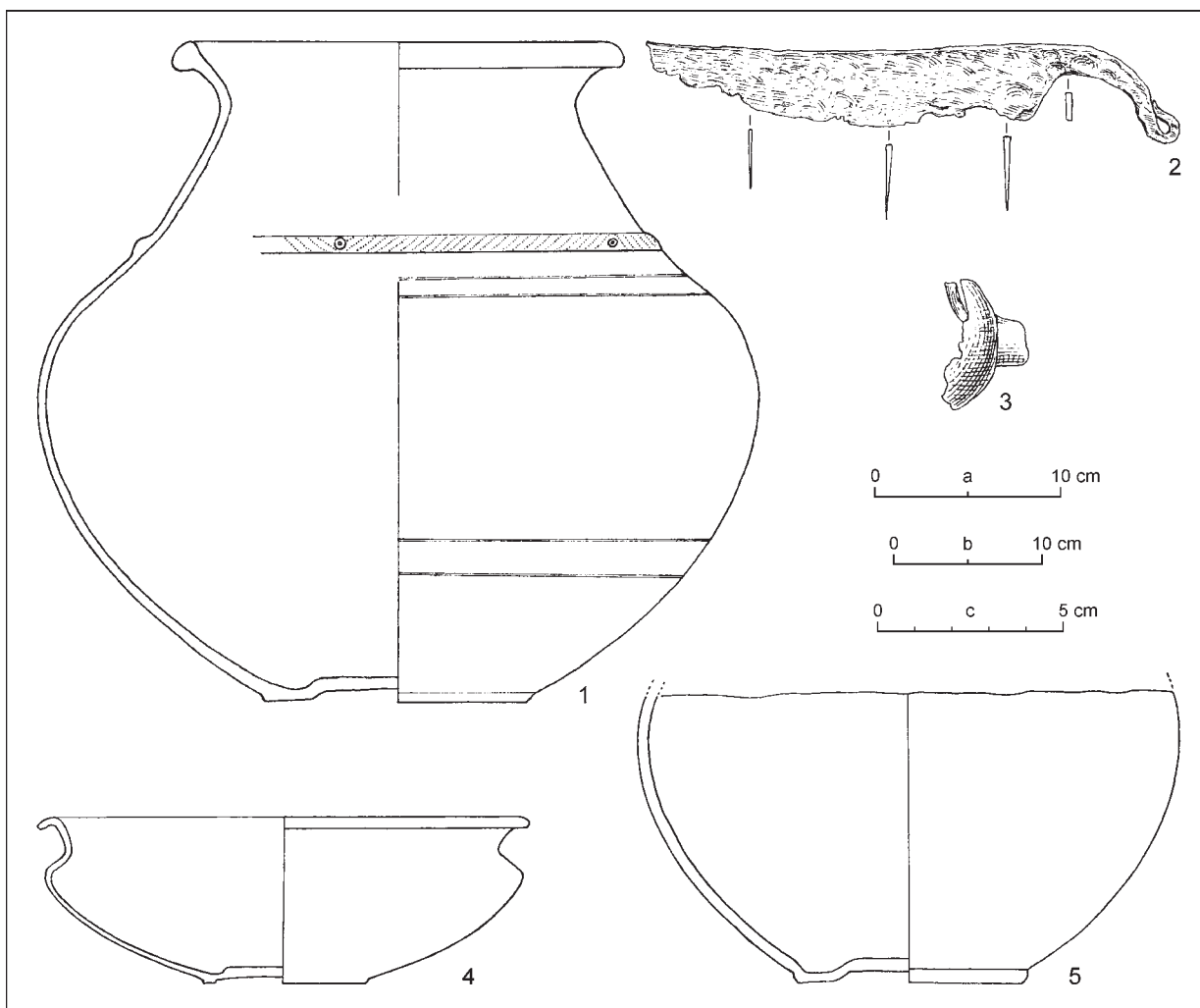
V tomto časovom úseku mladšej doby železnej tento typ keramiky predstavoval štandard hrnčiarskej produkcie (bližšie napr. *Pieta 2008*, 172, 174; *Repka 2020*, 99). Za zmienku stoja i zberové nálezy železnej trosky v Rimavskej Seči (*Beljak/Kučeráková/Samu 2014; 2018*, 34), hoci ich datovanie do doby laténskej vzhľadom na polykultúrny charakter rozsiahleho sídliska nedokážeme jednoznačne potvrdiť, či typický zlomok z kruhového šperku zo skla z Vlkyne (*Březinová 2018*, tabeľa 2: 115; tab. XVI: 11).

Úvahy o relatívnej chronológii sídlisk v študovanej oblasti vychádzajú tak z datovania reprezentatívnych hrobových nálezov (Drňa, Ratka-Malá Ratka), ako aj z prezentovaného vývoja osídlenia v dobe laténskej na juhu stredného Slovenska a v priľahlom severnom Maďarsku (napr. *Almásy 2010; Hellebrandt 1999; Kovár 2016*). Na základe toho usudzujeme, že väčšina evidovaných sídlisk vznikla a existovala v stupňoch LTB2/C1–LTC1, t. j. v prechodnom horizonte až v strednej dobe laténskej (pozri *Kovár*

2019, 139, 140, 143, 144), pričom v mladšej a neskoršej dobe laténskej osídlenie už stagnovalo a sídliská postupne zanikali (t. j. v stupňoch LTC2–LTD; pozri *Kovár 2019*, 140, 141, 143, 144). Prežívanie zvyškov obyvateľstva doby laténskej na území vrchoviny po zlome letopočtov zostáva otvorenou otázkou (*Kovár 2008*, 59).

Pohrebiská

Zásadným prameňom v tejto kategórii nálezísk je torzo pohrebiska z extravilánu Drne (*Furmánek/Sankot 1985*, 276–293). Pohrebisko bolo situované na vyvýšenej polohe, na svahu klesajúcom od úpätia severných výbežkov Cerovej vrchoviny severným smerom (*Furmánek/Sankot 1985*, 293). Signifikantné nálezy z rozrušených a zachránených hrobov či typické znaky pohrebného ritu už detailne analyzovali viacerí bádatelia (napr. *Bujna 2005*, tabeľa 28; 60; 62; 83: 5; *Furmánek/Sankot 1985; Haruštiak*

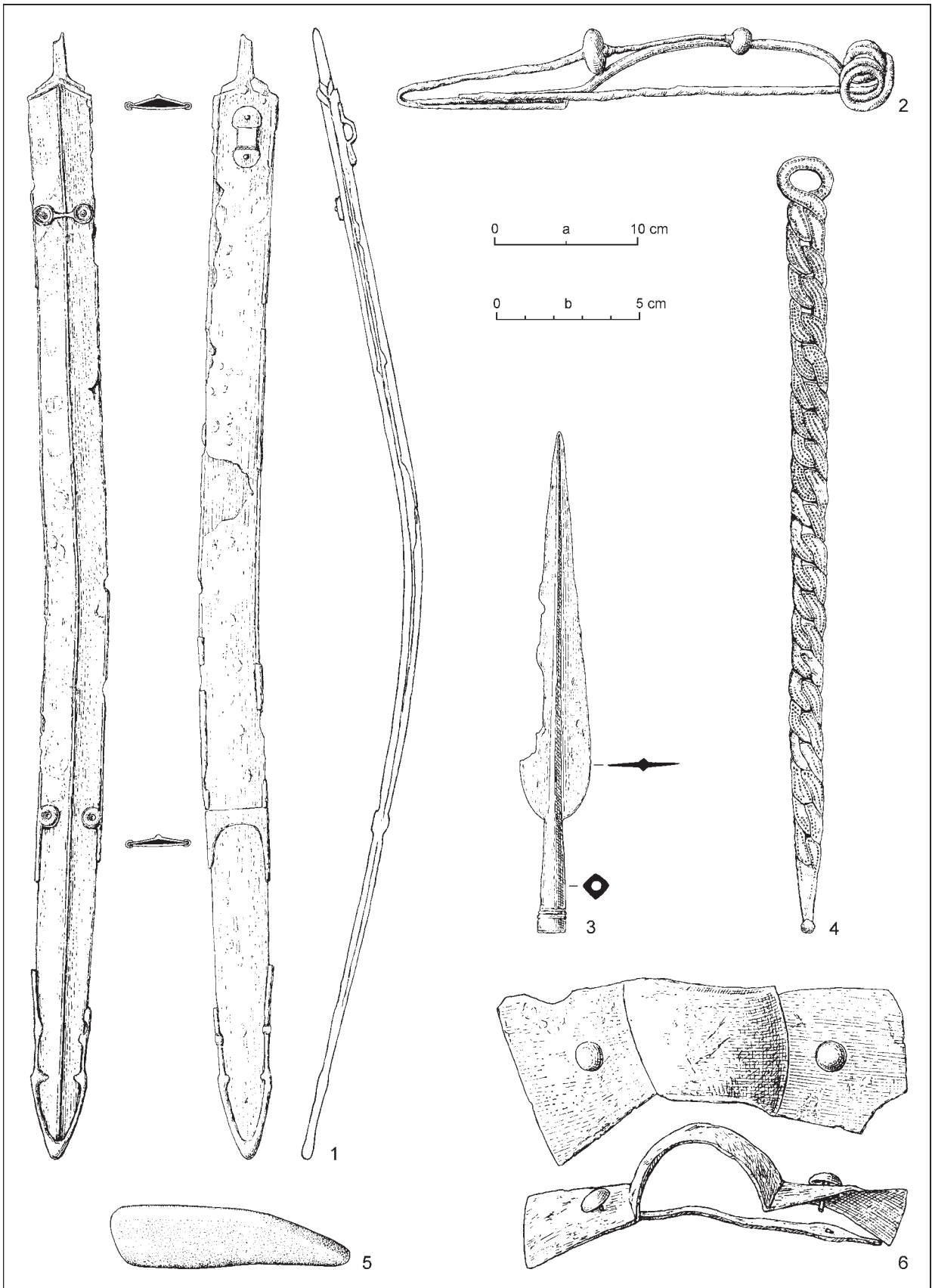

Obr. 5. Drňa. Materiál z hrobu 1/74 (podľa *Furmánek/Sankot* 1985). Mierka: a – 1, 4, 5; b – 2; c – 3.

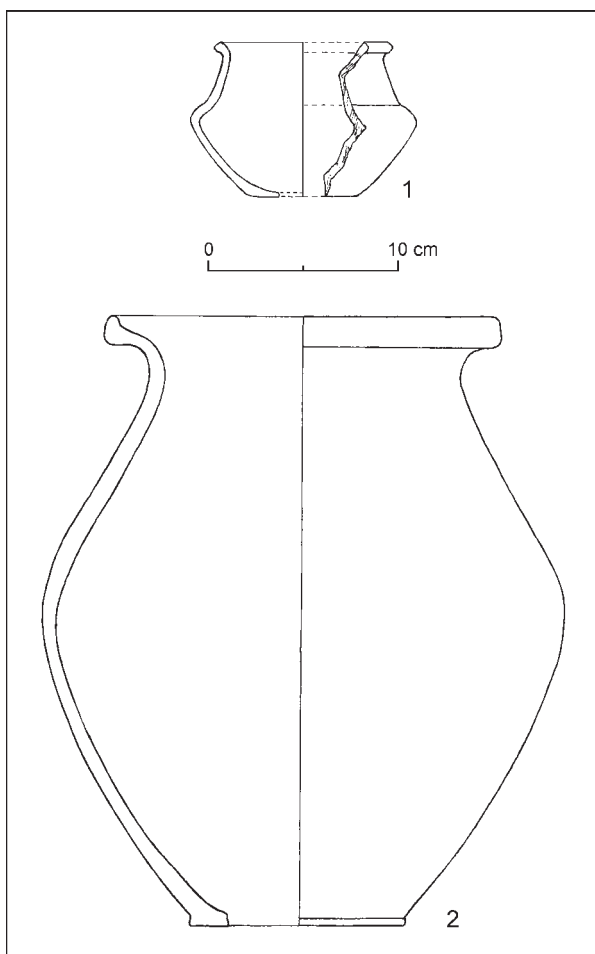
2009, 140; *Megaw* 1973; *Zachar* 1974), pričom k vybranému materiálu zo 70. rokov 20. stor. (obr. 5–7) existujú aj analýzy prírodných vied – antropológie (M. Stloukal) a archeozoológie (C. Ambros), ktoré zverejnili V. *Furmánek* a P. *Sankot* (1985, 278, 282, 296, 297). V zhode s inými bádateľmi konštatujeme, že vedecký význam „zničenej“ archeologickej lokality podčiarkujú najmä hroby s typickými zbraňami (obr. 6) a zberové nálezy zbraní (obr. 8). Zdobené pošvy mečov z Drne boli podrobne vyhodnotené a uvedené do širších európskych spojitostí (*Megaw* 1973; *Zachar* 1974). Začiatok a koniec používania laténskeho pohrebiska v Drni nepresahuje stupne LTB2–LTC1 (*Furmánek/Sankot* 1985, 277, 299), čo podľa súčasných absolútnych dát predstavuje časový úsek od poslednej štvrtiny 4. stor. až po prvú štvrtinu 2. stor. pred n. l. (*Repka* 2015, obr. 2). Zároveň pripomíname a zdôrazňujeme, že na uvedenej lokalite nepochovávali len Kelti, ale aj spoločenstvo vekerzugskej kultúry, čo zistil a konštatoval už

G. *Balaša* (1963, 691, 692) a potvrdili to aj ďalšie nálezy (*Furmánek/Sankot* 1985, 289, 290, 298, 299). Z opísaných podmienok záchranu archeologického materiálu na pohrebisku v Drni je však zjavné, že riešenie otázky vzťahu pôvodného spoločenstva vekerzugskej kultúry k novému „etniku“ je vcelku problematické (*Furmánek/Sankot* 1985, 298). Kontakt nositeľov kultúry Vekerzug s laténskou kultúrou na tejto lokalite ešte v časovom úseku druhej a tretej štvrtiny 3. stor. pred n. l. však nie je nereálny (*Bujna* 2004, 323). Uvedenú hypotézu nepriamo podporujú aj výsledky technologickej a typologickej analýzy, ktoré sa urobili na súboroch keramiky zo sídlisk v severovýchodnom Maďarsku, datovaných do 3.–2. stor. pred n. l. (*Tankó* 2010, 325).

Hrobový materiál z Cerovej vrchoviny nie je obsiahly, ale všetky nálezy stále nie sú bližšie zverejnené. Táto poznámka sa týka keltského pohrebiska v Jesenskom, o ktorom sú v archeologickej spisbe len

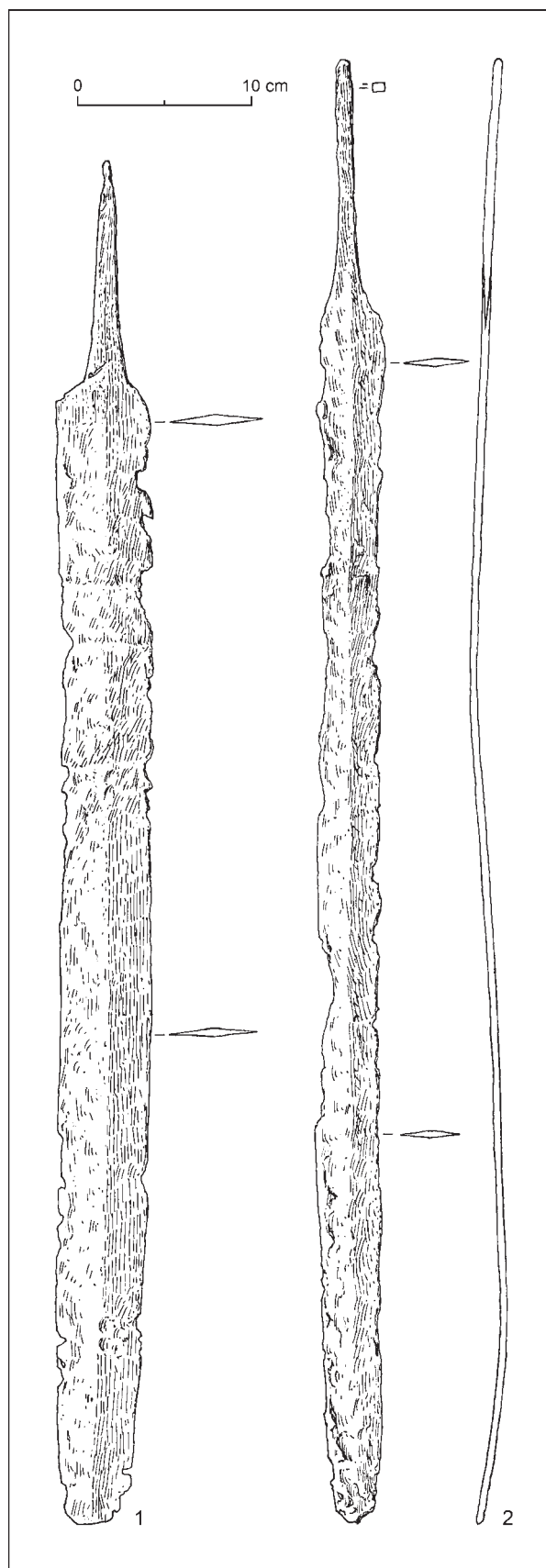
Obr. 6. Drňa. Nekeramický inventár z hrobu 5/74 (podľa *Furmánek/Sankot* 1985). Mierka: a – 1, 3–6; b – 2.

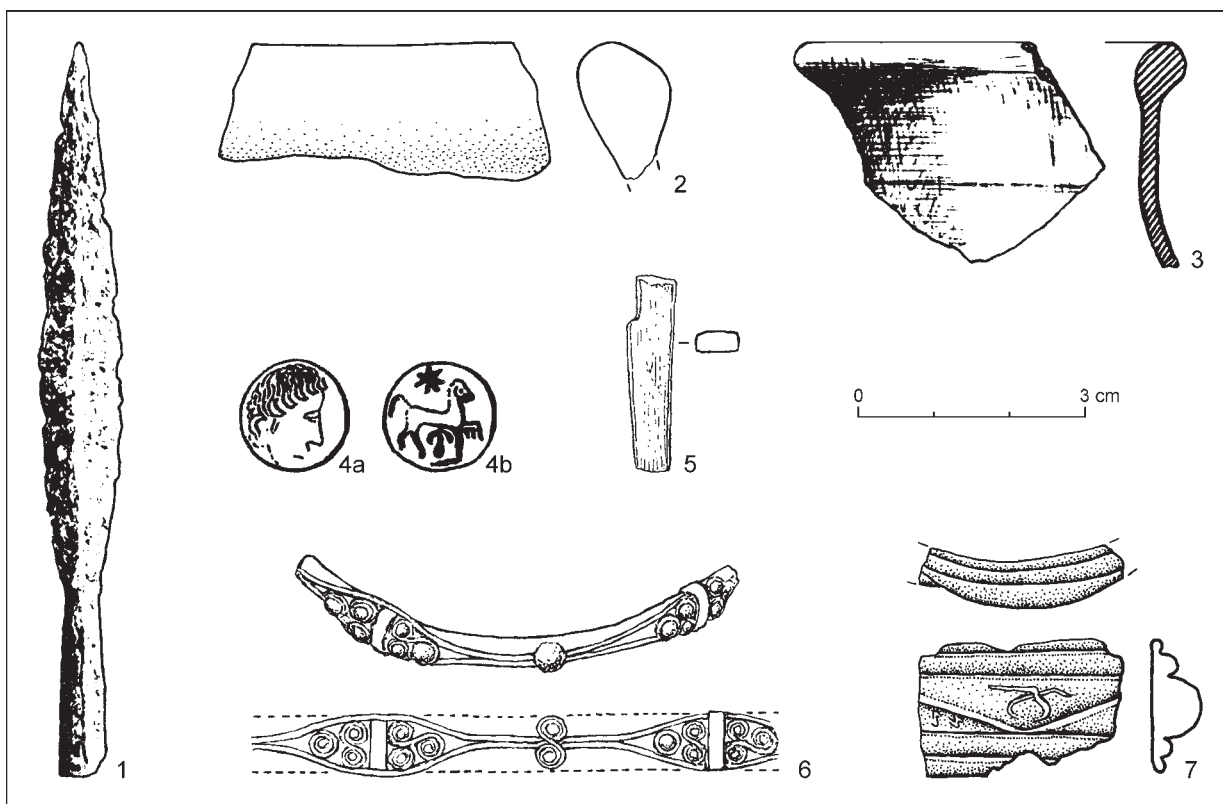
Obr. 7. Drňa. Keramika z hrobu 5/74 (podľa *Furmánek/Sankot 1985*).

útržkovité zmienky a keramika³ z neho je uložená v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti (napr. *Filip 1956*, 415, 417; *Hunyady 1942*, 6; *Márton 1933*, 15). Pohrebiská v Drni a v Jesenskom sú súčasťou severného výskytu plochých keltských pohrebísk v Karpatskej kotline v rovnomennom horizonte (*Benediková/Pieta 2020*, obr. 14; *Filip 1995*, obr. 19; *Repka 2014*, 42, obr. 5; 6). Poznanie pohrebných zvyklostí v záujmovom priestore osobitným spôsobom rozširuje solitérny žiarový hrob, ktorý bol vyhlbený na temene prírodného mohylovitého útvaru v katastri obce Ratka, v časti Malá Ratka. V keramickej urne boli uložené spálené kosti nedospelého jedinca a na nich ležali zvyšky kovových predmetov (obr. 9: 5, 6). Zlomok bronzového náramku zdobený imitáciou filigránu a granulácie (obr. 9: 6) z tohto urnového hrobu je datovaný do stupňov LTB2/C1–LTC1 (*Furmánek/Sankot 1985*, 237, 276). V tomto časovom

³ Podľa aktuálnych zistení ide o jednu typickú nádobu z doby laténskej. Informáciu autorovi poskytol J. Wójcik (doktorand Archeologického ústavu SAV, v. v. i.), ktorý absolvoval v roku 2024 v uvedenom múzeu študijný pobyt.

Obr. 8. Drňa. Železné meče zo zberu na pohrebisku z doby laténskej (podľa *Furmánek/Sankot 1985*).

Obr. 9. Výber nálezov z doby laténskej z Cerovej vrchoviny. 1 – Čakanovce (podľa Lamiová-Schmiedlová 1962); 2 – Ratka (podľa Balko/Furmánek 1984); 3 – Filakovo (podľa Lamiová-Schmiedlová 1962); 4 – Hodejov (podľa Kolníková 1963a); 5, 6 – Ratka-Malá Ratka (podľa Furmánek/Sankot 1985); 7 – Vlkyňa (podľa Březinová 2018). 1–4 – bez mierky.

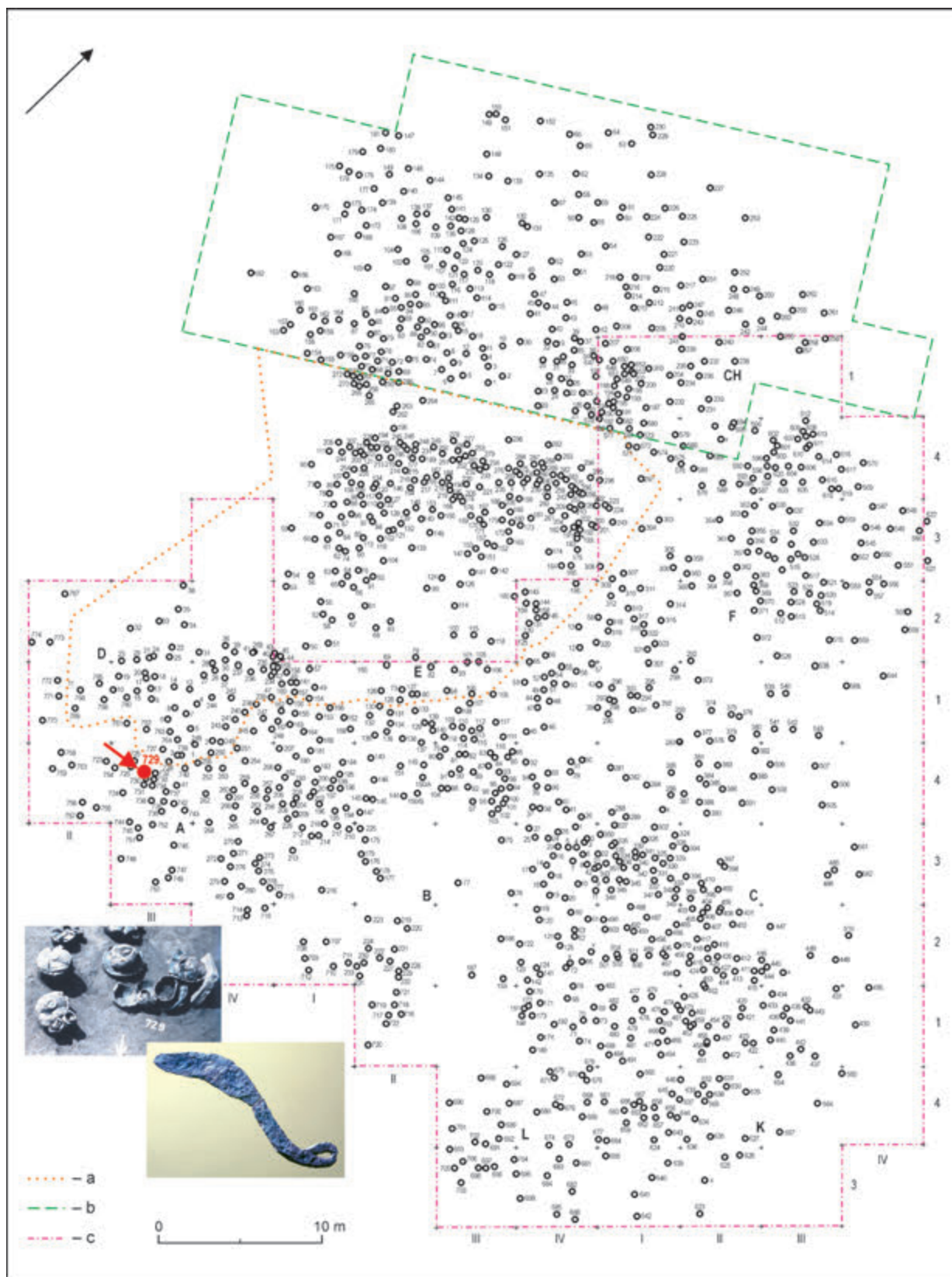
úseku sa vyskytujú bronzové náramky s analogickou výzdobou aj západne od Cerovej vrchoviny, napríklad na západnom Slovensku (Benedíková/Pieta 2020, 394, obr. 10: B) alebo na Morave (Čížmářová 2012, 209, tab. IX: 1–3). Pri zmienených výzdobných technikách, ktoré pri výrobe šperku neboli cudzie ani Keltoom v Karpatskej kotline (Brezňanová 2008, 16, 17, obr. 1), sa ešte zastavíme. Nápadný mohylovitý útvar bol pre laténske spoločenstvo evidentne „lákavým“ krajinným prvkom. Ukladanie hrobov do pravekých mohýl a prírodných mohylovitých útvarov v dobe laténskej je archeologicky doložené nielen na juhu stredného Slovenska, ale aj v iných častiach krajiny a tiež v ďalších regiónoch strednej a východnej Európy (Bouzek 2009, 92; Chytráček et al. 2021, 606, 607; Mitáš/Furmánek 2021, 336–338, obr. 13).

Z vyššie uvedeného vyplýva, že v Cerovej vrchovine preskúmané hroby z doby laténskej ťažiskovo patria do strednej doby laténskej (pozri a porovnaj Repka 2014, 36–38); pohrebiská z mladšej a neskorej doby laténskej nepoznáme, čo však nie je prekvapujúce a zrejme to súvisí so zásadnou zmenou náboženských predstáv Keltoom vo východnej časti strednej Európy vôbec (pozri a porovnaj Chytráček et al. 2021, 614, 615). Vzťah pohrebísk k známym sídliskám nie je objasnený.

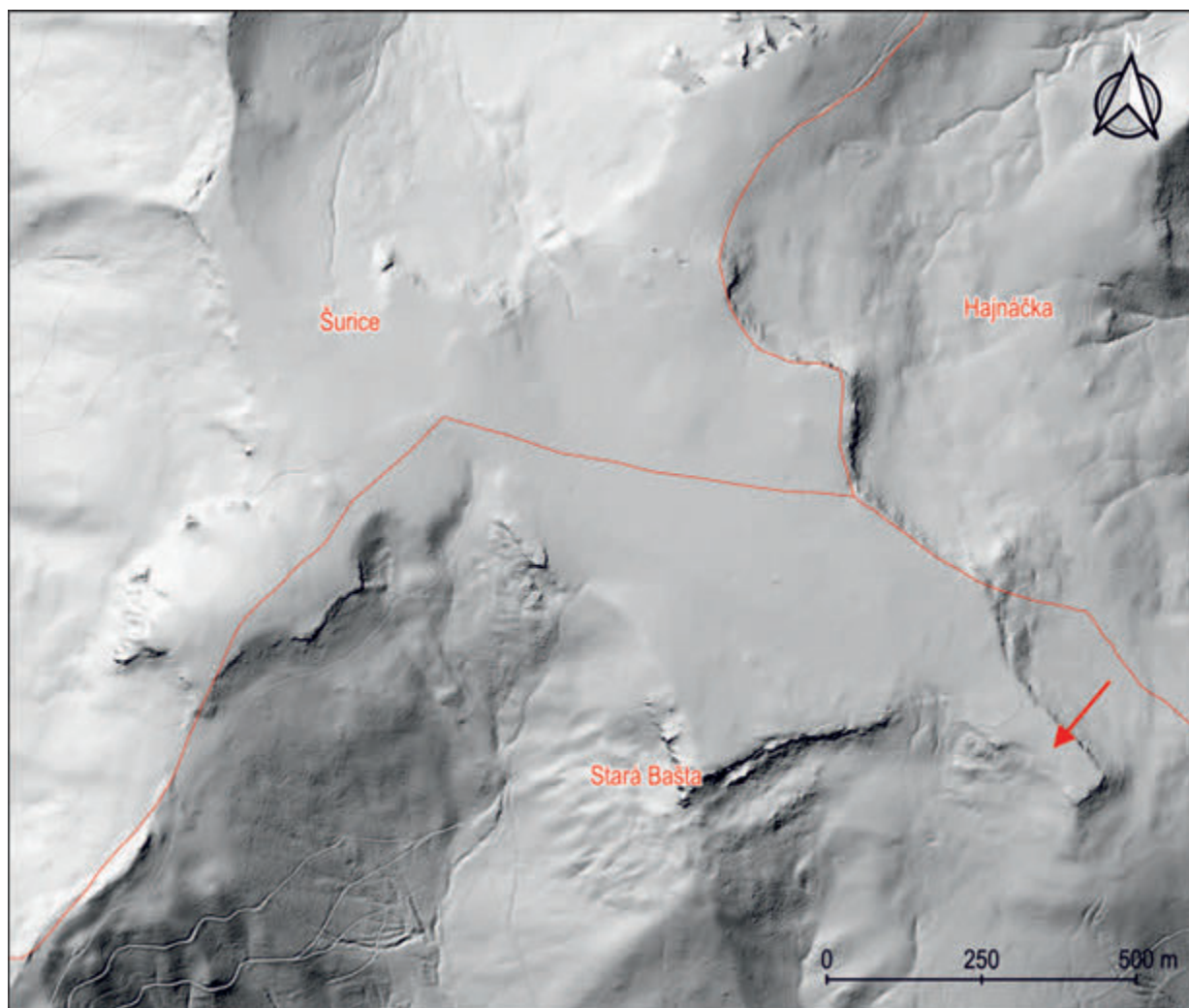
Iné náleziská a nálezy

Mozaiku laténskeho osídlenia Cerovej vrchoviny okrem sídlisk a pohrebísk dotvárajú ojedinelé nálezy a relevantný doklad aktivity Keltoom na pravekom pohrebisku, prípadne problematické nálezy (tabela 1). Pri niektorých sa pristavíme.

Medzi prvými nálezmi, ktoré v druhej polovici 20. stor. rozšírili poznanie laténskeho osídlenia v Cerovej vrchovine, bol aj takmer 55 cm dlhý železný hrot kopije z pustatiny Galamba v Čakanovciach (Lamiová-Schmiedlová 1962, 164, obr. 2: 7). Zatiaľ čo M. Lamiová-Schmiedlová (1962, 164) pri datovaní tohto „solitérneho“ nálezu do doby laténskej naznačila isté rozpaky, ten istý nález sa neskôr v súpisoch lokalít zo sledovaného obdobia uvádzal už bez pochybností (Beljak/Beljak Pažinová/Mitáš 2015, 162, 168; Furmánek 2007, 182; Furmánek/Sankot 1985, 274). Analyzovaný železný hrot kopije má tvar vrbového listu, nemá výrazné stredové rebro, má jednoduchú tuľajku bez výzdoby a je nadštandardne dlhý (obr. 9: 1). V publikovaných prehľadoch militárií tohto typu z doby laténskej sa preň všeobecne ťažko hľadajú analógie (pozri a porovnaj napr. Hunyady 1942, tab. L; Pieta 2008,

Obr. 10. Radzovce. Žiarové pohrebisko z doby bronzovej s dokladom rituálnej aktivity Keltov (upravené podľa *Furmánek/Mitáš/Budaváry 2016*). Legenda: a – plocha výskumu v roku 1931; b – plocha výskumu v roku 1932; c – plocha výskumu v rokoch 1969–1974.

Obr. 11. Polykultúrna archeologická lokalita Pohanský hrad nad obcami Hajnáčka, Stará Bašta, Šurice. Miesto osídlené v dobe laténskej je označené šípku. Zdroj produktu LLS: ÚGKK SR. Mapa R. Malček.

obr. 122: 9, 10; *Repka 2015*, obr. 92), hoci čepele mladolátenských kopijí mali aj tvar vrbového listu (*Pieta 2008*, 259). Tieto zistenia oprávňujú prinajmenšom k zamysleniu sa nad datovaním tohto artefaktu. Štúdium typologických znakov latenských kopijí v širšom priestore Karpatskej kotliny nás zároveň motivovalo vyhľadať pre nestratifikovaný nález z Čakanoviec vhodnejšie, respektíve alternatívne chronologické zaradenie. V súčasnosti sa prikláňame k datovaniu železného hrotu kopije z Čakanoviec do včasného stredoveku, t. j. do časového úseku 6. až 11. stor. Najbližšie analógie k nemu totižto sú v nálezoch hrotov kopijí tvaru vrbového listu, ktoré *M. Husár (2014)* označil ako typ BC, variant BCa (*Husár 2014*, 40–48, tab. XXIX–XXXVII; XXXVIII: 1–7, 10). Hroty uvedeného typu/variantu dosahujú maximálnu dĺžku aj 50 cm a v Karpatskej kotline sú celkom početnými archeologickými nálezmi

(*Husár 2014*, 40–43). K alternatívne datovaniu „solitérneho“ nálezu hrotu kopije z Čakanoviec do včasného stredoveku treba ešte dodať, že súveké osídlenie v Cerovej vrchovine je na okolitých miestach archeologicky doložené (napr. *Hrubec 1992a; 1992b; 1992c; Nevizánsky/Ožďáni 1976b*, 136), čo túto úvahu posilňuje.

V ostatnom čase sa definitívne upravilo datovanie masívneho železného noža so zakončením rukoväte v tvare eliptického oka – z doby bronzovej na dobu laténsku (!) – a predmet sa spojil s aktivitami Keltovej kultúry juhovýchodných populácií na samote Monosa v Radzovciach (*Mitáš/Furmánek 2021*, 328, 329). Tento nôž sa pôvodne dával do súvisu s inventárom hrobu 729/73 kyjatickej kultúry z neskorej doby bronzovej (obr. 10). Nad kameňmi naznačenou skrinkou citovaného hrobu bol mohutný kamenný príkrov. Dno hrobu bolo v hĺbke 225 cm, železný nôž ležal medzi kameň-

Obr. 12. Širkovce-Širkovský hrad. Polykultúrna výšinná lokalita. Pohľad od východu. Foto V. Mitáš.

mi v hornej časti príkrovu v hĺbke 215 cm. Hĺbky namerané počas výskumu v roku 1973 sú však výsledkom postdepozíčných procesov na svahu využívanom na pochovávanie v dobe bronzovej a určite nezodpovedajú stavu lokality v mladšej dobe železnej, keď mohli byť niektoré kamenné hrobové konštrukcie na povrchu v náznakoch viditeľné. S ohľadom na publikované zdroje konštatujeme, že ide o jediný archeologicky zdokumentovaný doklad keltskej (azda „rituálnej“) aktivity na miestach (resp. preskúmaných plochách pohrebiska a sídliska), ktoré v Radzovciach využívali spoločenstvá kultúr popolnicových polí (Mitáš/Furmánek 2021, 329). Aj s ohľadom na predložený súpis lokalít pripomínáme (obr. 1; tabeľa 1), že najbližšie sídlisko z doby laténskej, doložené povrchovým zberom východne od polohy Bakša (resp. na jej východnom okraji) v Radzovciach (Furmánek/Sankot 1985, 275), je od chronologicky staršieho sídliska a pohrebiska kultúr juhovýchodných popolnicových polí v tejto obci vzdialené len približne 2,1–2,3 km. Taktiež vyššie uvádzané laténske osídlenie impozantnej výšinnnej polohy Pohanský hrad nad Starou Baštou (obr. 11; tabeľa 1) nie je od sídliska z doby laténskej v Radzovciach veľmi ďaleko, cez masív Monosy (na mapách tiež Monica) a údolie Čamovského potoka ide o necelých 7,5 km vzdušnou čiarou. Nie je dôvod si myslieť, že tieto lokality existovali celkom izolovane.

Niekoľko poznámok uvádzame i v súvislosti s lokalitou výšinného typu Širkovský hrad v Širkovciach (obr. 12; tabeľa 1), s ktorou sa už vyše polstoročie viac-menej bez pochybností ráta aj v súpise nálezísk z doby laténskej na juhu stredného Slovenska (Balaša 1965, 14; Furmánek/Sankot 1985, 275; Kovár 2021, 62, obr. 1: 23; tab. 1: 23). Podľa

našich vedomostí sa však toto datovanie odvíja iba od jedného keramického zlomku (z povrchových zberov L. Húvösyho v rokoch 1907 a 1912), ktorý je uložený v Gemersko-malohontskom múzeu v Rimavskej Sobote. Z revízie zberových nálezov v tomto múzeu v roku 2018 vyplynulo, že diskutovaný fragment má spojitost skôr s okruhom rímskej úžitkovej keramiky, a teda patrí do doby rímskej (Mitáš/Malček/Mihályiová 2018, 3, 4). Takéto datovanie dovoľuje polohu Širkovský hrad „uviesť do súvislosti“ s osídlením Cerovej vrchoviny v dobe rímskej. Aj to však nateraz dokumentujú hlavne lokality známe z prospekcie, bližšie nepublikované nálezy, poprípade rímske mince (Beljak et al. 2012, obr. 1; 4). K Širkovciam sú najbližšie sídliská z doby rímskej doložené v polohách „na terénnej vlne v inundácii Gortvy“ (Fusek 1984a) a „severne a východne na roli pri cintoríne“ v Gortve, v polohe Gortva STS – pustatina (Nevizánsky/Ožďáni 1977).⁴ Možno dodať, že protohistorický materiál nedoložili ani opakované prieskumy autora štúdie tak na hradnom kopci, ako aj v jeho zázemí (Malček/Mitáš/Botoš 2018, 46, 47; Malček/Mitáš/Poláková 2023, 88; Mitáš/Malček 2023, 102, 103). Vezmúc do úvahy tieto skutočnosti vrátane faktu, že pokiaľ laténske osídlenie Širkovského hradu nebude archeologickým výskumom jednoznačne potvrdené, bádateľom odporúčame Širkovce v súpisoch lokalít z doby laténskej buď neuvádzať, alebo pri zápise použiť otáznik a pod.

Krátku zmienku si zasluhuje i numizmatická problematika, ktorá súvisí so starším úsekom keltského mincovníctva, t. j. obdobím 3. až pol. 2. stor. pred n. l. (Kolníková/Bakos/Pauditš 2018, 151, 154, mapa 4). Jediný relevantný numizmatický nález z Cerovej vrchoviny pochádza z Hodejova (obr. 9: 4),

⁴ V prehľade nálezísk z doby rímskej Beljak et al. 2012 nie sú evidované!

Obr. 13. Hodejov, hradný kopec. Severovýchodná strana so starým cintorínom. Foto A. Botoš.

podľa informácie A. Botoša z Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote z polohy „pri plote starého cintorína“ na severovýchodnom úpätí hradného kopca (obr. 13). Ide o striebornú keltskú mincu (drachmu) typu lýra-hviezda (*Kolníková 1963a, 31, 32; 1963b; 1964, 197, 198*). Bez ohľadu na otvorenú otázku miesta razby drachmami tohto typu je v kontexte so sledovaným osídlením Cerovej vrchoviny dôležité, že razba mincí s lýrou a hviezdou je datovaná do strednej doby laténskej (stupeň LTC1) a korešponduje s rozmachom laténskeho osídlenia v záujmovej oblasti. V dejinách výskumu spomenutý údajný depot keltských mincí z bližšie neznámeho miesta pod Pohanským hradom nad Starou Baštou numizmatici do úvahy neberú (*Kolníková/Bakos/Pauditš 2018, 176–194*). Napriek zriedkavým a čiastočne problematickým numizmatickým nálezom v študovanej oblasti stojí za povšimnutie, že nálezy keltských mincí sa viažu na výšinné sídla v Hodejove a v Starej Bašte (obr. 1).

DISKUSIA

Pokiaľ osídlenie Cerovej vrchoviny v dobe laténskej posudzujeme v širších súvislostiach, a to i s ohľadom na veľký pokrok v archeologickom výskume v druhej polovici 20. stor., táto oblasť zostáva jednou z najmenej preskúmaných na Sloven-

sku. Väčšinu archeologických lokalít s výskytom laténskeho materiálu poznáme len vďaka realizácii povrchových zberov, v lepšom prípade išlo o opakované prospekcie. Výsledky krátkych záchranných výskumov na niektorých miestach (Drňa na severovýchodnom okraji Cerovej vrchoviny) však treba pri hlbších úvahách o charaktere osídlenia a súvekom využívaní záujmovej oblasti tiež brať s rezervou. Je zaujímavé, že v sledovanej archeologickej spisbe sa nepremietajú ani výsledky aktivít hľadačov pokladov, ktoré sú v posledných rokoch vo viacerých slovenských regiónoch neprehliadnuteľným doplnkom vedomostí o osídlení. Analyzovanú problematiku generalizujeme aj prostredníctvom čísel (tabela 1): z 23 archeologických lokalít v súpise je určite päť problematických, a keď ich z celkového počtu odrátame, v Cerovej vrchovine evidujeme 18 nálezísk z doby laténskej. K uvedenému číslu však podotýkame, že zahŕňa aj lokality/laténske aktivity identifikované len skrze jediného typického keramického zlomku (obr. 9: 2, 3) alebo iného typu solitérneho (napr. kovového) artefaktu (najmenej päť miest). K náleziskám bez väčšej vypovedacej hodnoty ďalej rátame tie, z ktorých doposiaľ nebol zverejnený (hoci aj zberový) archeologický materiál. K minimu ťažiskových lokalít, ktoré okrem iného pomáhajú datovať okolité nálezy z doby laténskej, patria hrobové nálezy z Drne a z Ratky-Malej Ratky (*Furmánek/*

Sankot 1985). Minimálne 14 nálezísk z 23 má polykultúrny charakter. Čo teda vyplýva zo súčasného stavu výskumu?

Študovaná oblasť je krajinou horského typu (obr. 1; 2). Adaptácia obyvateľstva na región s takýmto prírodným potenciálom pravdepodobne vychádzala z iných stratégií osídľovania a zabezpečovania zdrojov ako napríklad v prípade rovín a pahorkatín na juhozápadnom Slovensku (pozri a porovnaj napr. *Březinová 2006*, 14–18; *Březinová/Chropovský 2020*, 71). V rámci analýzy eneolitického osídlenia R. Malček (2016, 13) výstižne podotkol, že Cerová vrchovina svojím charakterom pripomína skôr tranzitné územie než hospodársky využiteľnú oblasť a má ráz periférie. Vychádzajúc z ďalších prác o pravekom osídlení je zrejme, že problematika výskumu a pochopenia periférnych oblastí je vcelku zložitá (najnovšie napr. *Pokorná/Vondrovský 2021*; *Vondrovský 2021*). V rámci úvah o význame Cerovej vrchoviny sme vzali na zreteľ aj iné „marginálne priestory“ v strednej Európe – podotýkame, že marginálne najmä z pohľadu kolonizácie väčších územných celkov – a domnievame sa, že potenciál takýchto regiónov reálne narastá, ak ich vnímame v dopravnno-geografickom svetle. Tento aspekt je zjavný napríklad v priestore tzv. podmokelskej skupiny na severe Čiech, resp. na česko-nemeckej hranici (*Salač 2009*, 661), ale aj v iných stredoeurópskych periférnych a riedko osídlených oblastiach (vrátane historickej krajiny na pomedzí Moravy a Sliezska; *Janák a kol. 2022*, 30; prípadne v povodí Tichej Orlice vo východných Čechách; *Mangel/Militký/Vích 2020*, 350). Mimochodom, všeobecne sa predpokladá, že v dobe laténskej sa v porovnaní s predchádzajúcimi obdobiami praveku sieť lokálnych aj nadregionálnych komunikácií rozšírila (*Gojda 2000*, 181).

Kolonizácia poľnohospodársky marginálnych regiónov, ktorá podľa nášho predpokladu vychádzala z tradičných sídelných (vrátane centrálnych) oblastí, by v kontraste s nimi mala byť typická chronologicky odlišnými javmi a vývojom vôbec. S načrtnutými tendenciami korešpondujú úvahy o pretrvávajúcom (zrejme zvyškovom) spoločenskom veke zugskej kultúry v záujmovom priestore vo včasnej dobe laténskej a pravdepodobne ešte aj v staršej dobe laténskej, t. j. v stupňoch LTA–LTB (*Kovář 2019*, 138, 139). Týmto úvahám v náznakoch neodporujú napríklad hrobové náleziská z Drne. Materiál z citovaného pohrebiska zároveň vypovedá o skutočnosti, že juh stredného Slovenska zohral tiež svoju úlohu v histórii keltskej expanzie. Analýza nálezov z pohrebiska v Drni, ale aj celkový pohľad na mapu lokalít z doby laténskej na juhu stredného Slovenska totižto umožňuje premýšľať o migrácii Keltov do juhovýchodnej časti tohto

teritória pravdepodobne údolím rieky Slaná a ďalej jej prítokom, riekou Rimavou (*Furmánek/Sankot 1985*, 298, 299). Určite však nešlo o jediný smer keltskej kolonizácie Cerovej vrchoviny (pozri napr. *Almássy 2010*, 198, 199; *Bujna 2005*, 2, 3; *Kovář 2019*, 139), migráciu laténskeho obyvateľstva môžeme predpokladať aj z juhu: povodím a od povodia rieky Zagyva. S ohľadom na náleziská v Drni, Ratke-Malej Ratke či na významnejšie zberové náleziská, predpokladáme vzostup – stabilizáciu – vrchol osídlenia študovanej oblasti v stupňoch LTB2–LTC1 s ťažiskom v prechodnom horizonte až v strednej dobe laténskej (LTB2/C1–LTC1). Motivácia obsadenia ďalších, aj menej bonitných oblastí vnútri Karpatskej kotliny, môže súvisieť s migráciou Keltov po balkánskych a maloázijských ťaženiach, samozrejme, účelové budovanie a rozširovanie komunikácií (aj/až) k surovinovým zdrojom na severe Karpatskej kotliny z procesu kolonizácie nevynímajúc. Tieto postrehy sú v súlade s celkovým pohľadom na laténske osídlenie na juhu Slovenska a na severe Maďarska, v ktorom vidieť odraz historických udalostí staršej doby laténskej (*Almássy 2010*; *Kovář 2016*; *2019*; *Repka 2015*), ale podporu majú i v archeologickom materiáli: napríklad v kruhovom šperku zdobenom imitáciou filigránu a granulácie z urnového hrobu v Ratke-Malej Ratke (obr. 9: 6). Podľa viacerých bádateľov sa Kelti mali možnosť oboznámiť s najjemnejšími technikami umeleckého remesla počas ťažení do juhovýchodnej Európy a vo svojom umení ich začali používať po návrate a usadení sa v Karpatskej kotline (*Bujna 2005*, 158; *Furmánek/Sankot 1985*, 276). Korešponduje to s už dávnejšie vysloveným názorom, že aplikovanie diskutovanej výzdoby v šperkárstve doby laténskej v tomto priestore je jedným z dôsledkov kontaktov Keltov s kultúrnou sférou Ilýrov a Trákov (*Szabó 1975*, 154, 155). Techniky pseudofiligránu a pseudogranulácie možno pozorovať napríklad na bronzových sponách skordiskej proveniencie (variant BF-H1D-A), ktoré sú známe z pohrebísk zo strednej doby laténskej v Srieme a vo Východnej Slavónii na juhu Karpatskej kotliny (*Dizdár 2021*, 102–104). Je korektné uviesť, že uvedené techniky sú doložené aj v iných regiónoch Karpatskej kotliny (*Brezňanová 2008*, 16, 17, obr. 1). K náleziskú kruhového šperku z Ratky-Malej Ratky dodávame, že na Slovensku sa ozdoby s jemnejšou a náročnejšou výzdobou začínajú objavovať práve v hrobových nálezoch z prechodného horizontu LTB2/C1 (*Bujna 2005*, 150).

Pokiaľ sa vrátíme k otázke osídlenia, aj s ohľadom na priľahlé regióny Cerovej vrchoviny sa domnievame, že v stupňoch LTC2–LTD v nej osídlenie stagnuje a postupne zaniká. Na možné príčiny archeologicky doloženej situácie,

odzrkadľujúcej celkový „rozpad“ komplexnosti laténskeho osídlenia i v tejto časti juhu stredného Slovenska, nedávno poukázal B. Kovár (2019, 142–144). Poznatky o osídlení vrchoviny na maďarskej strane sú všeobecne založené na kvalitatívne podobnej nálezovej báze ako na Slovensku (Almásy 2010, 199, 200; Hellebrandt 1999; Patay 1972), no na rozdiel od slovenskej časti pohoria sa vedomosti o Keltoch terénnym archeologickým výskumom rozširujú (napr. Tankó 2006; Tankó/Vaday 2010; Vaday/Szabó 2009).

Predpokladáme, že Cerová vrchovina napriek znakom periférneho vývoja nezostala izolovaným regiónom a predstavovala tranzitné územie smerom k dôležitým surovinovým zdrojom v Slovenskom rudohorí. Samotná vrchovina totižto z hľadiska dostupnosti nerastných surovín potrebných k špecializovaným remeslám – zvlášť k metalurgii železa alebo farebných kovov – nebola zaujímavá (bližšie Karancsi/Prakfalvi/Gaál 2007, 281–286). Na hutníctvo železa poukazuje čiastočne odkryté sídlisko zo stupňov LTB2–LTC1 na maďarskej strane pohoria v lokalite Pásztó-Csontfalva a hypoteticky sa uvažuje o ťažbe/transporte/spracovaní železnej rudy zo Slovenského rudohoria (Tankó 2006, 89, 90). Úvahy tohto druhu nie sú cudzie ani slovenským bádateľom (napr. Miroššayová 2005, 30). Železiarstvo možno predpokladať s veľkou dávkou opatrnosti aj na sídlisku z doby laténskej v Rimavskej Seči (Beljak/Kučeráková/Samu 2018, 34). O hlbšom prenikaní Keltov do hornatých oblastí na juhu stredného a východného Slovenska, s predpokladaným zámerom získavať nerastné suroviny, na základe nálezov keltských mincí rozmyšľajú aj numizmatici (napr. Fröhlich 2018, 14).

V súvislosti s výskytom dôležitých surovín nemožno zabudnúť ani na výskyt grafitu na strednom Slovensku (vrátane ešte na začiatku 20. stor. exploatovaných ložísk v Gemeri-Malohonte; Bačo et al. 2015, 102, 103; Furmánek/Pavelková 2020, 14). Grafít z týchto ložísk mohol byť hypoteticky (aj) v dobe laténskej (aspoň pokusne) využívaný najmä ako prímies do hlinenej hmoty, z ktorej sa vyrábali charakteristické keramické nádoby (Hlava 2008; Repka 2020, 98–100). Zo známych mineralogicko-petrografických analýz grafitovej keramiky alebo hrudiek čistého grafitu zo slovenských nálezísk z doby laténskej, zameraných na zistenie zdrojov grafitu v tomto prostredí, je nateraz evidentné, že hoci nie vždy možno hovoriť o jednom zdroji suroviny, prevahu má grafít, ktorý pochádza z južných Čiech (bližšie aj s odkazmi na literatúru Březinová 2014, 298). Analýzy grafitovej keramiky z juhu stredného Slovenska sa však zatiaľ nerealizovali. Ich vyhotovenie by prinieslo zaiste dôležité po-

znatky, nakoľko v literatúre sa uvádza, že grafitová surovina na území Západných Karpát nedosahuje dostatočnú kvalitu, ktorá by bola vhodná pre výrobcov keramiky (Březinová/Gregor 2012, 12, 13, 22; Březinová/Chropovský 2020, 58). Uskutočnenie diskutovaných analýz z vybraných keramických vzoriek by bolo zaujímavé najmä s ohľadom na geografickú pozíciu Cerovej vrchoviny, ale aj poznatky o výrobe grafitovej keramiky v severnom Potisí, kde sa predpokladá získavanie grafitu z miestnych zdrojov (bližšie Miroššayová 2021, 39). Prospektorské aktivity Keltov (aj) k výskytom grafitu na strednom Slovensku teda celkom nemožno vylúčiť.

Otázky spojené s využívaním surovinových zdrojov v sledovanej časti Karpatskej kotliny možno uzavrieť poznámkou, ktorá vyplýva z výsledku analýzy zlomku sapropelitového náramku z otvoreného sídliska z doby laténskej v Nitre-Šindolke na západnom Slovensku. V tomto prípade sa totiž zistilo, že surovina pochádza z okresu Lučenec, prípadne z oblasti Salgótarján na severe Maďarska (Březinová 2018, 40; Sitár 2000).

Práve svedectvom aktivít Keltov-prospektorov a „značkovania“ záujmových oblastí by mohli byť ojedinelé nálezy rôznych druhov laténskeho predmetov v horskej krajine (nielen) stredného Slovenska už od včasnej doby laténskej. Na stotožňovanie sa Keltov s novým teritóriom a na ich prípadnú identifikáciu s krajinou mýtických predkov môže poukazovať unikátny železný nôž z doby laténskej, ktorý rituálne deponovali na žiarovom pohrebisku pilinskej a kyjatickej kultúry v Radzovciach (Mitáš/Furmánek 2021, 339–341). Dôvodom k zamysleniu sa je aj samotná poloha sídliska z doby laténskej v Radzovciach (obr. 1), známeho z povrchového zberu V. Furmánka (1970). Zo situovania lokality v trase súčasnej železnice, spájajúcej Slovensko s Maďarskom (Filakovo–Salgótarján) a opačne, dedukujeme význam tejto prirodzenej komunikačnej tepny i v minulosti (Furmánek 1990, 12, 13). V princípe ide o klasický koridor a komunikáciu využívanú v stredoveku, ktorá smerovala na juh z Lučenca do Salgótarján a stadiaľ až do Budína (bližšie Ivanič 2011, 56). Poznanie stredovekých ciest je v európskej archeológii celkovo veľmi cennou pomôckou pri rekonštrukcii „starších“ komunikácií, pretože sa už v nejednom regióne ukázalo, že cestná štruktúra má viac-menej stabilný a kontinuálny charakter (Bazovský 2019, 11; Králová 2002, 101; Květ 1998, 218). Preto nie je prekvapujúce, že v trase „súčasných“ komunikácií (napr. vo Filakove, v Hodejove či v Rimavskej Seči) sa potvrdilo aj osídlenie z doby laténskej. V súvislosti s rozmyšľaním o cestnej sieti z doby laténskej v Cerovej vrchovine sa prirodzene

Obr. 14. Príklad súčasného využívania odlesnených častí Cerovej vrchoviny na pastvu. Foto V. Mitáš.

vynárajú ďalšie otázky. Napríklad táto: do akej miery bolo študované územie zalesnené/odlesnené? Drevo bolo totiž tiež dôležitou surovinou doby laténskej, a nielen v rámci špecializovanej remeselnej výroby. Zároveň je veľmi pravdepodobné, že odlesnené časti vrchoviny sa podobne ako v súčasnosti využívali na pastvu (obr. 14), a taktiež tranzit cez odlesnené údolia bol bezpečnejší.

Možno zhrnúť, že aj napriek nedostatočným poznatkom o dobe laténskej v Cerovej vrchovine sa možno domnievať, že situovanie viacerých sídiel súvisí s tranzitným charakterom oblasti.

ZÁVER

Podrobné zmapovanie nálezísk z doby laténskej v Cerovej vrchovine s náčrtom obrazu osídlenia vo vymedzenom rámci umožňuje formulovať skôr hypotézy než závery, ale najmä apelovať na zintenzívnenie (resp. reštartovanie terénneho) archeologického výskumu v tejto stále málo poznanej oblasti stredného Slovenska. Vedecký význam Cerovej vrchoviny v dobe laténskej zvyrazňujú najmä hrobové nálezy z Drne a Ratky-Malej Ratky, preskúmané a zverejnené v druhej polovici 20. stor., ťažiskovo datované do prechodného horizontu až strednej doby laténskej (stupne LTB2/C1–LTC1). Väčšina sídlisk známych z prospekcie je situovaných v nadmorskej výške sotva viac ako 200 m, v blízkosti vodných tokov a spravidla na komunikačne výhodných miestach v krajine. Najvyššie položeným sídlom z doby laténskej v Cerovej vrchovine je opevnený areál v nadmorskej výške cca 563 m na juhovýchodnej strane Pohanského hradu nad Starou Baštou (kóta 578). Sídlom centrálnemu cha-

rakteru však nedokážeme identifikovať, rovnako ani typické produkčno-distribučné lokality. Vzťah sídlisk k pohrebiskám nie je jasný. Typologicky výraznejší materiál – hlavne keramické zlomky z povrchových zberov na sídliskách – by bolo vhodné zverejniť, prípadne k nálezom grafitovej keramiky zabezpečiť mineralogicko-petrografické rozbery. Zohľadnenie krajinného hľadiska spoločne s pohľadom na iné regióny Slovenska a strednej Európy dovoľuje formulovať myšlienku, že Cerová vrchovina pre Keltov predstavovala hospodársky menej využiteľnú oblasť so znakmi periferie (obr. 2). To však nevylučuje existenciu a používanie prirodzených komunikačných tepien v tomto tranzitnom regióne horského typu. Predpokladáme, že tieto komunikácie viedli do širšej oblasti Slovenského rudohoria a mali zabezpečiť prístup k surovinám (najmä farebné kovy a železná ruda), ktoré boli potrebné na realizáciu špecializovaných remesiel. K momentálnemu minimu „lepšie“ datovaných a interpretovaných nálezov/nálezísk treba jedným dychom dodať, že v študovanej oblasti sa vynára nutnosť získať kvalitatívne celkom nové poznatky o osídlení v dobe laténskej. Jeho začiatok a koniec zostáva otvoreným problémom, podobne ako aj celý rad ďalších otázok. Viaceré z nich by bolo perspektívne riešiť starostlivo premysleným interdisciplinárnym výskumom v kooperácii s bádateľmi i z maďarskej strany. Podnetom k pokračovaniu terénneho výskumu tejto určite pozoruhodnej oblasti by mohli byť minimálne v súčasnosti „archeologicky prázdne“ miesta na mape (obr. 1). Azda to nevyznie ako kliše, ale cieľom štúdie nebolo tému vyčerpať, ale o výskum Cerovej vrchoviny vzbudiť vo vedeckých kruhoch opäť záujem.

SÚPIS NÁLEZÍSK⁵

1. Čakanovce (?), okr. Lučenec – pustatina Galamba – ojedinelý nález železného hrotu kopije – doba laténska (?; *Furmánek* 2007, 182; *Furmánek/Sankot* 1985, 274; *Lamiová-Schmiedlová* 1962, 164).
2. Drňa, okr. Rimavská Sobota – pieskovňa v polohe Birynská cesta (tiež Birynyi part alebo Birinyi part) – pohrebisko – doba laténska, stupne LTB2–LTC1 (*Ambros* 1984; *Balaša* 1963; 1965, 14–16; *Bujna* 2005, tabela 28; 60; 62; 83: 5; 2011, tabela 9; 70a; 2012; *Furmánek* 1975a; 1976; 2007, 182, 183; *Furmánek/Sankot* 1985, 274, 276–297; *Megaw* 1973; *Pieta* 1982, 40, 41, 72; *Repka* 2014, 36–38; 2015, 60–63, tabela 54; *Zachar* 1974; 1987, 23, 162, obr. 34–36; mapa 1).
3. Fiľakovo, okr. Lučenec – intravilán (poloha na námestí pred lekárňou) – zlomok z okraja keramickej nádoby – doba laténska (*Furmánek/Sankot* 1985, 274; *Lamiová-Schmiedlová* 1962, 164).
4. Fiľakovo, okr. Lučenec – pustatina Szentfali (hliník tehelne) – sídlisková keramika a sklený korálik – doba laténska (*Furmánek/Sankot* 1985, 274; *Hrubec* 1957, 97, 98).
5. Gortva, okr. Rimavská Sobota – kataster obce – sídlisková keramika – doba laténska (*Balaša* 1965, 14; *Furmánek* 2007, 182, 183; *Furmánek/Sankot* 1985, 274).
6. Hajnáčka, okr. Rimavská Sobota – kataster obce – sídlisková keramika – doba laténska (*Furmánek* 2007, 182, 183; *Furmánek/Sankot* 1985, 274).
7. Hodejov, okr. Rimavská Sobota – hradný kopec (Várhegy) – sídlisko – doba laténska (*Balaša* 1965, 16; *Furmánek* 2007, 182, 183; *Furmánek/Sankot* 1985, 274).
8. Hodejov, okr. Rimavská Sobota – Kertészeti földek – sídlisko – doba laténska (*Furmánek/Sankot* 1985, 274; *Nevizánsky/Ožďáni* 1976a, 161).
9. Hodejov, okr. Rimavská Sobota – kataster obce (údajne severovýchodné úpätie hradného kopca) – strieborná keltská minca (keltská drachma typu lýra-hviezda, prípadne hviezda/lýra) – doba laténska, 3. pol. 2. stor. pred n. l. (*Fröhlich* 2018, obr. 4: 22; tab. 1: 22; *Furmánek* 2007, 182, 183; *Furmánek/Sankot* 1985, 274; *Kolníková* 1963a, 31, 32; 1963b; 1964, 197, 198; *Kolníková/Bakos/Paudítš* 2018, 151, 154).
10. Janice, okr. Rimavská Sobota – 400 m severovýchodne od kóty 224,3 (západne od obce) – hrobová keramika (?)/pohrebisko (?) – doba laténska (?; *Balaša* 1965, 14; *Furmánek* 2007, 182, 183; *Furmánek/Sankot* 1985, 275; *Marková* 1993).
11. Jesenské (do roku 1948 Feledince, maď. Feled), okr. Rimavská Sobota – kataster obce – pohrebisko – doba laténska (*Balaša* 1960, 66; 1965, 14; *Filip* 1956, 415, 417; *Furmánek/Sankot* 1985, 275; *Hunyadi* 1957, 190, 254; *Hunyady* 1942, 6; *Márton* 1933, 15).
12. Ožďany, okr. Rimavská Sobota – južne od kóty 204,4 – sídlisková keramika – doba laténska (*Marková/Ožďáni* 1993, 92, 93).
13. Radzovce, okr. Lučenec – východne od polohy Bakša alebo východný okraj polohy Bakša (poloha Zelinárska záhrada; *Furmánek* 1970) – sídlisko – doba laténska (*Furmánek* 1970; 2007, 182, 183; *Furmánek/Sankot* 1985, 275).
14. Radzovce, okr. Lučenec – Monosa – doklad aktivity Keltov na veľkom žiarovom pohrebisku zo strednej až z neskorej doby bronzovej (pozri hrob 729/73) – doba laténska (*Furmánek/Mitáš* 2014, 100; *Furmánek/Mitáš/Budaváry* 2016, 261, 262; *Chytráček et al.* 2021, 612; *Mitáš/Furmánek* 2021, 328, 329, 337, obr. 7; 13).
15. Ratka, okr. Lučenec – Roveň – zlomok z okraja keramickej nádoby – doba laténska (*Balko/Furmánek* 1984; *Furmánek* 1985, 84).
16. Ratka-Malá Ratka, okr. Lučenec – extravilán – ojedinelý hrob v mohylovitom útvare – doba laténska, stupne LTB2/C1–LTC1 (*Furmánek* 1977; *Furmánek/Sankot* 1985, 273, 275, 276; *Repka* 2014, 38).
17. Rimavská Seč, okr. Rimavská Sobota – Konopište (tiež juhovýchodne od kóty 173 alebo západne a severozápadne od kóty 159) – sídlisko – doba laténska (*Beljak/Kučeráková/Samu* 2014; 2018, 34; *Furmánek/Sankot* 1985, 275; *Fusek* 1984b; *Kovács* 1981; *Nevizánsky/Ožďáni* 1976b, 136).
18. Stará Bašta, okr. Rimavská Sobota (celá archeologická lokalita v k. ú. obcí Hajnáčka, okr. Rimavská Sobota/Stará Bašta, okr. Rimavská Sobota/Šurice, okr. Lučenec) – Pohanský hrad (tiež Pogányvár alebo Pogányvár) – opevnené sídlisko – doba laténska (*Furmánek* 1996a, 52, 53; 1996b, 128, 129; 2007, 182, 183).
19. Stará Bašta (?), okr. Rimavská Sobota – bližšie neznáma poloha pod Pohanským hradom – nález dvoch mincí pravdepodobne z pokladu – doba laténska (*Furmánek* 2007, 182, 183; *Furmánek/Sankot* 1985, 275; zrejme k uvedenému nálezisku tiež *Ipolyi* 1863, 169).
20. Šávoľ, okr. Lučenec – Papföld – sídlisková keramika – doba laténska (*Furmánek/Sankot* 1985, 275).
21. Šávoľ – Buzitka (?), okr. Lučenec – bližšie neznáma poloha „blízko cesty Šávoľ – Buzitka“ – žiarový hrob s mečom – doba laténska (?; *Drenko* 1953).
22. Širkovce (?), okr. Rimavská Sobota – Širkovský hrad (tiež Serkevár alebo Serkivár/Kapla alebo Kápla/hradný kopec) – zlomok z keramickej nádoby so stopami po vytáčaní na rýchlo rotujúcom hrnciarskom kruhu – doba laténska (?; *Balaša* 1965, 14; *Furmánek/Sankot* 1985, 275; *Malček/Mitáš/Botoš* 2018, 46; *Mitáš/Malček/Mihályiová* 2018, 3, 4).
23. Vlkyňa, okr. Rimavská Sobota – extravilán – pravdepodobne sídliskové nálezy vrátane zlomku skleneného náramku – doba laténska (*Březinová* 2018, tabela 2: 115; tab. XVI: 11; *Fusek* 1984c).

Podakovanie

Vznik štúdie pozitívne ovplyvnili Mgr. Bianka Vozárová z Hradného múzea vo Fiľakove, PhDr. Alexander Botoš z Gemersko-malohontského múzea v Rimavskej Sobote, PhDr. Gabriel Fusek, CSc., Mgr. Branislav Kovár, PhD. a Mgr. Róbert Malček, PhD., ale aj ďalší kolegovia z Archeologického ústavu SAV, v. v. i., v Nitre, za čo im patrí vďaka. Za podnetné poznámky k rukopisu ďakujem Mgr. Lucii Benedikovej, PhD. (Archeologický ústav SAV, v. v. i.).

⁵ Súpis zohľadňuje archeologické náleziská v obciach/mestách, ktorých katastre patria do orografickej jednotky Cerová vrchovina. Miesta niektorých lokalít (Drňa, Ožďany, Rimavská Seč) sú na rozhraní Cerovej vrchoviny a susednej geomorfologickej jednotky.

LITERATÚRA

- Almássy 2010 – K. Almássy: Vázlat a nógádi dombvidék kelta településtörténetéhez. In: *Guba/Tankó 2010*, 195–203.
- Bačo et al. 2015 – P. Bačo/Z. Bačová/Z. Németh/M. Repčiak: Potential Occurrence of Selected, Mainly Critical Raw Materials at the Territory of the Slovak Republic in Respect to EU Countries Needs. *Slovak Geological Magazine* 15/2, 2015, 87–120.
- Balaša 1960 – G. Balaša: *Praveké osídlenie stredného Slovenska*. Bratislava 1960.
- Balaša 1963 – G. Balaša: Mladohalštatské a keltské pohrebisko v Drni. *Archeologické rozhledy* 15, 1963, 687–693.
- Balaša 1965 – G. Balaša: *Praveké osídlenie Gemera*. Banská Bystrica 1965.
- Balaša 1971 – G. Balaša: *Gömör az őskorban*. Rimavská Sobota 1971.
- Balaša 1973 – G. Balaša: Gemer v praveku. *Vlastivedné štúdie Gemera* 2, 1973, 9–25.
- Balázs et al. 2010 – Cs. Balázs/E. Belanová/K. Gaálóvá/J. Garayová/R. Gális/E. Kružliaková: *Chránená krajinná oblasť Cerová vrchovina – Cseres-hegység tájvédelmi körzet*. Eger – Rimavská Sobota 2010. Dostupné na: <https://chkocerovavrchovina.sopsr.sk/wp-content/uploads/2019/04/CHKO-Cerová-vrchovina-Dvojazyčná-publikácia.pdf> [31. 1. 2024]
- Bazovský 2019 – I. Bazovský: Horské a podhorské oblasti západného Slovenska a ich vzťah k osídleniu od praveku po obdobie včasného stredoveku. In: *Bazovský/Březinová 2019*, 9–13.
- Bazovský/Březinová 2019 – I. Bazovský/G. Březinová (ed.): *Ludia a hory – archeologická perspektíva. Interakcie ľudských spoločností horských a podhorských oblastí západného Slovenska*. Zborník Slovenského národného múzea. Archeológia. Supplementum 12. Bratislava – Nitra 2019.
- Beljak et al. 2012 – J. Beljak/G. Nevizánsky/O. Ožďáni/V. Tittónová: Osídlenie juhu stredného Slovenska v dobe rímskej. In: *Březinová/Varsik 2012*, 23–52.
- Beljak/Beljak Pažinová/Mitáš 2015 – J. Beljak/N. Beljak Pažinová/V. Mitáš: *Stredné a horné Poľpie. Svedectvo archeológie*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Varia 2. Nitra 2015.
- Beljak/Kučeráková/Samu 2018 – J. Beljak/K. Kučeráková/L. Samu: Archeologická prospekcia vybraných lokalít južnej časti stredného Slovenska. *AVANS 2013*, 2018, 33–35.
- Benediková/Pieta 2020 – L. Benediková/K. Pieta: Early and Middle La Tène Period in the Slovakian Western Carpathians. Current state of knowledge. In: G. Pierrevelcin/J. Kysela/S. Fichtl (eds.): *Unité et diversité du monde celtique – Unity and Diversity in the Celtic World. Actes du 42e colloque international de l'AFEAF (Prague, 10–13 mai 2018)*. Collection Afeaf 2. Paris – Prague 2020, 383–411.
- Bialeková zost. 1992 – D. Bialeková (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. II. zväzok. Stredoslovenský kraj*. Nitra 1992.
- Bielichová 2019 – Z. Bielichová: Doba laténska na strednom a západnom Slovensku z pohľadu archeozoológie. In: *Bazovský/Březinová 2019*, 195–238.
- Botoš 2017 – A. Botoš: *Rimavská Sobota vo svetle archeológie a archeologických nálezov*. Rimavská Sobota 2017.
- Bouzek 2009 – J. Bouzek: *Keltové českých zemí v evropském kontextu*. Praha 2009.
- Březinová 2008 – G. Březinová: Príspevok k jednému z typov stredolaténských spôn. *Slovenská archeológia* 56, 2008, 1–20.
- Březinová 2006 – G. Březinová: Sídlišká a sídliskové nálezy z laténskej doby na juhozápadnom Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 40, 2006, 9–50.
- Březinová 2014 – G. Březinová: Grafítové situly s výzdobou v podhrdlí z laténskych sídlisk v Nitre. In: J. Čižmářová/N. Venclová/G. Březinová (ed.): *Moravské křížovatký. Střední Podunají mezi pravěkem a historií*. Brno 2014, 293–304.
- Březinová 2018 – G. Březinová: Šperk zo skla a sapropelitu u Keltov na Slovensku. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 30. Nitra 2018.
- Březinová/Gregor 2012 – G. Březinová/M. Gregor: Grafítová keramika zo sídlisk doby laténskej z Nitry. Mineralogicko-petrografické štúdium. *Študijné zvesti AÚ SAV* 52, 2012, 9–25.
- Březinová/Chropovský 2020 – G. Březinová/B. Chropovský: *Sídlišká z doby laténskej v Nitre*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Fontes 27. Nitra 2020.
- Březinová/Varsik 2012 – G. Březinová/V. Varsik (ed.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 14. Nitra 2012.
- Bujna 1994 – J. Bujna: Mladšia doba železná-laténska na Slovensku. (Prehľad stavu bádania za posledné dve desaťročia.) *Studia Historica Nitriensia* 2, 1994, 7–39.
- Bujna 2003 – J. Bujna: Spony z keltských hrobov bez výzbroje z územia Slovenska. (Typovo-chronologické triedenie LTB- a C1-spôn.) *Slovenská archeológia* 51, 2003, 39–108.
- Bujna 2004 – J. Bujna: K problematike birituality u Keltov. *Študijné zvesti AÚ SAV* 36, 2004, 321–338.
- Bujna 2005 – J. Bujna: *Kruhový šperk z laténskych ženských hrobov na Slovensku*. Nitra 2005.
- Bujna 2011 – J. Bujna: *Opasky ženského odevu z doby laténskej*. Nitra 2011.
- Bujna 2012 – J. Bujna: Drňa, Slowakei. In: S. Sievers/O. H. Urban/P. Ramsel (Hrsg.): *Lexikon zur keltischen Archäologie (A–K)*. Wien 2012, 446, 447.
- Čižmářová 2012 – J. Čižmářová: Filigránový šperk doby laténskej na Moravě. In: *Březinová/Varsik 2012*, 201–234.
- Dizdar 2021 – M. Dizdar: Middle La Tène Bronze Fibulae Decorated in Pseudo-filigree and Pseudo-granulation Techniques of the Scordiscan Variant. A Recognizable Feature of the Local Middle La Tène Female Costume. In: *Robak/Ruttkay 2021*, 95–106. DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2021.suppl.2.8>
- Filip 1956 – J. Filip: *Keltové ve střední Evropě*. Monumenta Archaeologica 5. Praha 1956.
- Filip 1995 – J. Filip: *Keltská civilizace a její dědictví. Nové rozšířené vydání*. Praha 1995.
- Fröhlich 2018 – J. Fröhlich: Tri nové nálezy keltských mincí z južnej časti stredného Slovenska. *Denarius. Numizmatický časopis* 7, 2018, 8–15.
- Furmánek 1975a – V. Furmánek: Další nálezy na halštatském a laténském pohřebišti v Drni. *AVANS 1974*, 1975, 48, 49.
- Furmánek 1975b – V. Furmánek: Památky pravěku na území okresu Rimavská Sobota. *Obzor Gemera* 6, 1975, 125–127.
- Furmánek 1976 – V. Furmánek: Drňa v archeológii. *Obzor Gemera* 7, 1976, 131, 132.

- Furmánek 1977 – V. Furmánek: Laténský žárový hrob z Ratky. *AVANS* 1976, 1977, 104, 105.
- Furmánek 1985 – V. Furmánek: Nové archeologické lokality na juhu stredného Slovenska. *AVANS* 1984, 1985, 83–86.
- Furmánek 1990 – V. Furmánek: *Radzovce. Osada ľudu popelnicových polí*. Archeologické pamätníky Slovenska 1. Bratislava 1990.
- Furmánek 1993 – V. Furmánek: Gemer a Malohont v dobe bronzovej a železnej. *Obzor Gemera-Malohontu* 24, 1993, 78–87.
- Furmánek 1996a – V. Furmánek: Komplexný archeologický prieskum Pohanského hradu nad Starou Baštou. *AVANS* 1994, 1996, 51–54.
- Furmánek 1996b – V. Furmánek: Komplexný archeologický prieskum Pohanského hradu nad Starou Baštou. *Obzor Gemera-Malohontu* 25, 1996, 126–130.
- Furmánek 1997 – V. Furmánek: Ďalšie nálezy z Pohanského hradu nad Starou Baštou. *AVANS* 1995, 1997, 47.
- Furmánek 2007 – V. Furmánek: A Cseres-hegység őskori és történetírás előtti korszakának régészeti leletei. In: Kiss 2007, 179–184.
- Furmánek/Mitáš 2014 – V. Furmánek/V. Mitáš: Pohřebišťe lidu popelnicových polí předmětem zájmu Keltů. Co dělali Keltové v Cinobani? *Studia Archaeologica Brunensia* 19, 2014, 93–104.
- Furmánek/Mitáš/Budaváry 2016 – V. Furmánek/V. Mitáš/V. Budaváry: *Radzovce in der Zeit der Urnenfelderkulturen (Katalog des Gräberfeldes)*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi 16. Nitra 2016.
- Furmánek/Ožďáni 2013 – V. Furmánek/O. Ožďáni: Mohyly a mohyly (?). Príspevok k riešeniu problematiky pravekých mohýl na juhu stredného Slovenska. *Archeologie západních Čech* 5, 2013, 106–117.
- Furmánek/Pavelková 2020 – V. Furmánek/J. Pavelková: *Kyjatice. Zlatý vek na podhorí*. Archeologické pamätníky Slovenska 11. Nitra 2020.
- Furmánek/Sankot 1985 – V. Furmánek/P. Sankot: Nové laténské nálezy na strednom Slovensku. *Slovenská archeológia* 33, 1985, 273–310.
- Gaálová/Balázs 1991 – K. Gaálová/P. Balázs: *Chránená krajinná oblasť Cerová vrchovina*. Bratislava 1991.
- Gojda 2000 – M. Gojda: *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*. Praha 2000.
- Guba/Tankó 2010 – Sz. Guba/K. Tankó (szerk.): „Régről kell kezdenünk...” *Studia Archaeologica in honorem Pauli Patay. Régészeti tanulmányok Nógrád megyéből Patay Pál tiszteletére*. Szécsény 2010.
- Haruštiak 2009 – J. Haruštiak: Vývoj pohrebného rítu na keltských pohrebiskách z územia Slovenska. *Slovenská archeológia* 57, 2009, 117–168.
- Hellebrandt 1999 – M. Hellebrandt: *Celtic Finds from Northern Hungary*. Corpus of Celtic Finds in Hungary 3. Budapest 1999.
- Hlava 2008 – M. Hlava: Grafít v době laténské na Moravě. *Památky archeologické* 99, 2008, 189–258.
- Hrubec 1957 – I. Hrubec: Ranodejinné nálezy z Filakova. *Študijné zvesti AŮ SAV* 2, 1957, 97–99.
- Hrubec 1992a – I. Hrubec: Filakovo. In: *Bialeková zost.* 1992, 39, 40.
- Hrubec 1992b – I. Hrubec: Radzovce. In: *Bialeková zost.* 1992, 50.
- Hunyadi 1957 – I. Hunyadi: *Kelták a Kárpátmedencében. Leletanyag*. Régészeti Füzetek 2. Budapest 1957.
- Hunyady 1942 – I. Hunyady: *Die Kelten im Karpatenbecken. Tafelband*. Dissertationes Pannonicae 2/18. Budapest 1942.
- Husár 2014 – M. Husár: *Žrdovo-bodné zbrane včasného stredoveku v Karpatskej kotline. 1. diel. Typológia a jej vyhodnotenie*. Nitra 2014.
- Chytráček et al. 2021 – M. Chytráček/O. Chvojka/M. Egg/J. John/J. Michálek/R. Kyselý/P. Stránská: Proměny pohřebních zvyklostí starší a mladší doby železné ve střední Evropě. *Archeologické rozhledy* 73, 2021, 578–623. DOI: <https://doi.org/10.35686/AR.2021.18>
- Ipolyi 1863 – A. Ipolyi: Magyar régészeti krónika. *Archaeologiai Közlemények* 3, 1863, 167–179.
- Ivanič 2011 – P. Ivanič: *Stredoveká cestná sieť na Pohroní a Poiplí*. Nitra 2011.
- Janák a kol. 2022 – V. Janák a kol.: *Historická krajina na pomezí Slezska a Moravy I (pravěk)*. Opava 2022.
- Karancsi/Prakfalvi/Gaál 2007 – Z. Karancsi/P. Prakfalvi/L. Gaál: Bányászat- és ipartörténet. In: Kiss 2007, 273–290.
- Kiss 2007 – G. Kiss (szerk.): *A Karancs-Medves és a Cseres-hegység Tájévaldelmi Körzet. Nógrád és Gömör határán. A Bükki Nemzeti Park Igazgatóság Monográfiái 2*. Eger 2007.
- Kolníková 1963a – E. Kolníková: Niekoľko poznámok k novým nálezom keltských mincí na Slovensku. *Študijné zvesti AŮ SAV* 11, 1963, 31–42.
- Kolníková 1964 – E. Kolníková: Keltské mince s lýrovitým znakom na Slovensku. *Študijné zvesti AŮ SAV* 13, 1964, 195–206.
- Kolníková/Bakos/Paudítš 2018 – E. Kolníková/F. Bakos/P. Paudítš: Zdroje kovu v keltských mincovniach na Slovensku. *Zborník SNM* 112. *Archeológia* 28, 2018, 141–195.
- Kováč 2008 – B. Kovár: Neskorá doba laténska v Pohroní a Poiplí so zameraním na etnickú otázku. *Študijné zvesti AŮ SAV* 43, 2008, 53–62.
- Kováč 2016 – B. Kovár: The Settlements of the Hron, Ipeľ, Slaná and Rimava River Basins during the La Tène Period. In: S. Berecki (ed.): *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș. 8–10 October 2015*. Cluj-Napoca 2016, 219–234.
- Kováč 2019 – B. Kovár: Koniec laténskeho osídlenia na južnom Slovensku a v severnom Maďarsku. In: B. Kovár/M. Ruttikay (ed.): *Kolaps očami archeológie*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 22. Nitra 2019, 137–149.
- Kováč 2021 – B. Kovár: Fortifications from the Late Iron Age in the Regions of Pohronie and Poiplie. In: *Robak/Ruttikay* 2021, 57–68. DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2021.suppl.2.5>
- Kraskovská 1947 – E. Kraskovská: Kultúra laténska. In: B. Varsik (red.): *Slovenské dejiny. Diel I. Slovensko v praveku*. Vlastivedná knižnica Slovenskej akadémie vied a umení 3. Bratislava 1947, 104–119.
- Kráľová 2002 – A. Kráľová: Rekonstrukce pravěkých komunikací. In: E. Neustupný (red.): *Archeologie nenalezaného. Sborník přátel, kolegů a žáků k životnímu jubileu Slavomila Vencla*. Plzeň – Praha 2002, 101–107.
- Květ 1998 – R. Květ: Keltské osídlení České republiky v závislosti na predispozici stezek. *Archaeologia historica* 23, 1998, 215–222.
- Kysela 2018 – J. Kysela: Střední Evropa na prahu historie – Keltové v písemných pramenech. In: J. Militký/J. Kysela/M. Tisucká (ed.): *Keltové. Čechy v 8. až 1. století před Kristem – The Celts. Bohemia from the 8th century to the 1st century B. C.* Praha 2018, 11–25.

- Kysela 2020 – J. Kysela: *Things and Thoughts. Central Europe and the Mediterranean in the 4th–1st centuries BC*. Studia Hercynia, monographs 1. Prague 2020.
- Lamiová-Schmiedlová 1962 – M. Lamiová-Schmiedlová: Archeologické nálezy v Mestskom vlastivednom múzeu vo Filakove. *Študijné zvesti AÚ SAV* 10, 1962, 159–170.
- Malček 2016 – R. Malček: *Badenské osídlenie Cerovej vrchoviny*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Fontes 21. Nitra 2016.
- Malček/Mitáš/Botoš 2018 – R. Malček/V. Mitáš/A. Botoš: Nálezy badenskej kultúry zo Širkoviec – Širkovského hradu. *Gemer-Malohont* 14, 2018, 43–63.
- Malček/Mitáš/Poláková 2023 – R. Malček/V. Mitáš/Z. Poláková: Nedeštruktívna prospekcia Širkovského hradu v Širkovciach. *AVANS* 2017, 2023, 87–89.
- Mangel/Militký/Vich 2020 – T. Mangel/J. Militký/D. Vich: Laténske osídlení povodí Tiché Orlice. In: I. Čížmář/H. Čížmářová/A. Humpolová (eds.): *Jantarová stezka v proměnách času*. Brno 2020, 339–354.
- Marková/Ožďáni 1993 – K. Marková/O. Ožďáni: Prieskum v povodí rieky Suchej. *AVANS* 1992, 1993, 92–94.
- Márton 1933 – L. Márton: *A korai La Tène-kultúra Magyarországon – Die Frühlatènezeit in Ungarn*. Archaeologia Hungarica 11. Budapest 1933.
- Megaw 1973 – V. Megaw: The decorated sword-scabbards of iron from Cernon-sur-Cooles (Marne) and Drňa, Rimavská Sobota (Slovakia). *Hamburger Beiträge zur Archäologie* 3/2, 1973, 119–137.
- Miroššayová 2005 – E. Miroššayová: Počiatky metalurgie železa na území Slovenského krasu. In: J. Labuda (ed.): *Montánna archeológia na Slovensku. Zborník prednášok z medzinárodného seminára, konaného 7.–9. 9. 2005 v Banskej Štiavnici*. Banská Štiavnica 2005, 27–31.
- Miroššayová 2021 – E. Miroššayová: Výsledky výskumu v Zemplíne-Za novým cintorínom. *Východoslovenský pravek* 12, 2021, 25–103.
- Mitáš/Furmánek 2021 – V. Mitáš/V. Furmánek: Aktivity Keltov na lokalitách z doby popolnicových polí na Slovensku. *Slovenská archeológia* 69, 2021, 323–345. DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2021.69.13>
- Mitáš/Malček 2023 – V. Mitáš/R. Malček: Prieskumy na juhu stredného Slovenska. *AVANS* 2018, 2023, 100–104.
- Moscatti et al. 1991 – S. Moscatti/O. H. Frey/V. Kruta/B. Rafferty/M. Szabó: *The Celts*. Milano 1991.
- Nevizánsky/Ožďáni 1976a – G. Nevizánsky/O. Ožďáni: Nové archeologické lokality v okrese Rimavská Sobota. *AVANS* 1975, 1976, 161, 162.
- Nevizánsky/Ožďáni 1976b – G. Nevizánsky/O. Ožďáni: Predbežné výsledky archeologického prieskumu v okrese Rimavská Sobota. *Obzor Gemera* 7, 1976, 134–136.
- Patay 1972 – P. Patay: Celtic Finds in the Mountainous Region of Northern Hungary. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 24, 1972, 353–358.
- Pieta 1982 – K. Pieta: *Umenie doby železnej. Dávnoveké umenie Slovenska* 15. Bratislava 1982.
- Pieta 2008 – K. Pieta: *Keltské osídlenie Slovenska. Mladšia doba laténska*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 11. Nitra 2008.
- Pokorná/Vondrovský 2021 – K. Pokorná/V. Vondrovský: Jádru a periferie v pravéku. In: *Vondrovský/Chvojka* 2021, 9, 10.
- Repka 2014 – D. Repka: Pohrebiská z doby laténskej na Slovensku. Stav bádania. *Študijné zvesti AÚ SAV* 56, 2014, 23–54.
- Repka 2015 – D. Repka: *Odras historických udalostí staršej doby laténskej v hrobovej výbave na keltských pohrebiskách v Karpatskej kotline – Reflection of Historical Events of the Early La Tène Period (LT B) in the Grave Inventory on the Celtic Burial Grounds in the Carpathian Basin*. Nitra 2015.
- Repka 2020 – D. Repka: *Laténska keramika ako predmet štúdia*. Nitra 2020.
- Robak/Ruttikay 2021 – Z. Robak/M. Ruttikay (eds.): *Celts – Germans – Slavs. A Tribute Anthology to Karol Pieta*. Slovenská archeológia. Supplementum 2. Nitra 2021.
- Salač 2009 – V. Salač: Podmokelská skupina. Prekonaný koncept archeologie 20. stololetí? *Archeologické rozhledy* 61, 2009, 637–665.
- Sitár 2000 – V. Sitár: Mikroskopische Analyse der schwarzen Sapropelitartringe. In: G. Březinová: *Nitra-Šindolka. Siedlung aus der Latènezeit*. Katalog. Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi 8. Nitra 2000, 343.
- Szabó 1975 – M. Szabó: Sur la question du filigrane dans l'art des Celtes orientaux. In: F. Jenő (szek.): *The Celts in Central Europe. Papers of the II. Pannonia Conference. Székesfehérvár 27–29. 5. 1974*. Az István Király Múzeum Közleményei. A sorozat 52. Székesfehérvár 1975, 147–165.
- Šalkovský 2019 – P. Šalkovský: Kelti – klasická a moderná paradigma. In: L. Benediková/G. Březinová/E. Horváthová/S. Stegmann-Rajtár (ed.): *Fragmenty času. Venované Elene Miroššayovej k 70. narodeninám*. Študijné zvesti AÚ SAV – Supplementum 1. Nitra 2019, 463–473. DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2019.suppl.1.28>
- Tankó 2006 – K. Tankó: Kelta és császárkori barbár település Pásztó, Csontfalván – Celtic and Roman period barbarian settlement at Pásztó, Csontfalva. In: J. Kisfaludi (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2005 – Archaeological Investigations in Hungary 2005*. Budapest 2006, 87–97.
- Tankó 2010 – K. Tankó: La Tène Ceramic Technology and Typology of Settlement Assemblages in Northeast Hungary (3rd–2nd Century BC). In: S. Berecki (ed.): *Iron Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș. 9–11 October 2009*. Cluj-Napoca 2010, 321–331.
- Tankó/Vaday 2010 – K. Tankó/A. Vaday: Késő bronzkori és késő vaskori telepletek Mátraszőlős-Királydombról. In: *Guba/Tankó 2010*, 133–190.
- Točík 1989 – A. Točík: Mladšia doba železná – laténska. Kelti a Dákovia. In: J. Albery/J. Sloboda (zost.): *Novohrad. Regionálna vlastivedná monografia. 2/1. Dejiny*. Martin 1989, 70–77.
- Vaday/Szabó 2009 – A. Vaday/A. Szabó: Salgótarján, Bevásárlóközpont – többkorszakú régészeti lelőhely (Előzetes jelentés II) – Salgótarján, Shopping centre – multiperiod archaeological site (Preliminary report II). In: J. Kisfaludi (szerk.): *Régészeti kutatások Magyarországon 2008 – Archaeological Investigations in Hungary 2008*. Budapest 2009, 5–42.
- Vondrovský 2021 – V. Vondrovský: Závěr: vnitřní periferie v pravéku. In: *Vondrovský/Chvojka* 2021, 213, 214.
- Vondrovský/Chvojka 2021 – V. Vondrovský/O. Chvojka (eds.): *Pravěké komunity vnitřní periferie. Vývoj osídlení jižních Čech od 9. do počátku 1. tisíciletí př. Kr.* České Budějovice 2021.
- Zachar 1974 – L. Zachar: Datovanie pošiev keltských mečov z Drne a Košíc. *Zborník SNM* 68. *História* 14, 1974, 55–80.
- Zachar 1987 – L. Zachar: *Keltské umenie na Slovensku*. Bratislava 1987.

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENE

- Ambros 1984* – C. Ambros: *Drňa. Poloha Pieskovňa*. Nitra 1984. Archeozoologický posudok – výskumná správa 10549/84. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Balko/Furmánek 1984* – V. Furmánek/J. Balko: *Ratka. Poloha Roveň*. Nitra 1984. Výskumná správa 10821/84. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Beljak/Kučeráková/Samu 2014* – J. Beljak/K. Kučeráková/L. Samu: *Rimavská Seč. Poloha Západne a severovýchodne od kóty 159*. Nitra 2014. Výskumná správa 18400/14. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Drenko 1953* – J. Drenko: *Šávoľ – Buzica. Poloha „blízko cesty Šávoľ – Buzica“*. Nitra 1953. Výskumná správa 451/53. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Fusek 1984a* – G. Fusek: *Jesenské. Poloha Lokalita č. 2*. Nitra 1984. Výskumná správa 10909/84. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Fusek 1984b* – G. Fusek: *Rimavská Seč. Poloha Lokalita č. 2*. Nitra 1984. Výskumná správa 10920/84. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Fusek 1984c* – G. Fusek: *Vlkyňa. Poloha Lokalita č. 3*. Nitra 1984. Výskumná správa 10925/84. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Furmánek 1970* – V. Furmánek: *Radzovce. Poloha Zelinárska záhrada*. Nitra 1970. Výskumná správa 5034/70. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Kolníková 1963b* – E. Kolníková: *Hodejov. Poloha Záhrada na východnom svahu hradu Hodejov*. Nitra 1963. Výskumná správa 1503/63. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Kovács 1981* – Š. Kovács: *Rimavská Seč. Poloha JV od kóty 173*. Nitra 1981. Výskumná správa 9665/81. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Marková 1993* – K. Marková: *Janice. Poloha kóta 224,3*. Nitra 1993. Výskumná správa 13266/93. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Mitáš/Malček/Mihályiová 2018* – V. Mitáš/R. Malček/J. Mihályiová: *Širkovce. Poloha Širkovský hrad*. Nitra 2018. Výskumná správa 19663/18. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Nevizánsky/Ožďáni 1977* – G. Nevizánsky/O. Ožďáni: *Gortva, časť Gortva STS – pustatina. Poloha S a V na roli pri cintoríne*. Výskumná správa 8089/77. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.
- Tirpák 1976* – J. Tirpák: *Ratka*. Nitra 1976. Výskumná správa 7632/76. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.

Rukopis prijatý 5. 2. 2024

Translated by author and editorial board

PhDr. Vladimír Mitáš, PhD.
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
vladimir.mitas@savba.sk
<https://orcid.org/0000-0001-7367-387X>

Settlement of the Cerová vrchovina Highland in the La Tène Period

State and Perspectives of Research

Vladimír Mitáš

SUMMARY

This study is published in honour of the distinguished La Tène culture specialist in Slovakia, doc. PhDr. Gertrúda Březinová, CSc. (Institute of Archaeology of the Slovak Academy of Sciences). The research examines the settlement of the Cerová vrchovina Highland, a selected region in south-central Slovakia, during the Late Iron Age (La Tène Period). An evaluation of the current state of archaeological research reveals insufficient coverage, with a minimal number of sites comprehensively investigated and published. While the existing site map and attempt to outline a settlement picture for the Cerová vrchovina Highland in the La Tène Period allow for the formulation of hypotheses, definitive conclusions remain elusive. Nevertheless, the

study raises and summarises several key research questions. These include refining the locations and dating of specific finds/sites, as well as exploring the nature of the settlement and the region's significance during the La Tène Period. Most settlements are primarily known from surface finds, highlighting the lack of extensive excavations. The scientific significance of the Cerová vrchovina Highland in the La Tène Period is particularly underscored by the grave goods from Drňa and Ratka-Malá Ratka. These finds are mainly dated into stages from the Transitional Horizon to the Middle La Tène Period (stages LT B2/C1–LTC1). The majority of the settlements known from the prospection are situated at an altitude of barely more than 200 m, close to

watercourses and in generally communicatively advantageous locations. The highest-altitude settlement from the La Tène period in the Cerová vrchovina Highland is a fortified complex at an elevation of approximately 563 m on the southeastern side of the Pohanský hrad castle (Pogányvár) above Stará Bašta (elevation 578). The relationship between the recorded settlements and the burials remains unclear. Publishing more typologically distinctive material, particularly ceramic fragments from surface collections at the settlements, would be beneficial for further research. Considering the landscape and drawing parallels with other Central European regions, we can infer that the Cerová vrchovina Highland was a less economically attractive area for the Celts, functioning as a periphery. However, this does

not negate the existence and use of natural communication routes, characterising the area as a mountainous transit region. These communication routes providing access to the wider area of the Slovenské rudohorie Mountains, likely leading particularly to sources of raw materials (especially non-ferrous metals and iron ore) crucial for specialised crafts. Notably, these communication corridors remained in use throughout the Middle Ages and continue to be utilised today. The study area presents a significant need for new knowledge regarding La Tène Period settlement. The beginning and end of this period remain unresolved, along with several other key questions. Some of these questions hold promise for interdisciplinary exploration in collaboration with researchers from Hungary.

Fig. 1. Places of finds from the La Tène Period in the Cerová vrchovina Highland. Legend: a – settlement finds/settlement; b – grave/burial site; c – isolated find including solitary ceramic fragments; d – coin/coins find; e – evidence of ritual activity. Black fill of marker – questionable find/site in terms of dating or localization. The numbers in the map correspond to the numbering in both the textual inventory of sites and Table 1. Map base <https://geoportal.gov.sk/>. Map R. Malček, V. Mitáš.

Fig. 2. The Cerová vrchovina Highland. A mountain-type landscape. Photo archive of the village Radzovce.

Fig. 3. Pohanský hrad castle above the villages of Hajnáčka, Stará Bašta, Šurice. View from the Hajnáčka castle. Photo V. Mitáš.

Fig. 4. Hodejov, Castle hill. Polycultural hilltop settlement. The place of discovery of the silver Celtic coin is marked. Source of the ALS Product ÚGKK SR. Map R. Malček.

Fig. 5. Drňa. Inventory of the grave 1/74 (after *Furmánek/Sankot 1985*). Scale: a – 1, 4, 5; b – 2; c – 3.

Fig. 6. Drňa. Non-ceramic inventory from grave 5/74 (after *Furmánek/Sankot 1985*). Scale: a – 1, 3–6; b – 2.

Fig. 7. Drňa. Ceramic vessels from grave 5/74 (after *Furmánek/Sankot 1985*).

Fig. 8. Drňa. Iron swords from the collection at the burial site from the La Tène Period (after *Furmánek/Sankot 1985*).

Fig. 9. A selection of finds from the La Tène Period from the Cerová vrchovina Highland. 1 – Čakanovce (after

Lamiová-Schmiedlová 1962); 2 – Ratka (after *Balko/Furmánek 1984*); 3 – Fiľakovo (after *Lamiová-Schmiedlová 1962*); 4 – Hodejov (after *Kolníková 1963a*); 5, 6 – Ratka-Malá Ratka (after *Furmánek/Sankot 1985*); 7 – Vlkyňa (after *Březinová 2018*). 1–4 – without scales.

Fig. 10. Radzovce. Bronze Age burial site with evidence of Celtic ritual activity (modified after *Furmánek/Mitáš/Budaváry 2016*). Legend: a – area surveyed in 1931; b – area surveyed in 1932; c – area surveyed in 1969–1974.

Fig. 11. Polycultural archaeological site of the Pohanský hrad castle above the villages of Hajnáčka, Stará Bašta, Šurice. The site inhabited in the La Tène Period is marked. Source of the ALS Product ÚGKK SR. Map R. Malček.

Fig. 12. Širkovce-Širkovský hrad castle. Polycultural hilltop site. View from the east. Photo V. Mitáš.

Fig. 13. Hodejov, Castle hill. Northeast side with the old cemetery. Photo A. Botoš.

Fig. 14. Example of current use of deforested parts of Cerová vrchovina Highland for grazing. Photo V. Mitáš.

Table 1. Archaeological sites from the La Tène Period in the Cerová vrchovina Highland with a brief description and information about the altitude. Legend: PKL – polycultural site; grey background – questionable find/site in terms of dating or location.

GERMÁNSKE A STREDOVEKÉ OSÍDLLENIE V GALANTE

Výskum sídlisk na trase severovýchodného a východného obchvatu Galanty¹

MIROSLAVA KISSOVÁ – LUCIA NEZVALOVÁ –
ADRIÁN NEMERGUT – IVAN CHEBEN

Germanic and Medieval Settlement in Galanta. Excavation of Settlement Along the Route of the North-Eastern and Eastern Bypass of Galanta. During the archaeological development-led excavation carried out as part of the construction of the road infrastructure, three separate archaeological sites were investigated in the year 2011. Two of them, in the Drnové and Richtárske site, can be dated to the Middle Ages on the basis of the discovered finds. The settlement of the third locality, at the site Pod záhradami, belongs to the open habitation from the Late Roman period. All of them were located on the banks of the Derňa stream. Settlement features including pit houses, storage pits, a water well, pyrotechnological equipment, and other settlement pits were identified. Rare finds prove the use of the site even at the end of the Eneolithic. This paper is focused on the analysis of the archaeological contexts, settlement features, and archaeological finds. Emphasis is placed on the detailed examination of pottery and other associated artefacts. It also examines possible interpretations of the sites on which the artefacts were found and evaluates them in the context of prehistoric and historic settlement.

Keywords: southwestern Slovakia, Galanta, Final Eneolithic, Late Roman period, Early Middle Ages, High Middle Ages, settlements, pit houses, settlement features, pottery, glass finds.

ÚVOD

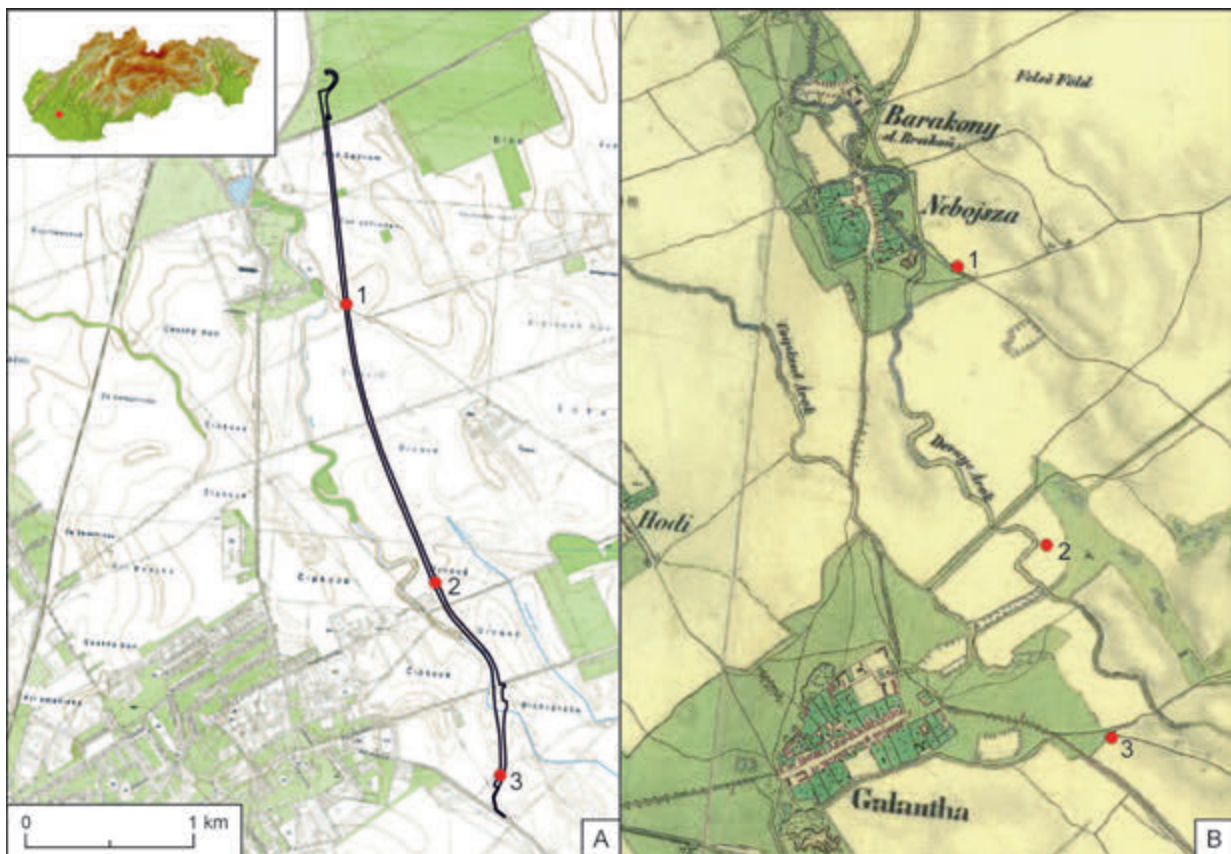
V krajine bez výrazných antropogénnych zásahov patrí činnosť riek k významným exogénnym činiteľom modelujúcim reliéf územia. Systém riečnej siete, rozvetvanej na množstvo väčších a menších vodných tokov vzájomne prepojených zložitým systémom suchých depresí, jazier a močiarov v rôznom stupni vývoja, reprezentuje na juhozápadnom Slovensku rieka Váh, ktorá spolu so svojimi prítokmi, vlievajúc sa do otvorenej Podunajskej nížiny, vytvárala široké nivy pravidelne zaplavované až do jej regulácie v polovici 19. stor. (*Ištok/Ižóf 1990*, 147, obr. 1). To sa muselo odraziť nielen v ekosystéme danej oblasti, ale aj v sídliskovom obraze krajiny. Rieka Váh v tejto oblasti vytvorila ukladaním splavenín do koryta (a počas povodní pozdĺž neho) tzv. agradačné valy, teda náplavové vyvýšeniny a pieskové presypy, ktoré patrili k miestam s vhodnými podmienkami na osídlenie v nížinách, obkolesenými vodnými ramenami, mokradami a močiarom (napr. *Bialeková 1990*, 115–119; *Ištok/Ižóf 1990*). Patria k nim aj archeologické lokality preskúmané počas jesenných mesiacov v roku 2011 v extraviláne mesta Galanta a jej mestskej časti Nebojsa, ktoré sú situované v strednej

časti Podunajskej roviny (časť Podunajskej nížiny) v medziriečí Váhu, Dudváhu a toku Šárd, na brehoch menšej riečky Derňa. Záchranné aktivity sa tu uskutočnili z dôvodu výstavby cestného obchvatu mesta Galanta. Počas nich boli preskúmané tri samostatné polohy s dokladmi osídlenia v minulosti (obr. 1). V mestskej časti Nebojsa, v polohe Pod záhradami, bolo potvrdené osídlenie zo záveru eneolitu a doby rímskej, zistené už v roku 1968 *T. Kolníkom (1969)*. Východne od intravilánu mesta, v polohách Drnové a Richtárske, boli preskúmané relikty zo stredoveku. Sídlisko z 9.–11. stor. v polohe Richtárske bolo známe už od roku 2008, kedy sa jeho časť preskúmala počas výstavby I. etapy cestného obchvatu Galanty (*Kopčeková 2011*). V predloženej príspevku prezentujeme výsledky výskumu zo všetkých troch skúmaných lokalít.

OSÍDLLENIE V POLOHE POD ZÁHRADAMI

Lokalita bola situovaná na juhovýchodnom okraji miestnej časti Galanty-Nebojse, na ľavobreží potoka Derňa. Počas archeologického výskumu bolo na ploche v dĺžke 226 m a v šírke záberu stavby 21 m

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0563. Príspevok vznikol s podporou grantových projektov agentúry VEGA 01/0240/21 a 02/0145/22.

Obr. 1. Galanta, okr. Galanta. Trasa cestnej komunikácie s vyznačenými archeologickými lokalitami. A – základná mapa v mierke 1 : 10 000; B – mapa II. vojenského mapovania. 1 – poloha Pod záhradami; 2 – poloha Drnové; 3 – poloha Richtárske. Mapový podklad GKÚ Bratislava. Autor M. Kissová.

odokrytých 38 zahĺbených sídliskových objektov (obr. 2), vrátane šiestich zemnic (objekty 3, 4, 14, 16, 17 a 18), jednej pece s predpecným priestorom (objekty 32 a 33), troch malých piecok alebo ohnísk (objekty 1, 6 a 19), jednej studne (objekt 8), 11 kolových jám vytvárajúcich obdĺžnikový pôdorys (objekty 21–31), 11 zahĺbených jám neurčenej funkcie (objekty 2, 5, 7, 10–13, 15, 20, 35 a 36) a viacerých úsekov žlabov (objekty 9, 34, 37 a 38). Z toho 31 objektov možno chronologicky priradiť dobe rímskej, dve sídliskové jamy rámcovo záveru eneolitu (objekt 5 a pravdepodobne objekt 10) a päť objektov ostáva nedatovaných, nakoľko ich výplň neobsahovala chronologicky citlivé nálezy (objekty 6, 9, 34, 37 a 38).

Súpis objektov

Objekt 1 (tab. I: 1–4)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu so stenami šikmo sa zužujúcimi k takmer rovnímu dnu. Výplň bola tvorená hnedočiernou hlinou s prímiesou väčších kusov mazanice, najmä tesne pod povrchom. Na dne bol objavený zhluk črepov. Pravdepodobne išlo o malú piecku/ohnisko. Rozmery: dĺ. 200 cm, š. 100 cm, hĺ. min. 30 cm.

Nálezy z výplne: železný predmet, črepy, mazanica, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorá doba rímska.

Objekt 2 (tab. I: 5–15)

Sídliskový objekt kruhového pôdorysu so stenami šikmo sa zužujúcimi k takmer rovnímu dnu. Výplň tvorila hnedočierna hlina. Funkcia neurčená.

Rozmery: dĺ. 180 cm, š. 170 cm, hĺ. min. 50 cm.

Nálezy z výplne: dva okraje zo sklenených nádob, miniatúrna nádobka, črepy, mazanica, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorá doba rímska.

Objekt 3 (tab. II)

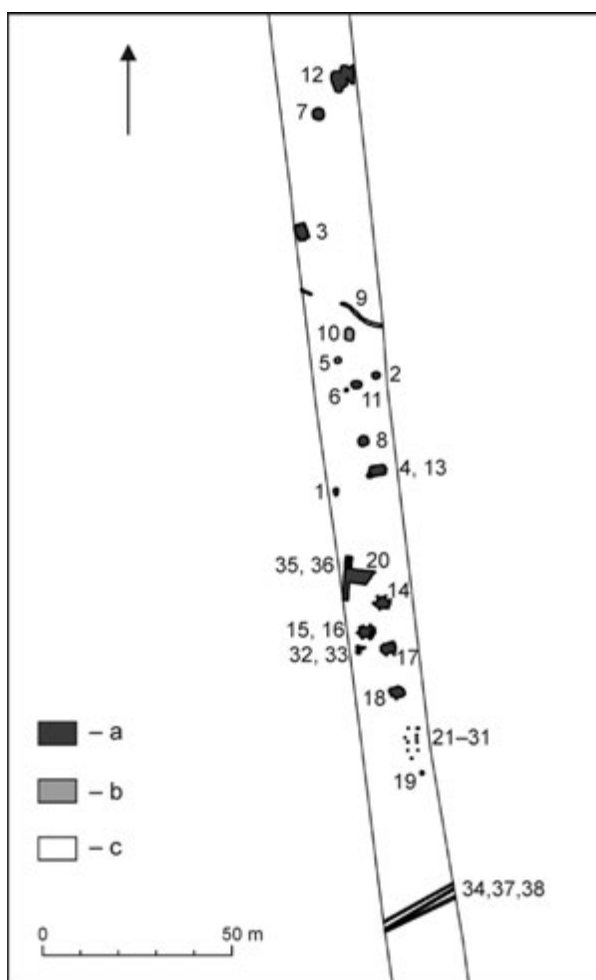
Zemnica šesťkolevej konštrukcie pravouhlého pôdorysu so zaoblenými rohmi. Ubitá podlaha nebola identifikovaná.

V severozápadnom a juhozápadnom rohu sa nachádzali menšie oválne priehlbne. Severozápadný roh nebol kompletne preskúmaný. Nachádzal sa tu výklenok, ktorý sčasti pokračoval mimo skúmanú plochu a nebol zachytený v celistvosti (vchodový výklenok?). Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímiesou menších kusov mazanice. Rozmery: dĺ. 440 cm, š. 300 cm, hĺ. min. 20 cm.

Orientácia: SSZ – JJV.

Nálezy z výplne: fragment tela zo sklenej nádoby, praslen, črepy, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorá doba rímska.

Obr. 2. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Plán objektov. Legenda: a – doba rímska; b – neskorý eneolit; c – nedatované. Autor M. Kissová, A. Nemergut.

Objekt 4 (tab. III)

Plytko zahĺbená zemnica 9 (10?)-kolovej konštrukcie pravo-uhlého pôdorysu s ubitou podlahou. Kolové jamy boli situované po jednej v strede kratších stien, po tri v dlhších stenách. Jedna kolová jama bola zistená v severozápadnom rohu objektu (jej ekvivalent v juhozápadnom rohu nebol zachytený, nakoľko tu bol zahĺbený objekt 13). V strede západnej časti objektu bola zistená prepálená plocha, pravdepodobne ohnisko. Do podlahy bolo zahĺbených niekoľko menších kolových jamiek. Výplň tvorila hnedočierne hliny s prímiesou mazanice. V juhovýchodnom rohu bol objekt 4 porušený mladším objektom 13.

Rozmery: dĺ. 440 cm, š. 260 cm, zachytené len dno.

Orientácia: Z – V.

Nálezy z výplne: praslen, zlomok kamenného predmetu, črepy, mazanica, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorá doba rímska.

Objekt 5 (tab. IV)

Zahĺbený objekt nepravidelného kruhového pôdorysu so stenami šikmo klesajúcimi k rovnému dnu. Výplň tvorila hnedočierne hliny. Funkcia neurčená.

Rozmery: dĺ. 150 cm, š. 140 cm, hĺ. min. 20 cm.

Nálezy z výplne: fragment kamenného okruhliaka, 1 ks štiepanej industrie, črepy, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorý eneolit.

Objekt 6 (tab. V: 1)

Zahĺbený objekt nepravidelného kruhového pôdorysu so stenami šikmo klesajúcimi k rovnému dnu. Výplň tvorila hnedočierne hliny s prímiesou väčších kusov mazanice. Pravdepodobne išlo o malú piecku/ohnisko.

Rozmery: dĺ. 90 cm, š. 80 cm, hĺ. min. 30 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: nedatované.

Objekt 7 (tab. V: 2)

Zahĺbený objekt takmer kruhového pôdorysu so šikmo sa zužujúcimi stenami a členitým dnom. Výplň tvorila čierna hlina, ktorá bola na povrchu prevrstvená sivočiernou zeminou. Funkcia neurčená.

Rozmery: dĺ. 300 cm, š. 290 cm, hĺ. min. 80 cm.

Nálezy z výplne: štyri črepy, zvieracie kosti.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 8 (tab. VI; VII)

Zahĺbený objekt kruhového pôdorysu s takmer kolmými stenami. Dno objektu nebolo zachytené, nakoľko sa v hĺbke 200 cm nachádzala hladina spodnej vody. Výplň tvorila sivočierne hliny s prímiesou mazanice. Pravdepodobne išlo o studňu.

Rozmery: dĺ. 280 cm, š. 280 cm, hĺ. min. 210 cm.

Nálezy z výplne: črepy, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorá doba rímska.

Objekt 9 (tab. VIII: 1)

Zahĺbený objekt žľabovitého charakteru nepravidelného tvaru so stenami šikmo klesajúcimi k rovnému dnu. Prechádzal cez celú šírku skúmanej plochy a pokračoval aj mimo nej. V jednom úseku bol prerušený z dôvodu prebratia vrstvy ornice zemným strojom pri odhumusovaní plochy. Výplň objektu tvorila sivočierne hliny s prímiesou mazanice. Funkcia neurčená.

Rozmery: dĺ. nezistená, š. 40–90 cm, hĺ. min. 20 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: nedatované.

Objekt 10 (tab. V: 3, 4)

Zahĺbený objekt oválneho pôdorysu so stenami šikmo klesajúcimi k mierne šikmému dnu. Výplň tvorila čierna hlina. Funkcia neurčená.

Rozmery: dĺ. 300 cm, š. 210 cm, hĺ. min. 10 cm.

Nálezy z výplne: jeden črep, zvieracie kosti.

Datovanie: pravdepodobne neskorý eneolit.

Objekt 11 (tab. V: 5, 6)

Zahĺbený objekt oválneho pôdorysu so stenami šikmo klesajúcimi k rovnému dnu. Výplň tvorila sivočierne hliny. Funkcia neurčená.

Rozmery: dĺ. 260 cm, š. 190 cm, hĺ. min. 30 cm.

Nálezy z výplne: jeden črep, zvieracie kosti.

Datovanie: pravdepodobne neskorá doba rímska.

Objekt 12 (tab. IX)

Sústava šiestich exploatačných jám nepravidelného tvaru so stenami šikmo klesajúcimi k nerovnému dnu. Výplň tvorila sivočierna hlina s prímiesou mazanice.

Rozmery: dĺ. min. 610 cm, š. min. 600 cm, hĺ. 45 cm.

Nálezy z výplne: 11 črepov, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorá doba rímska.

Objekt 13 (tab. V: 7)

Zahĺbený objekt takmer kruhového pôdorysu so stenami šikmo sa zužujúcimi k mierne členitému dnu. Výplň tvorila hnedočierna hlina. Funkcia neurčená.

Rozmery: dĺ. 120 cm, š. 120 cm, hĺ. min. 30 cm.

Nálezy z výplne: štyri črepy.

Datovanie: pravdepodobne neskorá doba rímska.

Objekt 14 (tab. X: 1–5)

Plytko zahĺbená zemnica so šesťkolovou konštrukciou nepravidelného oválneho pôdorysu s ubitou podlahou. Výplň tvorila hnedočierna hlina. Zachytené len dno objektu.

Rozmery: dĺ. 340 cm, š. 300 cm.

Orientácia: Z – V.

Nálezy z výplne: črepy, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorá doba rímska.

Objekt 15 (tab. XI)

Zahĺbený objekt oválneho pôdorysu s takmer kolmo zrezanými stenami a rovným dnom. V stenách objektu boli na desiatich miestach zachytené stopy po menších horizontálnych koloch s priemerom okolo 10 cm. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímiesou menších kusov mazanice. Na dne bola zistená vrstva prepálenej hliny. Objekt 15 porušil objekt 16, čoho dôkazom sú dve kolové jamy zistené v severovýchodnom a juhovýchodnom rohu, vyplnené rovnakou zeminou ako celý objekt 15. Funkcia neurčená.

Rozmery: dĺ. 220 cm, š. min. 120 cm, hĺ. min. 40 cm.

Nálezy z výplne: črepy, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorá (?) doba rímska.

Objekt 16 (tab. XI)

Plytko zahĺbená zemnica so šesťkolovou konštrukciou pravouhlého pôdorysu s oblými rohmi a ubitou podlahou. Výplň bola tvorená hnedočiernou hlinou. V juhovýchodnom rohu bol objekt 16 porušený objektom 15. Zachytené len dno objektu.

Rozmery: dĺ. 400 cm, š. 260 cm.

Orientácia: Z – V.

Nálezy z výplne: tri črepy.

Datovanie: neskorá (?) doba rímska.

Objekt 17 (tab. X: 6–10)

Plytko zahĺbená zemnica so šesťkolovou konštrukciou pravouhlého pôdorysu s ubitou podlahou. V blízkosti kolových jám 3 a 7 (v SV a JV rohu) boli situované ďalšie dve kolové jamy 2 a 8. V strede objektu sa nachádzali jedna väčšia a dve menšie misovité priehlbne. Ubitá podlaha bola na celej ploche porušená množstvom malých jamiek. Výplň objektu tvorila hnedočierna hlina.

Rozmery: dĺ. 380 cm, š. 280 cm, hĺ. min. 5 cm.

Orientácia: Z – V.

Nálezy z výplne: fragment tela zo sklenenej nádoby, fragment hlineného závažia/gule, plochý kamenný predmet, 14 črepov, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorá doba rímska.

Objekt 18 (tab. XII)

Plytko zahĺbená zemnica nepravidelného pravouhlého pôdorysu so šesťkolovou konštrukciou s ubitou podlahou. V strede objektu bola situovaná nepravidelná misovitá priehlbneň. Ubitá podlaha bola porušená množstvom malých kolových jamiek. Výplň objektu a kolových jám tvorila hnedočierna hlina.

Rozmery: dĺ. 360 cm, š. 280 cm, hĺ. min. 15 cm.

Orientácia: Z – V.

Nálezy z výplne: železný sekáč, črepy, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorá doba rímska.

Objekt 19 (tab. V: 8)

Zahĺbený objekt takmer kruhového pôdorysu s misovitým dnom. Výplň tvorila mazanicová deštrukcia. Pravdepodobne išlo o malú piecku/ohnisko.

Rozmery: dĺ. 105 cm, š. 100 cm, hĺ. min. 20 cm.

Nálezy z výplne: jeden črep, mazanica, zvieracie kosti.

Datovanie: pravdepodobne neskorá doba rímska.

Objekt 20 (tab. XIII–XXII)

Zahĺbený objekt väčších rozmerov. Celkový tvar a rozmery nebolo možné zistiť, nakoľko severným a západným smerom objekt pokračoval mimo skúmanú plochu. Výplň tvorila sivočierna hlina, ktorá bola prevrstvená sivo-hnedou zeminou s prímiesou menších kusov mazanice a miestami vrstvou hnedočiernej hliny s väčšími kúskami mazanice. V severozápadnej časti objektu 20 boli zistené objekty 35 a 36, ktoré sa taktiež nepodarilo preskúmať v celistvosti, nakoľko zasahovali mimo skúmanú plochu. Pravdepodobne išlo o exploatačnú jamu alebo prírodnú depresiu s kumuláciou hnuťelných nálezov.

Rozmery: celkové rozmery nezistené, hĺ. min. 100 cm.

Nálezy z výplne: železný nôž, fragment železného noža, železný klinec, železný fragment držadla vedierka, 2 ks železných fragmentov, fragment kamenného žarnova, 2 ks železnej trosky, črepy, mazanica, zvieracie kosti.

Datovanie: neskorá doba rímska so sekundárnymi nálezmi z neskorého eneolitu.

Objekt 21 (tab. XXIII: 1)

Zvyšok kolovej jamy kruhového pôdorysu s takmer rovným dnom. Výplň bola tvorená hnedočiernou hlinou s prímiesou väčších kusov mazanice. Kolová jama bola pravdepodobne súčasťou konštrukcie nadzemného objektu.

Rozmery: pr. 30 cm, hĺ. min. 8 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 22 (tab. XXIII: 1)

Zvyšok kolovej jamy kruhového pôdorysu s takmer rovným dnom. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímiesou väčších kusov mazanice. Kolová jama bola pravdepodobne súčasťou konštrukcie nadzemného objektu.

Rozmery: pr. 23 cm, hĺ. min. 8 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 23 (tab. XXIII: 1)

Kolová jama kruhového pôdorysu so stenami šikmo klesajúcimi k takmer rovnému dnu. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímiesou väčších kusov mazanice. Kolová jama bola pravdepodobne súčasťou konštrukcie nadzemného objektu.

Rozmery: pr. 45 cm, hĺ. min. 15 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 24 (tab. XXIII: 1)

Kolová jama kruhového pôdorysu so stenami šikmo klesajúcimi k takmer rovnému dnu. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímiesou väčších kusov mazanice. Kolová jama bola pravdepodobne súčasťou konštrukcie nadzemného objektu.

Rozmery: pr. 30 cm, hĺ. min. 15 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 25 (tab. XXIII: 1)

Kolová jama kruhového pôdorysu so stenami šikmo klesajúcimi k takmer rovnému dnu. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímiesou väčších kusov mazanice. Kolová jama bola pravdepodobne súčasťou konštrukcie nadzemného objektu.

Rozmery: pr. 30 cm, hĺ. min. 12 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 26 (tab. XXIII: 1)

Zvyšok kolovej jamy kruhového pôdorysu s takmer rovným dnom. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímiesou väčších kusov mazanice. Kolová jama bola pravdepodobne súčasťou konštrukcie nadzemného objektu.

Rozmery: pr. 30 cm, hĺ. min. 7 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 27 (tab. XXIII: 1)

Kolová jama kruhového pôdorysu so stenami šikmo klesajúcimi k takmer rovnému dnu. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímiesou väčších kusov mazanice. Kolová jama bola pravdepodobne súčasťou konštrukcie nadzemného objektu.

Rozmery: pr. 30 cm, hĺ. min. 20 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 28 (tab. XXIII: 1)

Kolová jama kruhového pôdorysu so stenami šikmo klesajúcimi k takmer rovnému dnu. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímiesou väčších kusov mazanice. Kolová jama bola pravdepodobne súčasťou konštrukcie nadzemného objektu.

Rozmery: pr. 40 cm, hĺ. min. 17 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 29 (tab. XXIII: 1)

Zvyšok kolovej jamy kruhového pôdorysu s takmer rovným dnom. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímiesou

väčších kusov mazanice. Kolová jama bola pravdepodobne súčasťou konštrukcie nadzemného objektu.

Rozmery: pr. 28 cm, hĺ. min. 10 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 30 (tab. XXIII: 1)

Zvyšok kolovej jamy kruhového pôdorysu s takmer rovným dnom. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímiesou väčších kusov mazanice. Kolová jama bola pravdepodobne súčasťou konštrukcie nadzemného objektu.

Rozmery: pr. 30 cm, hĺ. min. 10 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 31 (tab. XXIII: 1, 2)

Zahĺbený objekt oválneho pôdorysu so stenami takmer kolmo klesajúcimi k rovnému dnu. Výplň tvorila žltosivá hlina. Je možné, že kolová jama bola súčasťou konštrukcie nadzemného objektu.

Rozmery: dĺ. 50 cm, š. 40 cm, hĺ. min. 60 cm.

Nálezy z výplne: tri črepy.

Datovanie: pravdepodobne neskorá doba rímska.

Objekt 32 (tab. XXIII: 3–6)

Pec kruhového pôdorysu so stenami šikmo klesajúcimi k rovnému dnu. Steny pece, ktoré boli na dvoch miestach prerušené, pozostávali z prepálenej hlíny. Dno pece bolo vyplnené vrstvou sivej hlíny, ktorá bola prevrstvená vrstvou s uhlíkmi. Východne od samotnej pece, resp. od otvoru v peci, sa nachádzala vrstva sivej hlíny, označená ako objekt 33, ktorá mohla s pecou súvisieť.

Predpecná jama oválneho pôdorysu, situovaná južne od pece, podkovovito nadväzovala na pec, no nebola s ňou prepojená. Mala šikmé steny klesajúce k lavorovitému dnu. Výplň tvorila vrstva sivohnedej hlíny, ktorá bola prevrstvená hlinou oranžovohnedej farby.

Rozmery pece: pr. 90 cm, hĺ. min. 30 cm.

Rozmery predpecnej jamy: dĺ. 110 cm, š. 90 cm, hĺ. min. 40 cm.

Nálezy z výplne pece a predpecnej jamy: 12 črepov, zvieracie kosti.

Datovanie: doba rímska.

Objekt 33 (tab. XXIII: 3–6)

Zvyšok vrstvy nepravidelného oválneho tvaru. Výplň bola tvorená sivastou hlinou, zrejme popolom. Objekt pravdepodobne súvisel s objekt 32.

Rozmery: dĺ. 180 cm, š. 50 cm, hĺ. min. 4 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: doba rímska.

Objekt 34 (tab. VIII: 2)

Zahĺbený objekt žlabovitého charakteru s kotlovitým dnom. Prechádzal cez celú šírku skúmanej plochy a s najväčšou pravdepodobnosťou pokračoval aj mimo nej. Výplň tvorila hnedočierna hlina. V niekoľkých miestach sa porušoval so žlabovitým objektom 38 (nebolo možné zistiť chronologickú následnosť či súčasnosť objektov). Funkcia neurčená.

Rozmery: dĺ. nezistená, š. 50 cm, hĺ. min. 30 cm.

Nálezy z výplne: 13 črepov.

Datovanie: nedatované.

Objekt 35 (tab. XXII: 11–15)

Zahĺbený objekt nezisteného tvaru a rozmerov, nakoľko zasahoval mimo skúmanej plochy a bol porušený objektmi 20 a 36. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímou menších kúskov mazanice, ktorá bola prevrstvená sivou štrkovou vrstvou. Funkcia neurčená.

Rozmery: nezistené, hĺ. 120 cm.

Nálezy z výplne (spolu s objektom 36): 20 črepov, zvieracie kosti.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 36 (tab. XXII: 11–15)

Zahĺbený objekt nezisteného tvaru a rozmerov, nakoľko zasahoval mimo skúmanú plochu, bol porušený objektom 20 a narúšal objekt 35. Výplň tvorila hnedočierna hlina s prímou menších kúskov mazanice. Funkcia neurčená.

Rozmery: nezistené, hĺ. min. 50 cm.

Nálezy z výplne (spolu s objektom 35): 20 črepov, zvieracie kosti.

Datovanie: pravdepodobne doba rímska.

Objekt 37 (tab. VIII: 2)

Zahĺbený objekt žlabovitého charakteru s kotlovitým dnom. Prechádzal cez celú šírku skúmanej plochy a s najväčšou pravdepodobnosťou pokračoval aj mimo nej. Výplň tvorila hnedočierna hlina. Funkcia neurčená.

Rozmery: dĺ. nezistená, š. 40 cm, hĺ. min. 25 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: nedatované.

Objekt 38 (tab. VIII: 2)

Zahĺbený objekt žlabovitého charakteru s kotlovitým dnom. Prechádzal cez celú šírku skúmanej plochy a s najväčšou pravdepodobnosťou pokračoval aj mimo nej. Výplň tvorila hnedočierna hlina. V niekoľkých miestach sa porušoval so žlabovitým objektom 34 (nepodarilo sa zistiť chronologickú následnosť či súvekosť objektov). Funkcia neurčená.

Rozmery: dĺ. nezistená, š. 50 cm, hĺ. min. 42 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: nedatované.

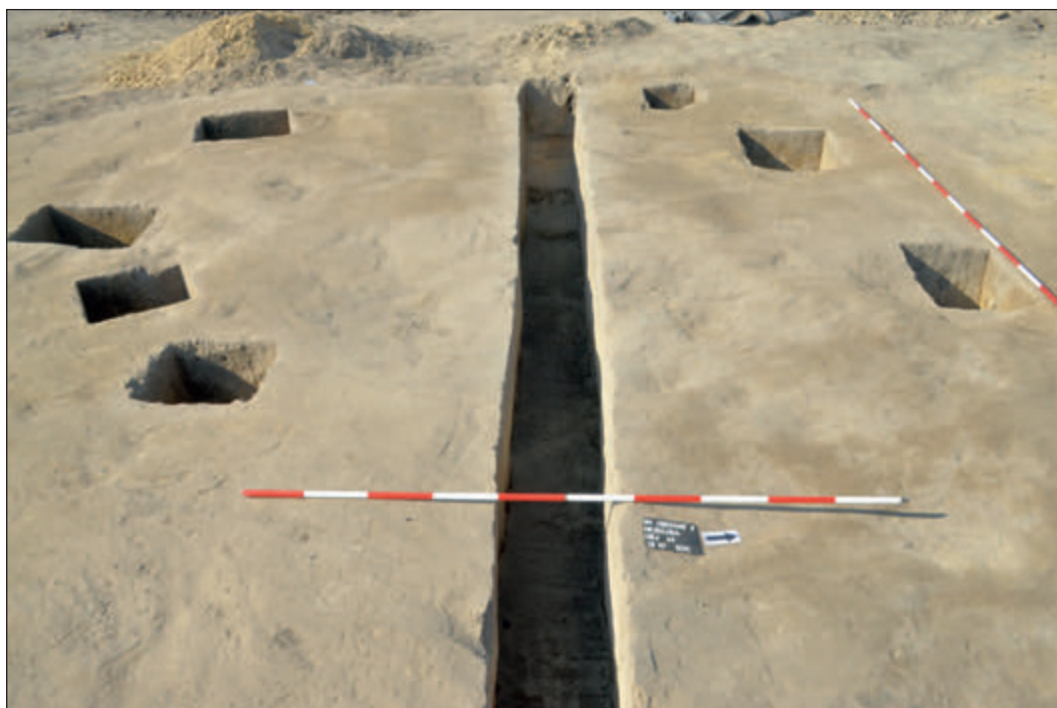
Charakteristika sídliskových objektov

Záver eneolitu

Rámcovo do obdobia záveru eneolitu môžeme s určitosťou zaradiť objekt 5. Ide o zahĺbený objekt nepravidelného kruhového pôdorysu (tab. IV: 1), ktorý obsahoval 87 črepov, jeden štiepaný kamenný artefakt, väčší fragment kamenného okruhliaka bez stôp po opracovaní a zvieracie kosti (tab. IV: 2–14). V súbore bola zastúpená hlavne stredne hrubá keramika (7 až 12 mm) hnedého, tmavohnedého až sivočierneho sfarbenia. Ojedinele sa vyskytli aj tenkostenné fragmenty s hrúbkou steny do 5 mm. Najviac črepov pochádza z tiel nádob s povrchom upraveným zdršňovaním, najmä slamovaním a odtlačkami slamy a trávy (tab. IV: 8, 11–14). Nápadný

je fragment širokej a plynkej misy so zhrubnutým zaobleným okrajom s priemerom ústia 29 cm, ktorej vonkajší povrch bol zdobeným slamovaním (tab. IV: 14) a fragment šálky s hladným povrchom a malým uškom oválneho prierezu (tab. IV: 4). Črepy zhotovené z rovnakého materiálu boli objavené aj v objekte 10 (tab. V: 4) a vo výplni objektu 20, datovaného do neskorej doby rímskej (tab. XIV: 4; XV: 10, 22; XVI: 7, 13, 14; XX: 24; XXI: 13, 14). Ten pravdepodobne porušil chronologicky staršie objekty, ktoré sa v teréne nepodarilo rozoznať. Zo súboru vynikajú fragmenty šálok (?) zdobené vhlbenou výzdobou v podobe krátkych horizontálnych zárezov vytvárajúcich líniu na hrdle (tab. XIV: 4; XV: 22; XVI: 7, 14). Na dvoch exemplároch bolo od okraja po plecía aplikované malé uško oválneho prierezu (tab. XIV: 4; XVI: 7). V súbore sa našiel aj fragment uška okrúhleho prierezu, ktorý charakterom materiálu zodpovedá nálezom z objektov 5 a 10 (tab. XVI: 13). Niekoľko fragmentov tiel bolo zdobených rytými líniami alebo oblúkmi (tab. XV: 22; XVI: 7; XX: 24; XXI: 13, 14). Na vnútornom povrchu nádob dominovalo hladenie, vyskytol sa však aj hrubý, neupravený povrch.

Z typologického hľadiska sa v daných súboroch objavujú prvky vyskytujúce sa už od mladého a neskorého eneolitu. Charakteristická je úprava povrchu slamovaním, ktorá patrila k bežným technikám od záveru badenskej kultúry (*Mellnerová Šuteková et al. 2015, 26*). Prináleží sem aj esovitá profilácia tela (tab. IV: 4) a vyššie kónické, mierne vyhnuté hrdlo (tab. IV: 5, 10), ktoré sa objavujú naprieč neskoroeneolitckými a starobronzovými kultúrami a nepredstavujú kultúrne špecifické atribúty (*Mellnerová Šuteková et al. 2015, 23*). Na druhej strane, v súbore absentujú elementy, ktoré by ho umožnili s istotou kultúrne zaradiť. Vo výzdobných motívoch chýba kolkovanie, brázdnený vpich, leštenie či plastická výzdoba v podobe obežných líšt, alebo jazykovitých výčnelkov. Práve 3. tisícročie pred Kr. je obdobím, kedy sa vyskytujú spoločne elementy niekoľkých kultúr na lokalitách, resp. v objektoch a je možné ich identifikovať s viacerými kultúrnymi jednotkami. Daná problematika však nie je doposiaľ uspokojivo vyriešená (podrobnejšie napr. *Furholt 2008; Mellnerová Šuteková 2012*). Istým vodidlom môže byť zhrubnutie okrajov mis a šálok, ktoré sa objavuje v kontextoch kultúry Makó-Kosihy-Čaka (*Beljak Pažinová/Beljak 2014, 97; Kulcsár 2009, 105–113, obr. 22*). V mikroregióne Galanty je obdobie záveru eneolitu zastúpené skôr sporadicky. Z bližšieho okolia je súveké osídlenie evidované v Sládkovičove v polohe Za mostom, kde bolo objavených päť objektov kultúry Makó-Kosihy-Čaka (*Vladár 1969, 98–105, obr. 3; 5–12*), a v polohe Nové diely, kde bol objavený kostrový hrob csepelskej skupiny kultúry

Obr. 3. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 14. Foto A. Nemergut.

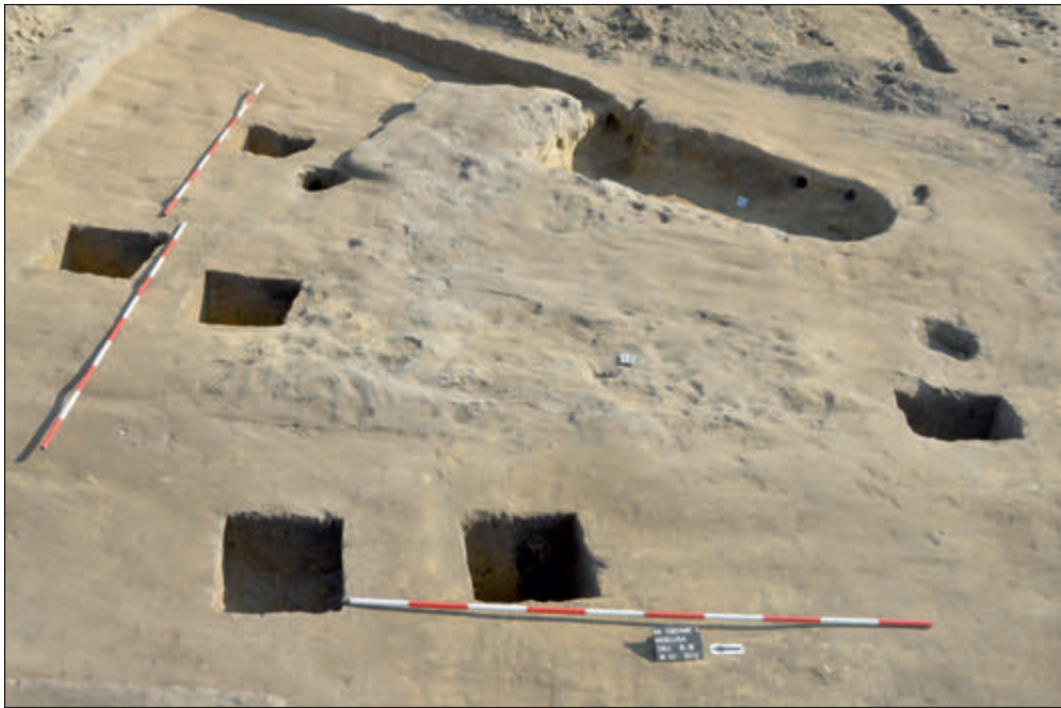
zvoncovitých pohárov (Nevizánsky 2001, 28; Vladár 1969, 107). Ku kultúre Makó-Kosihy-Čaka kultúrne prislúchal aj žiarový hrob zo Šale, objavený v roku 1966 pri výstavbe chemických závodov (Vladár 1967). Ďalšie doklady osídlenia sú známe z Dlhej nad Váhom, polohy Vinohrady a Dolnej Stredy, polohy Vášky (Beljak Pažinová/Beljak 2014, obr. 1; Vladár 1966, 256, obr. 1). Ojedinelé nálezy keramiky, ktorá charakterovo zodpovedala nálezom z objektu 5 v polohe Pod záhradami, boli identifikované taktiež v polohe Richtárske s doloženým stredovekým osídlením hodnoteným v tejto štúdii. Ide však len o zberové nálezy bez bližšieho kontextu, situované 3 km južne od polohy Pod záhradami, na pravom brehu riečky Derňa.

Doba rímska

K najvýraznejším objektom z doby rímskej objaveným v polohe Pod záhradami v Galante-Nebojse patria obytné stavby, tzv. zahĺbené chaty alebo zemnice. Radíme sem šesť objektov – 3, 4, 14, 16, 17 a 18. Spravidla mali pravouhlý pôdorys so zaoblenými rohmi, príznačný svojou stĺpovou nosnou konštrukciou v šesťuholníkovej schéme. Ide o zahĺbené objekty, pri ktorých zvyčajne zachytávame po jednom nosnom kole v strede kratších stien a po dvoch v dlhších stenách. Pri objektoch 14 a 18 nie je možné určiť pôvodný tvar pôdorysu, keďže boli zachytené len ich dná. Na sídlisku v polohe Pod

záhradami vieme identifikovať na základe stavebnej konštrukcie tri varianty zemnic.

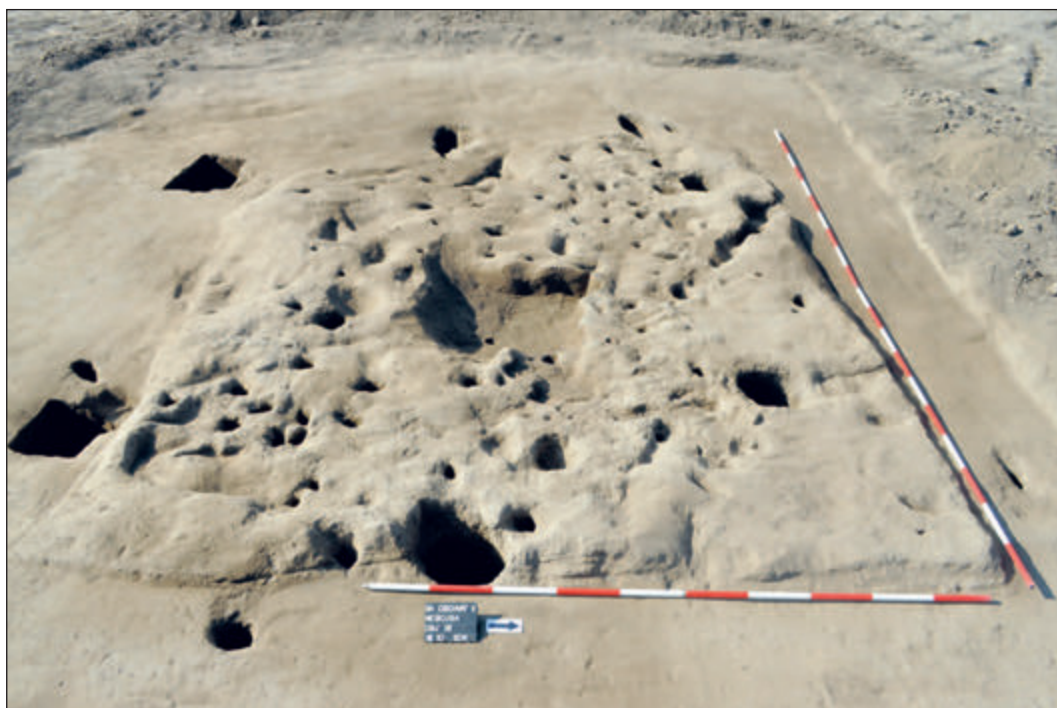
Najbežnejším typom vyskytujúcim sa na kvádrových sídliskách juhozápadného Slovensku sú zahĺbené chaty so šesťkoleovou konštrukciou a bez vchodového výklenku, ku ktorým zaraďujeme objekty 14, 16, 17 a 18 (obr. 3–6). Z typologického hľadiska prislúchajú k typu III/1 podľa členenia T. Kolníka (1998, 146, 147, obr. 1: 6), resp. typu B1 v klasifikácii E. Droberjara (1997, obr. 11) a C1 v typológii A. Leubeho (2009, 147, 148, obr. 99). Uvedené zemnice boli situované v južnej časti skúmanej plochy a vytvárali pomyselnú líniu v severojužnom smere. Vzdialené boli od seba v pravidelných rozostupoch 9 m v severojužnom smere, jedine zemnica 16 z osi mierne vybočovala a zároveň bola porušená objektom 15 (obr. 7). Boli zhodne orientované dlhšou osou v západovýchodnom smere a ich rozloha sa pohybovala okolo 10 až 13 m² (tabula 1), čo ich rozmerovo radí k menším zemniciam. Pre porovnanie, na sídliskách v Bratislave-Trnávke bola zaznamenaná tendencia zväčšovania interiérovej plochy zemnic od 11,03 m² v 2. stor. cez 17,37 m² z konca 2. až prvej polovice 3. stor. až po 22,6 m² v druhej polovici 3. až v 4. stor. (Varsík 2011a, 30, 106, obr. 12), zatiaľ čo úžitková plocha zemnic na sídlisku vo Veľkom Mederi sa zmenšovala v priemere od 17 m² vo fázach A (druhá polovica 2. stor.) a B (koniec 2.–druhá tretina 3. stor.) po 11,5 m² vo fáze C (posledná tretina 3.–4. stor.; Varsík 2003, 162). Na sídlisku v Bratislave-Dúbravke

Obr. 4. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekty 15 a 16. Foto A. Nemergut.

Obr. 5. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 17. Foto A. Nemergut.

Obr. 6. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 18. Foto A. Nemergut.

Obr. 7. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 15. Foto A. Nemergut.

Tabela 1. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Základné údaje o zemniciach. Autor M. Kissová.

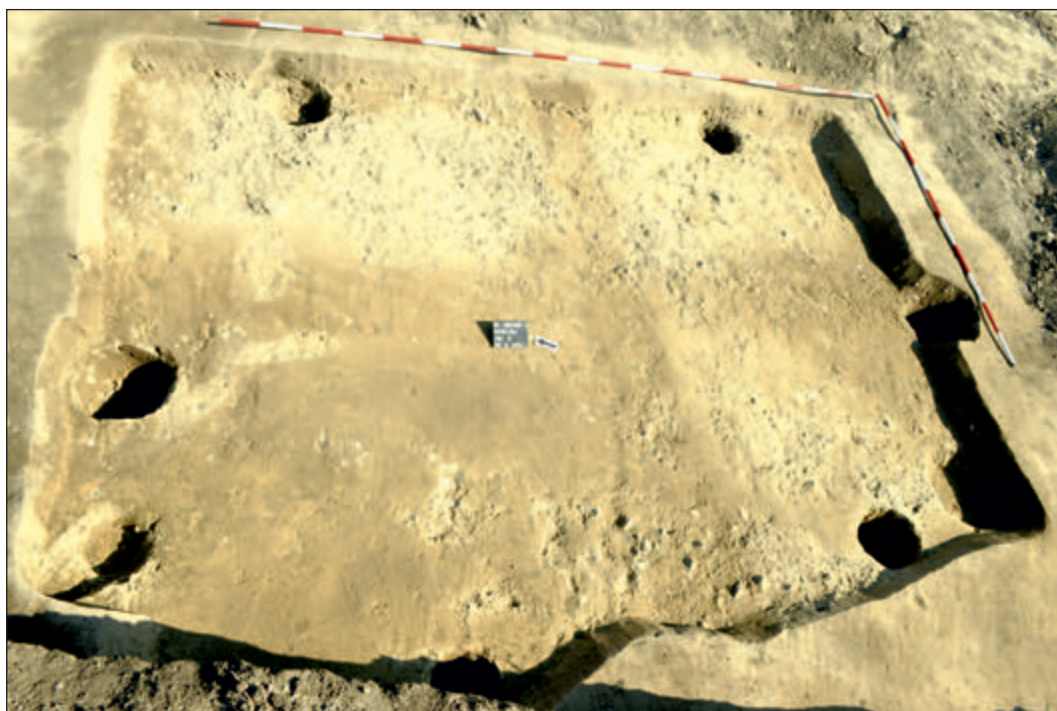
	Rozmery [m]	Plocha [m ²]	Hĺbka [cm]	Schéma	Ubitá podlaha	Orientácia
Objekt 3	4,4 × 3	13,2	60	6	nie	SSZ – JJV
Objekt 4	4,3 × 2,6	11,2	50	9 (10?)	áno	Z – V
Objekt 14	3,4 × 3	10,2	50	6 (+ 2 zdvojené)	áno	Z – V
Objekt 16	4 × 2,6	9,2	50	6	áno	Z – V
Objekt 17	3,8 × 2,8	10,64	60	6 (+ 2 zdvojené)	áno	Z – V
Objekt 18	3,6 × 2,8	10,44	50	6	áno	Z – V

sa vnútorná plocha zemnic zo 4. stor. pohybovala v dvoch rozmedziach – od 16 do 18,5 m² a od 23 do 31 m² (Elschek 2017, 81) a v Cíferi-Páci medzi 11,14 m² a 25,45 m² (Varsík/Kolník 2021, 112).

Pri zemniciach z Galanty-Nebojsy je z konštrukčného hľadiska nutné všimnúť si rozmiestnenie nosných kolov v objektoch 14 a 17, kde boli dva stĺpy zdvojené. V objekte 14 to boli kolové jamy 1 a 8 v strede kratšej, západnej steny a kolové jamy 3 a 4 v dlhšej, severnej stene (tab. X: 1). V prípade objektu 17 boli v blízkosti kolových jám 3 a 7 v severovýchodnom a juhovýchodnom rohu situované ďalšie dve kolové jamy menších rozmerov 2 a 8 (tab. X: 6). Dodatočné, sekundárne doložené koly, dosahovali menšej hĺbky ako pôvodné stĺpy, ktoré zrejme tvorili základ nosnej konštrukcie. Plytšie kolové jamy (v objekte 14 jamy 3 a 8, v objekte 17 jamy 2 a 8) môžu byť považované za doklad opráv či spevňovania nosnej konštrukcie. Podobné opravy boli doložené na sídlisku vo Veľkom Mederi v objekte 103 (Varsík 2003, obr. 13: 3), na sídlisku Bratislava-Trnávka v polohe Silničné (objekty 25 a 26; Varsík 2011a, 106, obr. 54) či v objekte 35/2005 zo Šaroviec (Beljak 2010, obr. 9: 1). Zdvojenie kolových jám bolo objavené aj v objekte 1 na sídlisku medzi Trnavou a Bohdanovcami v rámci výskumov pri prekládke tranzitnej vetvy ropovodu, avšak autor výskumu duplicitu kolov neinterpretuje ako dodatočné opravy alebo zosilnenie konštrukcie, ale ako intencionálny prvok, snáď súvisiaci s absenciou hrubších stromov v okolí (Turčan 1996, 108, obr. 2). Dno zemnic zo sídliska Pod záhradami predstavovala ubitá podlaha. Vymazávanie, vysušovanie, ani stopy po vypaľovaní podlahy neboli zistené. Celistvosť ubitej podlahy bola pri objektoch 17 a 18 porušená jamami zasahujúcimi pod úroveň podlahy. V strede južnej steny objektu 17 sa nachádzala jedna väčšia a severne od nej dve menšie misovité priehlbne. Oválna misovitá priehlbňa pri dlhšej južnej stene zvykla sprevádzať vchodový výklenok, ktorý sa nedochoval (Kolník/Varsík/Vladár 2007, 19). Popritom bola ubitá podlaha na celej ploche porušená množstvom drobných jamiek (obr. 5). Obdobný charakter podlahy bol identifikovaný taktiež pri objekte 18. V strede jeho

pôdorysu bola zistená plytká misovitá priehlbňa nepravidelného tvaru, taktiež obkolesená drobnými jamkami po celej ploche podlahy (obr. 6). Analogické plytké misovité priehlbne, predovšetkým pri vchodových výklenkoch v južnej stene, sa pomerne bežne vyskytujú v germánskych chatách (Droberjar 1997, obr. 13; Kolník/Varsík/Vladár 2007, 19; Varsík 2003, 161–163; Varsík/Kolník 2021, obr. 85: 5). Pre ich účel zatiaľ nebolo nájdené uspokojivé vysvetlenie. Jasná nie je ani funkcia drobných jamiek s priemerom okolo 10 cm, ktoré taktiež porušujú ubitú podlahu. Vo všeobecnosti sa pripisujú stopám po vnútornom zariadení a konštrukcii podláh (Varsík 2003, 163), prípadne sa interpretujú ako drenážne diery na odvádzanie vody (Ruttikay/Ruttikayová 2021, 268). K zahĺbeným chatám so šesťkolovou konštrukciou a pravouhlým či oválnym pôdorysom existujú početné analógie, keďže predstavujú najbežnejší typ stavieb na kvádskejších sídliskách, charakteristický pre celú svébsku sídliskovú oblasť nad stredným Dunajom (juhozápadné Slovensko, južná Morava, Dolné Rakúsko) a v Čechách. Vyskytujú sa východným smerom až po východné Slovensko a smerom na západ do oblasti Sprévy vo východnom Nemecku (Varsík 2011b, 10). Na Slovensku ich existenciu zaznamenávame už od 1. stor. (Elschek 1995, 41, obr. 6: 1; 2017, 27–32), počas celej doby rímskej (Kolník/Varsík/Vladár 2007, 19, obr. 7; Romsauer et al. 2019, 50–53; Varsík 2003, 161–163, obr. 10; 13; 2011a, 28–31, 105, 106, 113, obr. 11; 54; 58) až do obdobia sťahovania národov, kedy sa vyskytujú zemnice s nárožnými stĺpmi – typ IV podľa T. Kolníka (1998, 147, obr. 1: 10, 11), avšak staršie z nich svojou dispozíciou ešte pripomínajú šesťkolové stavby z doby rímskej (Varsík 2011b, 11).

Vo výplni zemnic – objektov 14, 16, 17 a 18 z polohy Pod záhradami bolo objavených len minimum hnutelných artefaktov, čo je pravdepodobne spôsobené metodikou výskumu, pri ktorej sa skrývka ornice a podorničia vykonávala strojovo, a tým pádom sa v teréne zachytili len dná objektov zahĺbené do podložia. Najvýraznejší materiál, ktorý umožňuje objekt spoľahlivo datovať, pochádza z objektu 18. Bol tu objavený väčší fragment mortária s glazúrou

Obr. 8. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 3. Foto A. Nemergut.

zelenej farby, germánske na kruhu točené nádoby a železný sekáč (tab. XII). Výplň objektov 14 a 17 obsahovala zväčša časti tiel v ruke zhotovených nádob a chronologicky málo citlivé drobné predmety (plochý kameň, fragment zle vypálenej hlinenej gule/závažia; tab. X). Pri ich časovom zaradení sa môžeme v prípade objektu 14 opierať jedine o charakter domácej v ruke zhotovenej keramiky (okraj hrncovitej nádoby, absencia výzdoby na povrchu; tab. X: 2, 3) a v prípade objektu 17 aj o ohňom deformovaný horizontálne rozšírený okraj väčšieho hrnca alebo zásobnice z kategórie sivého drsného riadu a malý fragment skla (tab. X: 7, 8). Stratigraficky zaujímavá situácia sa vyskytla pri objekte 16, ktorý vybočoval z radu zemnic – objektov 14, 17 a 18 a ktorý bol v juhovýchodnom rohu porušený objektom 15. Oba objekty však obsahovali chronologicky i typologicky príbuzný nálezový materiál (tab. XI). Za zmienku stojí, že v rámci hnutelných artefaktov až na jeden malý fragment zdobený vlnovkou, pravdepodobne rímskoprovinciálnej proveniencie (tab. XI: 4), absentovali vo výplni objektov 15 a 16 nádoby vyhotovené za pomoci hrnčiarskeho kruhu. Na základe sprievodných nálezov vo výplni ale nie je jasné, či objekt 16 je o niečo starší ako ostatné zemnice. Na dne objektu 15 bola objavená hrubšia vrstva prepálenej hliny a v stenách stopy po menších horizontálnych tyčiach s priemerom okolo 10 cm. Tie mohli slúžiť ako podstava pre zvýšenú podlahu alebo iný konštrukčný prvok (obr. 7).

Ďalším variantom šesťkolových zemnic, zistených na sídlisku Pod záhradami, je typ s vchodovým výklenkom, ku ktorému je pravdepodobne možné zaradiť objekt 3 (obr. 8; tab. II: 1). Identifikácia vchodového výklenku je však neistá, keďže časť východnej steny zemnice zasahovala mimo trvalý záber stavby a nemohla byť preskúmaná. Práve na tomto mieste sa črtala časť výklenku s výplňou totožnou s výplňou zo zemnice. Vchodové výklenky sa v germánskych zemniciach vyskytujú zvyčajne v strede dlhšej južnej steny (Varsik 2011b, 13). Príklady môžeme uviesť z plošne skúmaných sídlisk vo Veľkom Mederi: objekty 39/89, 94, 107 a 114 (Varsik 2003, obr. 10) a v Branči: objekty 19, 20, 26, 42, 83, 96, 123, 167, 189, 202 a 208 (Kolník/Varsik/Vladár 2007, 19, obr. 7: III). Objekt 3 z polohy Pod záhradami, situovaný na najsevernejšom okraji náleziska, obďaleč zvyšku objektov z doby rímskej, sa od ostatných zemnic na lokalite odlišoval aj ďalšími stavebnými detailmi. Rozmerovo bol mierne rozľahlejší (jeho plocha dosahovala 12,36 m²), orientácia dlhšej osi bola v smere SSZ – JJV a podlaha nebola ubitá, ani nijako inak upravená. V severozápadnom a juhozápadnom rohu objektu boli rozoznané menšie, pomerne plytké oválne priehlbne, s výplňou totožnou s výplňou zemnice. Materiálna náplň však zapadá do rámca 4. stor. Hnutelný archeologický materiál nájdený vo výplni obsahoval artefakty typické pre záver doby rímskej – fragment glazovaného mortária, niekoľko kusov sivej drsnej keramiky, vrátane

Obr. 9. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 4. A – po vybratí; B – detail na ohnisko. Foto A. Nemergut.

Obr. 10. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekty 21–31. Foto A. Nemergut.

rekonštruovateľného pohára/vázy, germánsky na kruhu točený riad a v rukách zhotovenú misku s charakteristicky lievikovito roztvoreným ústím (tab. II).

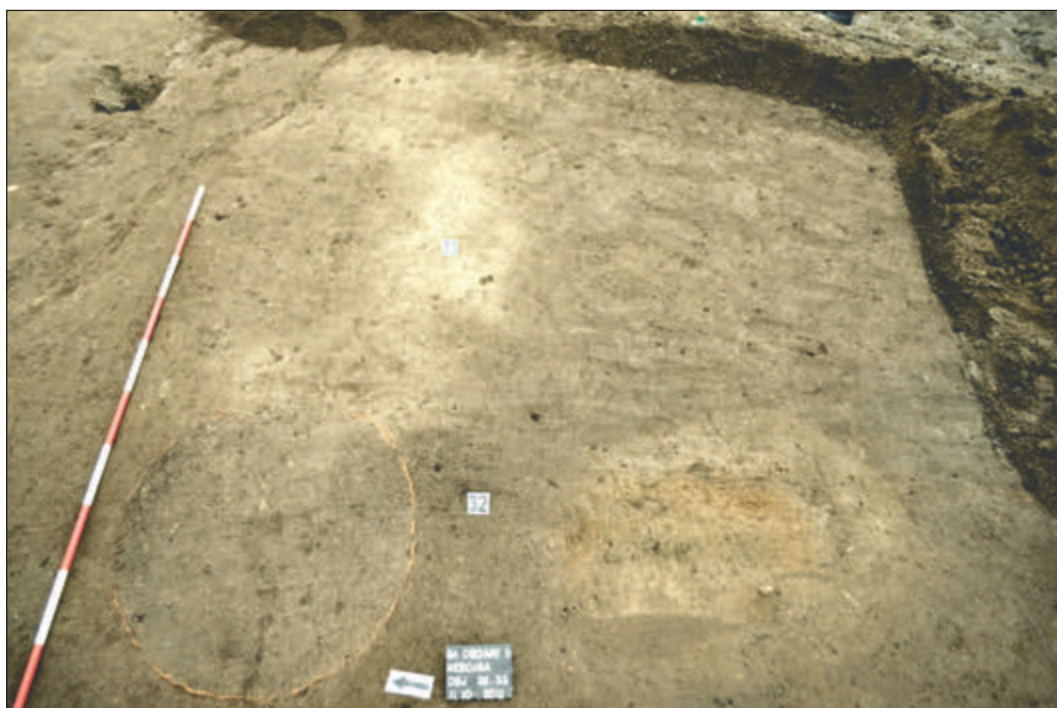
Z rámca preskúmaných zemníc sa vyníma objekt 4, ktorý predstavoval odlišný konštrukčný typ. Mal pravouhlý pôdorys so zaoblenými stenami s rozmermi 4,3 × 2,6 m (10,63 m²) a orientáciou dlhšej osi v smere Z – V (obr. 9A; tab. III: 1). Z typologickej klasifikácie svébskych chát sa vymyká počtom nosných kolov, po ktorých bolo objavených až deväť kolových jám. Z toho po jednej v strede kratších stien, ako je typické pri chatách so šesťkolovou konštrukciou. Štyri kolové jamy boli zachytené v severnej stene a tri v južnej stene (štvrtá kolová jama v južnej stene symetricky k severnej je otázna, nakoľko juhozápadný roh zemnice bol porušený objektom 13). Aj napriek tomu, že je daná zemnica pozoruhodná nezvyklým počtom kolových jám, môžeme aj v tomto rozpožčení postrehnúť šesťkolovú konštrukčnú schému doplnenú po jednom kole v strede dlhších strán a o jeden kôl v severozápadnom rohu objektu. To ho radí k typu III/3 podľa T. Kolníka (1998, 147, obr. 1: 8), k typu E podľa členenia E. Droberjara (1997, 22, obr. 11) a D3 v typológii A. Leubeho (2009, 148–151, obr. 99). Analógiu nachádzame na sídlisku v Mušove v chate I, kde boli do základnej šesťkolovej schémy doplnené koly v severnej a východnej stene a vo všetkých rohoch objektu s výnimkou východného (Peškař 1961, 417,

obr. 3: 6). Zahĺbené chaty šesťkolovej konštrukcie, pri ktorej sa stĺpy presúvajú do rohov objektu, sú na území Slovensku doložené v germánskych osadách z konca doby rímskej a počiatku obdobia sťahovania národov (Kolník 1962, 361, 362; Nitra-Párovské háje; Pieta/Ruttkay 1997, 146, 147, tab. 4; Šarovce, chata B6; Beljak 2010, 35, obr. 2; Veľký Meder; Varsik 2003, 171, 172, tab. 10: III). Od ostatných zemníc, odokrytých na sídlisku Pod záhradami, sa objekt 4 odlišuje aj prítomnosťou ohniska v interiéri (obr. 9B). Zvyšky ohnísk v chatách sú celkovo zriedkavým javom. Ich stopy (v kontexte neskoršej doby rímskej) boli objavené v chatách 2, 5 a 12 v Štúrove (Beljak/Kolník 2007, 136), v chate B6 v Šarovciach (Beljak 2010, 35, obr. 3: 1) či v objekte 190 v Branči. Ten však bol pravdepodobne výrobným objektom (Kolník/Varsik/Vladár 2007, 19).

Aktuálnou otázkou pri štúdiu zemníc z doby rímskej je rozpoznanie ich funkcie – obytnej, hospodárskej či výrobnjej (k diskusii pozri Leube 2009, 157–159; Salač 2008, 47, 48; Varsik 2011a, 27, 31), nakoľko veľkoplošné výskumy západogermánskych osád z územia Nemecka ukazujú tendenciu využívania zemníc na hospodárske účely (Donat 2001). Obytnú funkciu tu preberajú nadzemné stavby s kolovou konštrukciou, tzv. *Wohnstallhaus*. Avšak ich existencia na germánskych sídliskách juhozápadného Slovenska nie je doposiaľ jednoznačne doložená. Nadzemné stavby sa u nás dochovali len zriedkavo, čo je pravdepodobne

Obr. 11. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 32. Foto A. Nemergut.

Obr. 12. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekty 32 a 33. Foto A. Nemergut.

dôsledok hlbkej orby a moderných metód výskumu, pri ktorých sa odkrývajú len torzá sídlisk v rámci záchranných archeologických výskumov. Súpis najvýznamnejších predpokladaných drevených nadzemných stavieb zo stredodunajského barbarika uviedol vo svojej práci V. Varsík (2011a, 23–27, obr. 9; príloha 1). My ho môžeme doplniť o menšiu stavbu s konštrukciou na úrovni terénu, nájdenú na sídlisku v polohe Pod záhradami. V južnej časti skúmanej plochy bolo objavených 11 kolových jám (objekty 21–31) usporiadaných v pravidelnej schéme pravouhlého pôdorysu orientovaného dlhšou osou v severojužnom smere (obr. 10; tab. XXIII: 1). Výskumom sa ale nepodarilo identifikovať žiadne stavebné detaily ako upravená podlaha, vykurovacie zariadenie alebo iné pozostatky po konštrukcii stien, ktoré by naznačovali funkciu stavby. Pomerne plytko zahĺbené kolové jamy, ktoré dosahovali od 8 do 20 cm, rozmery o dĺžke 8 m a šírke 2,5–2,8 m napovedajú skôr o používaní nadzemnej stavby na hospodárske účely (sýpka?). Predpokladaná vyvýšená podlaha mohla zabezpečiť dostatočné vetranie uskladnených potravín a zároveň ochranu pred vlhkosťou a hlodavcami. Len najjužnejšie situovaná kolová jama – objekt 31, ktorá sa nachádzala v strede kratšej steny, bola hlbšia a dosahovala hĺbku takmer 60 cm. V jej výplni bol nájdený fragment hlbšej misy s ostrým lomom, valcovitou hornou časťou tela s vyhnutým ústím a čiernym, výrazne hladným povrchom (tab. XXIII: 2). Rozmerovo príbuzné nadzemné stavby kolovej konštrukcie boli odokryté na sídlisku v Nitre-Párovských hájoch, kde bola objavená stĺpová stavba s rozmermi 6 × 4 m zo záveru 4. stor. a iná, čiastočne odokrytá stĺpová stavba z obdobia sťahovania národov (Pieta/Ruttkay 1997, 146, obr. 4) či na sídlisku vo Veľkom Mederi, kde boli doložené okrem veľkej štvorlôžovej stavby aj dve menšie obdĺžnikové šesťkolové stavby, interpretované ako sýpky (Varsík 2003, obr. 9: 3, 4). Viacero nadzemných stavieb s kolovou konštrukciou rôzneho pôdorysu bolo nájdených aj na polykultúrnom sídlisku v Choťine, kde sa ich interiérové plochy pohybovali od 8 do 65,5 m² (Romsauer et al. 2019, 53, obr. 27; tabeľa 3). Nadzemné kolové stavby sa vyskytujú aj na južnej Morave – na nálezisku Vlčnov-Dolní Němčí bola v rámci menšieho germánskeho dvorca z prvej polovice 3. stor. objavená nadzemná stavba s troma trojicami kolových jám a rozmermi 5 × 3,5 m, ktorú E. Droberjar (1997, 26, obr. 10: O12) interpretuje ako deväťkolovú sýpku.

Na sídlisku v polohe Pod záhradami bola taktiež preskúmaná zostava dvoch jám označených ako objekt 32, ktorý je možné interpretovať ako voľne stojacu pec s predpecnou jamou. Samotná pec bola na povrchu po odstránení ornice vymedzená výraznými prepálenými okrajmi kruhového pôdorysu

s priemerom 90 cm (obr. 11; tab. XXIII: 3). Po vybratí výplne sa ukázal kruhový, do podložia 30 cm zahĺbený spodok pece s mierne misovitým, hladko vymazaným a vypáleným dnom, na ktorom ležala sivastá vrstva s uhlíkmi. Doklady roštu neboli v torze pece identifikované. Prepálená stena pece, ktorá sa šikmo zvažovala k rovnému dnu, bola na dvoch miestach prerušená. Jeden otvor pravdepodobne slúžil na čistenie pece. Nasvedčovala by tomu vrstva sivastej zeminy (popola?) nepravidelného oválneho tvaru situovaná východne od telesa pece, označená ako objekt 33 (obr. 12). Druhé prerušenie steny pece viedlo smerom k predpecnej jame. Predpecná jama oválneho tvaru, s rozmermi 90 × 110 cm, podkovovite nadväzovala na južnú stenu pece, no nebola s ňou prepojená. Mala šikmé steny zužujúce sa k lavórovitému dnu v hĺbke 40 cm a jej výplň bola tvorená vrstvou sivohnedej zeminy prevrstvenej oranžovohnedou hlinou s drobnými kúskami mazanice. Vykurovací kanál nebol doložený. Vo výplni pece a predpecnej jamy boli nájdené len nepočetné drobné úlomky črepov vyrobené v rukách, bez prítomnosti na kruhu točenej keramiky. Dva okrajové fragmenty dovoľujú pec datovať len rámcovo do doby rímskej (tab. XXIII: 4, 5). Obdobné kupolové pece s oválnymi, kruhovými či obdĺžnikovými predpecnými jamami nie sú na kvádskych sídliskách juhozápadného Slovenska ničím neobvyklým. Súpis voľne stojacich pecí z 1.–5. stor. z tejto oblasti uvádza V. Varsík (2011a, 34, 35). Okrem pecí z germánskych sídlisk boli na území juhozápadného Slovenska preskúmané aj pece v areáloch rímskych dočasných táborov (Iván 2021) a neskoroantických dvorcov (Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019, 284; Kolník/Varsík 2006; Turčan 2006; Varsík/Kolník 2021, 130–134, obr. 106–110).

Okrem voľne stojacich pecí s predpecnými jamami sa na germánskych sídliskách vyskytujú aj jednoduché oválne alebo obdĺžnikové piecky a ohniská. Predstavujú ich malé oválne kotlovité jamy s maximálnym priemerom 80–104 cm, v ktorých výplniach sa vyskytujú veľké fragmenty mazanice, pravdepodobne pochádzajúce z deštruovaného kupolovitého zaklenutia, prípadne väčšie množstvo uhlíkov a prepálenej hliny. Ich dno však iba niekedy javilo známky prepálenia (Varsík 2011a, 33, obr. 13: 5, 6). Na sídlisku v polohe Pod záhradami môžu reprezentovať kategóriu malých piecok a ohniská objekty 1, 6 a 19, v ktorých výplniach boli doložené prepálené vrstvy a väčšie kusy mazanice (tab. I: 1; V: 1, 8). Rámcovo do doby rímskej patrí objekt 1, kde bol nájdený železný predmet a väčší fragment hrncovitej nádoby esovitej profilácie s hladným povrchom bez výzdoby (tab. I: 2, 4) a objekt 19, v ktorom boli doložené črepy z tiel nádob s hladným povrchom bez výzdoby. Objekt 6

nemožno datovať, keďže vo výplni neobsahoval žiadne hnutelné nálezy.

V strednej časti odkrytej plochy bol preskúmaný objekt 8 s kruhovým pôdorysom a priemerom 280 cm, ktorého steny boli takmer kolmé a rovno sa zvažovali k dnu (tab. VI: 1). To sa kvôli presakujúcej spodnej vode nepodarilo preskúmať. Vo výplni boli okrem ručne zhotovenej keramiky nájdene fragmenty dolnej časti glazovaného mortária, črepy provinciálneho riadu so sivým hladkým povrchom a na kruhu točené germánske nádoby, vrátane nižších misiek s drsným povrchom, zrejme imitujúcich provinciálne prstencové misky (tab. VI; VII). K vyhnutému okraju s viacnásobne plasticky členeným hrdlom sme v súvekom keramickom inventári spoľahlivú analógiu nenašli (tab. VII: 1), evokuje však vrcholnostredoveké exempláre. Vzhľadom na charakter objektu pravdepodobne slúžil ako studňa, ale žiadne spevňovacie konštrukčné prvky tu neboli identifikované. Studne nepatria k úplne bežnému vybaveniu germánskych osád. V *Varsik (2011a, 36, 37, príloha 3)* uvádza, že doposiaľ z územia juhozápadného Slovenska poznáme sedem sídlisk, na ktorých sa odokrylo 12 studní. Najviac sa preskúmalo vo výrobnom areáli z mladšej až neskorej doby rímskej v Pobedime, kde studne valcovitého tvaru s hĺbkou 1–1,3 m mali súvisieť s nešpecifikovaným výrobným procesom (*Roth/Kolník 1986, 204*). V rámci areálu panského sídla v Cíferi-Páci zo 4. stor. boli odokryté tri studne (*Varsik/Kolník 2021, 125–130, obr. 103–105*).

Okrem uvedených objektov boli na sídlisku v polohe Pod záhradami preskúmané sídliskové jamy s bližšie neurčenou funkciou rôznych rozmerov (objekty 2, 7, 11, 13, 20, 35 a 36; tab. I: 5; V: 2, 5, 7; XIII: 1) a objekt pravdepodobne slúžiaci na exploataciu hliny pozostávajúci z viacerých jám označený ako objekt 12 (tab. IX: 1). Zo zahĺbených jám sa vyníma objekt 2 s vyšším obsahom keramiky, zvieracích kostí, mazanice, miniatúrnou nádobkou a dvoma zlomkami okrajov zo sklenených nádob vo výplni (tab. I: 6–15). Veľké množstvo rôznorodého materiálu poskytol aj plošne rozsiahly objekt 20 (tab. XIII–XXII), ktorý nebol preskúmaný kompletne, keďže zasahoval mimo skúmanú plochu. Okrem keramiky z neskorej doby rímskej obsahoval aj početný praveký materiál (tab. XIV: 4; XV: 10, 22; XVI: 7, 13, 14; XX: 24; XXI: 13, 14). Pri jeho skúmaní sa podarilo odokryť objekty 35 a 36. Hoci sa objekt 20 javil ako stratigraficky mladší, všetky tri objekty obsahovali chronologicky i typologicky príbuzný nálezový materiál, vrátane fragmentov glazovaného riadu (tab. XVIII: 18; XIX: 4; XXII: 5, 13) a na kruhu točené nádoby (tab. XXII: 11). Objekt 20 mohol slúžiť ako plytká exploatačná jama alebo mohol predstavovať prírodnú depresiu, kde sa naakumuloval hnutelný

materiál. Postupným zanášaním prekryl objekty 35 a 36 (prípadne aj iné praveké jamy), ktoré tak neboli v teréne rozoznateľné.

Počas výskumu na lokalite boli objavené aj štyri žľabovité objekty bez sprievodných nálezov, ktoré by ich umožnili bližšie chronologicky zaradiť. Objekt 9, situovaný v strednej časti skúmanej plochy, mal nepravidelný tvar a bol pomerne plytký. Dosahoval hĺbku 8–12 cm (tab. VIII: 1). Nálezová situácia neumožňuje jeho funkciu bližšie špecifikovať, hoci žľaby nie sú zriedkavým javom ani na iných germánskych sídliskách (napr. Bratislava-Trnávka, poloha Zadné; *Varsik 2011a, 23, obr. 9: 1; Chotín; Romsauer et al. 2019, 60, 61, obr. 32*). V prípade žľabov označených ako 34, 37 a 38 je nápadná ich rovná línia, vzájomná rovnobežnosť a situovanie na súčasnej hranici katastrálneho územia miestnej časti Galanty-Nebojsy (tab. VIII: 2). V minulosti mohli slúžiť na vymedzenie území, parciel a pod.

Charakteristika nálezového súboru

Drobné predmety boli v preskúmaných objektoch na sídlisku v polohe Pod záhradami nachádzané len sporadicky. Spony a mince, ako vhodný datovací prostriedok a výrobky zhotovené z kosti, parohoviny a rohoviny neboli na sídlisku identifikované. Medzi nájdеныmi artefaktami sa vynímajú štyri fragmenty sklenených nádob. V dobe rímskej patrilo sklo a sklenené výrobky, ktoré sa ku Germánom dostávali z rímskych provincií, k hodnotnému luxusnému tovaru vysokej hodnoty. Dva sklenené úlomky, vyrobené zo zelenkavého skla, pochádzajú z tiel nádob, ktoré nevieme kvôli fragmentárnosti bližšie identifikovať (tab. II: 2; X: 7). Viac vieme povedať o dvoch zlomkoch okraja objavených v objekte 2 (tab. I: 6, 7). Oba fragmenty majú charakteristicky zvnútra prežliabnuté okraje, ktoré sa vyskytovali od 3. a predovšetkým v 4. stor. v podunajských a porýnskych provinciách (*Varsik/Kolník 2021, 237*), prípadne aj neskôr (*Barkóczy 1988, 75, 76, 80–85, tab. VII: 76–78; Dévai 2016, 258–260, obr. 2; Stuppner 1997, 217, 218, obr. 2: 3–8*). V Panónii predstavujú najčastejšiu formu na pohrebiskách 4. stor. (*Tarcsay 2010, 520*). V rámci slovenských lokalít sa nálezmi pohárov a šálok s zvnútra prežliabnutým okrajom obširnejšie zaoberal V. Varsik (*Varsik/Kolník 2021, 237–239, tab. 180: 11–24; 182: 15–19; tam aj s ďalšou literatúrou*), ktorý vyhodnotil ich doklady z rezidencie v Cíferi-Páci. Medzi najfrekvencovanejšie typy sklenených pohárov v rímskych provinciách patrili nezdobené varianty, ktoré boli vyrábané v lokálnych panónskych dielňach (napr. Csákvár, Kisárpás) z bezfarebného, zelenkavého alebo modrozeleného skla (*Barkóczy 1988, 73, 75; Tarcsay*

2010, 520). Známe sú aj z jedného z pohrebísk v Gerulate (*Kraskovská 1974*, tab. XII: 1; XIV: 1; XVIII: 1). Jednotlivé fragmenty boli nájdené aj pri výskume v Iži. Našli sa v stavbe I kamenného kastela a v jeho okolí, v zemníku v juhozápadnom kvadrante, ako aj v priekope pred južnou bránou a v severozápadnom predpolí kastela (*Kučeráková 2013*, 78, 79, tab. 14: 217–220; 15: 221–230). Pri spracovaní rímskeho skla z vybraných germánskych sídlisk z územia juhozápadného Slovenska (Beckov, Branč, Bratislava-Trnávka, Chotín, Veľký Meder) sa podľa *V. Varsika (2009, 145)* zdá, že čím je svébske sídlisko vzdialenejšie od rímskej hranice na Dunaji, tým je nižší výskyt sklenených nádob. Zároveň podotýka, že sklo sa v sídliskových kontextoch objavuje až vtedy, keď sa z hrobov postupne vytráca (stupeň B2) a naopak, v dobe maximálneho prílevu rímskeho skla na sídliskách (stupeň C1) je jeho výskyt v súdobých hroboch takmer nulový (*Varsik 2009, 133*). Sklo sa využívalo pravdepodobne pri stolovaní v zámožnejších rodinách, inde sa ocitlo azda len pri slávnostných príležitostiach. Fragmenty okrajov sklenených nádob z objektu 2 presnejšie datuje sprievodná domáca germánska keramika, predovšetkým okrajový črep z misy zdobený pretláčaním a fragment na kruhu točenej misy z kategórie sivej drsnej keramiky (tab. I: 9, 10), ktoré sa na kvádskych sídliskách vyskytujú v stupni C3–C3/D1 doby rímskej (*Varsik 2011a, 138, 169*).

Vo výplni objektov neskorej doby rímskej bolo nájdených viacero železných predmetov. Z objektu 18, ktorý je datovaný fragmentom glazovaného mortára so zelenou glazúrou a zlomkami germánskych na kruhu točených nádob, pochádza kompletne zachovaný železný sekáč dlhý 202 mm, s telom kruhového prierezu s priemerom 14 mm a klinovitým ostrím so šírkou 15 mm (tab. XII: 2). Obdobné exempláre sú známe z priestoru severokarpatskej skupiny na Liptove (Liptovské Matiašovce; *Benediková/Pieta 2018, 166*, tab. III: 5, 6) alebo z depotu železného náradia a nástrojov z Dolnej Súče (*Pieta 2020, 49*, obr. 9: 4). Vo výplni objektu 1 bol nájdený dobre zachovaný predmet neurčenej funkcie s dĺžkou tela 87 mm (tab. I: 2). Telo štvorhranného prierezu bez náznakov tordovania sa na jednom konci mierne rozširuje. Druhý koniec je roztepaný do plochého, podlhovastého tvaru. Z nástrojov sú v nálezovom inventári zo sídliska Pod záhradami zastúpené dva železné nože s obojstranne odsadenou rukoväťou, nájdené vo výplni objektu 20 (tab. XIII: 8, 9). Podľa členenia *E. Droberjara (1999, 113)* patria k typu 1, ktorý predstavuje najrozšírenejší typ germánskych nožov na juhozápadnom Slovensku v dobe rímskej (*Szabová 2018, 69, 70*). Dĺžka kompletne zachovaného exempláru je 117 mm, pričom dĺžka čepele predstavuje 97 mm (tab. XIII: 8). Druhý

kus s odlomeným ostrím dosahuje dĺžku 95 mm, z toho čepeľ má 82 mm (tab. XIII: 9). Nože majú ale nízku chronologickú výpovednú hodnotu kvôli ich jednoduchému a funkčnému tvaru, ktorý sa udržoval v nemennosti dlhé obdobie (*Lamiová-Schmielová 1969, 482*). Ich datovanie je možné len vďaka sprievodným nálezom, ktoré v prípade objektu 20 netvorí uzatvorený nálezový celok. Rámčovo ich možno priradiť neskorej dobe rímskej. V zásype objektu 20 sa ďalej našiel železný klinec so široko roztepanou hlavou a dĺžkou tela 31,5 mm, dva železné fragmenty štvorhranného prierezu zužujúce sa smerom k odlomenému hrotu (pribojníky?) a železná omegovito formovaná slučka, pravdepodobne z držadla vedierka (tab. XIII: 2–5). Okrem železných predmetov boli v objekte 20 nájdené viaceré kusy trosky, zrejme ako zahodený odpad z výroby (tab. XIII: 6, 7). Silno prepálená, sklovitá troska pochádza aj zo zásypu studne – objektu 8. Avšak priame doklady výroby a spracovania kovov v podobe taviacich, pražiacich pecí či kováčskych dielní neboli na sídlisku zachytené. Nepriamym dokladom výroby môže byť spomenutý železný sekáč z objektu 18 (tab. XII: 2). Zo zberových nálezov mimo objektov stojí za zmienku malý fragment plechu vyrobený zo zliatiny medi (tab. XXIV: 3). Popri okrajoch sa nachádza rad malých okrúhlych perforácií, slúžiacich na prichytenie. Vzhľadom na malé rozmery fragmentu nie je možné určiť jeho funkciu (súčasť bronzového riadu, pliesok na oplechovanie a pod.).

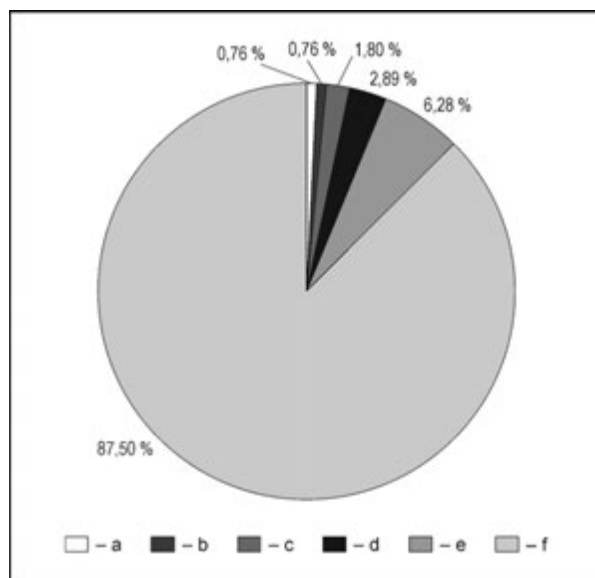
Na germánskych sídliskách doby rímskej sa bežne stretávame s hlinenými praslenmi a závažiami, ktoré dokladajú textilnú produkciu – výrobu nití a látok. Sídlisko v polohe Pod záhradami nie je výnimkou. Našli sa tu dva prasleny, po jednom v objektoch 3 a 4 (tab. II: 6; III: 6). Oba exempláre mali priemer tela 35 mm s priemerom otvoru 6 a 6,5 mm. Reprezentujú jeden z najbežnejšie sa vyskytujúcich typov praslenov v dobe rímskej. Majú kónický tvar, ktorý pretrváva počas celej doby rímskej a nie je chronologicky citlivý. Známe sú napríklad zo sídlisk v Bratislave-Dúbravke z 1. stor. a druhej polovice 4. stor. (*Elschek 2017, tab. 1: 3; 33: 7; 35: 3; 71: 14*), v Branči z 2.–4. stor. (*Kolník/Varsik/Vladár 2007, 29*) či v Chotíne, poloha VII, z druhej polovice 2. až polovice 4. stor. (*Romsauer et al. 2019, 119, obr. 61*). Z objektu 17 pochádza taktiež zlomok hlinenej gule, príp. závažia (tab. X: 10).

Predmety vyrobené z kameňa sú zastúpené v nálezovom súbore malým fragmentom žarnova z objektu 20 (tab. XIII: 10) a zlomkom plochého opracovaného okruhliaka neurčenej funkcie z objektu 17 (tab. X: 9). Hrúbka fragmentu žarnova sa pohybovala v rozmedzí od 28 do 36 mm pri okraji. Žarnovy síce nepatria v germánskom prostredí k štandardným nálezom, ale nie sú ani úplne

výnimočne. V roku 2010 bolo z územia juhozápadného Slovenska známych deväť lokalít s 27 exemplármi (Hajnalová/Varsik 2010, 183, tabula 2). Ich počet za posledné desaťročie vzrástol o viaceré exempláre zo sídliska v Chotíne (Romsauer et al. 2019, 128, 129) či z objektu 1/06 v Dunajskej Lužnej (Turčan 2018, 296, 297, obr. 6).

Najpočetnejšiu časť nálezového súboru zo sídliska v Galante-Nebojse predstavuje keramika. Zároveň je jediným druhom artefaktov umožňujúcim presnejšie chronologické zaradenie preskúmaných objektov. Z hľadiska proveniencie ju možno rozdeliť do dvoch základných skupín – na rímskoprovinciálnu keramiku importovanú z územia provincií Rímskej ríše a domácu germánsku produkciu. V dochovanom nálezovom spektre sú zastúpené v prevažnej miere výrobky lokálneho germánskeho pôvodu. Rímskoprovinciálny import je doložený nepočítanými zlomkami keramiky s glazovaným, tehlovým, sivým hladkým a sivým drsným povrchom (obr. 13). Obdobné zastúpenie skupín keramickeho riadu, s dominanciou v ruke robených nádob, môžeme nájsť na väčšine svébskych sídlisk severne od stredného Dunaja z mladšej a neskorej doby rímskej (napr. Elschek 2017, tab. 10; 11; Romsauer et al. 2019, 69; Varsik 2004, 262, 263; 2011a, 127, graf 13). Keramické nádoby môžeme rozdeliť aj z hľadiska technológie výroby, kedy sa vedľa seba vyskytuje keramika formovaná v ruke, ako aj riad zhotovený na hrnčiarskom kruhu. Zatiaľ čo pri skupine v ruke formovaných nádob je pôvod jasný – teda domáci, germánsky – určenie proveniencie nádob vyhotovených za pomoci hrnčiarskeho kruhu je komplikovanejšie. Hlavný dôvod spočíva v zdokonalení germánskeho výrobného procesu a v snahe domácich hrnčiarov imitovať dovážanú provinciálnu keramiku. Týka sa to najmä nádob s drsným piesčitým povrchom, ako poukázal V. Varsik (2020). Zároveň je na mieste pripomenúť skutočnosť, že každá z uvedených kategórií hrnčiarskeho tovaru zohrávala vo vtedajšej spoločnosti z pohľadu funkčnosti iné miesto (skladovanie, spracovávanie, transport; Rice 2005, 208) a vyznačovala sa inými technologickými nárokmi. Obširnejšie sa tejto problematike venoval T. Kolon (Horňák/Hrnčiari/Kolon 2019, 295, 296) v rámci vyhodnotenia keramickeho materiálu z neskoroantického dvorca v Bratislave-Podunajských Biskupiciach.

Medzi hrnčiarske výrobky produkované v rímskych provinciách doložené na sídlisku v polohe Pod záhradami v Galante-Nebojse patria úlomky glazovaných trecích misiek – mortárií. Iné formy nádob s glazovaným povrchom neboli v nálezovom súbore identifikované. Pre trecie misky je príznačná otvorená kónická forma s golierovito rozšíreným okrajom, ktorý je na vnútornej strane od tela odde-

Obr. 13. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Percentuálne zastúpenie importovanej rímskoprovinciálnej a domácej germánskej keramiky. Legenda: a – glazovaná; b – tehlová; c – sivá jemná; d – sivá drsná; e – germánska na kruhu točená; f – germánska v ruke robená. Autor M. Kissová.

lený plastickou prstencovou lištou vytvárajúcou výlevku. Na sídlisku Pod záhradami bolo doložených 14 fragmentov trecích misiek, čo predstavuje 0,76 % zastúpenie z celkového počtu keramickeých nálezov na sídlisku (obr. 13). Okraje, na ktorých vnútornej strane sa nachádzala prstencová lišta, boli zachované v štyroch exemplároch, z toho len dva môžeme bližšie typologicky priradiť, nakoľko fragment z objektu 3 nemal zachovaný okraj a vonkajší povrch (tab. II: 3) a exemplár z objektu 18 mal golierovitý okraj zbrúsený do zaobleného tvaru po vnútornú plastickú lištu (tab. XII: 8). Typologicky určitelný fragment z objektu 20 môžeme priradiť k typom Cvjetičanin LRG1, Ottományi-Leányfalú 70–72, Sedlmayer Rsch1/2, prípadne Švaňa 1b (tab. XIX: 4), pre ktorý je charakteristický širší zaoblený zhrubnutý vyhnutý okraj s nízkou, dovnútra zahnutou lištou (Cvjetičanin 2006, 21–24; Ottományi 1991, 17, 115, tab. 13.70–72; Sedlmayer 2015, 428, 429, tab. 6: Rsch1/2; Švaňa 2012, obr. 2). Druhý typ predstavuje trecia miska s výrazne šikmo vyhnutým okrajom s nízkou dovnútra nahnutou lištou (tab. XXII: 5), ktorú môžeme zaradiť k typom Cvjetičanin LRG6, Sedlmayer Rch6/3 alebo Švaňa 2 (Cvjetičanin 2006, 28; Sedlmayer 2015, tab. 7: RSch6/3; Švaňa 2012, obr. 2). Ostatné exempláre glazovaného riadu pochádzajú z tiel a dien (tab. VII: 15; XVI: 9; XVII: 13; XVIII: 18; XXI: 10; XXII: 13). Vnútorný povrch trecích misiek bol kvôli funkčnosti zdrsnený glazovaním s prímiesou drobných kamienkov alebo piesku, avšak stav

dochovania glazúry na fragmentoch z lokality sa rôzni. Vo väčšine prípadov sa dochoval vo veľmi zlom stave alebo bola glazúra odlúpnutá (tab. II: 3; VII: 15; XVII: 13; XXII: 5). Farba dochovanej glazúry pokrýva škálu od olivovozelenej (tab. XII: 8; XVIII: 18; XXI: 10) cez zelenohnedú (tab. XVI: 9; XIX: 4; XXII: 13) po hnedožltú (tab. XVII: 13). Červený poťah na okraji trecích misiek, ktorý býval nanášaný pred glazovaním, bol dobre viditeľný pri exemplári z objektu 18 (tab. XII: 8). Naopak, veľmi zle rozoznateľný bol na fragmente okraja z objektu 20 (tab. XIX: 4). O vysokej hodnote trecích misiek na území barbarika svedčia reparačné otvory, ktoré zrejme slúžili na dodatočné spevnenie nádoby (tab. VII: 15; XII: 8; pre porovnanie *Kolon 2023; Varsik 2004, 262, obr. 6: 1*).

S produkciou glazovaných mortárií sa v rámci panónskych provincií vo všeobecnosti počíta už od konca 3. stor. (*Gassner/Jilek 1999, 62*), no za obdobie ich najväčšieho rozmachu možno považovať predovšetkým druhú polovicu 4. stor. (*Cvjetičanin 2006, 138*). Sú typickým predstaviteľom glazovaného panónskeho tovaru z neskororímskeho obdobia (*Grünwald 1979, 67, 68; Ottományi 1996, 96*). Ich výskyt v naddunajskom barbariku sa zvykne interpretovať ako jeden z dokladov rímskeho vplyvu na germánsku kuchyňu a stolovacie zvyky. Predpokladá sa, že nálezy z barbarického územia nad stredným Dunajom pochádzajú z panónskeho okruhu glazovaného riadu (*Cvjetičanin 2006, 193, obr. 29*). Poznáme ich z niekoľkých desiatok germánskych sídlisk z druhej polovice 4. a prvej polovice 5. stor. (*Krekovič 1981, 355–357; Varsik 2004, 262; 2011a, 132; Zeman 2009, 285*). Najvyšší počet exemplárov severne od Dunaja bol objavený v Cíferi-Páci (*Varsik/Kolník 2021, 268–273, obr. 198; 199*). To zodpovedá obdobiu najväčšieho rozmachu produkcie neskororímskej glazovanej keramiky, ku ktorej dochádza práve v druhej polovici 4. stor. (*Švaňa 2012, 175, 176*).

Skupinu neglazovaného provinciálneho tovaru predstavuje na sídlisku Pod záhradami keramika žltotooranžovej (tehlovej) a sivej farby. K žltotooranžovému hrnčiarškemu riadu môžeme priradiť fragment pásikového ucha, pravdepodobne z džbánu (tab. XIX: 14). Práve nálezy pásikových úch patria často k jediným dokladom prítomnosti džbánov v sídliskových komplexoch (*Krekovič 1981, 361*). K džbánom alebo fľašiam by mohli prináležať aj ďalšie zlomky tiel z pliec a spodných častí nádob (tab. XIV: 10; XVI: 18) a pravdepodobne aj okraj s plastickou lištou pod okrajom z vonkajšej strany (tab. XXI: 7; pre porovnanie *Sedlmayer 2015, tab. 20: K27/1*). Povrch fragmentu je z celej vonkajšej strany a z vnútornej strany pri ústí dekorovaný tmavším červenohnedým poťahom (pre porovnanie *Grünwald 1979, tab. 26: 13, 14*). Misovité tvary sú zastúpené okrajovými

zlomkami s vtiahnutým ústím (tab. XIV: 2; XVII: 18) a fragmentom rozšíreného okraja zdobeného dvoma žliabkami (tab. XX: 23). Pravdepodobne zo spodnej časti misy pochádza fragment tela, ktorý je z vonkajšej strany zdobený obežnou rytou líniou (tab. XVIII: 16). Malý zlomok okraja objavený v objekte 20 azda prislúcha k pokrievke (tab. XIII: 11). Tie predstavovali bežnú súčasť kuchynského inventára v rímskych provinciách (*Grünwald 1979, tab. 59: 4, 11, 12; Lányi 1981, 77, obr. 9: 8–15; Petznek 1999, tab. 52–57; 2000, tab. 20*). V kvádskom prostredí zatiaľ nepatria k bežným nálezom. Pokrievky domácej, germánskej proveniencie boli objavené v Cíferi-Páci (*Varsik/Kolník 2021, 302, obr. 210: 8–10*). Fragment provinciálnej pokrievky sa našiel napr. v Dunajskej Lužnej (*Turčan 2018, 295, 296, obr. 5: 5*). Skladbu žltotooranžovej keramiky dopĺňa päť drobných, typologicky neurčitelných zlomkov (tab. III: 15; XI: 4; XVII: 11; XIX: 16; ostatné nekreslené).

Keramika so sivým hladkým povrchom provinciálnej produkcie je na sídlisku v polohe Pod záhradami zastúpená zlomkom prstencovej misky (tab. XX: 8), poháru s prehýbanými stenami (tab. XVI: 10), ucha (tab. XVIII: 20) a viacerými typologicky neurčitelnými fragmentami (tab. VII: 6; XVIII: 10; XX: 15; XXV: 9), z ktorých niektoré sú dekorované slabo viditeľným (ošúchaným) poťahom (tab. VII: 6). Zhotovené sú z jemne plavenej hlíny sivej farby, niekedy je povrch tmavší, sivý až sivočierny, hladný alebo leštený. Prstencové misky s typickým okrajovým prstencom patria spolu s glazovanými mortáriami k najvýraznejšej a najobľúbenejšej forme dovážanej provinciálnej keramiky (*Krekovič 1981, 364; Varsik 2011a, 201*). Sú dobre rozpoznateľné vďaka charakteristickému obvodovému prstencu (lište), na základe ktorej dostali svoje pomenovanie. Pre kvádske sídliská neskorej doby rímskej sú typické misky s výrazným okrajovým prstencom patriace k neskorým variantom (*Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019, 296, tab. 12: 3; Varsik 2011a, 132, 201, obr. 106: 15, 16*), ku ktorému zaraďujeme taktiež fragment z objektu 20 zo sídliska Pod záhradami (tab. XX: 8). Je vyrobený z jemnej plavenej hlíny s hladným povrchom, na ktorom bol nanosený slabo viditeľný (v súčasnosti zošúchaný) poťah. Tvary podobné prstencovým miskám sa objavujú aj medzi produktami vyrobenými zo sivého drsného (tab. VI: 5; VII: 2; XIV: 6; XXIV: 11) a sivého jemného materiálu, pravdepodobne lokálnej produkcie (tab. XV: 7). Ďalším charakteristickým zástupcom provinciálnej neglazovanej keramiky je pohár s prehýbanými stenami, tzv. *Faltenbecher*, ktorého fragment zo spodnej časti tela (bez poťahu) sa našiel v objekte 20 (tab. XVI: 10). Jeho zaradenie v rámci typológie je vzhľadom na malú veľkosť náročné. S určitou neistotou ho môžeme priradiť k typu *Sedlmayer Be3/2* alebo

Petznek 20.4 (*Petznek* 1998, 256, tab. 4: 20.4; *Sedlmayer* 2015, tab. 21: Be3/2). V panónskych dielňach sa poháre s prehýbanými stenami vyrábali od 2. do 4. stor. a súčasne sa vedľa seba vyskytovali rôzne tvary, čo sťažuje ich presnejšie datovanie (*Krekovič* 1981, 357, 358). Ich import na územie severne od Dunaja pretrváva až do záveru doby rímskej (*Varsik* 2011a, 133). Dokladom je exemplár z objektu 70/94 z Nitry-Párovských hájov (*Pieta/Ruttkay* 1997, 147, obr. 5: 12). Pravdepodobne z džbánu provinciálneho pôvodu pochádza fragment ucha (tab. XVIII: 20).

Poslednú skupinu importovaného hrnčiarkeho riadu predstavuje tzv. sivá drsná keramika. Jej typickou črtou je drsný zrnitý povrch v odtieňoch sivej, sivohnedej až sivočiernej farby. Zdrsnenie povrchu je spôsobené prímiesou hrubšieho piesku v keramickom ceste. Odlíšenie provinciálnych výrobkov od domácej germánskej produkcie je ale na základe makroskopického pozorovania nejednoznačné, nakoľko domáca výroba keramických nádob s drsným povrchom bola nepochybne inšpirovaná provinciálnym prostredím. Ako poukázal V. *Varsik* (2020, 245), určenie proveniencie je tak o to náročnejšie a s určitosťou ich môžeme rozlíšiť len pomocou prírodovedných analýz. Z toho dôvodu hodnotíme germánske a rímskoprovinciálne nádoby spadajúce do kategórie sivej drsnej keramiky spoločne. Typickými zástupcami tejto kategórie sú väčšie formy nádob, predovšetkým džbány, hrnce a zásobnice. V súbore zo sídliska Pod záhradami boli džbány sivej drsnej keramiky identifikované najmä vďaka pásikovým uchám osmičkovitého prierezu (tab. XVII: 15; XVIII: 13; XIX: 15). Z džbánov alebo hrncov môžu pochádzať aj rôzne tvarované okraje (tab. XVIII: 1; XXIV: 13; pre porovnanie *Varsik* 2020, 251, obr. 2: 16). Ďalším tvarom sivého drsného tovaru sú hrnce, pre ktoré je charakteristické odsadenie hrdla od tela a rôzne profilovaný, prípadne hraneň alebo zrezaný okraj. Na vnútornej strane ústia je často viditeľné prežliabnutie, ktoré slúžilo pre pokrievku. Zastúpené sú hrnce s horizontálne rozšíreným (tab. XVIII: 3), šikmo zrezaným (tab. VI: 4, 10) a trojuholníkovým okrajom (tab. XXIV: 1). Väčšie formy nádoby predstavujú zásobnice s výrazným horizontálnym okrajom (tab. X: 8; XV: 24; XVI: 1). Z kultúrnej vrstvy pochádza zlomok zásobnice so „zobákovite“ formovaným okrajom, ktorej plecica sú zdobené rytou vlnovkou a radom vrypov (tab. XXIV: 15). Ornamentika niekoľkých horizontálnych žliabkov na hrdle, horizontálneho hrebeňovania povrchu nádoby a rytež vlnovky kombinovanej s radmi vrypov na pleciach je charakteristická pre zásobnice sivej drsnej keramiky, ktoré sa okrem iného našli aj priamo v peciach v Cíferi-Páci (*Kolník/Varsik* 2006,

419, obr. 3; 4: 1, 2; 5: 1; 9: 2). Na sídlisku v polohe Pod záhradami boli identifikované v objekte 4 (tab. III: 5, 23). Viacnásobná hrebeňovaná vlnovka je aplikovaná tiež na fragmente tela zásobnice z objektu 20 (tab. XXII: 10). Zlomky okrajov z nižších misiek (tab. VI: 5; VII: 2; XIV: 6; XXIV: 11) pravdepodobne imitujú provinciálne prstencové misy (*Varsik* 2020, 249, obr. 2: 8; *Varsik/Kolník* 2015, 404, obr. 5: 11–16). Iné zrejme vychádzajú z tvarov germánskej na kruhu točenej keramiky s hladkým povrchom (tab. I: 10; III: 8; XIX: 10). Hrnčiar v tomto prípade pridal do keramického cesta piesok, čím povrch nadobudol drsnejší charakter (*Varsik* 2020, 249). Netypickým tvarom s drsným povrchom je rekonštruovaný pohár/váza z objektu 3, ktorého povrch je viditeľne horizontálne členený (tab. II: 11). Analogický exemplár bol objavený v objekte 9/99 v Nitre-Chrenovej pri výstavbe predajne Baumax, kde ho sprevádzala germánska na kruhu točená keramika a zlomok glazovaného mortária (*Březinová a kol.* 2003, tab. 59: 7). Zvyšné zlomky sivého drsného riadu, najmä atypické fragmenty tiel a dien, sa nepodarilo typologicky priradiť (tab. II: 7, 12; III: 9, 21, 24; VII: 4, 8, 12; XV: 21; XVII: 7; XXI: 8). Podľa V. *Varsika* (2020, 251, 252) sa početnejšie keramika so zrnitým povrchom objavuje na mladších svébskych sídliskách, ktorých vývoj presahuje horizont doby rímskej a pokračuje do počiatkov doby sťahovania národov (Nitry-Párovské Háje; *Pieta/Ruttkay* 1997, 148, obr. 6: 16; 8: 11–14, 17; Štúrovo; *Beljak/Kolník* 2008, 78, 80, obr. 5: 12, 13; 7: 4, 6; 8: 6–9). Naopak, v kontextoch datovaných do „zlechovského“ horizontu sa vyskytuje zriedkavejšie. Jej význam v neskororímskom období narastá taktiež na náleziskách južne od toku Dunaja (napr. lokalita Tokod; *Lányi* 1981, 73–81).

Importy z rímskych provincií zo sídliska v polohe Pod záhradami v Galante-Nebojse dopĺňa fragment tehly (tegula),² ktorý bol nájdený mimo objektov v kultúrnej vrstve (tab. XXIV: 19). Pôvodne išlo o veľké ploché škridle so zosilnenými bokmi, ktoré sa kladli priamo na konštrukciu strechy rímskych stavieb. Nález z lokality je značne ošúchaný a opotrebovaný, v lome je viditeľná typická pórovitá štruktúra. Jeho využitie na germánskom sídlisku je otáznne. Prítomnosť väčšieho množstva rímskeho stavebného materiálu možno považovať za nepriamy doklad výskytu rímskych stavieb v priestore barbarika. Interpretácia týchto nálezov je ale problematická, keďže tehly a ich fragmenty sa objavujú v rôznych nálezových situáciách, hlavne v dôsledku sekundárneho využitia materiálu (*Bazovský* 2011, 22, 23; *Hrabkovský* 2021, 53, mapa 9; *Hrnčiarik* 2013, 204–207). Ako príklad môžeme uviesť dve zahľbené chaty z Cíferi-Páci interpretované ako tkáčske

² Za určenie ďakujeme J. Rajtárovi.

dielne, ktoré sa nachádzali mimo ohradeného areálu (*Varsik/Kolník 2014*, 286). Vo väčšom množstve boli objavené aj v Stupave-Máste (*Elschek/Groh/Kolníková 2015*, 101). Napriek tomu je nutné podotknúť, že počas 4. stor. sa v priestore stredného Podunajska stretávame so zvýšenou stavebnou aktivitou vychádzajúcou zo zásad rímskeho architektonického inžinierstva (*Hrabkovský 2021*, 29, mapa 4). V blízkom okolí Galanty však doposiaľ nebola objavená žiadna takáto stavba či dokonca dvorec. Najbližšie situovanú stavbu postavenú v duchu rímskej stavebnej tradície predstavuje germánska kniežacia rezidencia v Cíferi-Páci (*Kolník 1986*, 415–420; *Varsik/Kolník 2014; 2021*), ktorá je od sídliska v Galante-Nebojse vzdialená vzdušnou čiarou približne 20 km. Prenesenie kúska škridle (škridlí?) zo vzdialenejších usadlostí prinajmenšom vyvoláva otázky ohľadom ich účelu na germánskych sídliskách bez prítomnosti „rímskych“ stavieb. Ich existenciu v okolí Galanty môže doložiť alebo naopak vyvrátiť len ďalší archeologický výskum.

Keramikou domácej proveniencie zastupuje germánsky na kruhu točený a ručne formovaný riad. V súboroch zo sídliska v Galante-Nebojse prevažuje ručne formovaná keramika nad tou vyrobenou pomocou hrnčiarskeho kruhu (obr. 13). V rámci germánskej na kruhu točenej keramiky rozlišujeme dve skupiny – keramiky s hladkým (tzv. sivú jemnú) a už spomínanú keramiky s drsným piesčitým povrchom (sivá drsná). Domáci sivý jemný riad charakterizuje horizontálne členenie povrchu žliabkami a lištami, motív hrebeňovanej vlnovky, ako aj hladký, leštený povrch v horizontálnych pásoch (nie celoplošne), čo ju spoľahlivo odlišuje od súdobých provinciálnych exemplárov. V literatúre sa pre tento druh riadu stretávame aj s pomenovaním „jiříkovická“ keramika podľa hrnčiarskej dielne objavenej v Jiříkoviciach na južnej Morave (*Peškař 1988*, 113–130). Činnosť dielne v Jiříkoviciach sa kladie do 4. stor. (*Peškař 1988*, 130), resp. až do jeho druhej polovice (*Tejral 1999*, 225). Na juhozápadnom Slovensku sa germánska na kruhu zhotovená keramika začína objavovať v stupni C2. Jej maximálny rozkvet spadá však až do 4. stor. a doznieva diferencovane v priebehu prvej polovice 5. stor. (*Varsik 2011a*, 137, 141). Na sídlisku v polohe Pod záhradami v Galante-Nebojse ju zastupujú pomerne kvalitne vypálené nádoby sivej, sivohnedej a hnedej farby. Typologická variabilita foriem ale nie je príliš pestrá. Prevažujú najrôznejšie misovité tvary od nízkych misiek cez hlbšie misy až k hlbokým vázovitým misám. Pri nízkych misách sa najčastejšie stretávame so zalomeným telom a vyhnutým okrajom (tab. XV: 6, 11; XXV: 17), niekedy formovaným do tvaru lievika (tab. III: 17; XXI: 3; XXII: 4). Vyskytla sa aj plytká misa s valcovitou hornou časťou tela

(tab. IX: 4; pre porovnanie *Varsik 2011a*, obr. 66: 3). Hlbšie a širšie tvary majú zvýraznenú horizontálnu profiláciu tela a často roztvorené hrdlo s vyhnutým okrajom (tab. XIV: 15; XVII: 17; XVIII: 14; XX: 9, 12; XXII: 3; pre porovnanie *Varsik 2011a*, obr. 66: 4). Zlomok širokej misovitej nádoby šedej farby nájdený na ploche sídliska je zdobený dvoma horizontálnymi plastickými lištami, medzi ktorými je aplikovaná výzdoba viacnásobnou hrebeňovanou vlnovkou (tab. XXV: 22). V širšom meradle ide o štandardný tvar známy z viacerých neskororímskych sídlisk tzv. zlechovského horizontu na Morave (*Peškař 1988*, obr. 6: 2, 6; 8: 1, 2, 4–6, 9–12, 15–57; *Tejral 1999*, 227, obr. 20: 11; *Zeman 2007*, 290, obr. 13: 9). Hlboké misovité formy s ostro lomenou alebo bikónickou profiláciou mávajú valcovité hrdlo a priestor nad najväčším vydutím zdobený hrebeňovanou vlnovkou a vlešťovanými horizontálnymi pásmi (tab. XII: 3–6; XV: 16, 23; XVI: 12; XVII: 5, 9; XVIII: 9; XXV: 22; pre porovnanie *Varsik 2011a*, obr. 68: 2–5). Tie majú viacero analógií na súvekých pohrebiskách (*Varsik 2011a*, 135). Ich typickou črtou je viacnásobné horizontálne členenie prostredníctvom rebier či odsadených líšt. Výskyt leštených horizontálnych pásov sivej, tmavosivej až čiernej farby je doložený predovšetkým v hornej časti nádob (tab. XII: 4, 6; XVII: 17; XXII: 3; XXIV: 9, 14, 16). Typická je aj výzdoba v podobe hrebeňovanej viacnásobnej vlnovky (tab. XII: 7; XV: 23; XXV: 22), najčastejšie umiestnenej nad ostrým lomom. V súbore zo sídliska v polohe Pod záhradami sa vyskytli taktiež misky s výrazne odsadeným dnom evokujúcim nôžku a misy na nôžke (tab. III: 12; XVI: 15; XVIII: 15; XIX: 7; XX: 22, 27; XXV: 16). Výnimočne sa medzi tvarmi germánskej na kruhu točenej keramiky s hladkým povrchom objavujú aj zásobnice (*Varsik/Kolník 2015*, 404). Na sídlisku v Galante-Nebojse sú doložené zlomkami okrajov (tab. II: 9; XX: 21) či podhrdlika zdobeného vlnovkou (tab. XXI: 15). Analogický tvar, tak isto s hladkým povrchom, bol objavený v rezidencii v Cíferi Páci (*Varsik/Kolník 2015*, obr. 6: 15). Ďalej sa stretávame s pohármi s vyhnutým ústím (tab. XXV: 18) a hrncami alebo džbánmi (tab. XVI: 19; XXV: 21). Hrnce z objektu 20 majú lievikovite vyhnuté ústie s okrajom z vnútornej strany prežliabnutým (tab. XIX: 9; XXI: 6). Z väčších nádob vyhotovených na kruhu pochádzajú ďalšie fragmenty tiel, spodných častí a dien (tab. VII: 11; XIV: 7; XVII: 16; XVIII: 19; XX: 17; XXI: 12). Menšie nádoby boli doložené okrajom šálky alebo hrnčeka s vyhnutým ústím, ktorý bol objavený v objekte 4 (tab. III: 7). Ostatné zlomky tiel sa nepodarilo priradiť k forme nádob (tab. II: 5; III: 22; VII: 5; XIV: 5; XVIII: 12; XIX: 11; XX: 26; XXI: 11; XXIV: 9).

V nálezovom súbore z objektu 20 bol nájdený aj jeden fragment tela, ktorý nesie stopy po výzdobe

vlešťovaním (tab. XV: 12). Na sídlisku v polohe Pod záhradami ide o jediný exemplár tohto druhu riadu, iné sa nepodarilo identifikovať. Ornamentika vlešťovania na nádobách je typickým prvkom vyskytujúcim sa na sídliskách z doby sťahovania národov (napr. Cífer-Pác; *Varsik/Kolník 2009; 2021, 366–369, obr. 247; Nitra-Párovské háje; Pieta/Ruttikay 1997, 148–150; Štúrovo; Beljak 2009; Tesárske Mlyňany; Bielich/Ruttikay 2008*), hoci už v závere 4. stor. sa vyskytuje na pomerne rozsiahlom teritóriu osídlenom viacerými etnikami (Svébi, Góti, Sarmati a pod.; *Ruttikay/Ruttikayová 2013, 259*). V panónskom pohraničí sa vyskytuje v posledných troch desaťročiach 4. stor. s plynulým prechodom do prvej tretiny 5. stor. (*Varsik/Kolník 2009, 262*). Na území severne od Dunaja sa objavuje s istým oneskorením, nakoľko sa keramika s vlešťovanou výzdobou nevyskytuje na sídliskách tzv. zlechovského horizontu na Morave, ktorých zánik sa kladie do doby okolo prelomu 4. a 5. stor. (*Tejral 1999, 220–229*), ani na súdobých sídliskách z juhozápadného Slovenska (*Varsik/Kolník 2009, 262, 263*). Existenciu sídliska v polohe Pod záhradami v danom období môže doložiť alebo vyvrátiť len ďalší výskum. Analogicky k tejto situácii bol jediný fragment s tmavým povrchom a vlešťovanou výzdobou objavený v objekte 111/92 na sídlisku v Bratislave-Dúbravke (*Elschek 2017, 132*).

Druhú technologickú skupinu keramiky lokálnej germánskej proveniencie predstavujú nádoby zhotovené v rukách bez použitia hrnčiarskeho kruhu. Ide o najpočetnejší druh keramiky vyskytujúci sa na sídlisku v polohe Pod záhradami v Galante-Nebojse (obr. 13), podobne ako i na iných súvekých germánskych sídliskách. Výnimkou je len Cífer-Pác, kde podiel domácej v ruke robenej keramiky je nižší ako u tej, pri ktorej výrobe bol použitý kruh (*Varsik/Kolník 2015, 404*). Drvivá väčšina nálezov prislúcha hrubej kuchynskej keramike s neupraveným alebo zriedkavejšie hladným povrchom (napr. tab. I: 4, 15; II: 15, 16; VI: 2, 14, 16). V súbore dominujú hrncovité tvary esovitej profilácie s plynulým prechodom medzi hrdlom a okrajom, ktorý je smerom von vyťahnutý a na konci zvyčajne zaoblený (tab. I: 4; VI: 2, 6, 8, 12, 16; X: 2; XI: 7, 9; XIV: 13, 14, 16–18; XV: 9, 19; XVI: 2; XXII: 7), mierne zosilnený a zaoblený (tab. VI: 3, 7, 11; XIV: 9, 11; XIX: 2; XXI: 4, 17), šikmo zrezaný (tab. VI: 9, 13–15; XIV: 19; XV: 2; XVII: 2, 3; XVIII: 17; XX: 3, 6; XXII: 8, 14; XXV: 4, 7, 12) alebo horizontálne rozšírený (tab. XX: 4). Na viacerých exemplároch hrncov bol zaznamenaný mierne ostrejší alebo ostrý prechod medzi hrdlom a ústím (tab. VI: 8, 12, 14; XIV: 19; XV: 1; XVI: 2; XVII: 1; XVIII: 17; XIX: 6; XXII: 7, 8; XXV: 13), ktorý je zapríčinený šikmo nasadeným ústím. Práve šikmo odsadené ústie, ktoré sa vyskytuje na nádobách formy I a na esovitých formách IV podľa členenia

V. *Varsika (2011a, 142–145, 149)*, je charakteristickým znakom pre keramiku neskoršej doby rímskej. Iba v jednom prípade sa na vyššej hrncovitej nádobe formy I vyskytlo vtiahnuté ústie (tab. XIX: 1), ktoré sa niekedy označujú ako „neskororímske“ alebo „svébske“ hrnce, aj keď ich výskyt na sídliskách ostáva obmedzený len na niekoľko exemplárov (častejšie sa objavujú na pohrebiskách vo forme urien; *Varsik 2011a, 142, obr. 69: a; tab. 73: 1; s ďalšou literatúrou*). Na vnútornom okraji hrncovitých nádob je v niekoľkých prípadoch formovaný plytký žliabok, ktorý slúžil na uloženie pokrievky (tab. VI: 2; XX: 2, 18). Analogické exempláre so žliabkom na vnútornom okraji hrncov zachytávame aj pri keramike točenej na kruhu (napr. tab. XIX: 9).

Povrchová výzdoba hrncovitých nádob je značne homogénna a doložená len v minimálnom počte. Aj čo sa týka použitých výzdobných prvkov je oproti predchádzajúcemu obdobiu značne redukovaná. Je aplikovaná najmä v hornej tretine nádob, predovšetkým na okraji, pod okrajom a na hrdle. Na esovite profilovaných hrncoch formy IV sa zachovali nenápadné, plytké okrúhle jamky v rade pod okrajom (tab. VI: 3; XIV: 11, 16). Jeden fragment z tela nájdený vo výplni objektu 20 bol zdobený podkovoovitými kolkami, známymi tiež ako medvedie labky alebo motív dekomponovaného vajcovca (tab. XXI: 5). V oboch prípadoch ide o výzdobné prvky, s ktorými sa stretávame počas stupňov C2 a C3 a pretrvávajú do samého záveru doby rímskej (*Kolník 1993, 114; Varsik 2011a, 165, 166, obr. 88*). Charakteristickým pre dané obdobie je aj pretláčanie okraja, ktoré je často jediným pokusom o výzdobu (*Varsik 2011a, 149, obr. 77: p*). Na hrncovitých nádobách zo sídliska v Galante-Nebojse sa s týmto výzdobným prvkom stretávame na viacerých fragmentoch (tab. I: 9; XVII: 10; XVIII: 7; XX: 19; XXI: 17; XXIV: 17). Obdobný výzdobný prvok v podobe pretláčaných jamiek bol zaznamenaný aj na zhrubnutom okraji väčšej hrncovitej nádoby z objektu 20 (tab. XVIII: 6), ako aj na menšom fragmente (tab. XXIV: 2). Pretláčanie okraja je považované za charakteristický výzdobný prejav na sídliskách tzv. zlechovského horizontu (*Tejral 1999, 220, obr. 14: 2–3, 8*), ktorý predstavuje záverečnú etapu germánskeho osídlenia na väčšine neskorosvébskych sídlisk (*Varsik 2011a, 169*). Ďalej bolo niekoľko fragmentov z tiel nádob po celom povrchu zdobených jemným hrebeňovaním v poliach (tab. XIV: 1; XVII: 4, 8, 14; XX: 29). Javili výrazné známky po používaní v podobe ošúchania povrchu. Išlo predovšetkým o hrubostenné nádoby, ale nezachovali sa žiadne fragmenty umožňujúce presnejšie určenie typu nádob. Vyskytuje sa aj výzdoba veľmi jemným horizontálnym (tab. XV: 15; XVIII: 8, XIX: 5, 13, 17; XX: 16) alebo vertikálnym hrebeňovaním po celom povrchu (tab. III: 18), prí-

padne v pásach (tab. III: 14), ktoré tiež javilo značné osúchanie. V posledných dvoch menovaných prípadoch ide zrejme o intrúziu zo staršieho obdobia, čomu napovedá aj charakter materiálu, ktorý sa od zvyšku keramickej náplne odlišuje. Výzdoba jednoduchou vlnovkou sa zachovala na jednom menšom fragmente z tela v ruke zhotovenej nádoby (tab. XVI: 11). Hrebeňovanie povrchu a výzdoba vlnovkou sa na ručne zhotovenej keramike nevyskytuje od stupňa C2 a pravdepodobne ide, v tomto prípade, o staršie reminiscencie, o čom môže svedčiť výrazne osúchaný povrch viacerých exemplárov, prípadne o napodobeniny na kruhu točených nádob, keďže najmä hrebeňovaná viacnásobná vlnovka a horizontálne hrebeňovanie v pásach tu nachádza široké uplatnenie. Iné ornamentiky sa vyskytli v ojedinelých exemplároch: tenký horizontálny žliabok (tab. XI: 13; XXV: 10), kombinácia vertikálnych, šikmých a horizontálnych rytých línií a žliabkov (tab. III: 20; XI: 12; pre porovnanie *Varsik/Kolník 2021*, obr. 192: 5, 7), rôzne vrypy, vpichy a odtlačky (tab. XVII: 1; XX: 4).

V súbore zo sídliska z Galanty-Nebojsy v polohe Pod záhradami patria k početným nálezom aj ručne vyhotovené misy. Vyskytujú sa predovšetkým tri základné tvary nižších mís. Ide o exempláre s oblým profilom a dovnútra vťahnutým ústím formy IA (tab. I: 12; IX: 3; XI: 3, 8; XIII: 13; XIV: 12; XVI: 6, 8; XIX: 3; XXI: 9; XXIII: 4; XXV: 19), ktoré nie sú chronologicky citlivé a predstavujú priebežnú formu doby rímskej (*Varsik 2011a*, 197, obr. 105: 15, 16) a kónické misy so šikmo von odsadeným okrajom formy IC (tab. II: 16; V: 6), ktoré sa objavujú v stupni C2 a pretrvávajú aj v nasledujúcom období stupňa C3–C3/D1 (*Varsik 2011a*, 197, 203, obr. 105: 17–22, 25; 107: 1, 5). Typ mís so šikmo odsadeným ústím sa považuje za charakteristickú formu pre prechodné obdobie medzi dobou rímskou a dobou sťahovania národov, pričom sa objavujú v sprievode germánskej keramiky vytočenej na kruhu a provinciálnych glazovaných importov (*Horňák/Hrnčiarik/Kolon 2019*, 299; *Varsik 2011a*, 144, 203). Taktiež sa stretávame s kónicky otvorenými tvarmi (tab. III: 10; X: 3; XX: 1; XXII: 1; XXIV: 7) patriacim k forme IB podľa členenia V. *Varsika* (2011a, 203, obr. 107: 2–4) a hlbokými misami s hladným alebo tuhovným povrchom (tab. XI: 2; XV: 18; XIX: 12; XXII: 9). Fragment misy s čiernym hladným povrchom, ktorá má vyhnuté ústie so zaobleným okrajom a valcovitú hornú časť tela s ostrým lomom na maximálnej vydutine, pochádza z objektu 31, ktorý je súčasťou predpokladanej nadzemnej stavby (tab. XXIII: 2). Pri niektorých exemplároch je spodná časť nádoby výrazne odsadená od dna až naberá dojem nízkej nôžky (tab. XIII: 13; XXV: 15). Nádoby s odsadeným dnom alebo nízkou nôžkou sa vyskytujú už od 2. stor.,

ale typické sú pre súbory mladšej a neskorej doby rímskej (*Varsik 2011a*, obr. 74; 75). Výzdoba povrchu je pri misách, podobne ako je tomu pri hrncovitých nádobách, zriedkavá. Fragment menšej misy s oblým telom a vťahnutým ústím nesie stopy po zvislom žliabkovaní (tab. XXI: 9). V jednom prípade bol pás okrúhlych jamiek zachytený v spodnej časti tela na odsadenom dne (tab. XVII: 12). Analogická výzdoba bola objavená v spodnej časti hrnca z objektu 34/89 v Bratislave-Dúbravke (*Elschek 2017*, tab. 45: 13). Takmer v celistvosti zachovaná široká kónická misa formy I, ktorá sa našla v objekte 20, mala okraj zdobený pretláčaním (tab. XXII: 1), podobne ako aj fragmenty okrajov mís z objektov 2 a 11 (tab. I: 9; V: 6). Analogicky k hrncovitým nádobám formy IV, ide o charakteristický výzdobný prvok na neskorosvébskych sídliskách tzv. zlechovského horizontu (*Tejral 1999*, 220, obr. 14: 2, 3, 8). Plastická výzdoba v podobe lišty nad najväčším vydutím aplikovaná pravdepodobne na tele misovitej nádoby s lešteným povrchom sa vyskytla v súbore z objektu 15/16 (tab. XI: 6). Tento výzdobný prvok ale nie je chronologicky citlivý a vyskytuje sa počas celej doby rímskej (*Varsik 2011a*, 161).

Iné typy nádob sa v súbore z Galanty-Nebojsy vyskytli v obmedzenej miere. Ide predovšetkým o fragmentárne zachované menšie šálky, poháre a džbánky (tab. II: 8; III: 3; XI: 5). V objekte 20 sa našla malá misa či šálka formy III s esovitou profiláciou a vyšší džbánok s výrazne hrubým a neupraveným povrchom (tab. XVI: 3; XXII: 2). Tri fragmenty menších nádob boli zdobené zvislými žliabkami (tab. I: 11; II: 14; XXI: 9). Výzdoba zvislými alebo šikmými žliabkami, prípadne širšími kanelúrami pokrývajúca zvyčajne vydutie nádoby od podhrdlia až po dno sa vyskytla už v druhej polovici 2. stor. v podobe husto žliabkovaných terín z Bratislavy-Trnávky (*Varsik 2011a*, 159, obr. 43: 8, 9). Najväčší rozmach však husté žliabkovanie dosahuje až v nasledujúcom 3. stor., pričom zrejme treba počítať s tým, že motív šikmých žliabkov vo väčších rozstupoch sa vyskytuje v chronologicky mladších súboroch ako husté plošné kanelúry. Zvislé žliabky sa na terinovitých nádobách udržali až do záverečných desaťročí doby rímskej (*Varsik 2011a*, 159, 160). Z ostatných tvarov nádob sme identifikovali fragment cedidla (tab. XXI: 16) a zlomok horizontálne rozšíreného okraja pochádzajúceho pravdepodobne zo zásobnice (tab. XIV: 8). Zo zásobnice pravdepodobne pochádza aj fragment tela zdobený rytou vlnovkou a obežným horizontálnym žliabkom z objektu 4 (tab. III: 25). Povrch črepu bol hladný, stopy po obtáčaní alebo vytáčaní neboli zistené.

Iba v jednom prípade bola na sídlisku objavená miniatúrna nádobka. V objekte 2 nájdený exemplár mal kónický tvar s maximálnou výškou 21 mm

a hrúbkou steny 5 mm (tab. I: 8). Miniaturnými keramickými nádobkami v kvádskej sídelnej oblasti sa detailne zaoberal E. Krekovič (2014). Uvádza päť sídliskových lokalít s 11 exemplármi a deväť pohrebísk so 40 kusmi miniatúrnych nádob, z ktorých vynikajú dve pohrebiská z neskorej doby rímskej v Čiernom Brode a Šoporni. Bolo tu objavených približne 30 miniatúrnych nádobiek, niektoré z nich aj s pokrievkami (Krekovič 2014, tab. 1; 2). Ich súpis doplnila J. Ruttkayová (2016, 197) o nádoby objavené na pohrebisku vo Veľkom Cetíne. E. Krekovič (2014, 444–449) rozdelil miniatúrne nádoby na základe ich výskytu v hrobch, veľkosti a charakteru do dvoch základných skupín na menšie, hrubostenné a nedbalo opracované, a o niečo väčšie nádoby, niekedy so zdobeným povrchom. Prvú skupinu považuje za detské hračky alebo výrobky detí, keďže väčšina z nich sa našla v detských hrobch. Nádobky z druhej skupiny spája daný autor so ženskými hrobmi a kozmetickými výrobkami alebo liečivami. Exemplár nájdený v objekte 2 na sídlisku Pod záhradami v Galante-Nebojse spadá veľkostne do prvej skupiny, kde E. Krekovič (2014, 444) zaradil nezdobené nádoby s výškou a priemerom ústia zriedka prekračujúcim 60 mm, ktoré sú skôr hrubostenné, nedbalo opracované a nekvalitne vypálené. Samotné miniatúrne nádoby nepatria k chronologicky citlivým nálezom a vyskytujú sa v priebehu celej doby rímskej, s nepatrnou koncentráciou na pohrebiskách z mladšej doby rímskej (Ruttkayová 2016, 199). Zaujímavosťou je, že T. Zeman (2016, 208) konštatuje na juhovýchodnej Morave prevahu nálezov miniatúrnych nádobiek v obytných zónach sídlisk. Otázkou ostáva, či to poukazuje na odlišné zvyklosti v súvekých populáciách na juhozápadnom Slovensku a na juhovýchodnej Morave alebo ide len o stav výskumu germánskych lokalít všeobecne.

Vyhodnotenie

Počas záchranného archeologického výskumu na trase cesty I/35 v polohe Pod záhradami v extraviláne mestskej časti Galanty-Nebojso bolo preskúmaných spolu 38 sídliskových objektov. Pri ich datovaní sme vzhľadom na absenciu chronologicky citlivých predmetov odkázali len na keramické nálezy. Tie umožnili dva sídliskové objekty neurčenej funkcie datovať rámcovo do záveru eneolitu (objekty 5 a 10) a 31 objektov sídliskového charakteru do doby rímskej. Päť zahľbených objektov bez nálezov vo výplni ostalo nedatovaných (objekty 6, 9, 34, 37 a 38). Objekty 5 a 10 s nálezmi zo záveru eneolitu, vzdialené od seba 5,2 m, boli situované v strednej časti skúmanej plochy. Ďalšie eneolitické nálezy

boli nájdené vo výplni objektu 20 z neskorej doby rímskej, ktorý zrejme porušil staršie sídliskové jamy. Najvýraznejšie sa na preskúmanej ploche prejavil horizont z neskorej doby rímskej. Na základe hnuiteľných artefaktov sem bolo možné zaradiť päť zemníc (objekty 3, 4, 14, 17 a 18), jednu studňu (objekt 8), dve malé piecky/ohniská (objekty 1 a 19), sústavu exploatačných jám (objekty 12 a 20) a tri sídliskové jamy neurčenej funkcie (objekty 2, 11 a 13). Viaceré preskúmané objekty sa podarilo zaradiť len rámcovo do doby rímskej (objekty 7, 15, 21 až 33, 35, 36), vrátane zemnice – objektu 16, pece s predpecným priestorom (objekty 32 a 33) a sústavy 11 kolových jám (objekty 21 až 31; sýpka?).

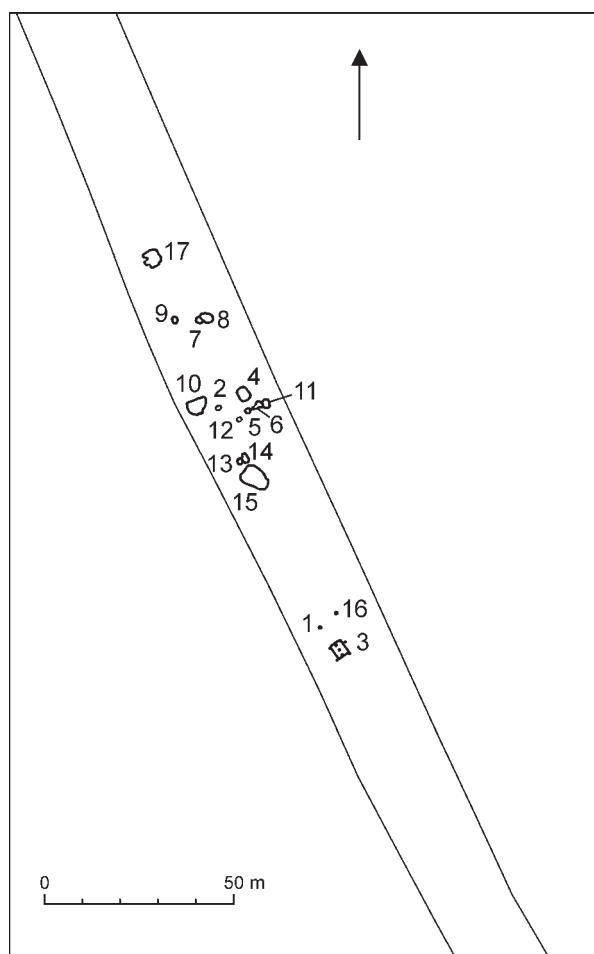
K hodnoteniu vnútornej štruktúry osady je k dispozícii iba segment pôvodne osídlenej plochy, ktorá vzhľadom na získané hnuiteľné nálezy neumožňuje sledovať priestorový posun ťažiska osídlenia v priebehu mladšej a neskorej doby rímskej a viesť úvahy o vnútornej štruktúre a zástavbe germánskych sídlisk. V preskúmanom nálezovom spektre sa vyskytujú prvky, s ktorými sa stretávame na germánskych sídliskách počas IV. (stupne C2–C3) a V. sídliskového horizontu (stupne C3–C3/D1) definovaného V. Varsikom (2011a, 194–204). Pre dolnú hranicu datovania osídlenia je dôležitá prítomnosť germánskej keramiky vytáčanej na hrnčiarskom kruhu, ktorej masová výroba v strednom Podunajsku nastáva v priebehu stupňa C2 (Bazovský et al. 2022, 218; Varsik 2011a, 137). Jej počiatok sa v priestore osídlenom Germánmi viaže na záver stupňa C1, resp. na začiatok stupňa C2 v závislosti od geografického kontextu. Skoršie datovanie do stupňa C1 je spájané s výrobou v oblasti przeworskej kultúry (Rodzińska-Nowak 2006, 268–273), zatiaľ čo pre juhozápadné Slovensko platí počiatok výroby počas stupňa C2, s dobre sledovateľným výskytom počas celého 4. stor. a s doznievaním v priebehu prvej polovice 5. stor. (Varsik 2011a, 137). Charakteristickými tvarmi sú plytšie tenkostenné misy s rôzne stvárneným ústím, ktorých telo členili horizontálne lišty a žliabky, hlbšie misovité tvary zdobené viacnásobnou hrebeňovanou vlnkou či esovité hrnce, džbány a zásobnice so zhrubnutým ústím (pre porovnanie Varsik 2011a, 135). Pre kontexty sídliskových horizontov IV a V je taktiež dôležitá prítomnosť provinciálnych keramických importov. Na jednej strane zo sídliskových objektov zmizla terra sigillata, na strane druhej sa začali vyskytovať glazované trecie misy – mortáriá (Varsik 2011a, 194, 201, 203). Z objektov z Galanty-Nebojso pochádza 14 zlomkov glazovaných mortárií, z nich dva okraje bolo možné priradiť k variantom s horizontálne vyhnutým okrajom (tab. XIX: 4; XXII: 5). K ich najväčšiemu rozmachu dochádza v druhej polovici 4. stor., pričom ich výroba pokračovala aj v období nástupu

vleštovanej keramiky (Bazovský 2000, 96; Cvjetičanin 2006, 138; Švaňa 2012, 175). Častejšie sa stretávame aj s rímskoprovinciálnou keramikou sivej farby, konkrétne s pohármi s prehýbanými stenami a prstenčovými miskami s výrazne odsadeným okrajovým prstencom, ktoré sú na sídlisku v Galante-Nebojse zastúpené po jednom exemplári (tab. XVI: 10; XX: 8). Z domácej germánskej keramickej produkcie majú významnú úlohu (okrem spomínanej keramiky točenej na kruhu) ručne formované kónické misy so šikmo von odsadeným ústím (tab. II: 16; V: 6) a esovite profilované hrnce s pretláčaným okrajom (tab. XVII: 10; XVIII: 7; XX: 19; XXI: 17; XXIV: 17), ktoré pretrvávajú aj v nasledujúcom sídliskovom horizonte V (Varsík 2011a, 197, 201). Typickou črtou v ruke zhotovených nádob neskorej doby rímskej je veľmi chudobná, uniformná výzdoba povrchu, často tvorená len pretláčaným okrajom, vhlbenými jamkami, radmi vpichov či zárezov a motívom dekomponovaného vajcovca, teda tzv. podkovovitými kolkami (Varsík 2004, 263; 2011a, 197, 203).

Pre definovanie hornej časovej hranice osídlenia je dozaista dôležité, že v jednom exemplári je zastúpená keramika s vleštovanou výzdobou (tab. XV: 12), ktorá je príznačná pre neskorší časový horizont od záveru 4. až prvú polovicu 5. stor. To by mohlo naznačovať pokračovanie osídlenia v danej polohe mimo skúmanej plochy aj v neskoršom období. Potvrdiť či vyvrátiť to môže len budúci archeologický výskum, keďže prítomnosť jedného exemplára vyvoláva iba ďalšie otázky. Pre datovanie osídlenia v polohe Pod záhradami v Galante-Nebojse nám však chýba absolútna chronologická opora, a tak sa teda opierame len o trendy sídliskového vývoja v závere doby rímskej a na počiatku obdobia sťahovania národov (pre problematiku synchronizácie relatívnej a absolútnej chronológie pozri Zeman 2009, 286–290). Do približne rovnakého časového horizontu môžeme datovať existenciu a zánik väčšiny germánskych sídlisk severne od stredného Dunaja, kedy bola táto oblasť masovo opúšťaná a sídliská zanikli v rámci relatívne krátko časového obdobia okolo roku 400 (Varsík 2008, 40). Zrejme to súvisí s historickými udalosťami v druhej polovici 4. stor. – vpád Hunov do juhovýchodných stepí, úmrtie cisára Valetiniána I. v Brigetiu, zastavenie rímskych aktivít v stredodunajskej oblasti, presídlenie germánskych kmeňov a následné posilnenie rímskej hranice (Hečková 2005, 98).

OSÍDLLENIE V POLOHE DRNOVÉ

Druhou lokalitou, na ktorej bolo doložené minulé osídlenie v trase výstavby cestnej komunikácie, je poloha Drnové. Tá je situovaná severovýchodne

Obr. 14. Galanta, poloha Drnové. Plán objektov. Autor M. Kissová, A. Nemergut.

od intravilánu mesta Galanta (obr. 1). Preskúmaná plocha nebola v minulosti zastavaná. Bolo tu identifikovaných 17 objektov, z ktorých 15 bolo na základe sprievodného materiálu datovaných do obdobia vrcholného stredoveku (obr. 14). Vzhľadom na pozíciu dvoch nedatovaných objektov a absenciu nálezov či situácií z iných období je možné, že aj tieto vznikli a boli využívané v totožnom období.

Súpis objektov

Objekt 1 (tab. XXVI: 1)

Sídliskový objekt kruhového pôdorysu so šikmo zrezanými stenami a rovným dnom.
Rozmery: pr. 80 cm, hĺ. 8 cm.
Nálezy z výplne: mazanica.
Datovanie: nedatované.

Objekt 2 (tab. XXVI: 2–4)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu s takmer kolmými stenami a mierne členitým dnom. Výplň bola tvorená sivočiernou hlinou s prímiesou menších kúskov mazanice.

Rozmery: dĺ. 100 cm, š. 130 cm, hĺ. 20 cm.
Nálezy z výplne: črepy, tehly, mazanica.
Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 3 (tab. XXVII)

Plytko zahĺbená zemnica obdĺžnikového pravouhlého tvaru so zaoblenými rohmi a dlhšou osou orientovaná v smere S – J. V stredovej časti boli zachytené tri kolové jamy, ďalšie štyri kolové jamy v rohoch zemnice mimo samotného pôdorysu. V severovýchodnom rohu bolo zachytené ohnisko. V juhovýchodnej časti pri južnej stene boli preskúmané dve prehĺbeniny.

Rozmery: dĺ. 415 cm, š. 330 cm, hĺ. 20 cm.
Nálezy z výplne: zlomok bronzového predmetu, praslen, črepy, zvieracie kosti.
Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 4 (tab. XXVI: 5)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu s takmer kolmými stenami a rovným dnom. Výplň bola tvorená sivočierou hlinou.

Rozmery: dĺ. 280 cm, š. 390 cm, hĺ. 35 cm.
Nálezy z výplne: črepy.
Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 5 (tab. XXVI: 6, 7)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu so šikmými stenami a rovným dnom. Výplň v spodnej časti tvorená sivožltou hlinou bola prevrstvená sivočiernou hlinou.

Rozmery: dĺ. 130 cm, š. 160 cm, hĺ. 35 cm.
Nálezy z výplne: črepy.
Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 6 (tab. XXVIII: 1, 2)

Dno pece oválneho pôdorysu s predpecnou jamou. Pri okrajoch a na dne zachytené pravdepodobne steny pece v podobe rozrušenej červenej prepálenej hliny. Výplň bola tvorená čiernou hlinou s prímiesou mazanice. Z východnej strany bola pec porušená objektom 11.

Rozmery pece: dĺ. 210 cm, š. 145 cm, hĺ. 15 cm.
Rozmery predpecnej jamy: dĺ. 110 cm, š. 55 cm, hĺ. 15 cm.
Nálezy z výplne: črepy, tehly, zvieracie kosti.
Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 7 (tab. XXIX: 1–4)

Pec oválneho pôdorysu s výrazne prepáleným dnom. Steny pece sa nezachovali. Okolo dna bolo zachytených 10 malých kolových jamiek. Predpecný priestor bol pravdepodobne situovaný z východnej strany pece a bol pomerne plytký, s nepravidelným pôdorysom. Jeho výplň bola tvorená sivožltou premiešanou hlinou. Z východnej strany objektu 7 bol zachytený objekt 8, ktorý zrejme slúžil ako predpecná jama.

Rozmery: dĺ. 210 cm, š. 165 cm, hĺ. 30 cm.
Nálezy z výplne: črepy.
Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 8 (tab. XXIX: 1–4)

Sídliskový objekt nepravidelného oválneho pôdorysu so šikmo zrezanými stenami a členitým dnom. Výplň bola tvorená tmavou sivohnedou hlinou. Pravdepodobne predpecná jama objektu 7.

Rozmery: dĺ. 210 cm, š. 190 cm, hĺ. 80 cm.
Nálezy z výplne: črepy, zvieracie kosti.
Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 9 (tab. XXVIII: 3)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu so šikmo zrezanými stenami a rovným dnom. Výplň bola tvorená sivočierou hlinou s prímiesou menších kúskov mazanice.

Rozmery: dĺ. 140 cm, š. 180 cm, hĺ. 20 cm.
Nálezy z výplne: črepy.
Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 10 (tab. XXX–XXXII)

Sídliskový objekt s rovným dnom, ktoré bolo v strednej časti porušené dvoma priehlbínami nepravidelného tvaru. Pri juhozápadnej stene boli zachytené tri kolové jamy v rade a dno pece okrúhleho pôdorysu. Pravdepodobne zemnica alebo hospodársky objekt.

Rozmery: dĺ. 690 cm, š. 560 cm, hĺ. 55 cm.
Rozmery pece: dĺ. 110 cm, š. 100 cm, hĺ. 12 cm.
Nálezy z výplne: železný kľuč, zlomok bronzového predmetu, fragment železného predmetu, črepy, zvieracie kosti.
Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 11 (tab. XXVIII: 1, 2)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu s kolmo zrezanými stenami a výrazne členitým dnom. Výplň bola tvorená čiernou hlinou s prímiesou mazanice. Západná stena objektu porušila objekt 6.

Rozmery: dĺ. 234 cm, š. 210 cm, hĺ. 55 cm.
Nálezy z výplne: tehla, zvieracie kosti.
Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 12 (tab. XXIX: 5)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu so šikmo zrezanými stenami a rovným dnom. Výplň bola tvorená sivočierou hlinou.

Rozmery: dĺ. 130 cm, š. 80 cm, hĺ. 40 cm.
Nálezy z výplne: bez nálezov.
Datovanie: nedatované.

Objekt 13 (tab. XXXIII: 1, 2)

Pec oválneho pôdorysu s výrazne prepáleným dnom. Steny neboli zachytené.

Rozmery: dĺ. 165 cm, š. 120 cm, hĺ. 25 cm.
Nálezy z výplne: bez nálezov.
Datovanie: pravdepodobne vrcholný stredovek.

Objekt 14 (tab. XXXIII: 1, 2)

Predpecná jama objektu 13 nepravidelného pôdorysu so stenami postupne klesajúcimi k nerovnému dnu. Výplň tvorená sivočiernou hlinou s prímiesou uhlíkov.

Rozmery: dĺ. 260 cm, š. 180 cm, hĺ. 45 cm.
Nálezy z výplne: črepy.
Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 15 (tab. XXXIII: 3–7)

Sídliskový objekt nepravidelného oválneho pôdorysu so šikmo zrezanými stenami a mierne členitým dnom.

Výplň bola tvorená hnedočiernou hlinou.
Rozmery: dĺ. 760 cm, š. 460 cm, hĺ. 90 cm.

Obr. 15. Galanta, poloha Drnové. Objekt 3. Foto A. Nemergut.

Nálezy z výplne: fragment železného predmetu, črepy, železná troska, zvieracie kosti.

Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 16 (tab. XXVIII: 4, 5)

Sídliskový objekt kruhového pôdorysu so šikmo zrezanými stenami a mierne členitým dnom. Výplň bola tvorená sivočiernou hlinou s prímiesou mazanice.

Rozmery: pr. 60 cm, hĺ. 17 cm.

Nálezy z výplne: črepy.

Datovanie: vrcholný stredovek.

Objekt 17 (tab. XXXIV)

Dno pece okrúhleho pôdorysu s výrazne prepáleným rovným dnom a zvyškami kupoly padnutej na dne. Predpecný priestor bol tvorený sústavou niekoľkých jam nepravidelného pôdorysu s členitým dnom.

Rozmery pece: pr. 145 cm, hĺ. 18 cm.

Rozmery predpecnej jamy: dĺ. 450 cm, š. 370 cm, hĺ. 50 cm.

Nálezy z výplne: bronzová záušnica, črepy, tehly, zvieracie kosti.

Datovanie: vrcholný stredovek.

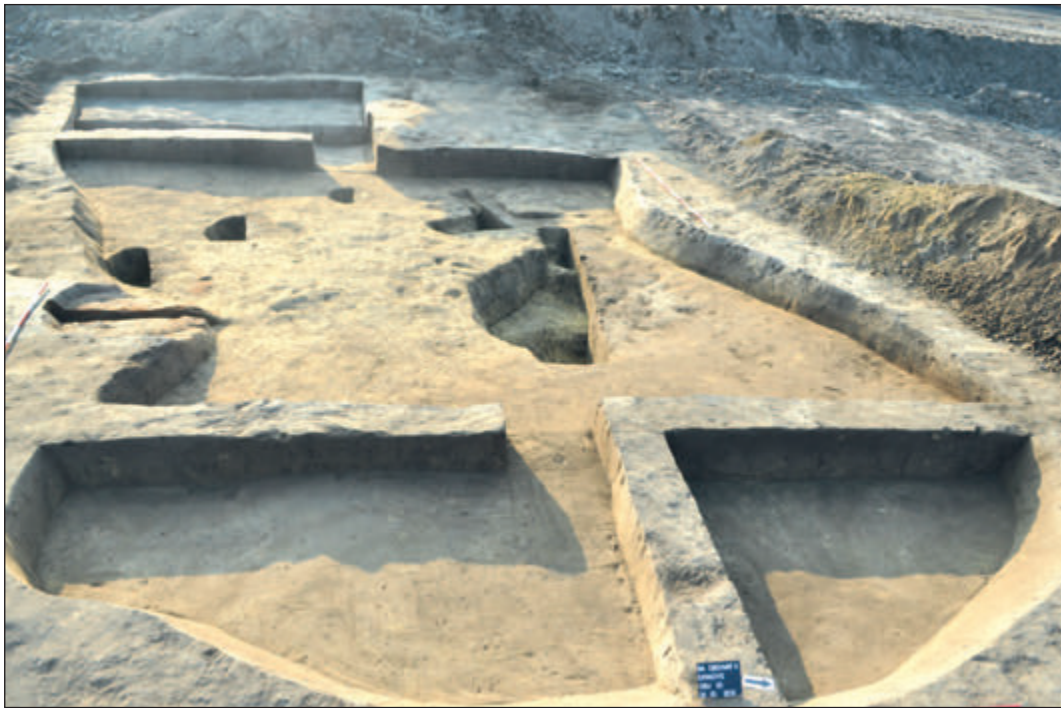
Charakteristika sídliskových objektov

V polohe Drnové bol zachytený jeden plytko zahĺbený objekt s pravdepodobne obytnou funkciou. Objekt 3 mal obdĺžnikový pravouhlý tvar, v rámci ktorého boli zachytené kolové jamy – stopy po konštrukcii obydlia a ohnisko v severovýchodnom rohu (obr. 15; tab. XXVII: 1). Vstup nebol zachytený, ale mohli by s ním súvisieť dve priehlbiny lokali-

zované pri južnej stene stavby. Objekt 3 spadá pod zemnice typu II s dvojkolovou vidlicovitou nosnou konštrukciou strechy (Ruttkay 2014, 80), pričom sa v ňom navyše nachádzal ešte jeden kôl v strede zemnice, avšak v jednej osi s tými, ktoré sa nachádzali v bočných stenách. Okrem toho sa po obvodě stavby našlo ďalších päť kolových jamiek situovaných už mimo zahĺbeného priestoru. Tie mohli mať tiež súvis s nosnou konštrukciou strechy alebo stien vzhľadom na to, že zemnica bola zahĺbená pomerne plytko. Plocha zemnice bola 13,7 m², čo ju zaraďuje medzi rozmerovo väčšie v danej kategórii.

Pri objektoch 10 a 17 nie je ich funkcia jednoznačná. Obidva boli rozmerovo pomerne veľké. Objekt 10 mal približne obdĺžnikový nepravidelný tvar s rovným dnom, ktoré bolo v strednej časti porušené. Pri juhozápadnej stene boli tri kolové jamy a do južnej steny ústila pec (obr. 16; tab. XXX: 1). Objekt 17 mal nepravidelný, približne štvorcový tvar s pecou v juhovýchodnej stene (obr. 17; tab. XXXIV: 1). Dno bolo nepravidelné, členité. Na dne a v stenách sa nachádzalo niekoľko jamiek, ktoré však mohli byť aj pozostatok po činnosti drobných hľadavcov. Väčšie kolové jamy, ktoré by vypovedali o nadzemnej konštrukcii nad objektom, neboli zistené. V prípade obidvoch objektov sa nezachovali steny pecí.

V prípade objektu 10 môžeme uvažovať o jeho obytnej alebo hospodárskej funkcii, pričom priehlbiny v strede miestnosti mohli slúžiť ako skladovacie

Obr. 16. Galanta, poloha Drnové. Objekt 10. Foto A. Nemergut.

Obr. 17. Galanta, poloha Drnové. Objekt 17. Foto A. Nemergut.

Obr. 18. Galanta, poloha Drnové. Objekty 7 a 8. Foto A. Nemergut.

priestory. Prítomnosť kolových jamiek len pri západnej stene objektu, v jej južnej časti, vypovedá o možnej atypickej konštrukcii nadzemnej časti priestoru, a preto objekt nemôžeme bez výhrad interpretovať ako obytnú zemnicu. Kolové jamy len pri jednej stene objektu boli zachytené taktiež v Břeclavi-Pohansku (Vignatiová 1992, tab. 59). Na Slovensku sa nám nepodarilo takýto prípad identifikovať. Daná autorka uvažuje, že niektoré z týchto kolov mohli byť súčasťou konštrukcie vchodu (Vignatiová 1992, 18–20). To by mohlo pripadať do úvahy aj v prípade objektu 10, pričom konštrukcia stien a strechy nemusela zanechať stopy. Vzhľadom na nález železného kľúča a bronzových a železných fragmentov tu mohli byť prípadne uschované cennejšie veci. Pec však svojou konštrukciou nevypovedá o tom, že by v nej mohla byť vykonávaná špecializovaná remeselná výroba.

Objekt 17 mal tiež pomerne veľké rozmery, pričom v jeho juhozápadnej časti sa nachádzala pec s prepáleným dnom, steny neboli zachované. Dno objektu bolo výrazne členité, pozostávalo z niekoľkých jam, ktoré boli vyplnené homogénnym hnedočiernym zasypaním. Jeho funkcia nie je jednoznačná. V prípade, že by šlo o predpecnú jamu, mala by nadpriemerné rozmery. M. Ruttkay (2014, 100) uvádza u predpecných jam dĺžku medzi 50–460 cm a šírku medzi 70–160 cm. Jednotlivé menšie časti mohli prípadne slúžiť na spracovanie produktov upravených v peci. Nálezy z objektu

však opäť neukazujú na špecializovanú výrobu. Spracovanie preto mohlo súvisieť s potravinárskou činnosťou. Tiež môžeme zväziť, či nešlo o jamy na zber použitého popola.

V prípade oboch uvedených objektov, či už šlo o ich obytnú alebo výrobnú funkciu, resp. pec, nemôžeme na základe nálezových okolností predpokladať špecializovanú remeselnú činnosť. Predpokladáme ich súvis skôr s bežným chodom poľnohospodárskej usadlosti.

Ďalej boli na lokalite preskúmané tri pece, označené ako objekty 6 (tab. XXVIII: 1), 7 (tab. XXIX: 1), pričom objekt označený číslom 8 mohol byť jeho predpecnou jamou a objekt 13 (tab. XXXIII: 1) s predpecnou jamou, označenou ako objekt 14. Pece sa nekonzentrovali na jednom mieste, ale boli rozptýlené v rámci celého objaveného sídelného areálu (obr. 14). Objekt 6 bol pomerne plytký, jeho hĺbka dosahovala len 15 cm a z východnej strany ho na okraji narušil objekt 11. Autormi výskumu bol označený ako pec, čo naznačovala prítomnosť červenej prepálenej hliny. Jeho výplň bola tvorená čiernou hlinou s prímiesou uhlíkov, na rozhraní s objektom 11 sa mala nachádzať čierna uhlíková vrstva. V objekte nebolo možné identifikovať steny pece, po okrajoch sa nachádzala červená prepálená hlina, ktorá mohla predstavovať ich zvyšky. Mohlo snáď ísť o pece typu I podľa M. Ruttkaya (2014, 99), teda o jednoduchú hlinenú kupolovú pec s predpecnou jamou. Pec taktiež mohla byť zničená a rozobratá,

keďže bola porušená objektom 11. Bližšie informácie o jej pôvodnej podobe však nebolo možné zistiť. V jej výplni boli objavené črepy, tehly a zvieracie kosti.

Na rozdiel od predošlého bolo pri objekte 7 zachované výrazne prepálené dno, aj keď steny pece sa tiež nezachovali. Zaujímavý je nález desiatich malých kolových jamiek, ktoré obkolesovali dno (obr. 18). Asi 80 cm východným smerom bol nájdený objekt 8 s tmavohnedou výplňou, ktorý mohol byť predpecnou jamou alebo ju mohol narušiť. V medzipriestore medzi týmito dvoma objektami vyhlbenina postupne klesala do objektu 8. Kolové jamky mohli predstavovať zvyšky po konštrukcii pece. Analogická situácia bola preskúmaná na lokalite Hurbanovo-Abadomb (*Čaplovič 1965*, 244, 245, obr. 7). Tam sa v zadnej polovici pece našli malé otvory, ktoré autor interpretoval ako odtlačky po podporných prútoch zo stavby pece. V objekte 7 lemovalo južnú polovicu pece sedem kolových jamiek s priemerom približne 5 cm. Severná polovica objektu bola odkrytá len po prepálení vrstvu pece, a teda nebolo možné overiť, či tieto jamky pokračujú aj v tejto časti. Na základe pozície dvoch jamiek, ktoré boli odkryté na severnej polovici v mieste prechodu pece do predpecnej jamy však môžeme predpokladať, že pokračovali po celom obvode pece. Jedna kolová jamka bola tiež nájdená pod vypáleným dnom pece a ďalšie dve pri severovýchodnom okraji pece, tie však neboli zoradené pravidelne. Vypálené dno pece bolo vybraté len formou rezu cez jeho stred, a teda je možné, že pod dnom sa mohlo eventuálne nachádzať viac kolových jamiek. Opäť by šlo o jednoduchú kupolovú pec s predpecnou jamou. Do tohto typu spadá aj objekt 13 s predpecnou jamou označenou ako objekt 14. Ani pri tejto peci neboli zachytené steny, len prepálené dno. Predpecná jama nemala pravidelný pôdorys. V oboch peciach, resp. v predpecných jamách, boli objavené črepy vo veľmi fragmentárnom stave, v predpecnej jame (objekt 8) sa okrem toho nachádzali ešte aj zvieracie kosti. Vzhľadom na záchranný charakter výskumu neboli odobraté vzorky z výplne pecí a predpecných jám, ktoré by bolo možné podrobiť paleobotanickým analýzám. Môžeme iba predpokladať, že tieto pece mali rozmanitú funkciu. Mohli slúžiť na pečenie chleba, sušenie plodín alebo údenie mäsa (*Méri 1963*). V niektorých prípadoch bolo doložené aj vypaľovanie keramiky (*Ruttkay 2014*, 101) či využitie pri šperkárstve, alebo kováčstve. Avšak nálezy z objektov v prípade Galanty-Drnového tomuto účelu nezodpovedajú.

U zvyšných sídliskových objektov nebola ich funkcia identifikovaná. Išlo o jamy rôznych tvarov a hĺbky. Tieto jamy bývajú interpretované ako hliníky alebo odpadové jamy. V prípade rozsahovo väčších jám mohlo ísť o stajne alebo iné hospodárske

objekty. Do tejto kategórie by mohli zapadať objekty 4 a 15, ktoré mali pomerne veľké rozmery a približne obdĺžnikový pôdorys a relatívne rovné dno. Neboli v nich však zachytené stopy po konštrukcii, ktorá by mohla naznačovať existenciu prípadných stien alebo zastrešenia. Zaujímavé je, že na lokalite neboli identifikované žiadne zásobné jamy.

Charakteristika nálezového súboru

Najpočetnejším nálezom nájdeným v polohe Drnové bola keramika, čo nie je vôbec prekvapujúce. Okrem nej boli objavené úlomky mazanice a tehál, praslen, kovové predmety a zvieracie kosti. Na datovanie a celkovú analýzu objektov však predstavuje najvhodnejšie médium práve keramika a okrem toho nález esovitej záušnice v objekte 17, prípadne nález kľúča z objektu 10. Prítomnosť tehál tiež môže predstavovať určité vodidlo.

Najpočetnejší keramický súbor bol objavený v objekte 10, ktorý mohol slúžiť ako zemnica alebo hospodársky objekt. Bolo v ňom nájdených 274 jedincov pochádzajúcich z pomerne širokej typologickej škály. Keramika dosahovala rôznu kvalitu. Boli objavené rovnomerne aj nerovnomerne vypálené črepy. V hmote boli prítomné makroskopicky pozorovateľné anorganické prímеси v hrúbke od veľmi jemnej až po strednú. Farebnosť sa pohybovala od čiernej až po svetlohnedú. Ojedinele bol prítomný oranžový črep. Dná neboli, až na jednu výnimku, zachované do takej miery aby na nich bolo možné rozpoznať prítomnosť značky, avšak ani v prípade lepšie zachovaného exemplára nebola identifikovaná. V tomto objekte, ako aj v niekoľkých ďalších, bola zistená keramika s prímесou grafitu. V ostatných objektoch bolo nájdených 2 až 46 keramických jedincov, z ktorých drvivá väčšina pozostávala z jedného črepu. Súbor bol teda do veľkej miery fragmentárny. Úplne bez nálezov boli objekty 12 a 13, keramika nebola nájdená v objektoch 1 a 11.

Aj v prípade keramiky z ostatných objektov išlo o jedince rôznej kvality. U niektorých bol výpal nerovnomerný, ale našli sa aj jedince s homogénnou farbou. Keramika bola vo veľmi fragmentárnom stave. Je predpoklad, že črepy pochádzali prevažne z hrncov, avšak vzhľadom na vysokú fragmentárnosť to nie je možné jednoznačne preukázať. V hmote črepov boli pozorované jemne až stredne hrubé anorganické prímеси. Farebnosť sa pohybovala od čiernej cez tmavo po svetlohnedú. Najmenší podiel mala keramika sfarbená do oranžova.

Keramika s prímесou grafitu bola okrem objektu 10 identifikovaná aj v objektoch 2, 6 a 17. Objekty 2, 6 a 10 sa koncentrovali približne v strede skúmanej plochy, takže je možné, že distribúcia gra-

fitovej keramiky bola ovplyvnená týmto faktom. Na druhú stranu objekt 17 bol od nich pomerne vzdialený a grafitová keramika sa nenašla ani v iných objektoch nachádzajúcich sa v bezprostrednom okolí. Hrúbka grafitových črepov sa rôznila. V objekte 2 sa pohybovala od 8 do 13 mm. Na jednom z jedincov so zachovanou časťou dna boli nájdené stopy po oprave (tab. XXVI: 3). Otvor v nádobe bol vyplnený zvyškom železného nitu. Opravy grafitových nádob sú pomerne časté. Fragменты mohli pochádzať tak z hrncov, ako aj zo zásobníc (hrúbka hrncov sa pohybovala v intervale 6–11 mm, pričom priemerná hrúbka bola 8,5 mm; zásobnice mali hrúbku v intervale 7–17 mm, pričom priemerná hrúbka bola 11,4 mm; podľa *Fusek/Spišiak 2005*, 296). V objekte 6 boli nájdené štyri fragmenty grafitovej keramiky. Okrem okraja masívnej zásobnice s hrúbkou stien 24 mm, to boli tri črepy s hrúbkou 6–8 mm, pochádzajúce pravdepodobne z hrncov. Okraj grafitovej zásobnice je jednoduchý, ústie je mierne vyťahnuté smerom von. Analogické okraje boli nájdené v Bratislave na Rudnayovom námestí, Sedlárskej ulici a v Budapešti (*Fusek/Spišiak 2005*, obr. 17: 17, 19, 27). Patria k typu Scharrer-Liška 2a, resp. prechodnému typu od 2a k 2b (*Fusek/Spišiak 2005*, 298). Pôvod tohto typu zásobnice je možné hľadať v Rakúsku. V Bratislave, v Eszterházyho paláci, *D. Repka (2016, 154)* tento typ datuje do 11.–12. stor., resp. prechodný typ do druhej polovice 12. stor. Aj keď nálezy z Galanty nie sú hranené do takej miery ako nálezy z Eszterházyho paláca, nie je dôvod považovať datovanie tohto exempláru za výrazne odlišné. Pre presnejšie chronologické určenie však nie je k dispozícii dostatok dobre datovaných nálezových celkov, ako pripúšťa aj autorka typológie *G. Scharrer-Liška (2003, 50)*. V objekte 17 boli objavené grafitové črepy z tiel nádob bez špecifickej výzdoby. Na základe hrúbky mohlo ísť o zásobnice, keďže dosahovala 12–16 mm. O úlomky zo zásobnice mohlo ísť pravdepodobne aj v prípade objektu 10, kde sa ich hrúbka pohybovala medzi 12–20 mm.

Z chronologického hľadiska majú najväčšiu výpovednú hodnotu pri keramike okraje. Keramické ústia boli vo väčšine prípadov vyhnuté von, zaoblené (tab. XXVI: 7; XXIX: 2; XXX: 4; XXXI: 6, 9), kolmo zrezané (tab. XXVII: 4, 5, 11; XXIX: 4; XXXIII: 2) a prežliabnuté alebo horizontálne zrezané (tab. XXX: 5; XXXI: 3; XXXIV: 5). Na jednom exemplári bolo pozorovateľné ovalenie (tab. XXXIII: 5).

Výzdoba bola rytá, robená prevažne jednodrotým nástrojom. Pozostávala hlavne z rytých obežných línií a žliabkov rôznej hrúbky, ktoré boli umiestnené na nádobe jednotlivo alebo vo zväzkoch, ďalej zásekov v jednom alebo viacerých radoch. Dná boli rovné alebo konkávne, značky neboli prítomné. Keďže len minimum nádob bolo

rekonštruovateľných v celku, nie je možné sa vyjadriť k tomu či boli zdobené na celom tele. Na základe výzdoby a typov okrajov by keramiku bolo možné priradiť do horizontu 11.–12. stor. Tvarovo podobná keramika bola objavená na sídlisku Mikov dvor I (*Ruttkay a i. 2016, 42–46*). Datovanie zodpovedá aj tomuto horizontu v Bratislave, kde je pre 11.–12. stor. typické zrezávanie okrajov a vyskytuje sa ešte výzdoba viacnásobnou vlnovkou (*Hoššo 1997, 288*). Vzhľadom na polohu Galanty medzi Bratislavou a Ponitrim, vývoj keramiky mohli ovplyvňovať oba tieto okruhy.

Pre presnejšie chronologické určenie lokality by však bolo potrebné využiť aj iné datovacie metódy, keďže keramický inventár je veľmi fragmentárny a rôznorodý aj v jednotlivých objektoch, a teda ich zásyp mohol vzniknúť v dlhšom časovom období.

Z drobných predmetov nájdených na lokalite je na datovanie využiteľná esovitá záušnica objavená v objekte 17 (tab. XXXIV: 2). Esovité záušnice sa v Karpatskej kotline objavujú v priebehu 10. stor. a na pohrebiskách sa vyskytujú do 12. stor. (*Štefan 2010, 171*).

Kľúč bol nájdený v objekte 10 (tab. XXX: 2). Ide o typ 327 podľa triedenia *L. Belcrediho (1989, 440, tab. 5)*, a teda kľúč zásuvný s hraneným okom. Podľa *M. Slivku (1981, 237)* ide o tzv. gotický kľúč, ktorý má hlavicu v tvare kosoštvorca. Jeho výskyt sa kladie od prvej polovice 13. stor., čo je pomerne neskoré datovanie vzhľadom na keramický materiál nájdený v Galante. Zástavku na drieku mal posunutú a driek bol zakončený zahroteným trňom. Tieto kľúče sa v Novgorode mali vyskytovať od konca 11. stor. (*Slivka 1981, 237*). Kľúč identického tvaru, tiež s dvoma zárezmi na zástavke, bol objavený v osade Bystřec (*Belcredi 1988, 465*). Tu bol datovaný až do 14. stor. (*Belcredi 1988, 466*), a teda ide o jednoznačne mladšie osídlenie v porovnaní s Galantou. Tvary kľúčov a kovových predmetov však všeobecne nemuseli podliehať módnym zmenám tak často, ako výzdobné štýly keramiky alebo šperky, a teda neslúžia ako spoľahlivý datovací prostriedok. Datované bývajú podľa sprievodného keramického materiálu. Kľúč z objektu 10 v Galante bol vyrobený z jedného kusa železa, pričom tieto typy sú staršie. Spájanie hlavice sa objavuje od 13. stor. (*Slivka 1981, 237*).

Vyhodnotenie

Lokalitu bolo možné datovať na základe nálezov keramiky približne do obdobia 11.–12. stor. Vzhľadom na charakter a fragmentárnosť materiálu presnejšie datovanie nie je možné a viedlo by len k nepodloženým hypotézam. Ani nález kľúča a záušnice nepomohol k presneniu chronológie. K tomu by mohlo

prispieť len dôkladné vyhodnotenie keramických nálezov zo skúmaného obdobia a typologicko-chronologická analýza, ktorá na Slovensku stále absentuje. Pri vyhodnocovaní nálezov sú bádatelia stále nútení porovnávať nálezové súbory z iných lokalít a snažiť sa ich datovať na základe podobnosti, čo však nie je vždy postačujúce.

Na základe objavených objektov mohlo ísť v prípade polohy Drnové o časť stredovekej osady, ktorá pozostávala z jednej či dvoch obytných stavieb a k tomu prislúchajúcich hospodárskych jednotiek. Vytvorí si predstavu o jej celkovej podobe však na základe odkrytej plochy nie je možné. Na frekventované osídlenie tohto regiónu v období včasného až vrcholného stredoveku odkazuje nález ďalších sídliskových objektov približne kilometer južnejšie v polohe Richtárske, ktoré sú analyzované v nasledujúcej časti príspevku.

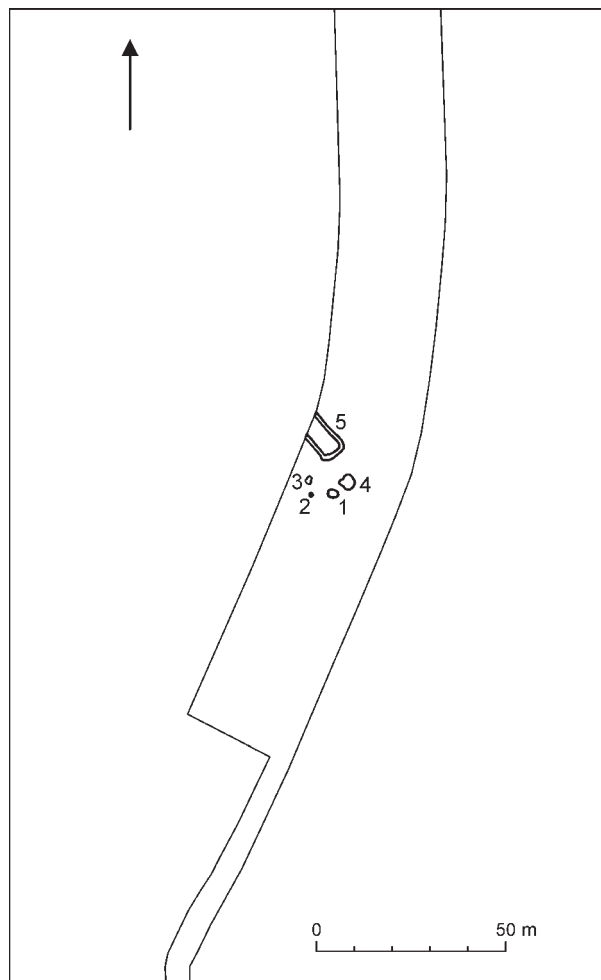
OSÍDLENIE V POLOHE RICHTÁRSKE

Poloha Richtárske je situovaná na východnom okraji mesta Galanta, na pravom brehu potoka Derňa (poloha 3; obr. 1). V roku 2008 počas výstavby I. etapy obchvatu mesta Galanta bolo v tejto polohe preskúmaných 13 objektov (Kopčeková 2011). Identifikované boli dve fázy osídlenia – staršia z 9.–10. stor., ktorú reprezentovalo šesť objektov, a mladšia z 11.–12. stor. s jedným objektom. Funkčne patrili k peciam a iným objektom hospodársko-výrobného charakteru, objekt z mladšej fázy osídlenia bol identifikovaný ako jednoduchá zemnica. Počas II. etapy výstavby obchvatu v roku 2011 bolo objavené pokračovanie osídlenia severným smerom. Samotnému výskumu predchádzal povrchový zber, počas ktorého bolo objavených niekoľko črepov, väčšinou atypických. Následný archeologický výskum identifikoval archeologické objekty a situácie, ktoré potvrdili stredoveké osídlenie. Na skúmanej ploche bolo preskúmaných päť objektov (obr. 19). Dva z nich boli identifikované ako pece (objekty 1 a 3), po jednom ako zemnica (objekt 4), žlab (objekt 5) a jeden nebol bližšie určený (objekt 2). Všetky objekty, s výnimkou žlabu, bolo možné na základe sprievodných nálezov datovať do obdobia včasného stredoveku.

Súpis objektov

Objekt 1 (tab. XXXV)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu so šikmo zrezanými stenami a rovným dnom. Výplň bola zvrstvená. Na povrchu bola tvorená tmavosivou hlinou s prímесou mazanice, pod ňou sa nachádzala sivožltá hlina s výraznou prímесou uhlíkov a na dne tmavosivá hlina.

Obr. 19. Galanta, poloha Richtárske. Plán objektov. Autor M. Kissová, A. Nemergut.

V severovýchodnej stene objektu bola zachytená malá pecka s prepálenou kupolou. Na jej dne bola vrstva s uhlíkmi.

Rozmery jamy: dĺ. 280 cm, š. 185 cm, hĺ. 52 cm.

Rozmery pece: dĺ. 72 cm, š. 40 cm, hĺ. 30 cm.

Nálezy z výplne: črepy, železná troska, zvieracie kosti.

Datovanie: včasný stredovek.

Objekt 2 (tab. XXXVI: 1–3)

Sídliskový objekt oválneho pôdorysu so šikmo zrezanými stenami a rovným dnom. Výplň bola tvorená sivočierou hlinou s prímесou uhlíkov a drobných kúskov mazanice.

Rozmery: dĺ. 105 cm, š. 90 cm, hĺ. 20 cm.

Nálezy z výplne: črepy.

Datovanie: včasný stredovek.

Objekt 3 (tab. XXXVI: 4–8)

Pec s predpecnou jamou. Predpecná jama bola oválneho pôdorysu so šikmými stenami a rovným dnom. Výplň bola zvrstvená – na povrchu sivočierne hlina, pod ktorou sa nachádzali sivočierne vrstvy s mazanicom a uhlíkmi. V severnej stene jamy zachytené výrazne prepálené steny pece s čiastočne zachovalou kupolou.

Obr. 20. Galanta, poloha Richtárske. Objekt 4. Foto A. Nemergut.

Rozmery: dĺ. 188 cm, š. 140 cm, hĺ. 40 cm.

Nálezy z výplne: črepy, zvieracie kosti.

Datovanie: včasný stredovek.

Objekt 4 (tab. XXXVII; XXXVIII)

Sídliskový objekt nepravidelného pravouhlého pôdorysu s rovným dnom. V západnom rohu bol zachytený výklenok oválneho pôdorysu so stenami plynule sa zvažujúcimi ku dnu objektu. Vo východnom rohu bola preskúmaná koncentrácia kameňov (piecka?), ktoré boli v západnej časti prepálené. Medzi kameňmi sa nachádzala keramika.

Rozmery: dĺ. 380 cm, š. 350 cm, hĺ. 45 cm.

Nálezy z výplne: železný nôž, praslen, fragment bronzového predmetu, dva železné fragmenty, črepy.

Datovanie: včasný stredovek.

Objekt 5 (tab. XXXVIII: 8)

Sídliskový objekt žľabovitého charakteru vytvárajúci v pôdoryse tvar písmena U. Zachádzal mimo skúmanú plochu.

Rozmery: dĺ. 820 cm, š. 100 cm, hĺ. 65 cm.

Nálezy z výplne: bez nálezov.

Datovanie: nedatované.

Z preskúmaných objektov mohol mať jeden obytnú funkciu. Ide o objekt 4 (obr. 20; tab. XXXVII: 1), ktorý mal nepravidelný štvorcový pôdorys. Vo východnom rohu sa nachádzala koncentrácia kameňov, ktoré boli v západnej časti prepálené. Pravdepodobne išlo o vykurovacie zariadenie. V náprotivnom kúte bol situovaný výklenok, ktorý mohol slúžiť ako jazykovitý vchod. To napovedá, že mohlo ísť

o jednopriestorový dom. Ten predstavuje chronologicky najstaršiu formu obydľia na území dnešného Slovenska (Ruttkay 2014, 77). V prípade nálezu z Galanty by išlo o zahĺbený dom bez stôp po nosnej kolovej konštrukcii strechy na obvoде. Zemnice, ako typ domu, prevládajú v strednej Európe medzi 6. a 10. stor. Od 11. stor. začína diferenciacia medzi regiónmi, ktorá sa zvyšuje od 13. stor. (Ruttkay 2014, 78). Predstavujú pomerne častý nález na Slovensku, aj keď v povodí Dudváhu, kde sa nachádza aj predmetná lokalita, sa v 11.–13. stor. vyskytujú len ojedinele (Ruttkay 2014, 79).

Objekty 1 a 3 predstavovali pravdepodobne pece so zachovanými zvyškami hlinenej kupoly a predpecnými jamami. Boli vyhlbené do terénu a ich výplň tvorili viaceré vrstvy, niektoré s prímiesou uhlíkov. Dno pece v objekte 1 tvorila vrstva uhlíkov, nebola vymazaná. Výška kupoly bola 44 cm, v stene sa zachoval náznak možného otvoru pre odvod dymu (tab. XXXV: 1). Dno objektu 3 predstavovala prepálená hlina, zachovaná bola len zadná stena kupoly pece s výškou približne 40 cm a náznakom možného komína (obr. 21; XXXVI: 4). Obidva objekty by mohli spadať do kategórie I vyčlenenej M. Ruttkayom (2014, 99), a teda jednoduché hlinené kupolové pece s predpecnou jamou. Pripisuje sa im rozmanitá funkcia. Mohli byť používané na pečenie chleba, sušenie plodín alebo údenie mäsa (Ruttkay 2014, 101). Na pečenie chleba boli skôr využívané pece s vymazaným dnom, a teda pri

Obr. 21. Galanta, poloha Richtárske. Objekt 3. Foto A. Nemergut.

objekte 1 je skôr potrebné uvažovať o inom účele. Funkciu týchto objektov by mohla pomôcť objasniť archeobotanická analýza, ktorá určuje paleobotanické typy nálezov z pecí a predpecných jám. Tá však, vzhľadom na záchranný charakter výskumu, nebola vykonaná. Niektoré pece sa mohli taktiež používať na vypaľovanie keramiky, prípadne aj na spracovanie kovov, ak to vyžadovala situácia. V objekte 1 boli síce nájdené aj dva fragmenty trosky (tab. XXXV: 2), ale na základe stavu poznatkov nie je možné usúdiť či sa do priestoru pece, resp. predpecnej jamy dostali náhodou, alebo zámerne. Prítomnosť črepov a zvieracích kostí v objekte vypovedá skôr o využívaní pecí v súvislosti so stravovaním obyvateľov objektu 4.

Objekt 2 mal oválny pôdorys a rovné dno (tab. XXXVI: 1). Išlo o pomerne plytký objekt bez určitej funkcie. Jamy rôznej, často neurčenej funkcie, tvoria najväčšiu časť objektov zo stredovekých sídlisk.

V objekte 5, ktorého odkrytá časť mala tvar písmena U a bola pomerne plytká, neboli nájdené žiadne nálezy (tab. XXXVIII: 8). Nie je teda jasné či bol súčasťou s ostatnými objektmi. Žľaby na stredovekých sídliskách sú pomerne častým javom na nízko položených územiach Podunajskej nížiny (Ruttkay 2014, 115). Aj keď nebol odkrytý v celku, dá sa predpokladať, že pôvodne bol uzavretý. Na základe jeho tvaru a pozície by mohlo ísť o pozostatok ohrady pre dobytok, prípadne nadzemnej stavby.

Charakteristika nálezového súboru

Vzhľadom na nízke množstvo objavených objektov, jedincov a vysokú fragmentárnosť objaveného keramického súboru nebolo priročené k štatistickému vyhodnoteniu keramiky. Najväčšie množstvo keramiky bolo nájdené v objekte 4 – zemnici. Okrem toho tu boli objavené kovové fragmenty, železný nôž a praslen (tab. XXXVII: 2–15). Tieto predmety sú pomerne častým nálezom na stredovekých lokalitách. V stave, v akom sa zachovali, nepredstavujú vhodných reprezentantov pre bližšie datovanie objektu. Ďalej tu bolo identifikovaných 90 keramických jedincov. Z toho väčšinou išlo o jedinca pozostávajúceho z jedného črepu. Ako jedinca sa označovali všetky črepy, ktoré bolo možné priradiť k jednej nádobe, takisto ako tomu bolo v štúdiu G. Fuseka (2000, 103) venovanej výskumu sídliska v Bielovciach. Keramika bola nekvalitná, nerovnomerne vypálená, značne skorodovaná. Farby variovali od odtieňov sivej, hnedej až po oranžovú, a to aj v rámci jednej nádoby. V hmote sa nachádzali anorganické prímеси s hrúbkou od veľmi jemnej až po strednú.

Okraje nádob boli väčšinou von vyhnuté, zaoblené (tab. XXXVII: 17, 18), kolmo alebo šikmo zrezané (tab. XXXVII: 16, 19, 21; XXXVIII: 1). Z jednoduchého vyhnutia sa vymyká jeden okraj (tab. XXXVII: 23), ktorý má vytiahnuté prežliabnuté ústie. Výzdobu tvorila kombinácia vlnoviek a ry-

tých línií, v jednom prípade bola nádoba zdobená zásekmi a radom rytých línií (tab. XXXVIII: 7). Dná boli rovné alebo konkávne.

V objekte 1 boli nájdené črepy pochádzajúce z 57 jedincov. Títo jedinci boli zachovaní vo veľmi fragmentárnom stave, väčšinu predstavovali jeden, maximálne dva spojené črepy. Ako intrúzia bol v objekte 1 nájdený črep so zachovaným kúskom dna nádoby, zdobený na tele slamovaním (tab. XXXV: 16). Charakterovo zodpovedá pravekej keramike, ktorá bola identifikovaná v objekte 5 v polohe Pod záhradami, vzdialenej približne 3 km severným smerom proti toku rieky Derňa (tab. IV: 8, 11–14). Zvyšné črepy si boli materiálom aj vyhotovením podobné. Vypálené boli nerovnomerne, sfarbené do siva až svetlooranžova, v hmote mali veľmi jemné až stredne hrubé anorganické prímеси. Telá nádob boli zdobené rovnými žliabkami (tab. XXXV: 6, 8–14), v jednom prípade bol črep zdobený vlnkou v hornej tretine tela nádoby nad maximálnou vydutou. Okraje boli výrazne von vyhnuté (tab. XXXV: 3, 4), zrezané (tab. XXXV: 7), v jednom prípade s vnútri prežliabnutým ústím (tab. XXXV: 5). Dná boli rovné, bez zachovaných značiek. Rámčovo ich je možné datovať do 9.–12. stor.

V objekte 3 boli objavené črepy z 12 jedincov. Dva boli zdobené vodorovnými ryhami (tab. XXXVI: 5, 6), pri dvoch nádobách boli zachované okraje. Z toho jeden bol vodorovne zrezaný (tab. XXXVI: 8) a jeden von vyhnutý s mierne prežliabnutou vonkajšou hranou (tab. XXXVI: 7). Tak, ako v prípade predošlej pece, bol materiál vypálený nerovnomerne s farebnou škálou od sivohnedej až po svetlooranžovú, hrúbka prímеси sa pohybovala od veľmi jemnej až po strednú.

V objekte 2 boli objavení len dvaja keramickí jedinci (tab. XXXVI: 2, 3). Pochádzali z okraja nádob s výrazne vyhnutým ústím, nádoby boli vypálené oxidačne, resp. oxidačno redukčne. V hmote sa nachádzala anorganická, veľmi jemná až jemná prímеси. Črepy boli na povrchu sfarbené do svetlohnedej až oranžovej farby, vnútri boli tmavo až svetlosivé. Na tele nádoby bol v prípade jedného jedinca identifikovaný rovný žliabok (tab. XXXVI: 2). Nádoby s výrazne vyhnutým ústím a žliabkom na tele nádoby boli identifikované aj na iných stredovekých lokalitách, ako napr. Bajč-Medzi kanálmi (Ruttkay 2002, obr. 25: 6; 28: 1, 2) či Bíňa (Ruttkay/Cheben 1992, obr. 2: 76, 87), na ktorých boli datované od druhej polovice 8. do 10.–11. stor. (v prípade lokality Bajč; Ruttkay 2002), resp. koniec 10. až prvej polovice 13. stor. (Bíňa; Ruttkay/Cheben 1992, 113). Pre presnejšie datovanie bude potrebné vyhodnotiť objekty komplexne ako celok.

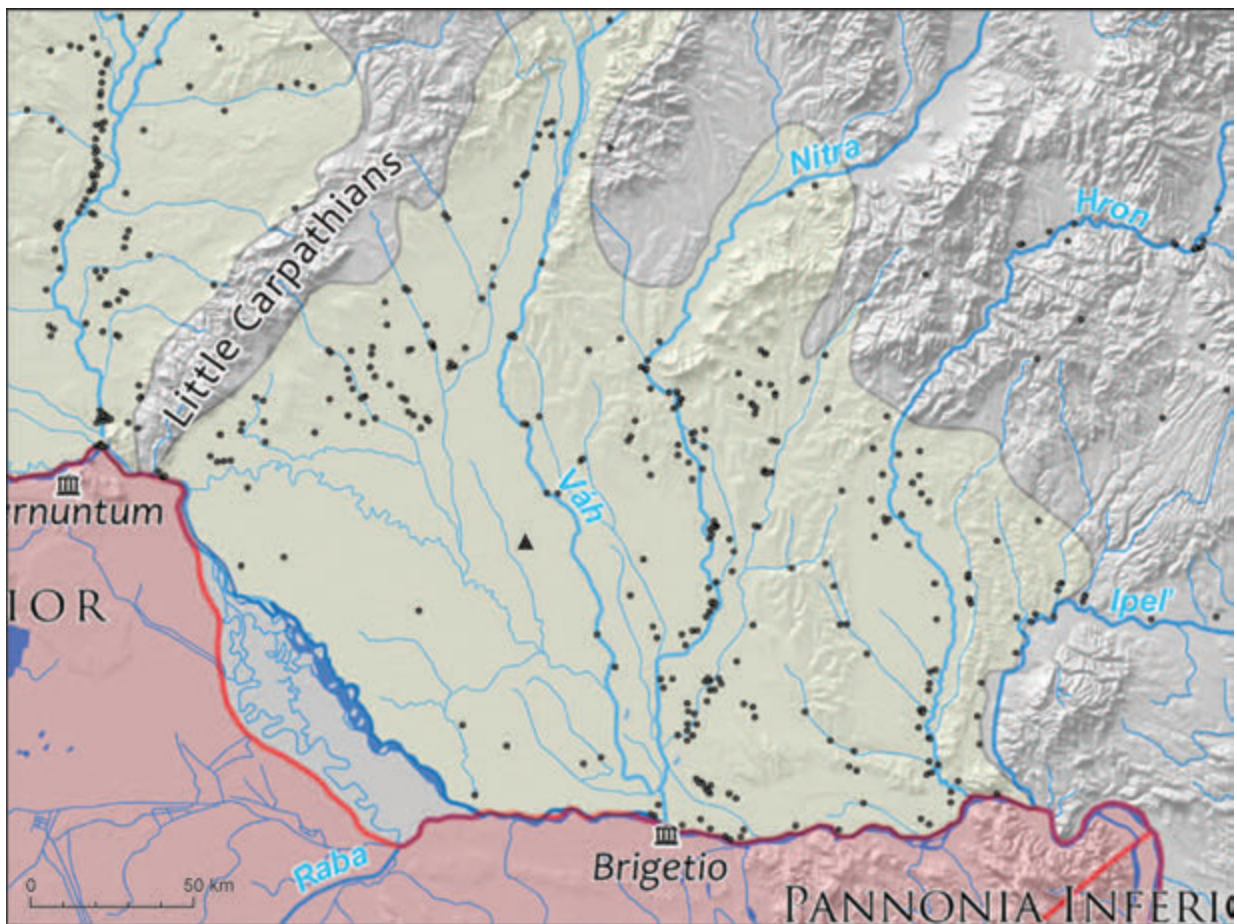
Vyhodnotenie

V porovnaní s polohou Drnové sa objekty v polohe Richtárske na základe nálezov keramiky javia o niečo staršie. Svedčia o tom pomerne archaické ústia s ojedinele pokročilejším tvarom. Taktiež kvalita keramiky sa nepribližuje zjednotenej vrcholnostredovekej produkcii. Materiál je výzdobou a tektonikou okrajov analogický k nálezom z blízkej lokality skúmanej M. Kopčekovou (2011), ktorý bol datovaný do 9.–10., resp. jeden objekt do 11.–12. stor., čo by zodpovedalo aj materiálu z polohy Richtárske. Pre lepšiu predstavu by však bolo potrebné tieto nálezy porovnať dôkladnejšie. Na základe analýzy a charakteru nálezov je možné objekty z polohy Richtárske zaradiť len rámcovo do 9. až 11. stor. Vzhľadom na veľkú fragmentáciu keramiky je pravdepodobné, že objekty boli zasypávané postupne v dlhšom časovom horizonte. Pre presnejšie chronologické určenie by bolo potrebné vykonať ďalšie analýzy (¹⁴C, archeobotanická, archeozoologická analýza).

V polohe Richtárske bola počas výskumu v roku 2011 zachytená pravdepodobne časť osady, prípadne jej okraj s obytným objektom a prislúchajúcimi hospodárskymi stavbami, ktorá mohla pokračovať južným smerom, kde boli preskúmané ďalšie včasnostredoveké objekty. Lokalita v polohe Drnové bola o niečo mladšia, a teda mohlo ísť o neskoršie osídlenie, ktoré sa posunulo severným smerom. Pre presnejšie určenie vzťahu medzi nimi by bol potrebný ďalší, plošne rozsiahlejší výskum, resp. geofyzikálny prieskum, ktorý by upresnil ich rozlohu, rozmiestnenie a smerovanie.

DISKUSIA

Výskumom realizovaným v rámci výstavby II. etapy cestného obchvatu mesta Galanta boli zachytené iba torzá sídlisk predstavujúce bližšie nedefinovateľnú časť pôvodného osídlenia či sídliskových jednotiek. Radíme ich do štyroch časových úsekov. Najstaršie zachytené osídlenie prislúcha obdobiu neskorého eneolitu. Pravdepodobne ho môžeme priradiť ku kultúrnemu okruhu Makó-Kosihy-Čaka, ktorý je v mikroregióne Galanty zastúpený v polohe Pod záhradami a zberovými nálezmi z polohy Richtárske. Početnejšie bolo doložené osídlenie z neskoršej doby rímskej. Zo situovania objektov na preskúmanej ploche vyplynuli viaceré zistenia. Štyri zo šiestich zachytených zemníč boli identifikované v južnej časti plochy, pričom tri (objekty 14, 17 a 18) boli situované v rade vedľa seba v totožných rozostupoch. Z radu vybočovala zemnica – objekt 16, ktorý bol porušený objektom 15. Ostatné dve zemnice, označené ako objekt 3 a 4, boli zachytené v strednej

Obr. 22. Germánske osídlenie juhozápadného Slovenska. ▲ – sídlisko Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami (upravené podľa Hüissen et al. 2020, obr. 1).

časti a na severnom okraji plochy, pričom objekt 4 bol porušený objektom 13. Vzájomné rešpektovanie sa objektov, resp. ich superpozícia nabáda k otázke týkajúcej sa ich súvečnosti. Dostupný hnuiteľný materiál pochádzajúci z daných kontextov a súčasný stav poznania materiálnej kultúry germánskych populácií mladšej a neskoršej doby rímskej však neumožňujú ich bližšie chronologické rozčlenenie. Otázkou taktiež ostáva, či situovanie objektov 3 a 4 obďaleč ostatných zemníč nereflektuje ich prípadnú odlišnú funkciu (obytnú, výrobnú, obytno-výrobnú). Charakter získaných nálezov však neposkytuje dostatok dát k danej problematike.

V rámci polohy preskúmaného torza samotného sídliska sa zaujímavým javia hlavne niektoré chronologicko-geografické súvislosti. V rámci germánskeho osídlenia juhozápadného Slovenska patrí sídlisko v polohe Pod záhradami v Galante-Nebojske k jedným z mála doložených lokalít z doby rímskej v medziriečí Váhu a Dudváhu, na brehu menšieho potoka Derňa (obr. 22). Relikty staršieho osídlenia sa koncentrujú predovšetkým pozdĺž vodných tokov na vyvýšených polohách, tzv. agradačných valoch

a pieskových akumuláčnych formách terénu, ktoré sú charakteristické pre nivu rieky Váh v Podunajskej rovine. Rieka Váh, vytekajúca z oblasti tzv. Beckovej brány z ohraničeného priestoru hornatého údolia do roviny Podunajskej nížiny, vytvorila ukladaním splavenín do koryta a počas povodní aj pozdĺž neho širokú riečnu nivu s charakteristickými meandrami so spleťou slepých a mŕtvych ramien v rôznom stupni vývoja, ktoré boli pravidelne zaplavované až do skončenia výstavby protipovodňových hrádzí v 19. a 20. stor. (Ištok/Ižóf 1990, 147). Chotár Galanty je členený starými nízkymi poriečnymi valmi a mŕtvymi ramenami Váhu. Práve na vyvýšené ostrohy a miesta agradačného valu v nive Váhu (ako aj Dudváhu a rieky Šárd, ktoré príležitostne plnili úlohu bočného ramena rieky Váh) sa viažu archeologické lokality. Súčasťou mikroregiónu v okolí Galanty (ale mimo medziriečia) sú známe lokality v Abraháme (Bartík/Varsik 1994; Hlinka et al. 1978, 25; Kolník 1962, 351; 1981, 134; Kuzmová/Roth 1988, 17, kat. č. 1b; Varsik/Kovačiková 1997) a Sládkovičove (Kólník 1980, 162; Kuzmová/Roth 1988, 99, kat. č. 55; Turčan 1981, 321). Význam galantskej oblasti dokresľujú ďalšie lokality

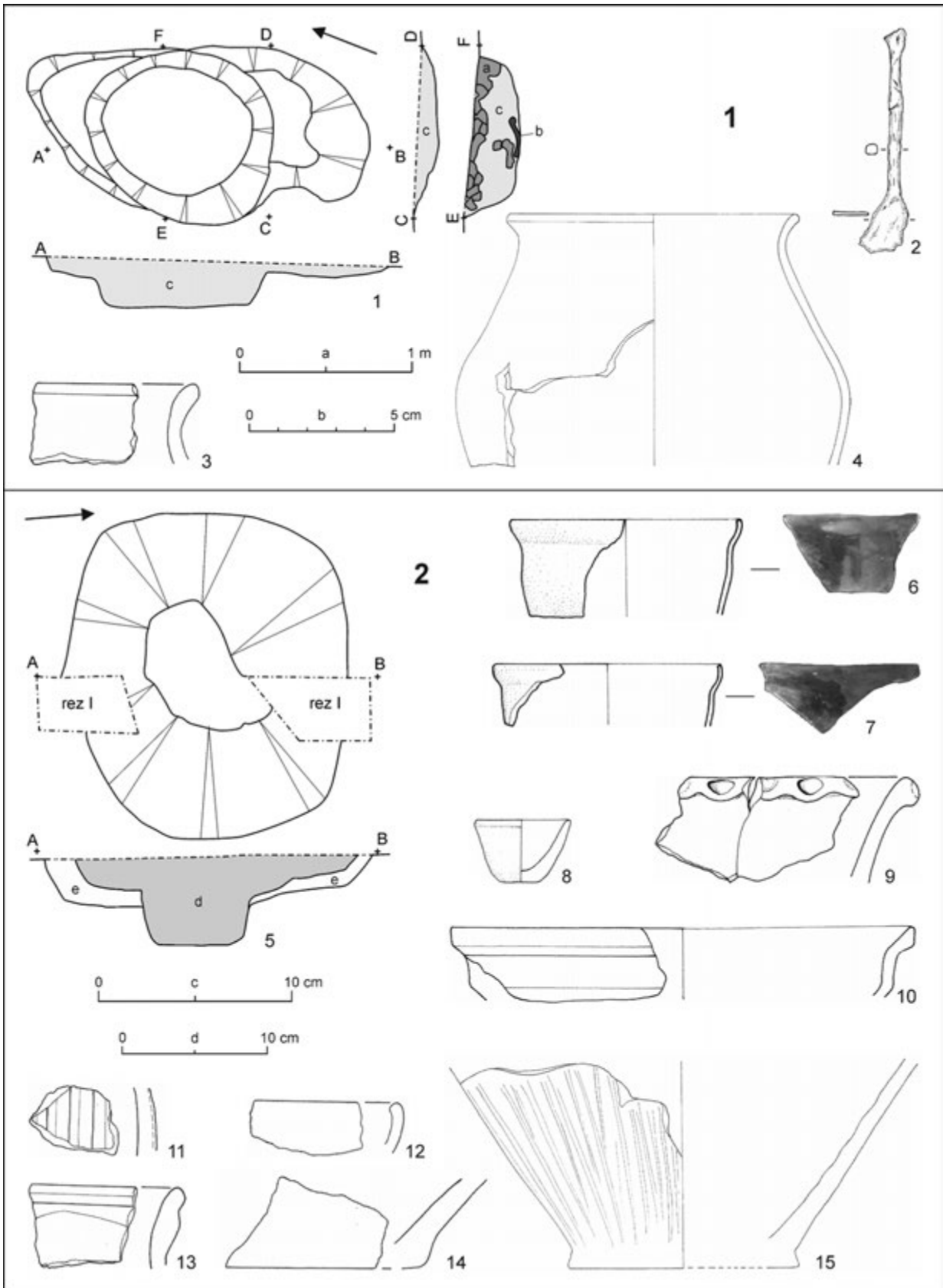
so sídliskovými a hrobovými nálezmi z Dlhej nad Váhom (Kolník 1962, 351), Serede (Bujna/Romsauer 1990), Šale (Bátora 1983, 39; Fottová 2003, 39, 40; Hunka/Roth 1987; Kolník 1962, 351; Kuzmová/Roth 1988, 101, 102, kat. č. 58b), Šoporne (Daňová/Gabulová 2014, 189; Dekanová 1975; Kuzmová/Roth 1988, 102, kat. č. 59a, 59b; Roth 1987, 100; Vajdíková 1999), ktoré sa viažu na ľavobrežie Váhu a pravý breh Dudváhu. Definovanie pozície sídliska v Galante-Nebojse v polohe Pod záhradami vo vzťahu k ostatným kvádskym sídliskám na území juhozápadného Slovenska tak vyplýva z jeho hydrogeologickej polohy. Práve prítomnosť hrozby pravidelných záplav a podmáčaného terénu môže byť dôvodom, prečo v predmetnom mikroregióne neregistrujeme tak početné doklady osídlenia z doby rímskej ako pozdĺž západného brehu Dudváhu v okolí Abraháma a Sládkovičova a východného brehu Váhu v okolí Šoporne a Šale. Za súčasného stavu poznania však nie je možné skutočne tvrdiť, do akej miery bolo územie v záplavovej oblasti medziriečia skutočne osídlené a či tamojšia absencia osídlenia počas doby rímskej nereflektuje len stav bádania v danej oblasti. Interakcie prírodného a spoločenského systému v minulosti a ich vzájomný vplyv sú rozsiahlou problematikou, ktorá bezpodmienečne patrí k stredobodom archeologického záujmu. Tak, ako príroda ovplyvňovala človeka a jeho život, tak človek a spoločnosť vplývali na okolité prostredie. Obraz krajiny v mikroregióne Galanty bol v priebehu 19. a 20. stor. výrazne pozmenený, kedy boli podmáčané plochy močiarov a mokradí a mŕtve ramená tokov postupne regulované a vysušané.

Výraznejšie sa osídlenie Galanty prejavuje počas obdobia stredoveku. V blízkom okolí skúmaných lokalít je stredoveké osídlenie, vrátane pohrebísk, doložené na viacerých miestach (Bialeková *zost.* 1989, 85, 86; Pichlerová 1958; Takács 2015; Točík 1970; 1973). Záchraným výskumom zachytené objekty z 9.–11. stor. v polohe Richtárske a z 11.–12. stor. v polohe Drnové predstavujú bežné včasno- a vrcholnostredoveké sídliskové nálezy, ktoré dokumentujú časť osady s obytnými a hospodárskymi stavbami. Získaný nálezový fond však neposkytuje dostačujúce výpovede k detailnej chronológii osád z konca včasného a vrcholného stredoveku ako ani k ich vzťahu k okolitému osídleniu a prostrediu. Chronologicky citlivé kovové predmety absentujú a ani keramika neponúka dostatočnú oporu pre riešenie týchto otázok. Nezodpovedanou zostáva aj otázka rozlohy sídlisk, keďže v ich zázemí nebol realizovaný žiadny (ne)deštruktívny výskum s cieľom určiť ich približnú rozlohu. Vychádzajúc zo situovania preskúmaných častí osád sa rozkladali na vyvýšených terénnych vlnách pozdĺž toku rieky Derňa. Analogická situácia je zachytená na západnom brehu Dudváhu, kde sa včasnoslovanské osídlenie tiahne po páse piesko-

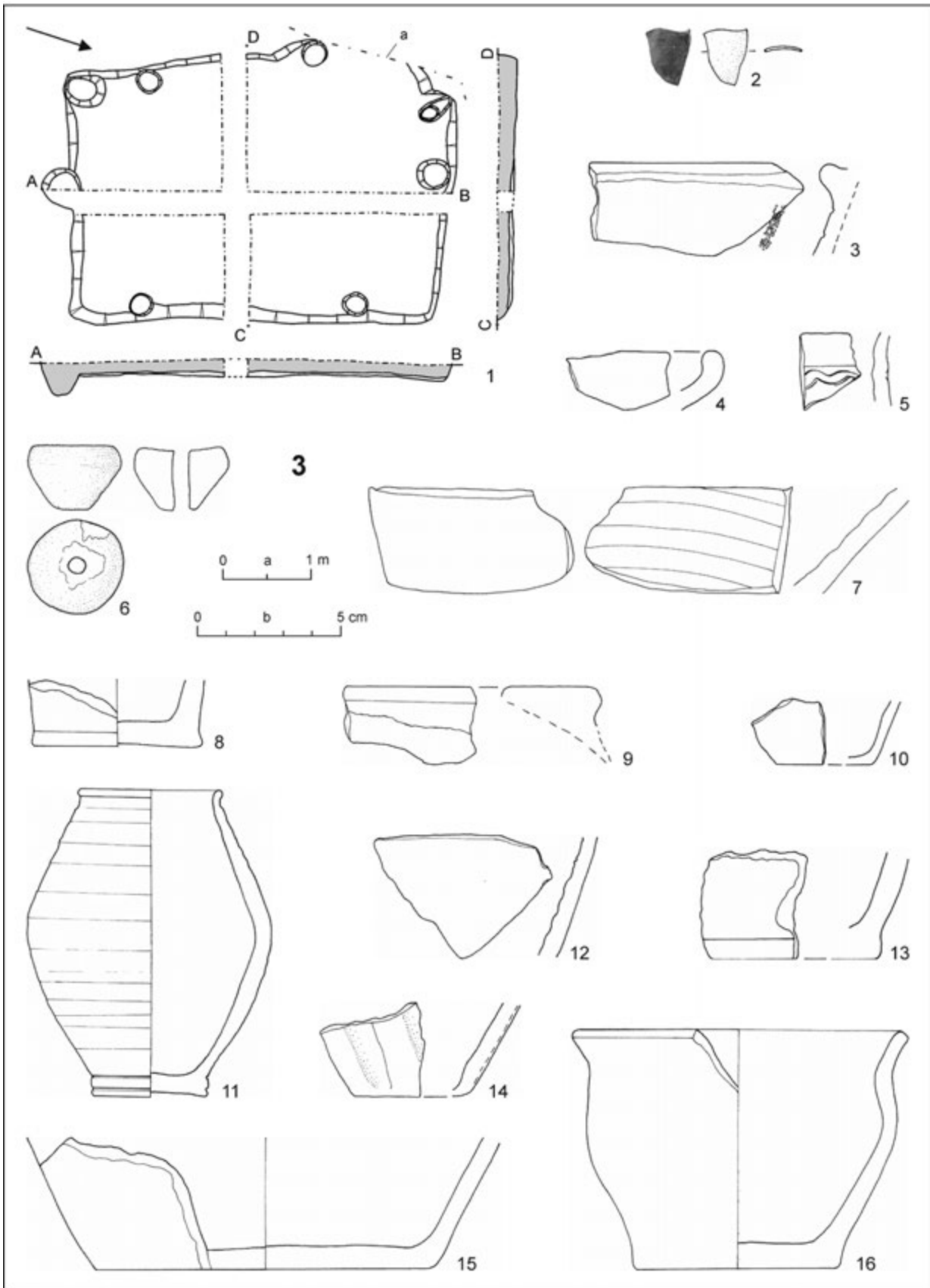
vých presypov od Abraháma, Malej Mače, Košútov, Mostovej a Tomášikova (Fusek 1994, 154, 155, 202, 298). V období vrcholného stredoveku pravdepodobne nastala v procese osídľovania zmena a osady sa zakladali aj na miestach pôvodne ohrozených vodou (König 2004, 417, 418). Najstaršia písomná zmienka o meste Galanta sa objavuje v listine kráľa Bela IV. z roku 1237, ktorá obsahuje súpis majetku Pannonhalského opátstva (Bialeková *zost.* 1989, 85). Napovedá to o tom, že miestna osada bola už plne etablovanou sídliskovou jednotkou, situovanou v blízkosti skúmaných polôh Richtárske a Drnové. Problematiku ich vzájomného vzťahu však nepokrýva záber tejto štúdie.

ZÁVER

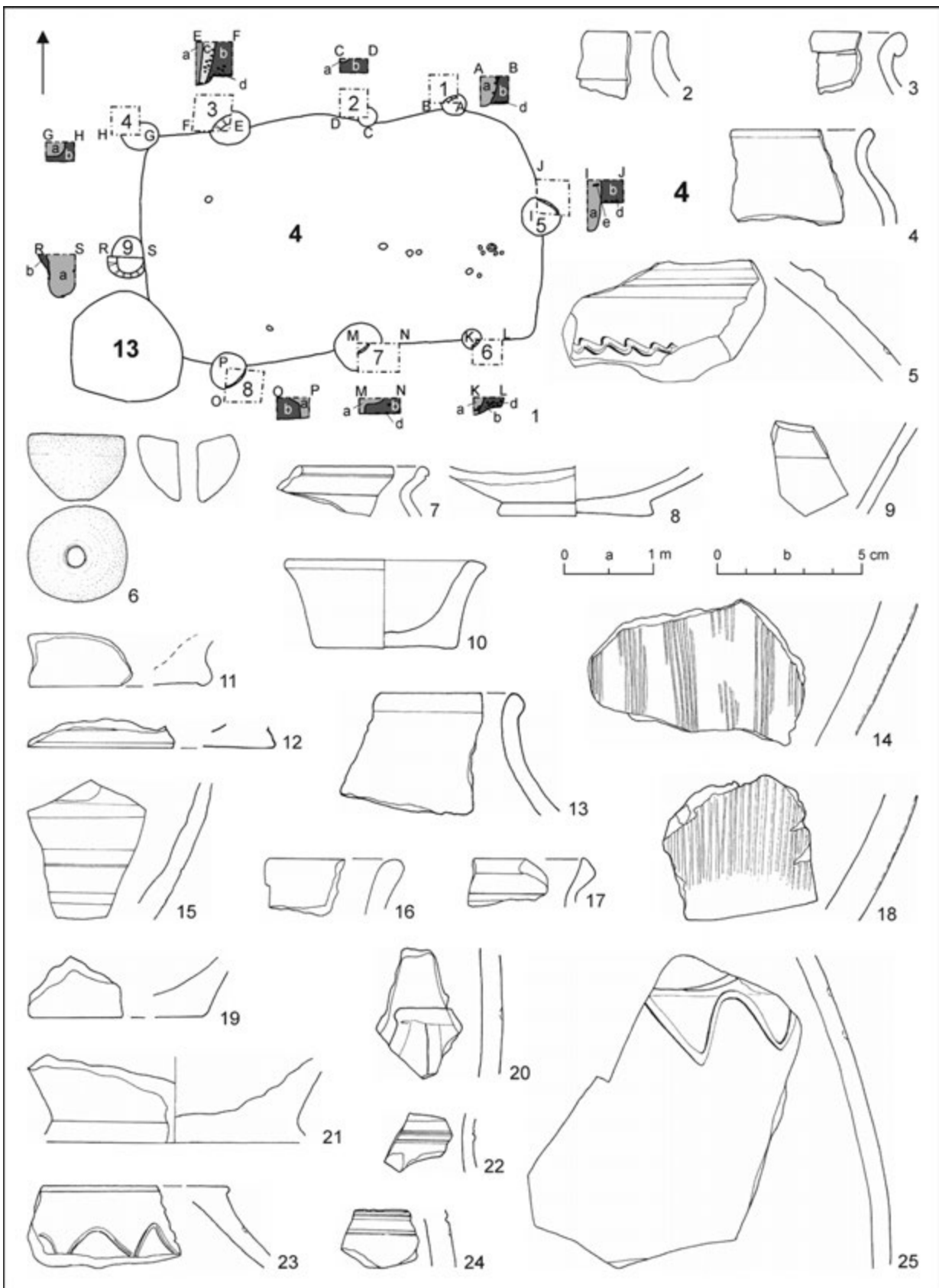
Záchraný archeologický výskum, realizovaný v rámci výstavby obchvatu mesta Galanta, priniesol nové poznatky o osídlení medziriečia Váhu a Dudváhu. Skúmané polohy, na ktorých boli identifikované relikty staršieho osídlenia, boli situované na starej širokej nive rieky Váh, v súčasnosti popretkáwanej menším tokom Derňa. V historických obdobiach vytvárala rieka Váh s prítokmi sieť meandrov a mokradí a roviny Podunajskej nížiny až do regulácie toku pravidelne zaplavovala. Náplavové vyvýšeniny patrili k plochám s vhodnými podmienkami na osídlenie v nížinách. Práve na týchto miestach boli preskúmané tri samostatné lokality datované do obdobia záveru eneolitu, neskorej doby rímskej a stredoveku. Prihliadnuc na nepočetné drobné predmety z kovu sa chronologické zaradenie osídlenia opiera predovšetkým o datovanie keramiky. Na pravom brehu riečky Derňa, v katastri mestskej časti Galanty-Nebojse, bola preskúmaná časť sídliskového areálu z neskorej doby rímskej, doplnená o nepočetné doklady osídlenia zo záveru eneolitu. Ťažisko datovateľného materiálu jednoznačne patrí IV. a V. sídliskovému horizontu doby rímskej. Svojím datovaním predstavuje zatiaľ pomerne ojedinelý doklad osídlenia v medziriečí, lemovaný pásmi sídlisk pozdĺž ľavého toku Váhu a pravého toku Dudváhu. Rozmach osídlenia v danom priestore nastáva až v priebehu včasného a vrcholného stredoveku, čo dokladajú sídliskové areály v polohe Drnové a Richtárske. Typologicko-chronologickým rozborom keramiky a ostatných sprievodných nálezov spadá datovanie sídliska v polohe Drnové do 11.–12. stor. a v polohe Richtárske do 9.–11. stor. Ich situovanie na pravom, v prípade prvej menovanej lokality, resp. ľavom brehu toku Derňa v prípade druhej polohy a vzájomná blízkosť môžu poukazovať na posun osídlenia pozdĺž toku. Overenie hypotéz však zostáva úlohou budúceho výskumu.

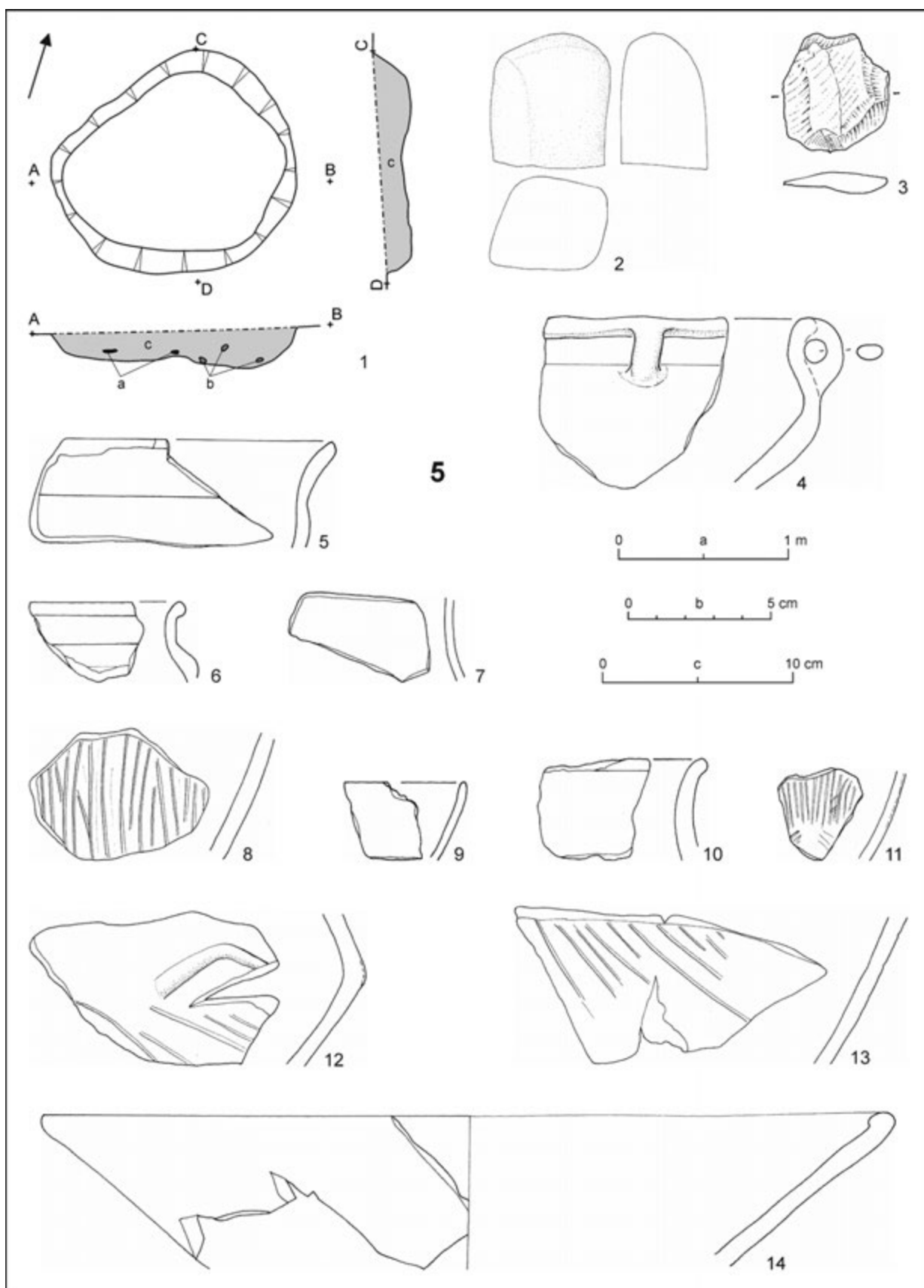
Tab. I. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Pôdorysy, prierezy a výber nálezov. 1–4 – objekt 1; 5–15 – objekt 2. 2 – železo; 6, 7 – sklo; ostatné – hlina. Legenda: a – mazanica; b – črepy; c – hnedočierna hlina s prímiesou mazanice; d – hnedočierna hlina; e – podložie. Mierka: a – 1, 5; b – 2, 3, 6–14; c – 15; d – 4. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

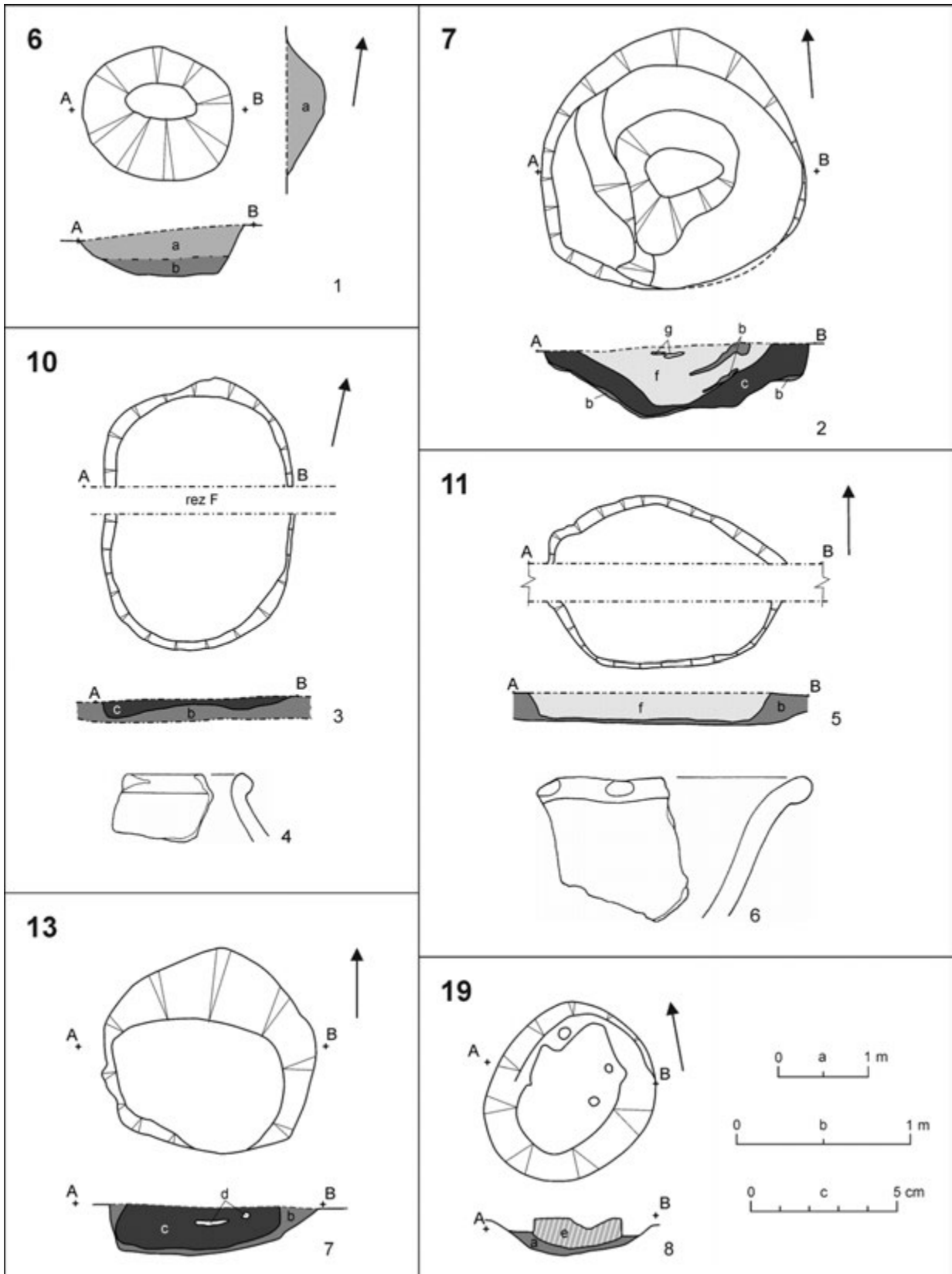
Tab. II. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 3. Pôdorys, prierezy a výber nálezov. 2 – sklo; 3–16 – hlina. Legenda: a – hranica záberu. Mierka: a – 1; b – 2–16. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

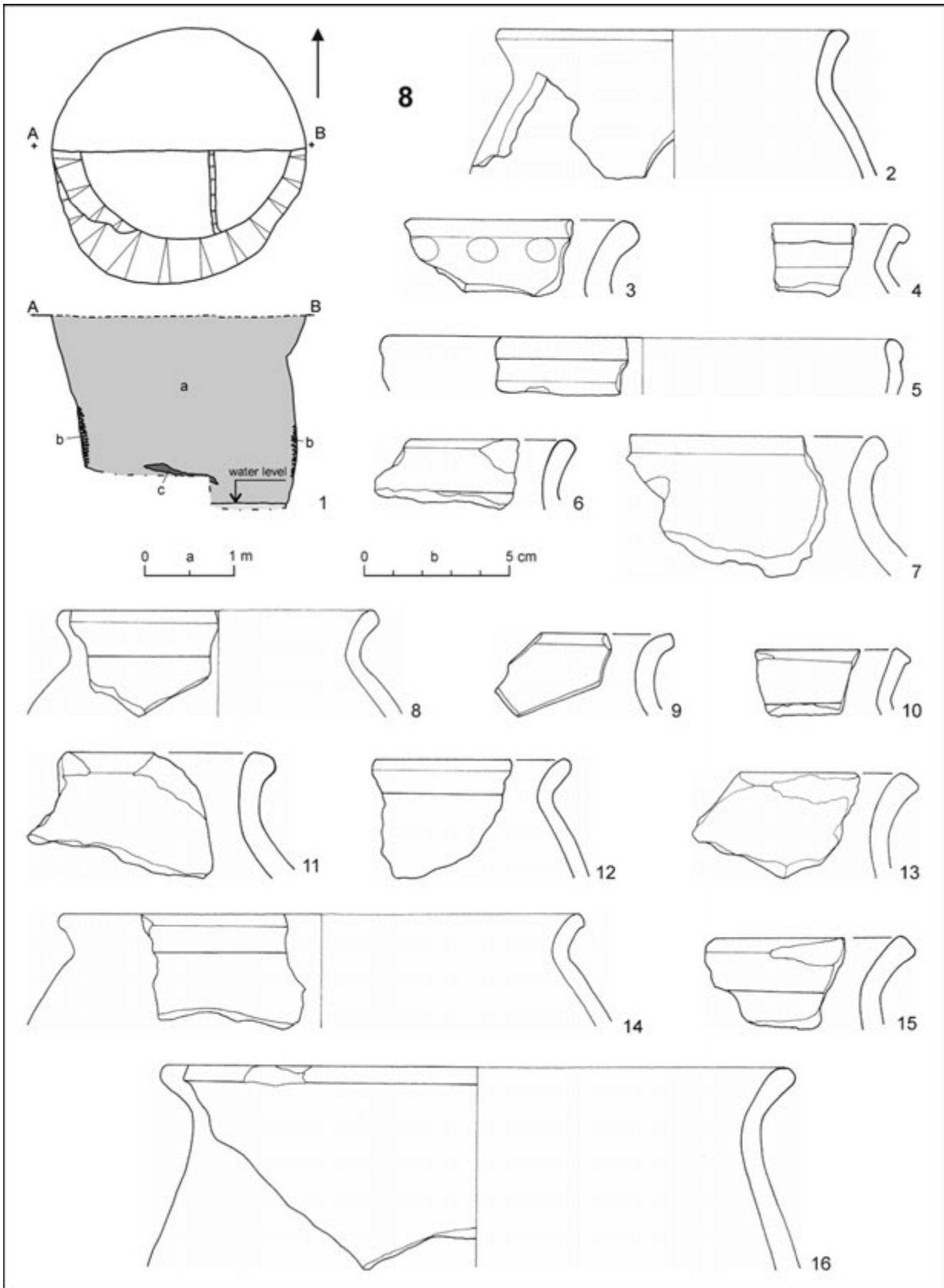
Tab. III. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 4. Pôdorys, prierezy a výber nálezov. 2–25 – hlina. Legenda: a – čiernohnedá hlina; b – žltá ílovitá hlina; c – hnedá premiešaná hlina; d – kamene; e – črep. Mierka: a – 1; b – 2–25. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

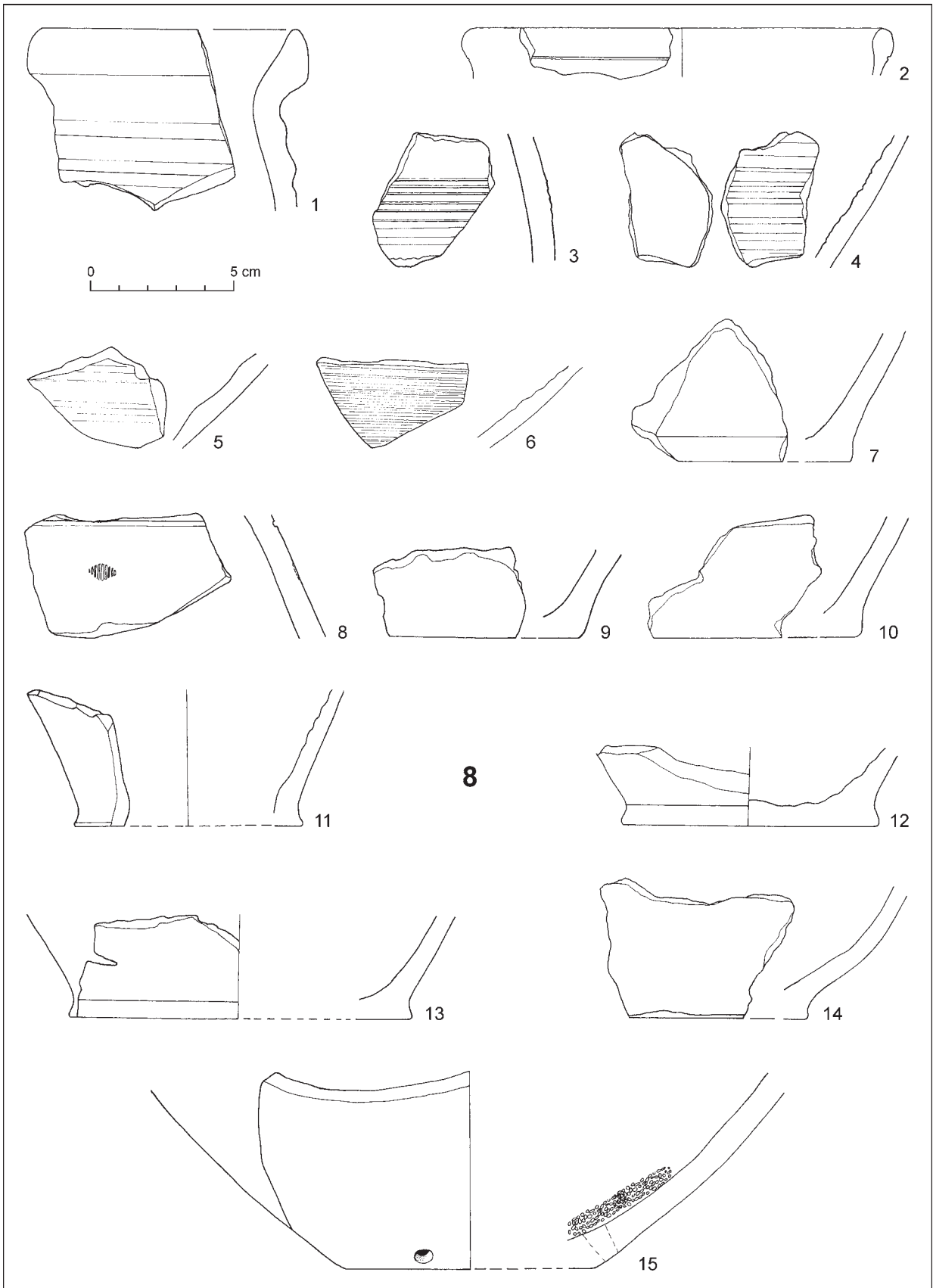
Tab. IV. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 5. Pôdorys, prierezy a výber nálezov. 2, 3 – kameň; 4–14 – hlina. Legenda: a – črepy; b – zvieracie kosti; c – hnedočierna hlina. Mierka: a – 1; b – 3–14; c – 2. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

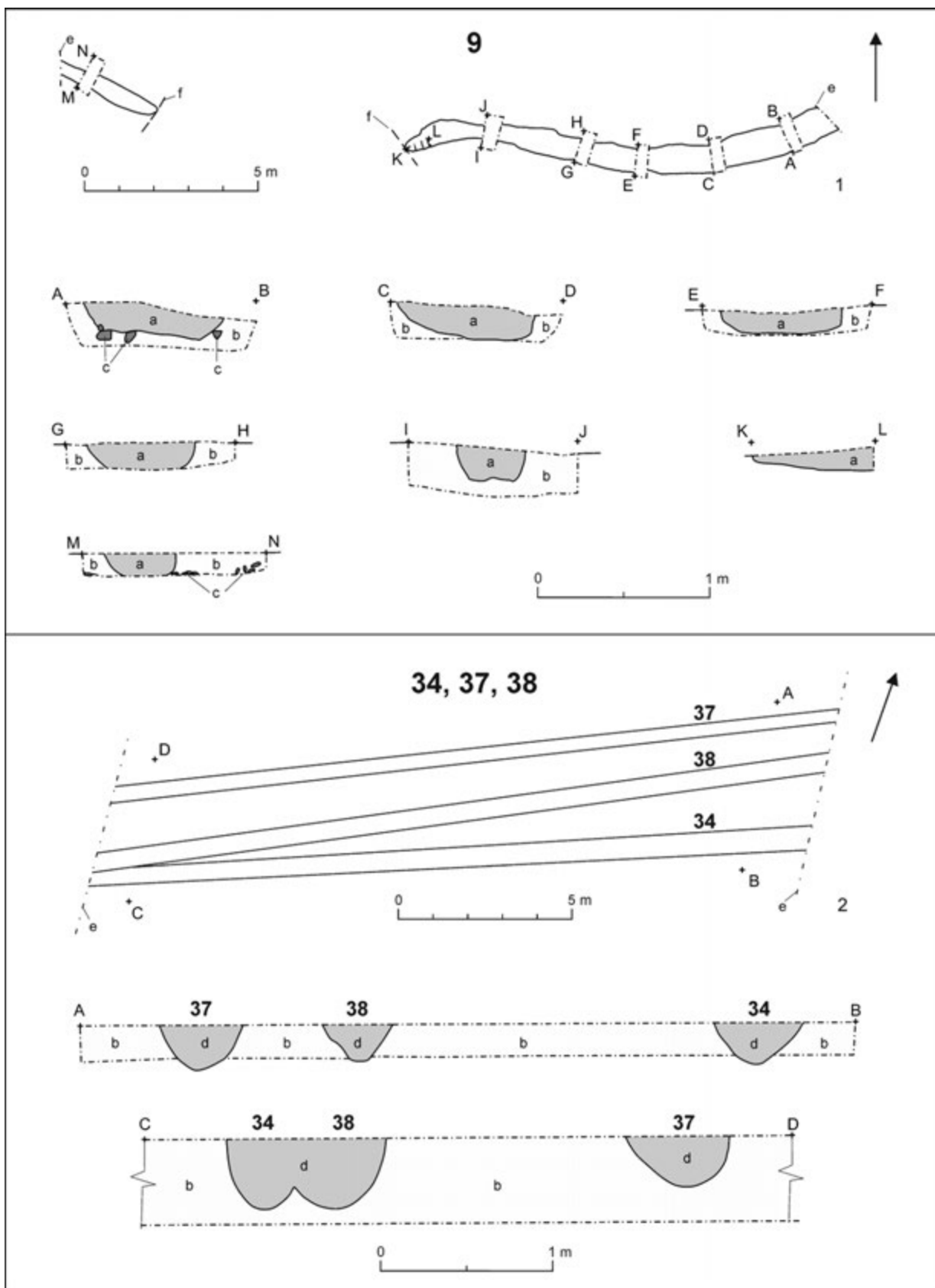
Tab. V. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Pôdorysy, prierezy a výber nálezov. 1 – objekt 6; 2 – objekt 7; 3, 4 – objekt 10; 5, 6 – objekt 11; 7 – objekt 13; 8 – objekt 19. 4, 6 – hlina. Legenda: a – sivohnedá hlina s prímiesou mazanice; b – podložie; c – čierna vrstva; d – prepálená hlina; e – vrstva väčších kúskov mazanice s prímiesou kostí a črepov; f – sivočierna vrstva; g – mazanica. Mierka: a – 2, 3, 5; b – 1, 7, 8; c – 4, 6. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

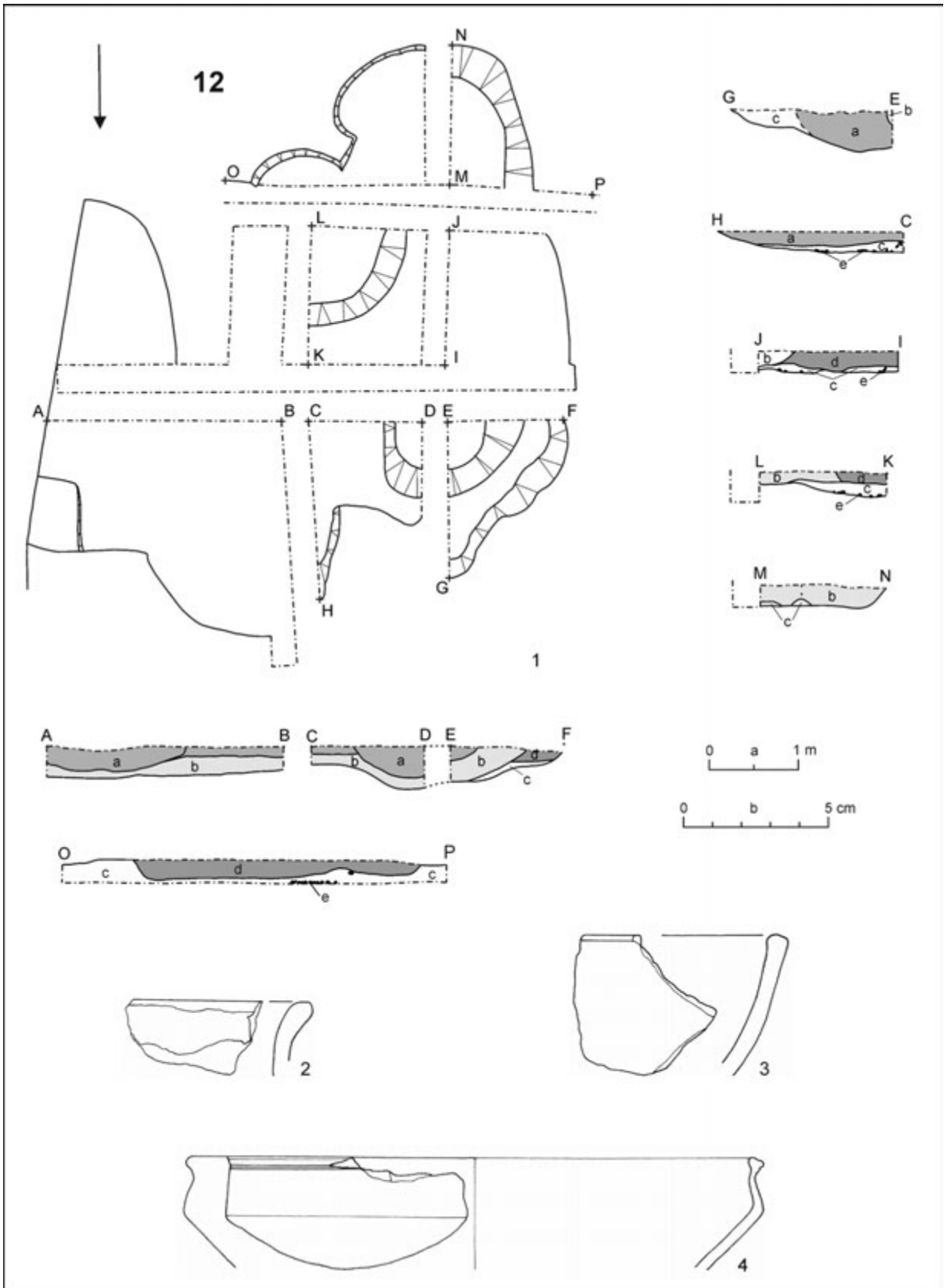
Tab. VI. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 8. Pôdorys, prierez a výber nálezov. 2–16 – hlina. Legenda: a – sivočierna hlina s prímiesou mazanice; b – kamenisté podložie; c – prepálená červenkastá vrstva. Mierka: a – 1; b – 2–16. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

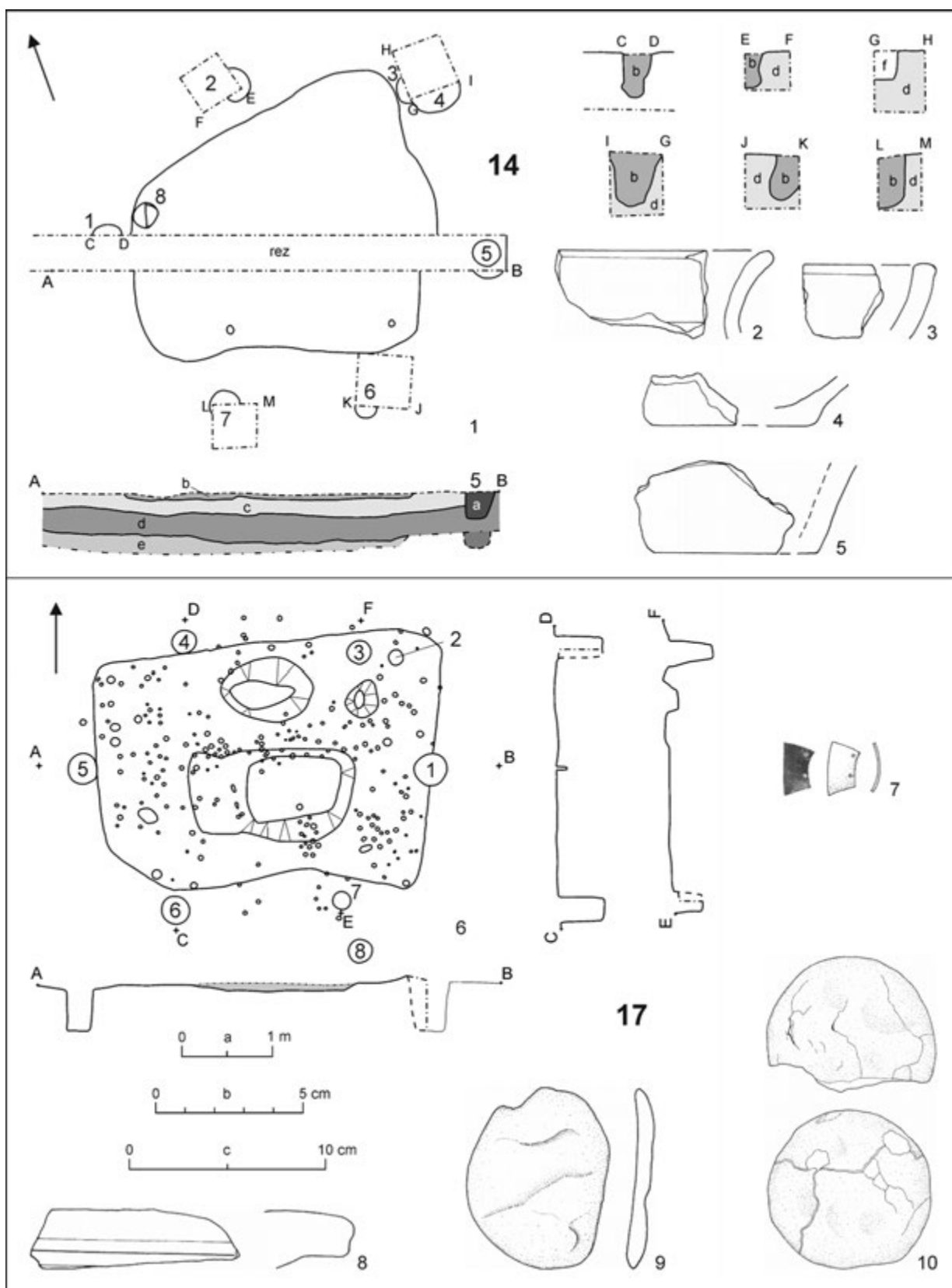
Tab. VII. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 8. Výber nálezov. 1–15 – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

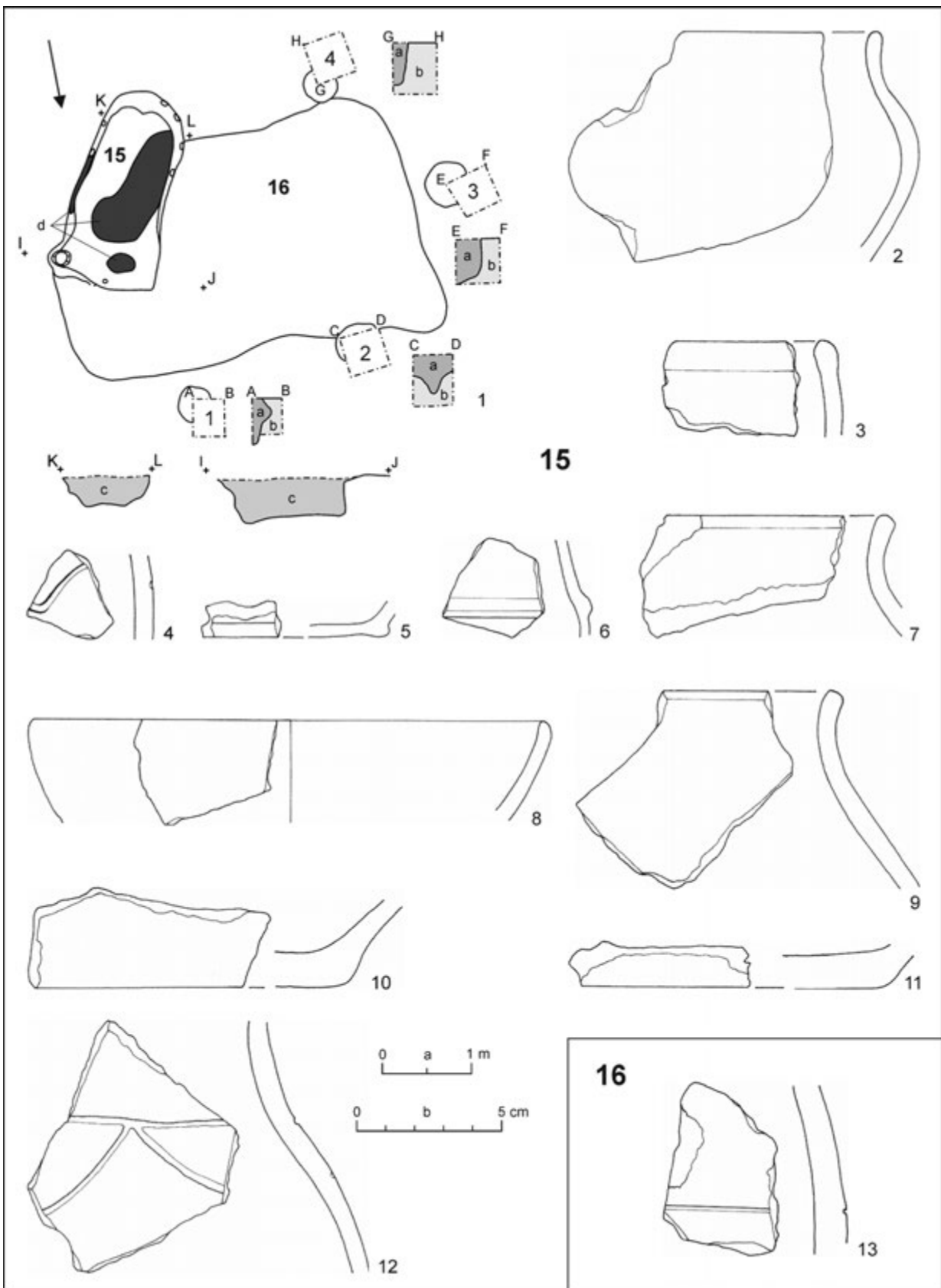
Tab. VIII. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Pôdorysy a prierezy. 1 – objekt 9; 2 – objekty 34, 37 a 38. Legenda: a – sivočierna hlina s prímiesou mazanice; b – ílovito-štrkové podložie; c – kamene; d – hnedočierna hlina; e – hranica záberu stavby; f – prebratý stroj. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

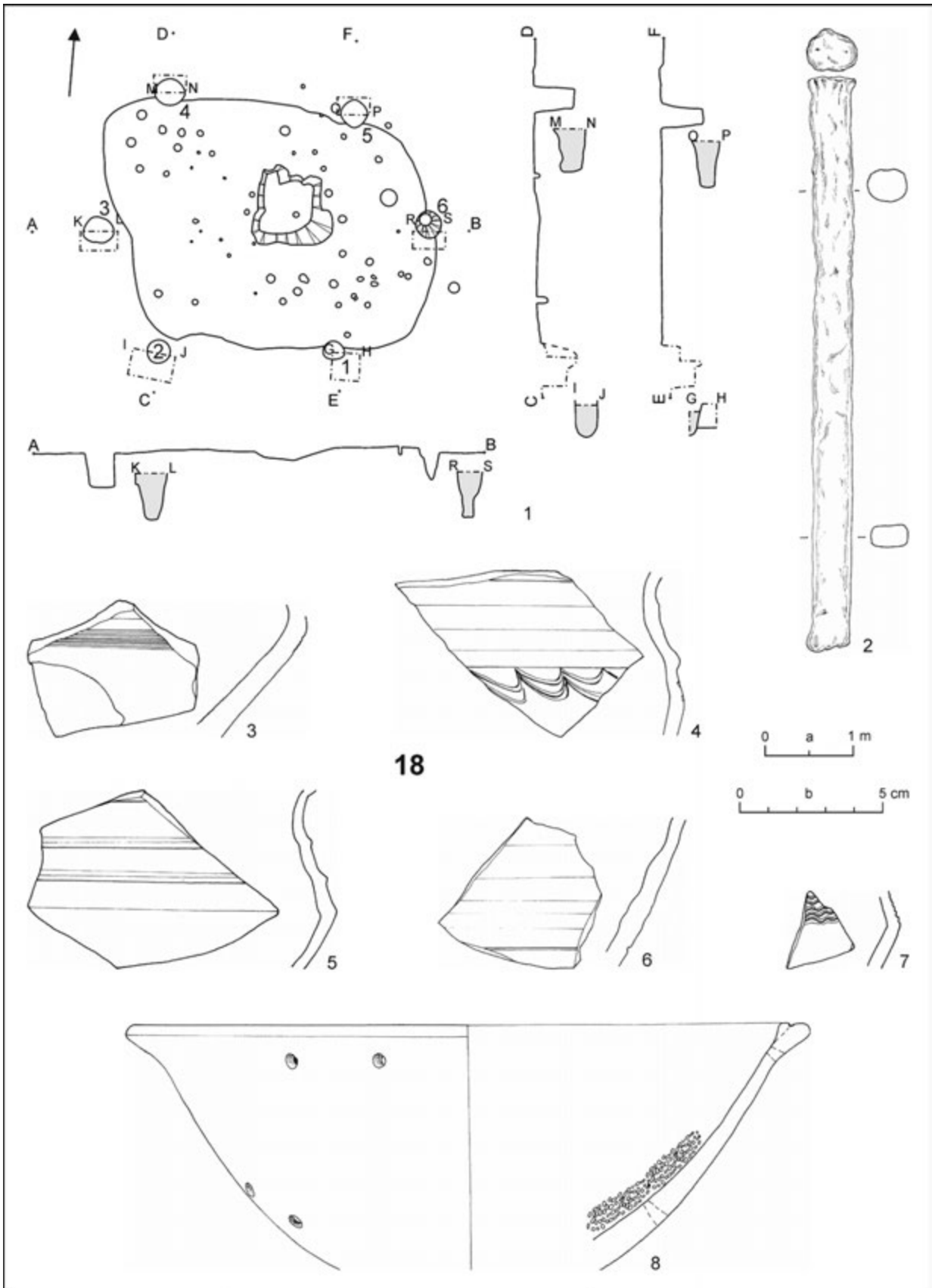
Tab. IX. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 12. Pôdorys, prierezy a výber nálezov. 2–4 – hlina. Legenda: a – čiernosivá hlina s prímiesou mazanice; b – tmavosivá štrkovitá vrstva; c – žltohnedá ílovitá vrstva; d – sivohnedá hlina; e – kamene. Mierka: a – 1; b – 2–4. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

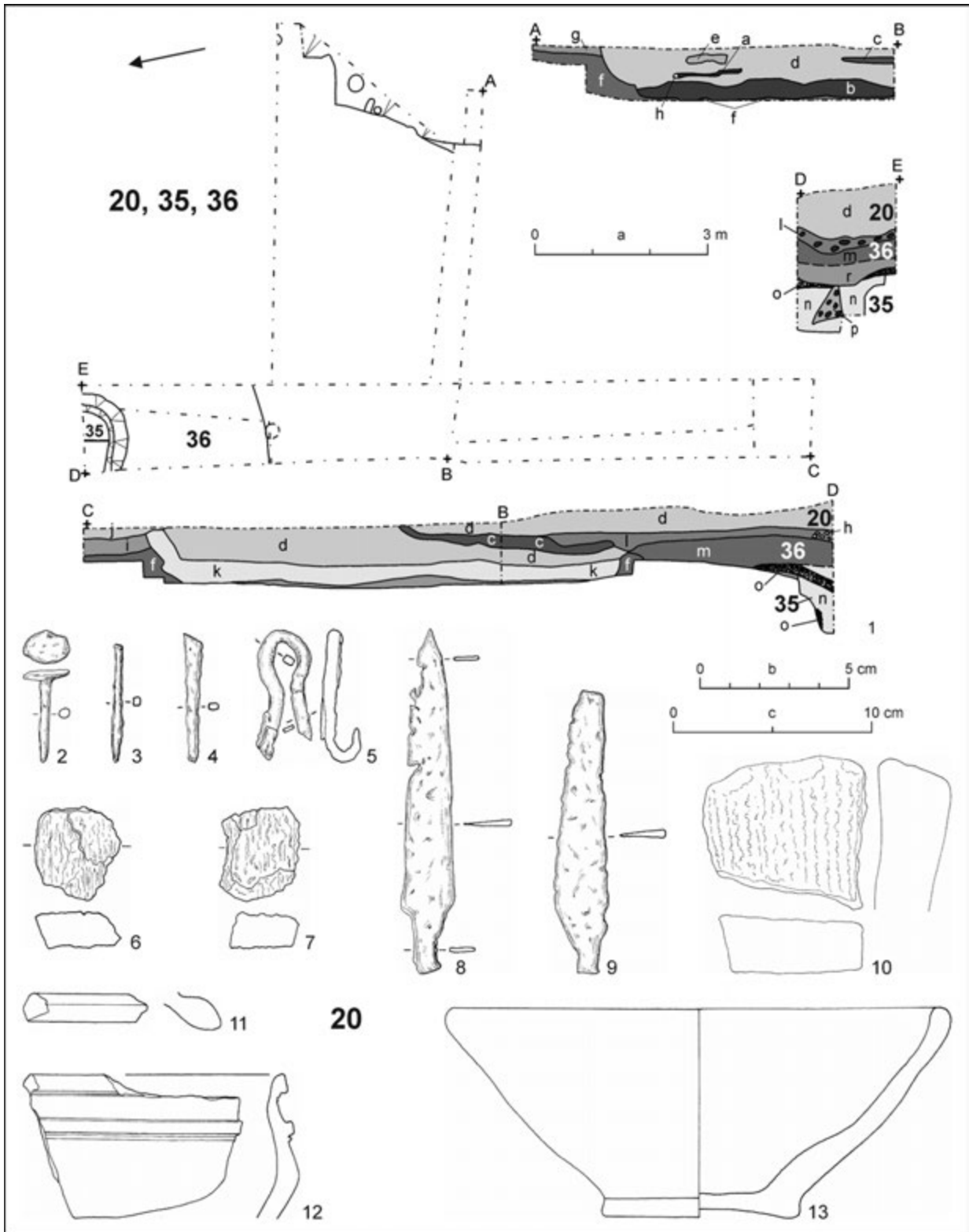
Tab. X. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Pôdorysy, prierezy a výber nálezov. 1-5 – objekt 14; 6-10 – objekt 17. 7 – sklo; 9 – kameň; ostatné – hlina. Legenda: a – sivočierna hlina; b – sivohnedá hlina; c – hnedočierna hlina s prímiesou mazanice; d – žltá ílovitá hlina; e – žltá piesčitá hlina; f – hnedočierna hlina. Mierka: a – 1, 6; b – 2-5, 7-9; c – 10. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

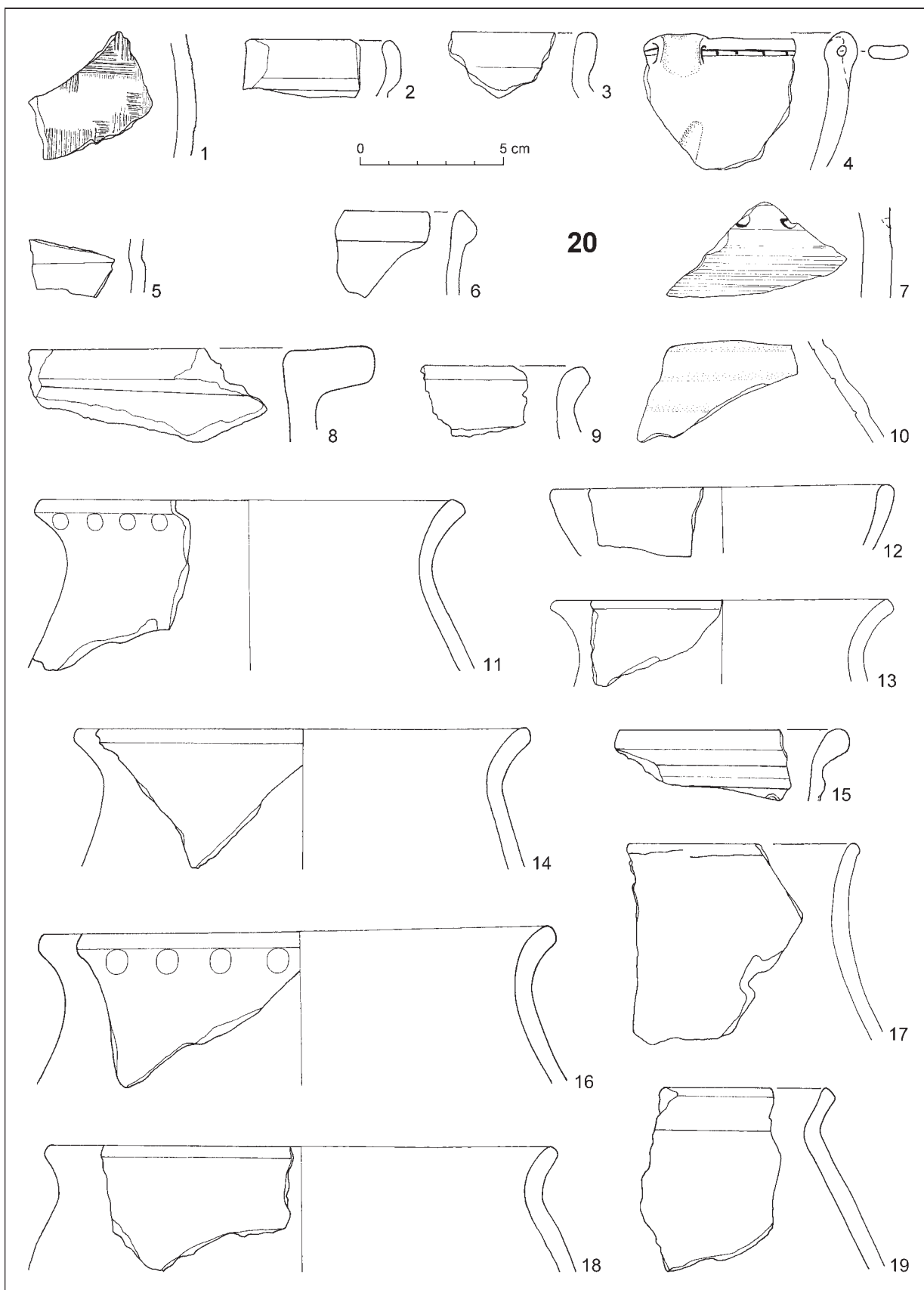
Tab. XI. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekty 15 a 16. Pôdorysy, prierezy a výber nálezov. 2-13 – hlina. Legenda: a – hnedočierna hlina; b – žltá ílovitá hlina; c – hnedočierna hlina s prímiesou mazanice; d – prepálená vrstva. Mierka: a – 1; b – 2-13. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

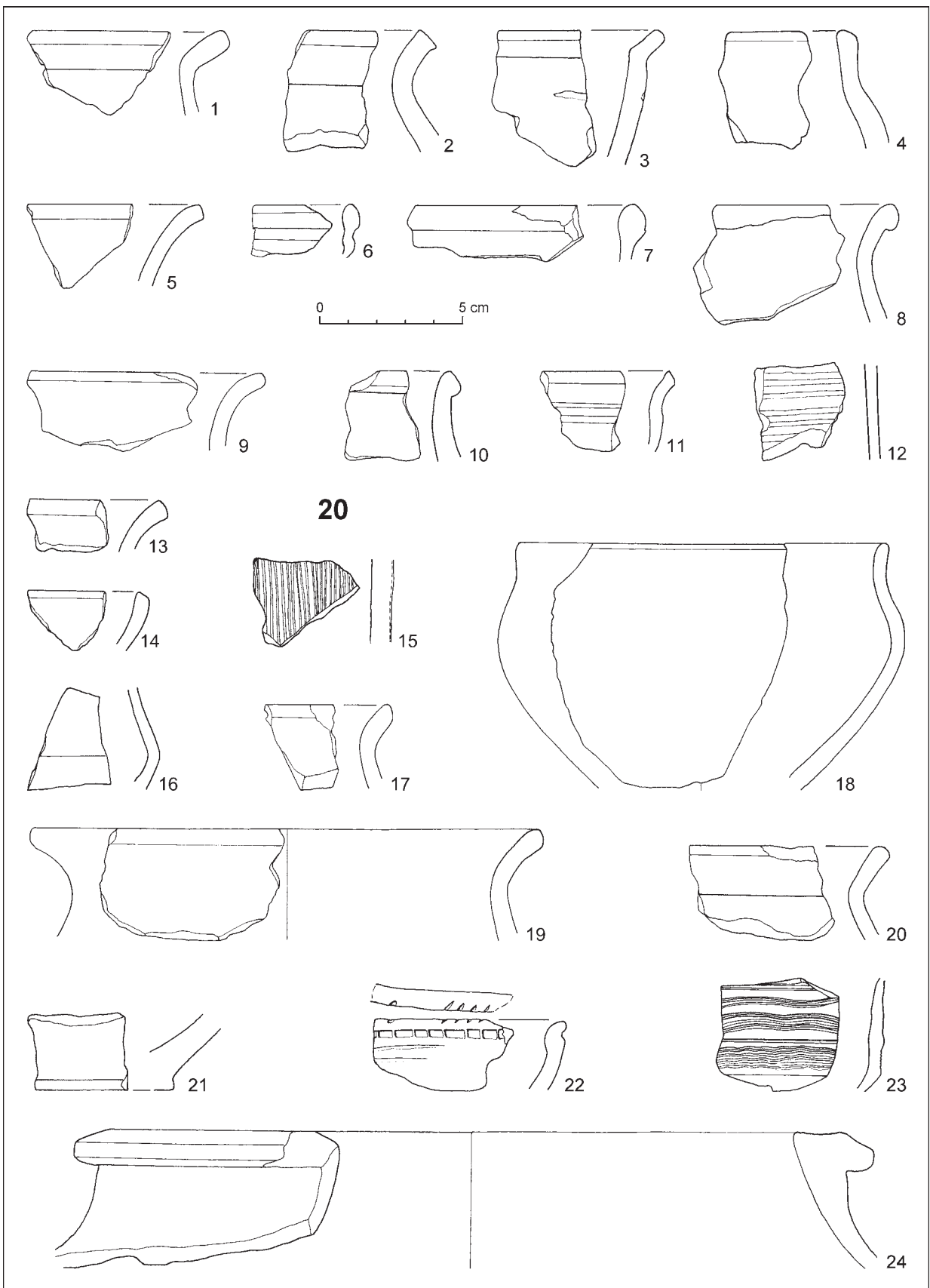
Tab. XII. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 18. Pôdorys, prierezy a výber nálezov. 2 – železo; 3–8 – hlina. Mierka: a – 1; b – 2–8. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

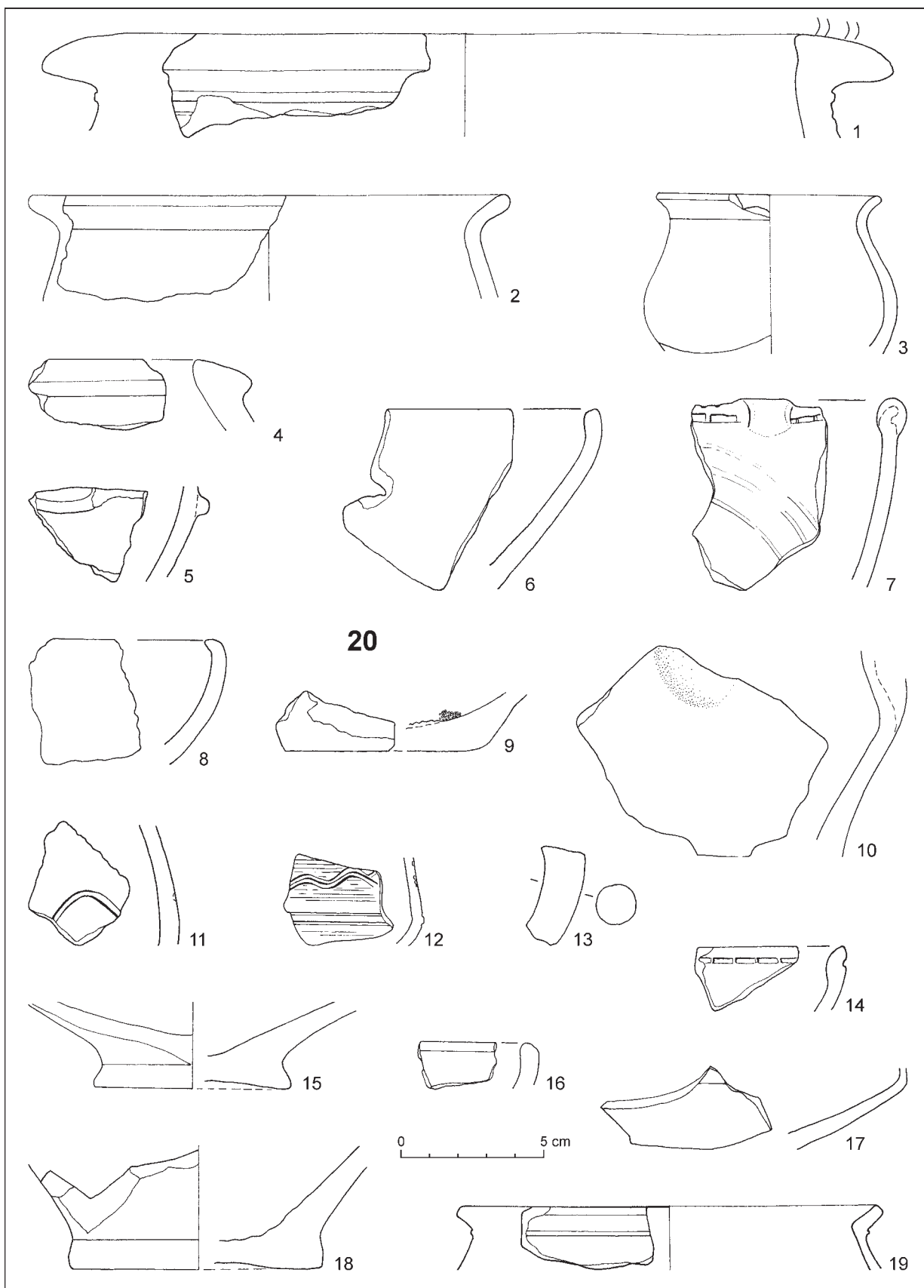
Tab. XIII. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekty 20, 35 a 36. Pôdorys, prierezy a výber nálezov. 2–5, 8, 9 – železo; 6, 7 – troska; 10 – kameň; 11–13 – hlina. Legenda: a – čierna prepálená vrstva; b – sivočierna hlina; c – hnedočierna hlina s prímiesou väčších kúskov mazanice; d – sivočierna hlina s prímiesou menších kúskov mazanice; e – oranžovohnedá vrstva; f – žlté ílovité podložie; g – žltohnedá hlina; h – mazanica; i – sivožltá hlina; j – sivá, drobná vrstva; k – sivočierna vrstva s menšími kúskami mazanice a štrkom; l – sivohnedá vrstva s väčšími kúskami mazanice; m – pórovitá sivohnedá vrstva so štrkom a malými kúskami mazanice; n – tmavohnedá vrstva s prímiesou mazanice; o – sivá štrková vrstva; p – tmavohnedá vrstva s väčšími kúskami mazanice; r – podobná ako vrstva „m“, ale menej pórovitá. Mierka: a – 1; b – 2–9, 11–13; c – 10. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

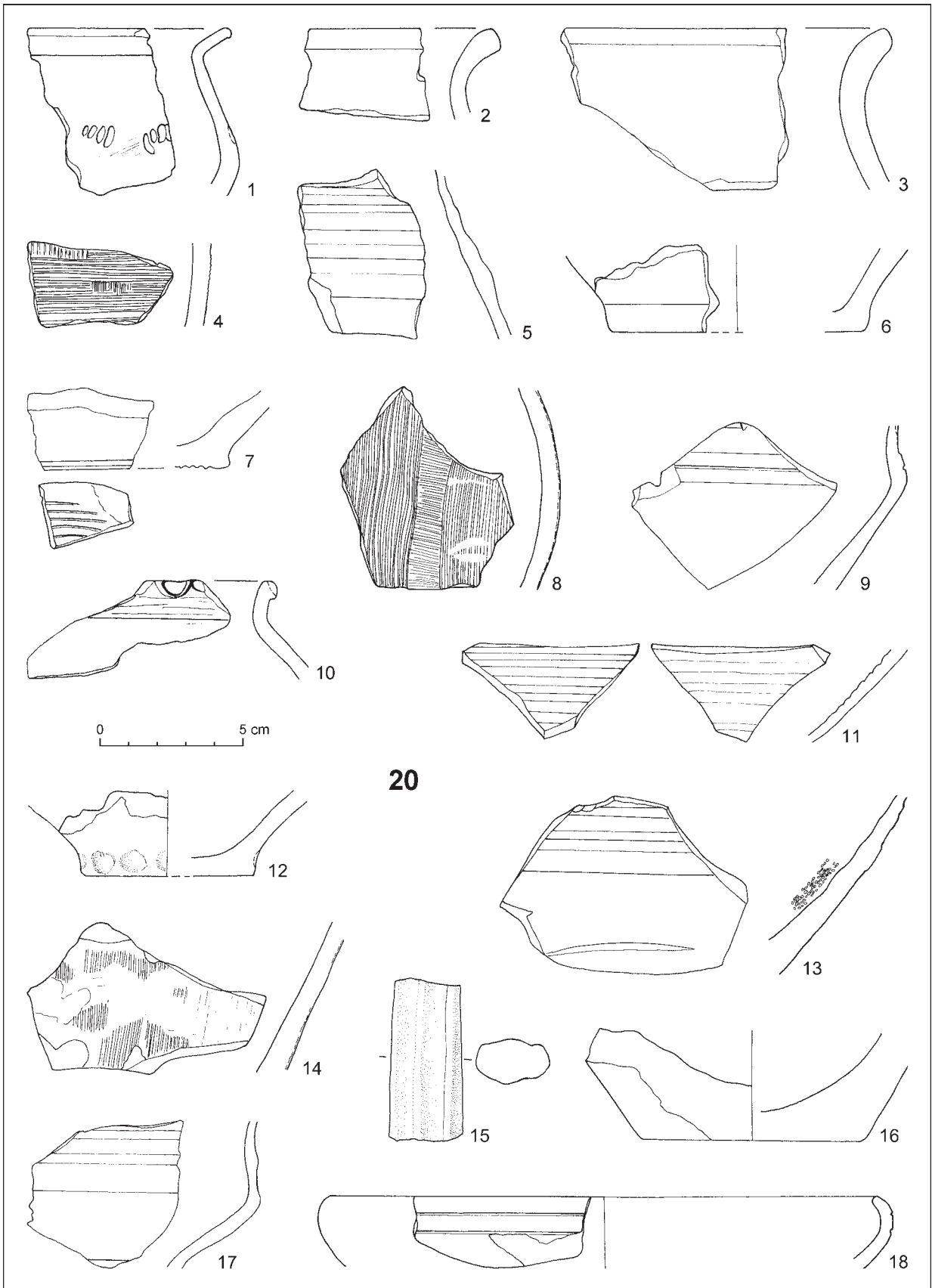
Tab. XIV. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 20. Výber nálezov. Všetko – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

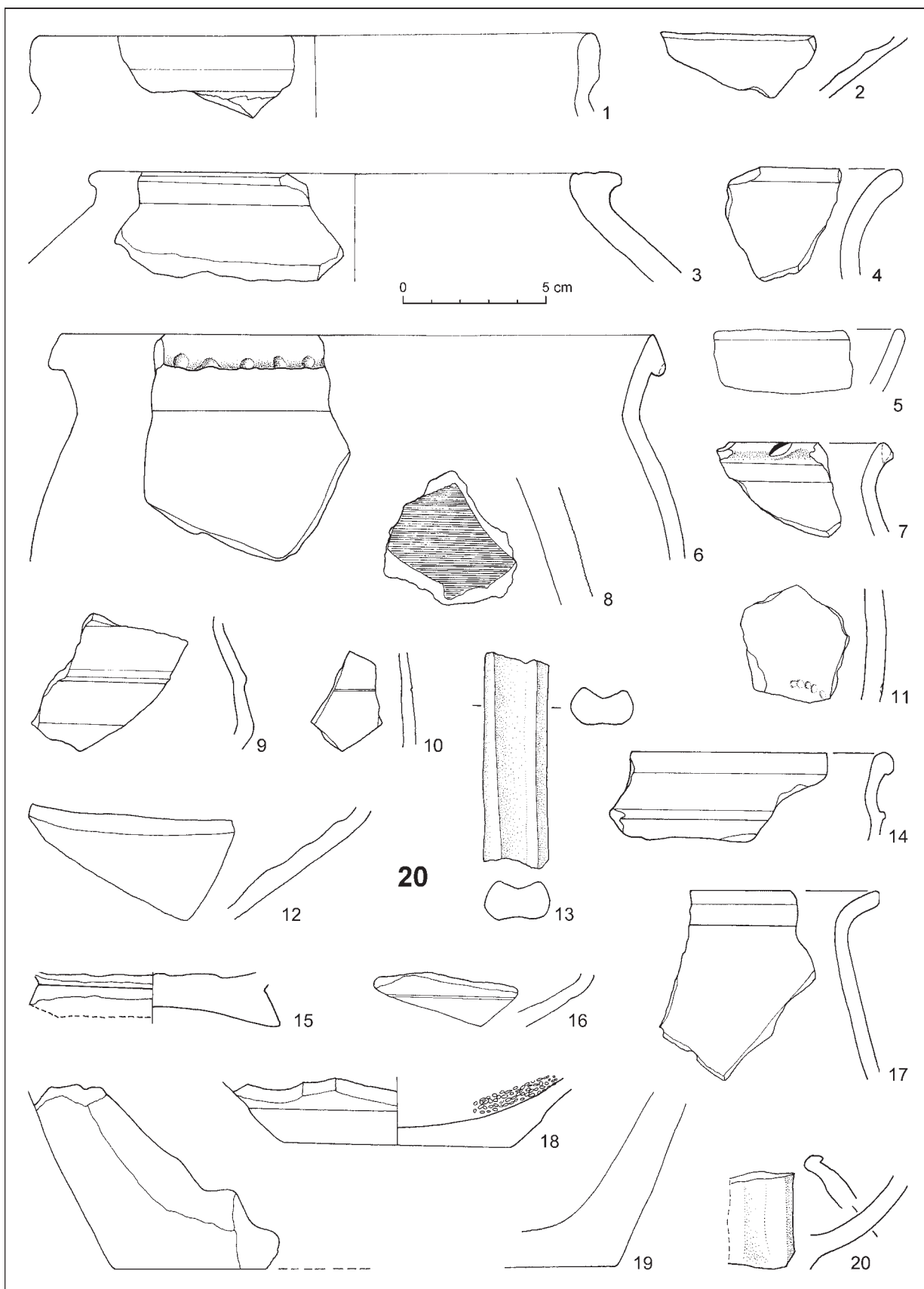
Tab. XV. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 20. Výber nálezov. Všetko – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

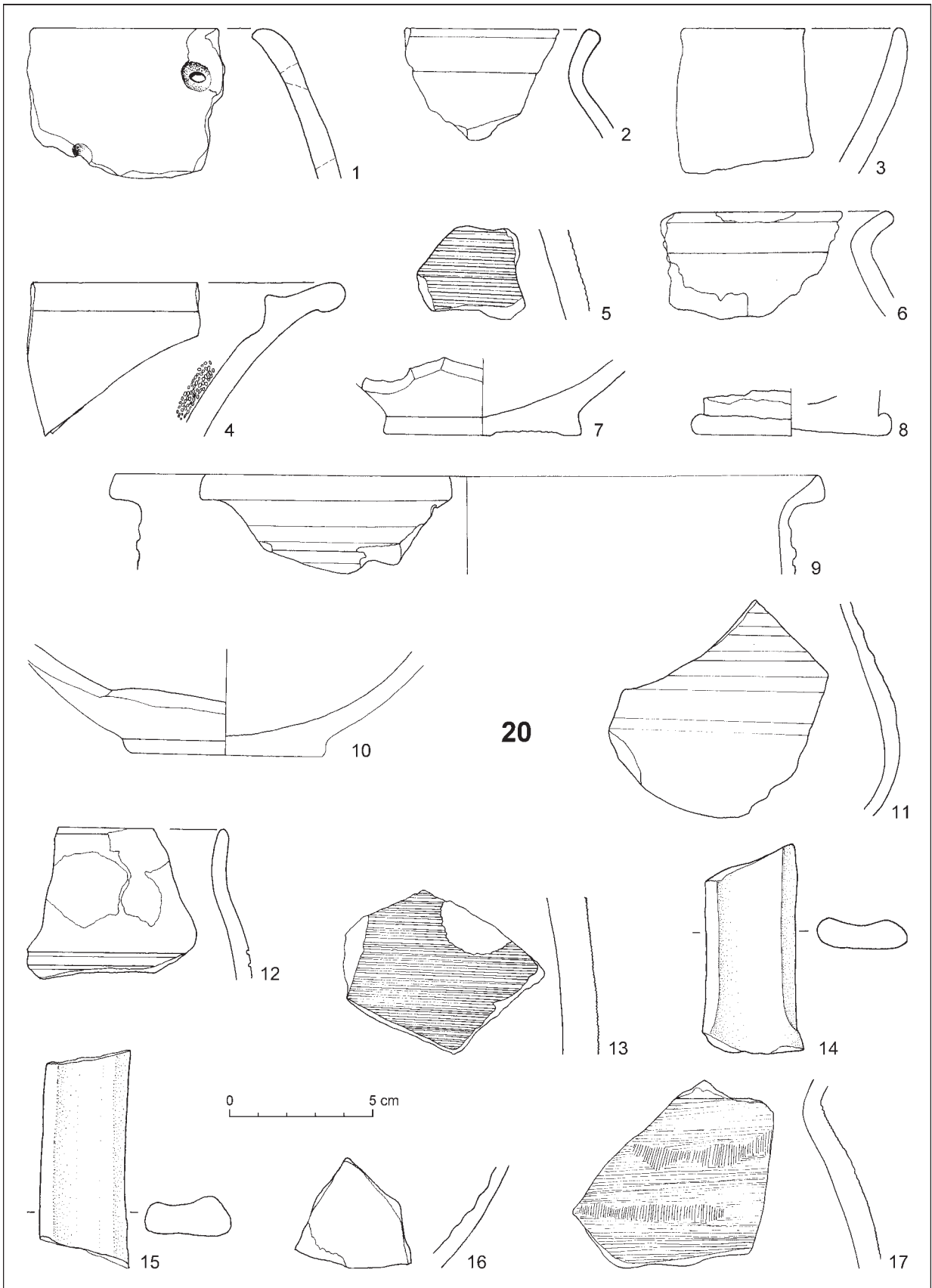
Tab. XVI. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 20. Výber nálezov. Všetko – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

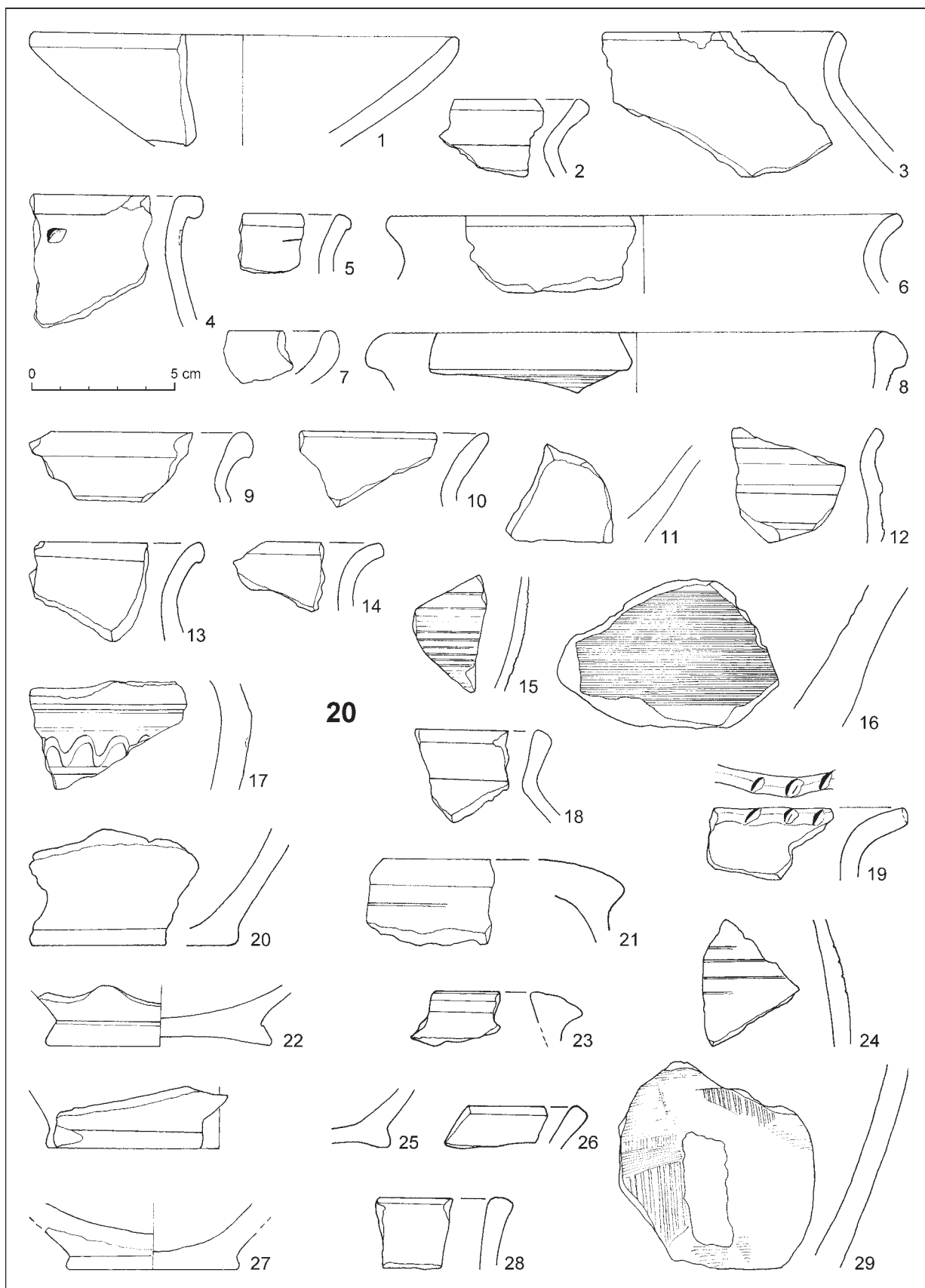
Tab. XVII. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 20. Výber nálezov. Všetko – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

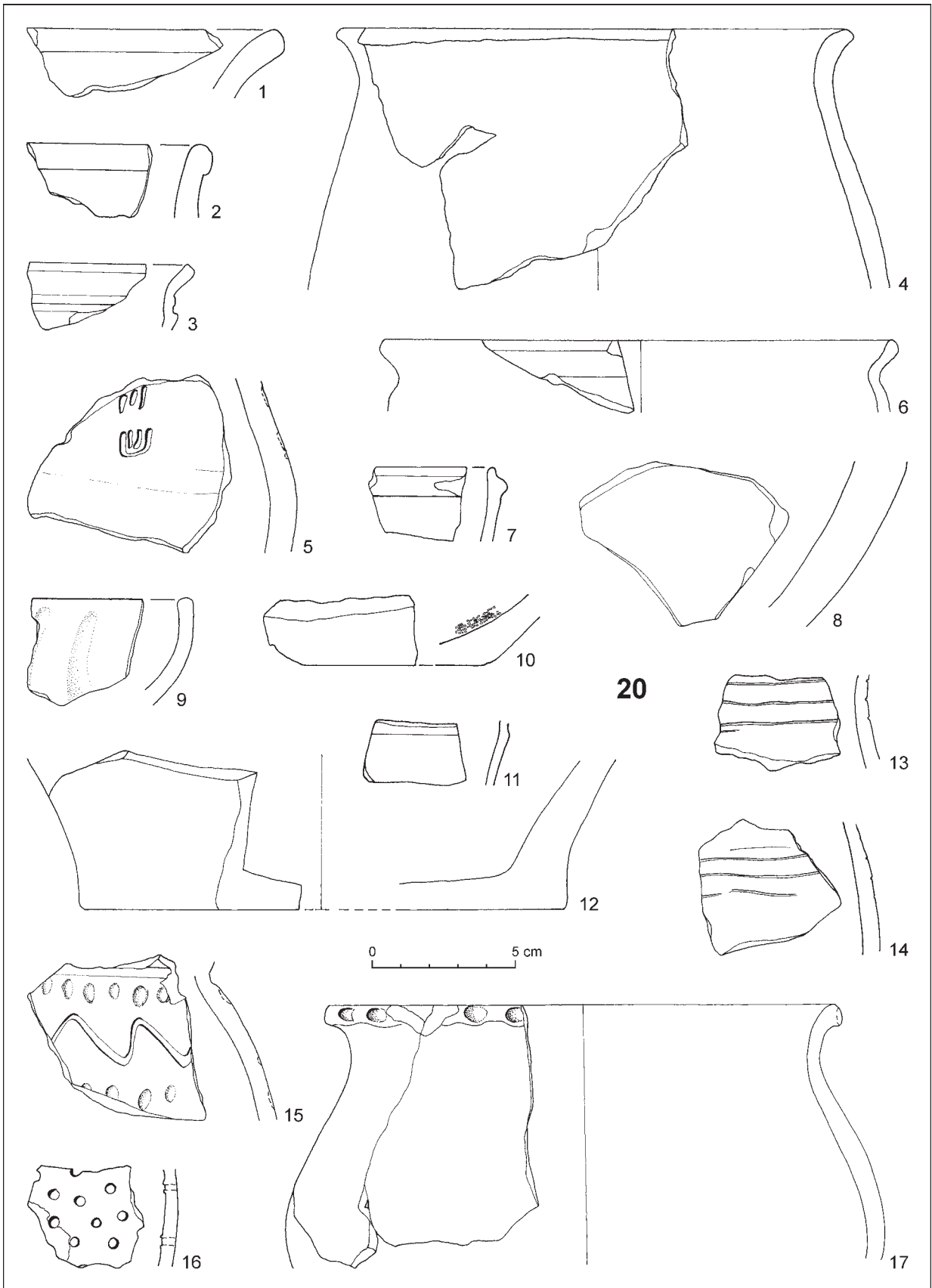
Tab. XVIII. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 20. Výber nálezov. Všetko – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

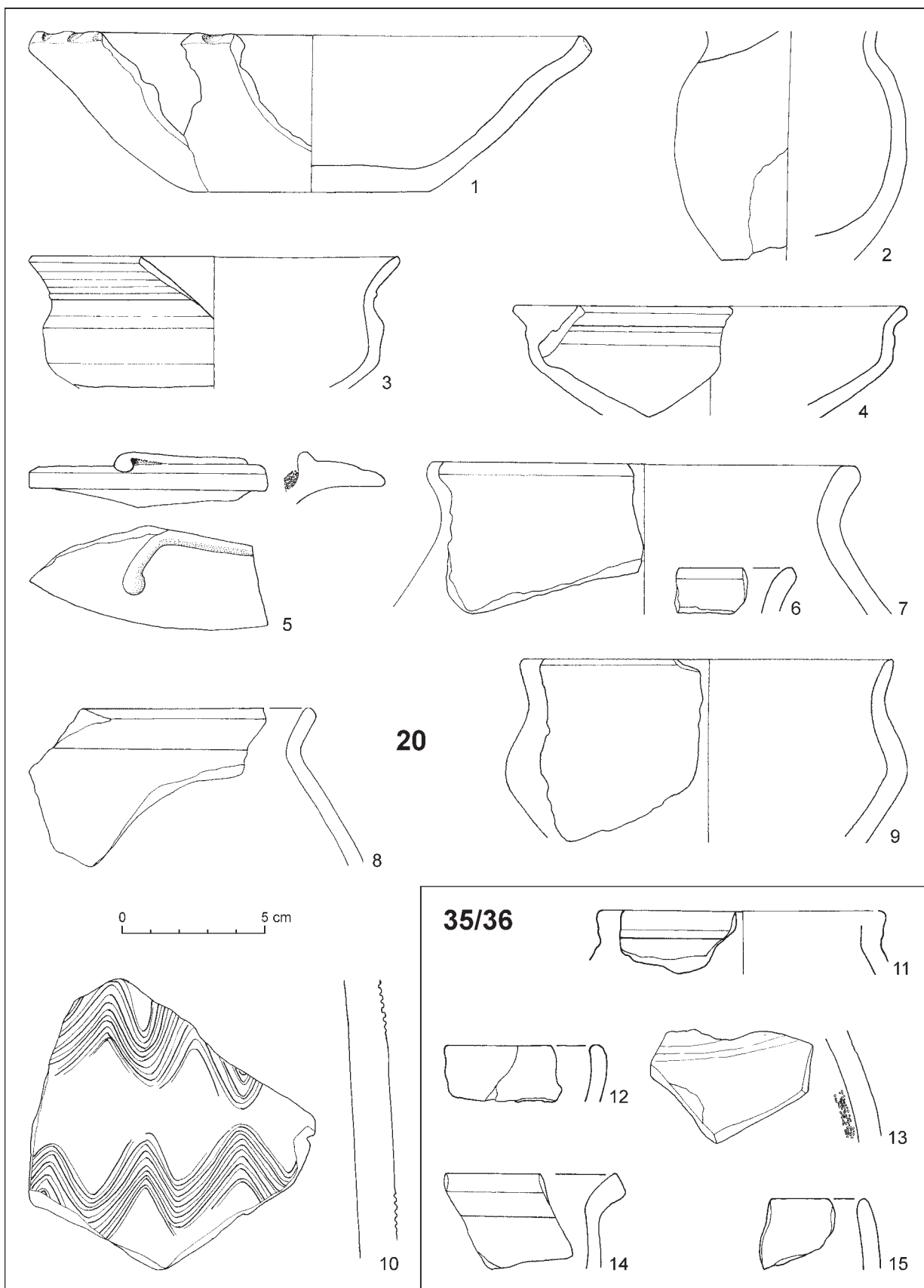
Tab. XIX. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 20. Výber nálezov. Všetko – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

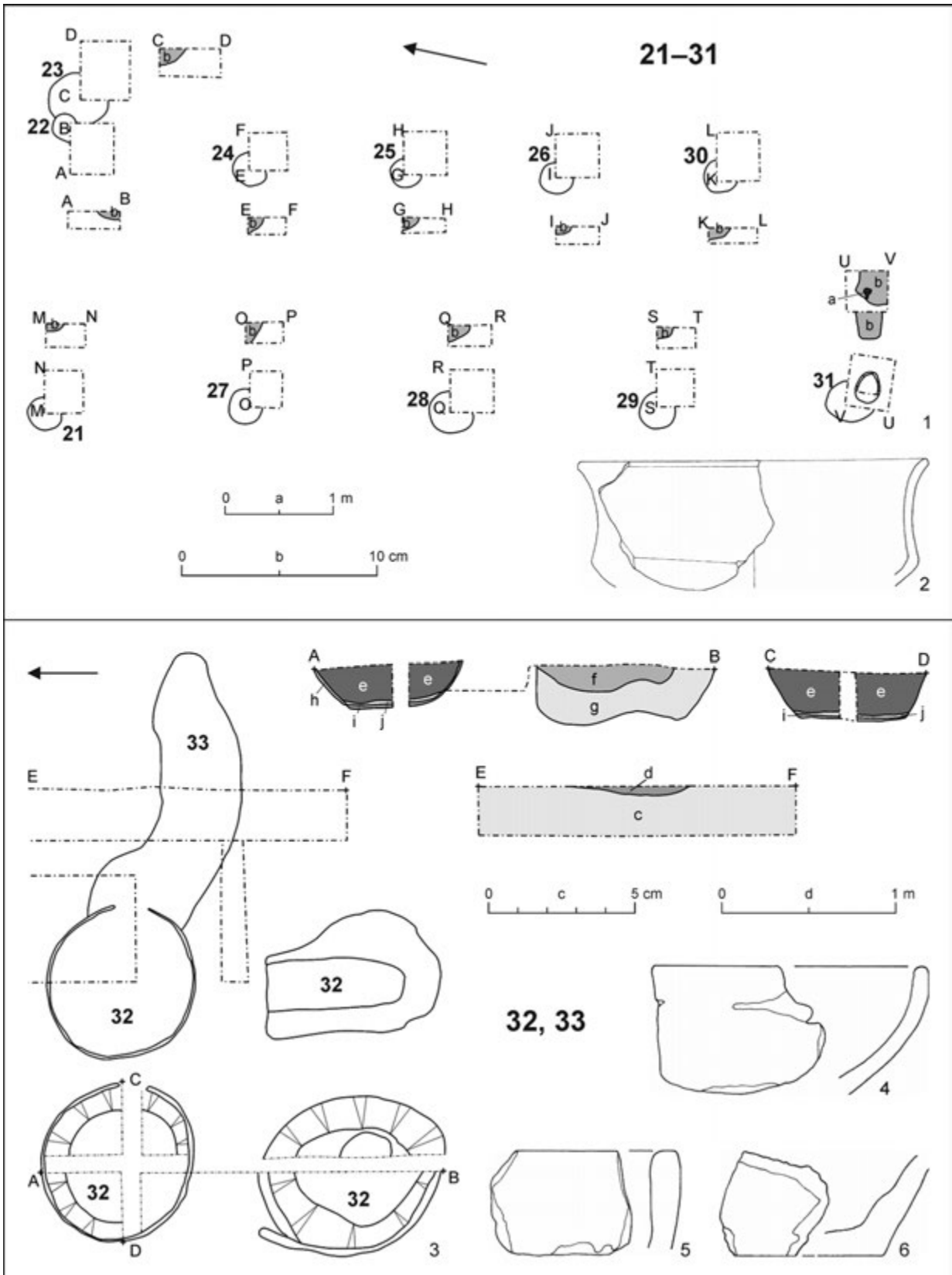
Tab. XX. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 20. Výber nálezov. Všetko – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

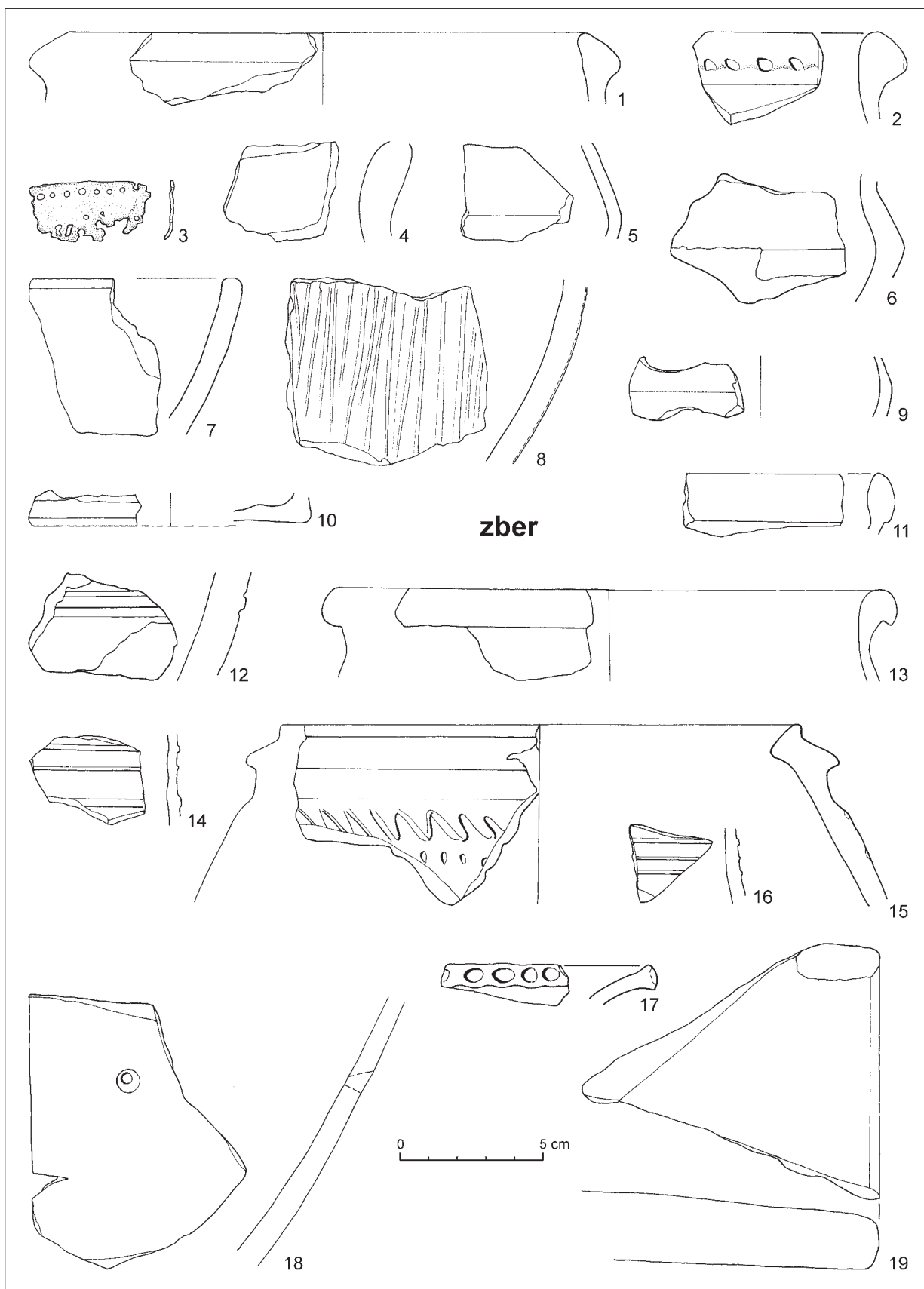
Tab. XXI. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Objekt 20. Výber nálezov. Všetko – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

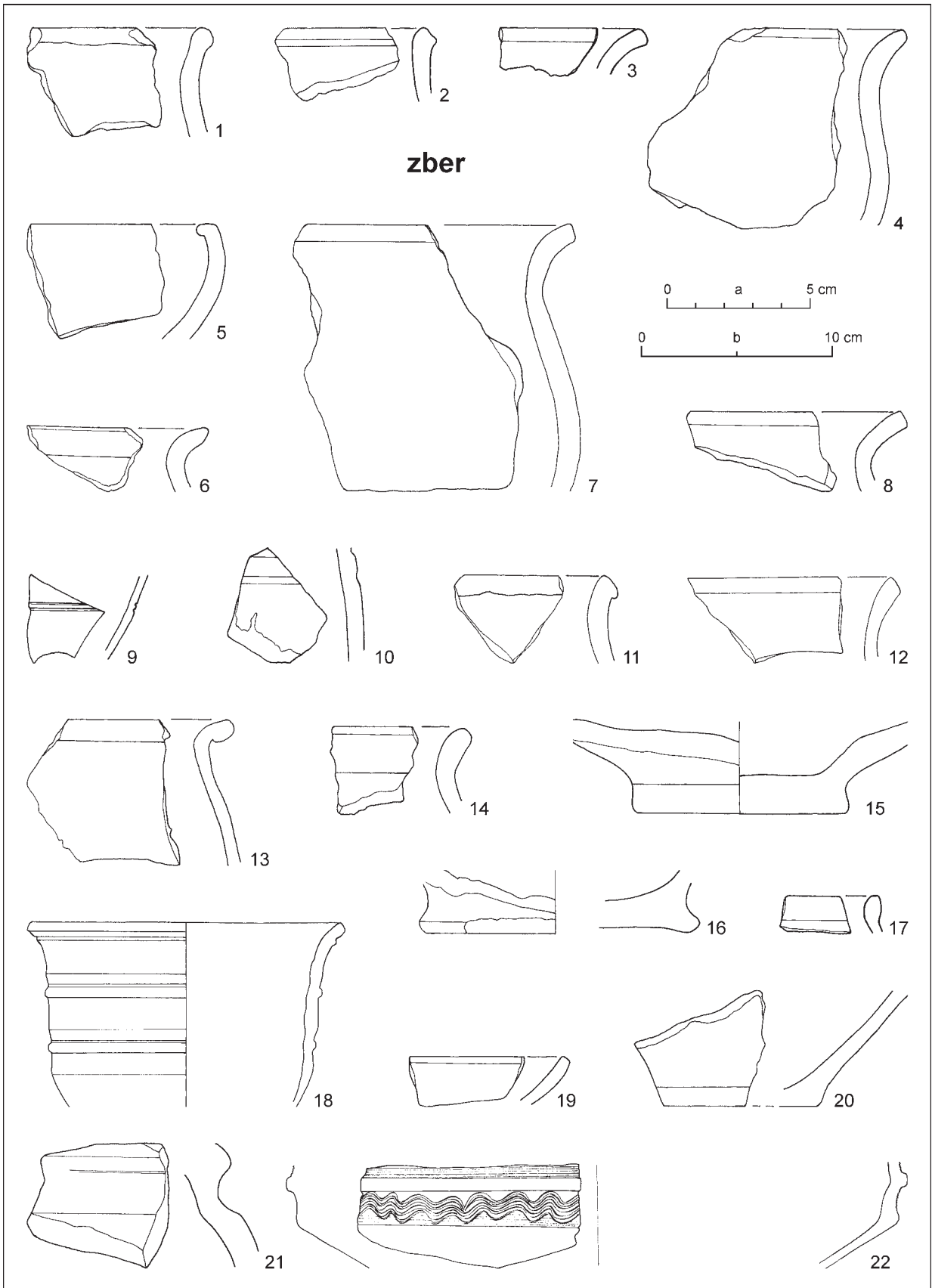
Tab. XXII. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Výber nálezov. 1–10 – objekt 20; 11–15 – objekty 35 a 36. Všetko – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

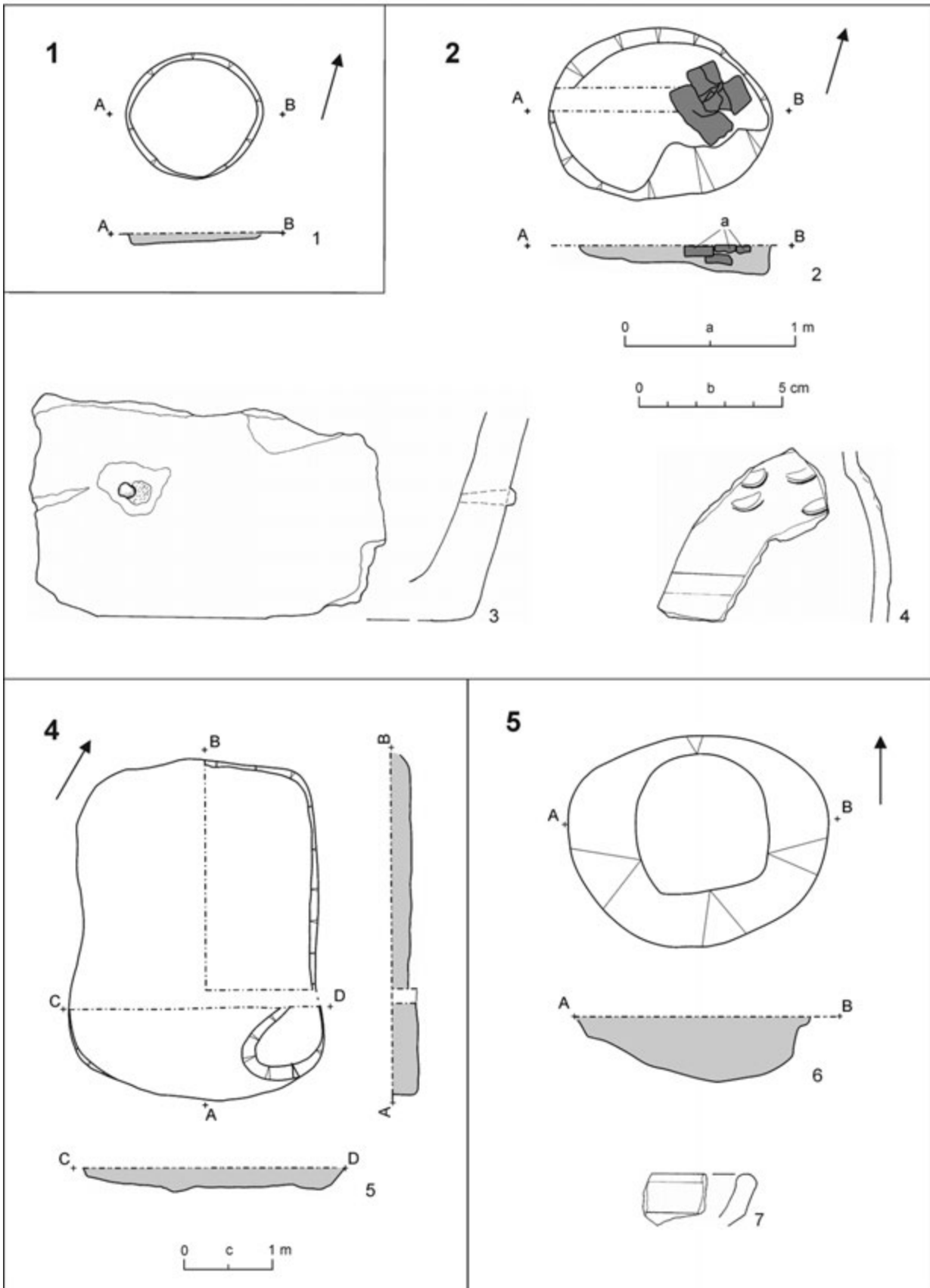
Tab. XXIII. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Pôdorysy, prierezy a výber nálezov. 1 – objekty 21–31; 2 – objekt 31; 3–6 – objekty 32 a 33. 2, 4–6 – hlina. Legenda: a – zvieracia kosť; b – sivočierna hlina; c – ílovité podložie; d – sivastá popolovitá vrstva; e – čiernosivá vrstva; f – oranžovohnedá vrstva; g – sivohnedá vrstva; h – tvrdá, prepálená vrstva; i – sivastá vrstva; j – čierna popolovitá vrstva s prímiesou uhlíkov. Mierka: a – 1; b – 2; c – 4–6; d – 3. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

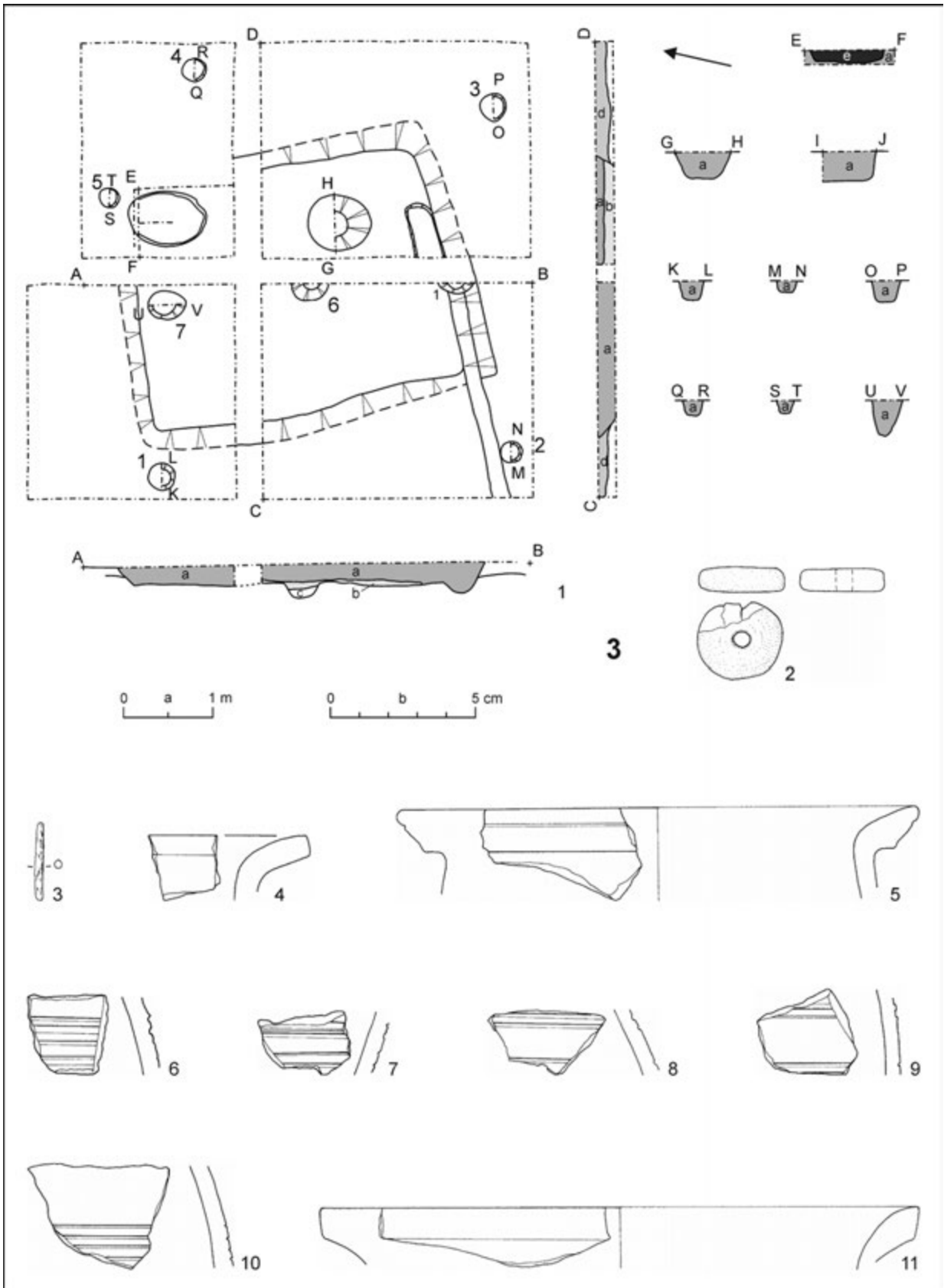
Tab. XXIV. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Zber z plochy. Výber nálezov. 3 – zliatina medi; ostatné – hlina.
Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

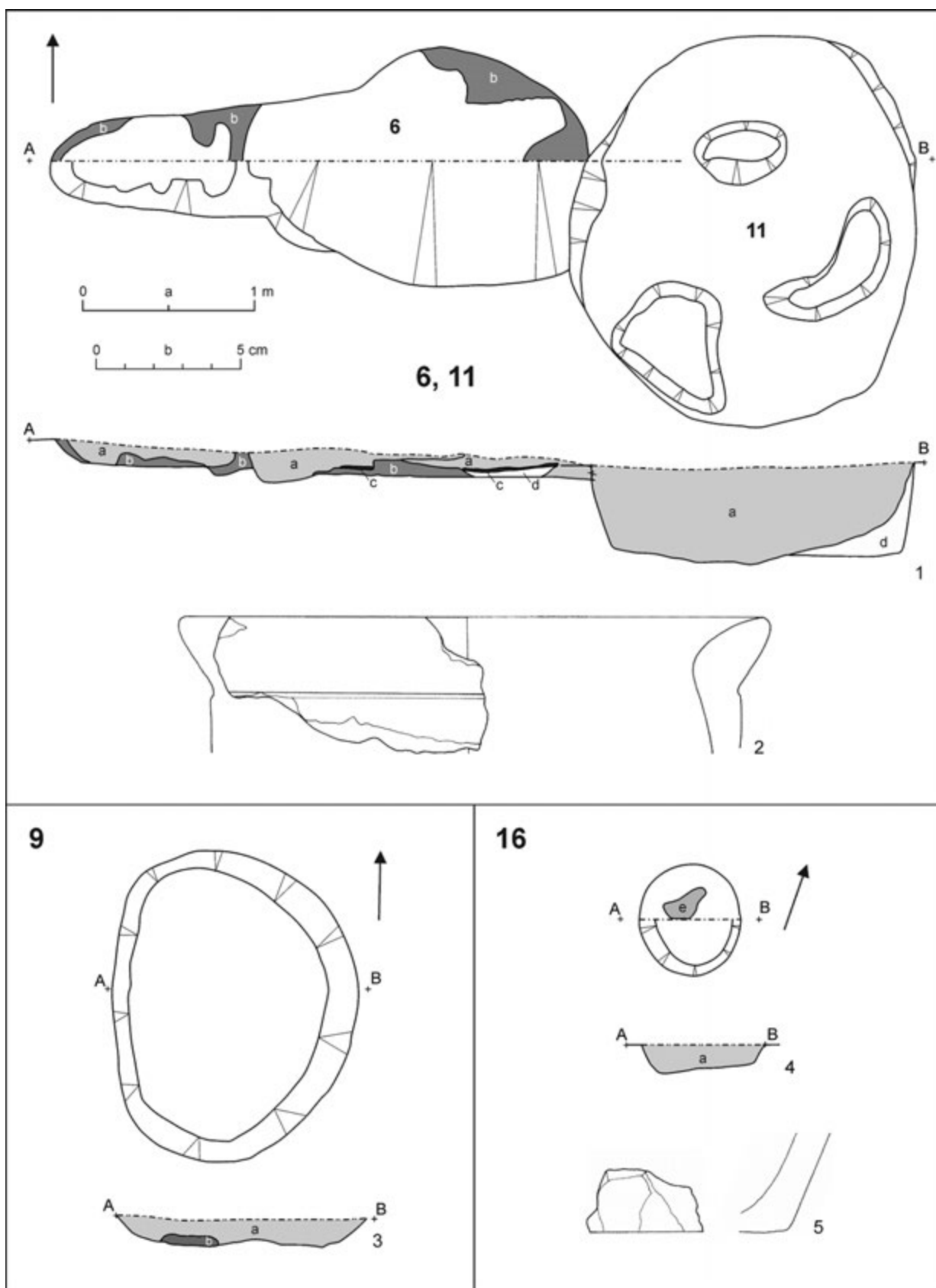
Tab. XXV. Galanta-Nebojsa, poloha Pod záhradami. Zber z plochy. Výber nálezov. Všetko – hlina. Mierka: a – 1–21; b – 22. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

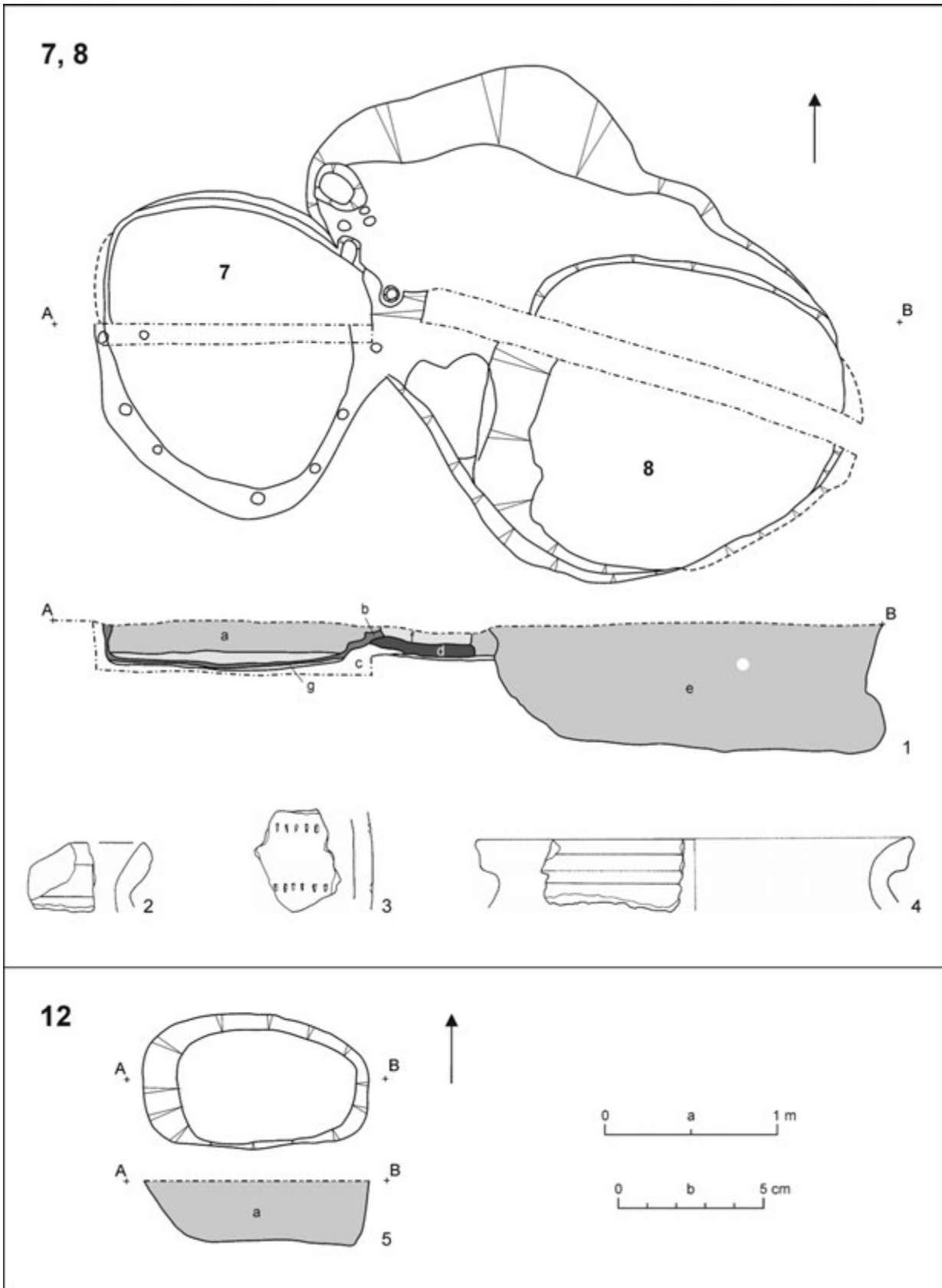
Tab. XXVI. Galanta, poloha Drnové. Pôdorysy, prierezy a výber nálezov. 1 – objekt 1; 2–4 – objekt 2; 5 – objekt 4; 6, 7 – objekt 5. 3, 4, 7 – hlina. Legenda: a – mazanica. Mierka: a – 1, 2, 6; b – 3, 4, 7; c – 5. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

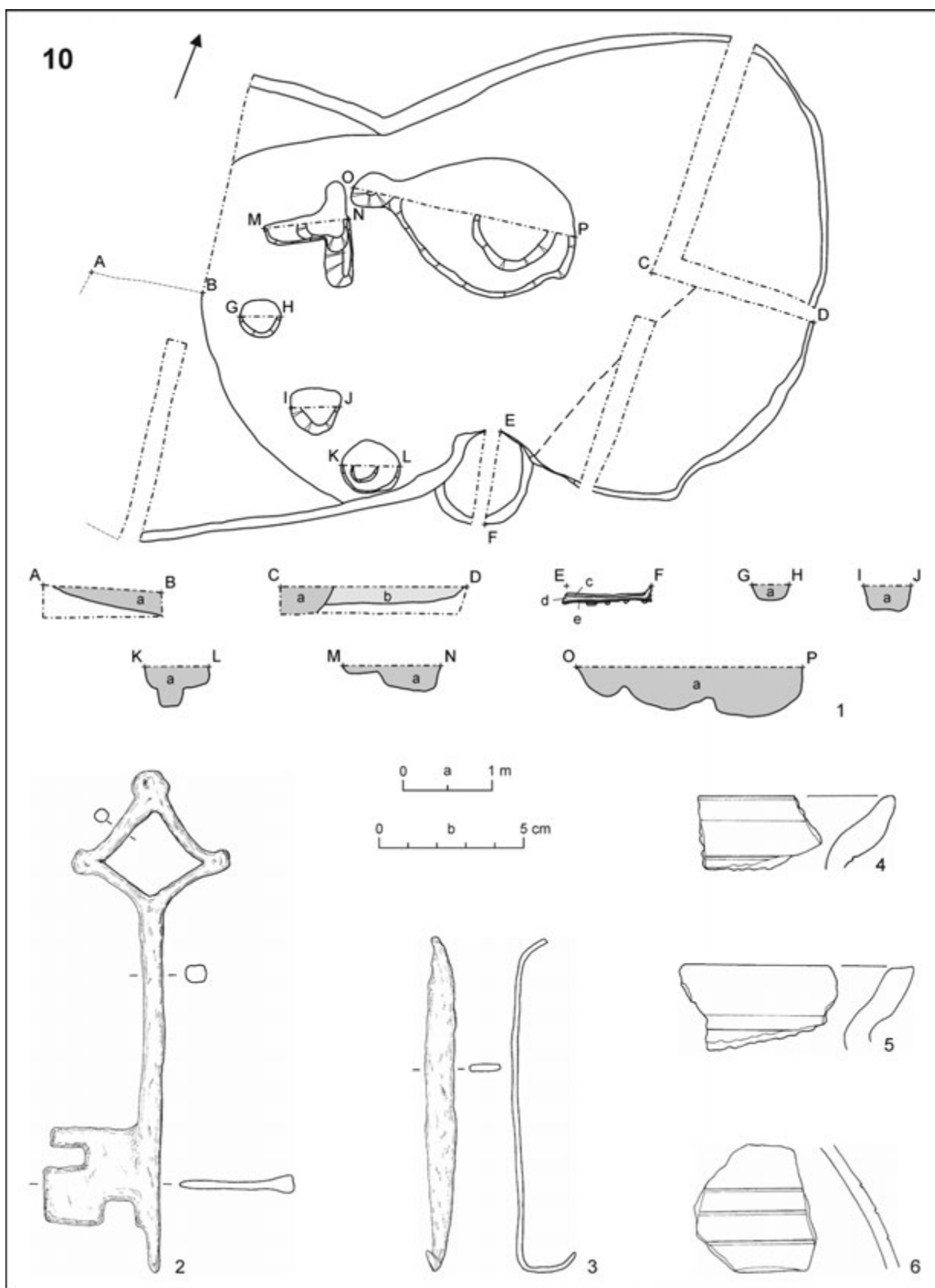
Tab. XXVII. Galanta, poloha Drnové. Objekt 3. Pôdorys, prierezy a výber nálezov. 2, 4–11 – hlina; 3 – bronz. Legenda: a – čiernosivá vrstva; b – hnedosivá s prepálenou hlinou; c – ílovitá žltohnedá; d – hnedosivá; e – prepálená vrstva. Mierka: a – 1; b – 2–11. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

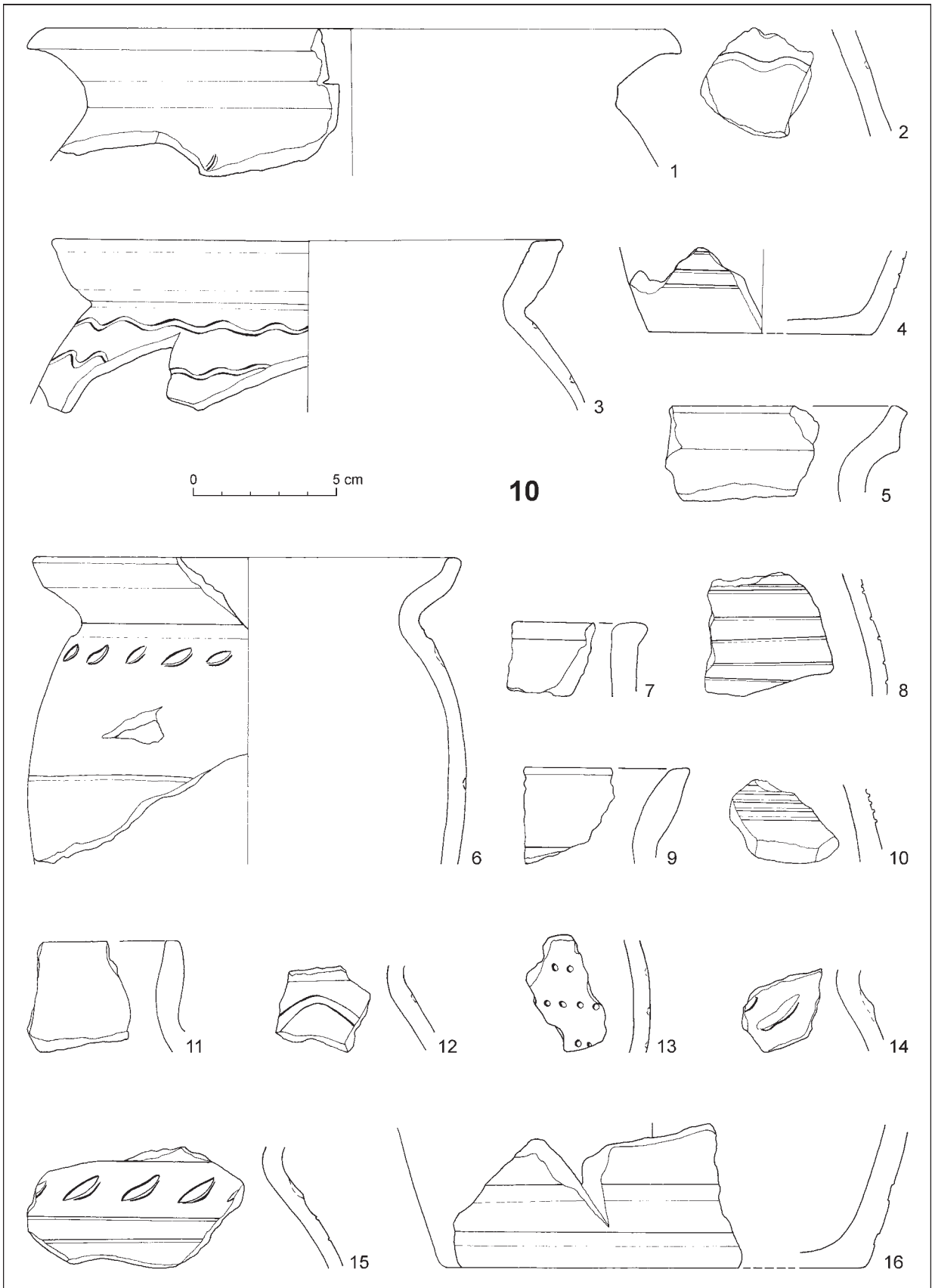
Tab. XXVIII. Galanta, poloha Drnové. Pôdorysy, prierezy a výber nálezov. 1, 2 – objekty 6 a 11; 3 – objekt 9; 4, 5 – objekt 16. 2, 5 – hlina. Legenda: a – sivočierna hlina s kúskami mazanice; b – červená prepálená vrstva; c – čierna, uhlíková vrstva; d – žlté ílovité podložie; e – kameň. Mierka: a – 1, 3, 4; b – 2, 5. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

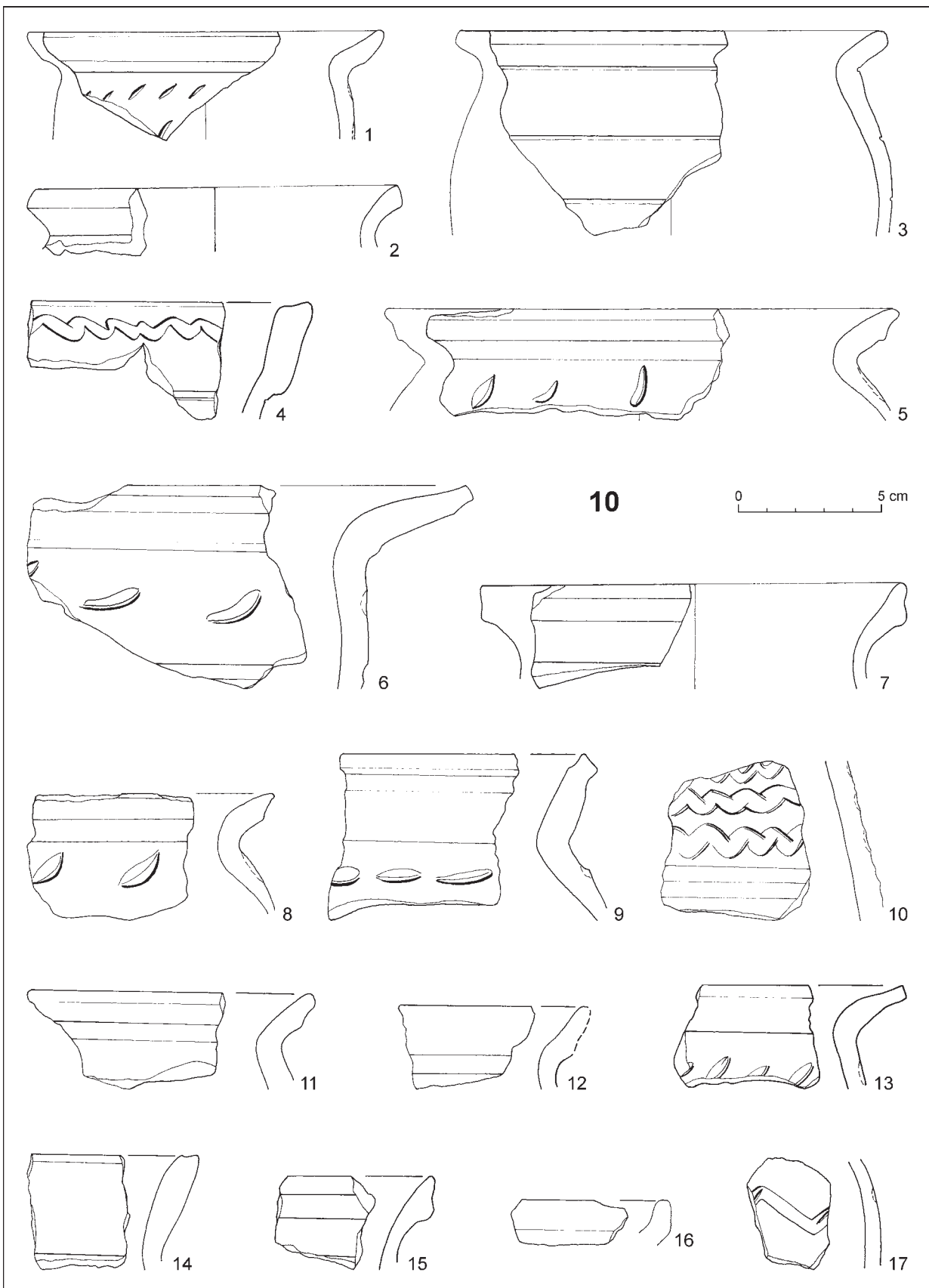
Tab. XXIX. Galanta, poloha Drnové. Pôdorysy, prierezy a výber nálezov. 1–4 – objekty 7 a 8; 5 – objekt 12. 2–4 – hlina. Legenda: a – sivočierna hlina s kúskami mazanice; b – červená prepálená; c – ílovité podložie; d – premiešaná prepálená; e – sivohnedá; f – sivohnedá s mazanicou; g – sivožltá premiešaná. Mierka: a – 1, 5; b – 2–4. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

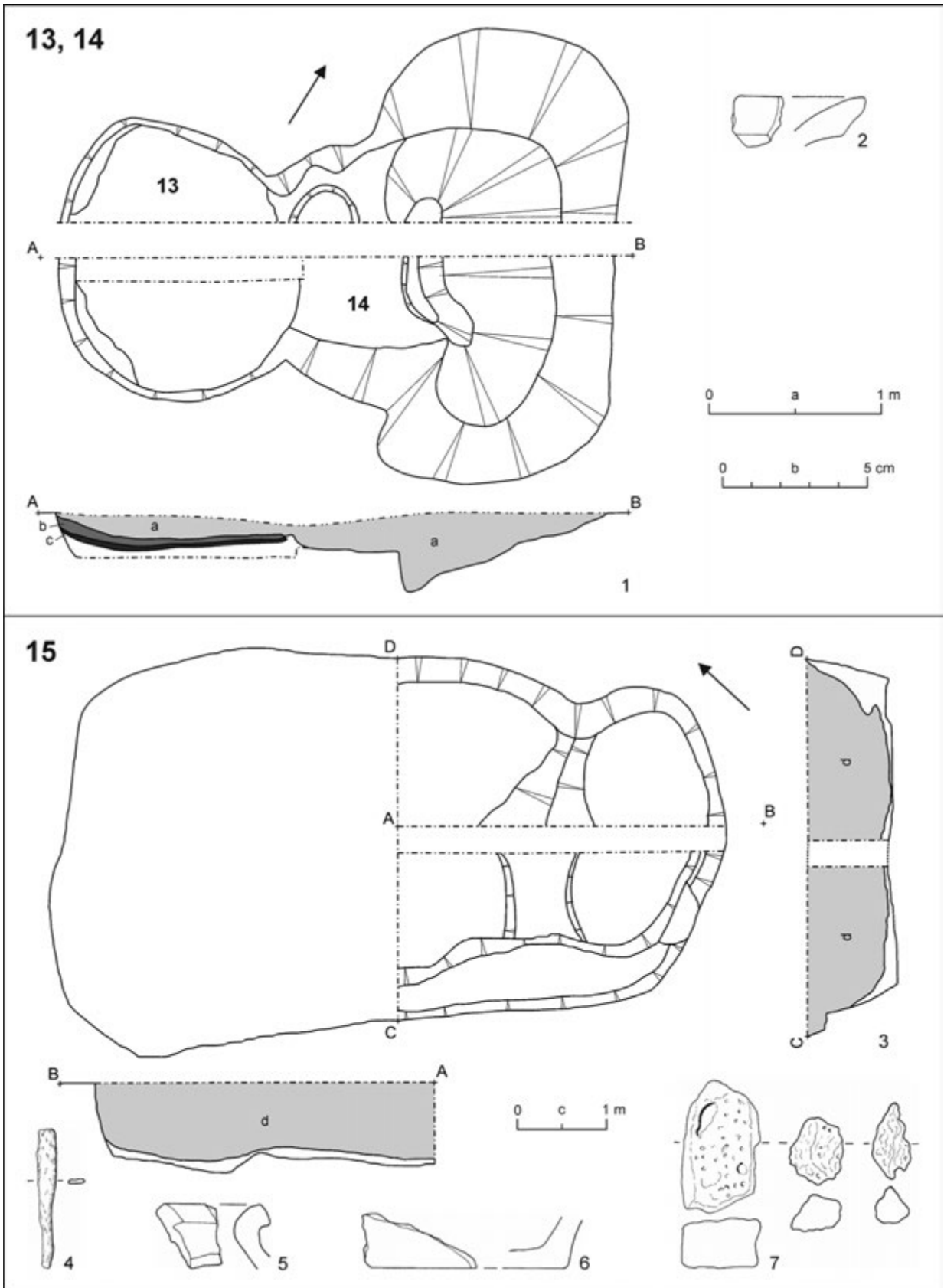
Tab. XXX. Galanta, poloha Drnové. Objekt 10. Pôdorys, prierezy a výber nálezov. 2, 3 – železo; 4–6 – hlina. Legenda: a – sivočierna s kúskami mazanice; b – žltosivá premiešaná; c – červená prepálená; d – sivohnedá s uhlíkmi; e – červená prepálená, dno pece. Mierka: a – 1; b – 2–6. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

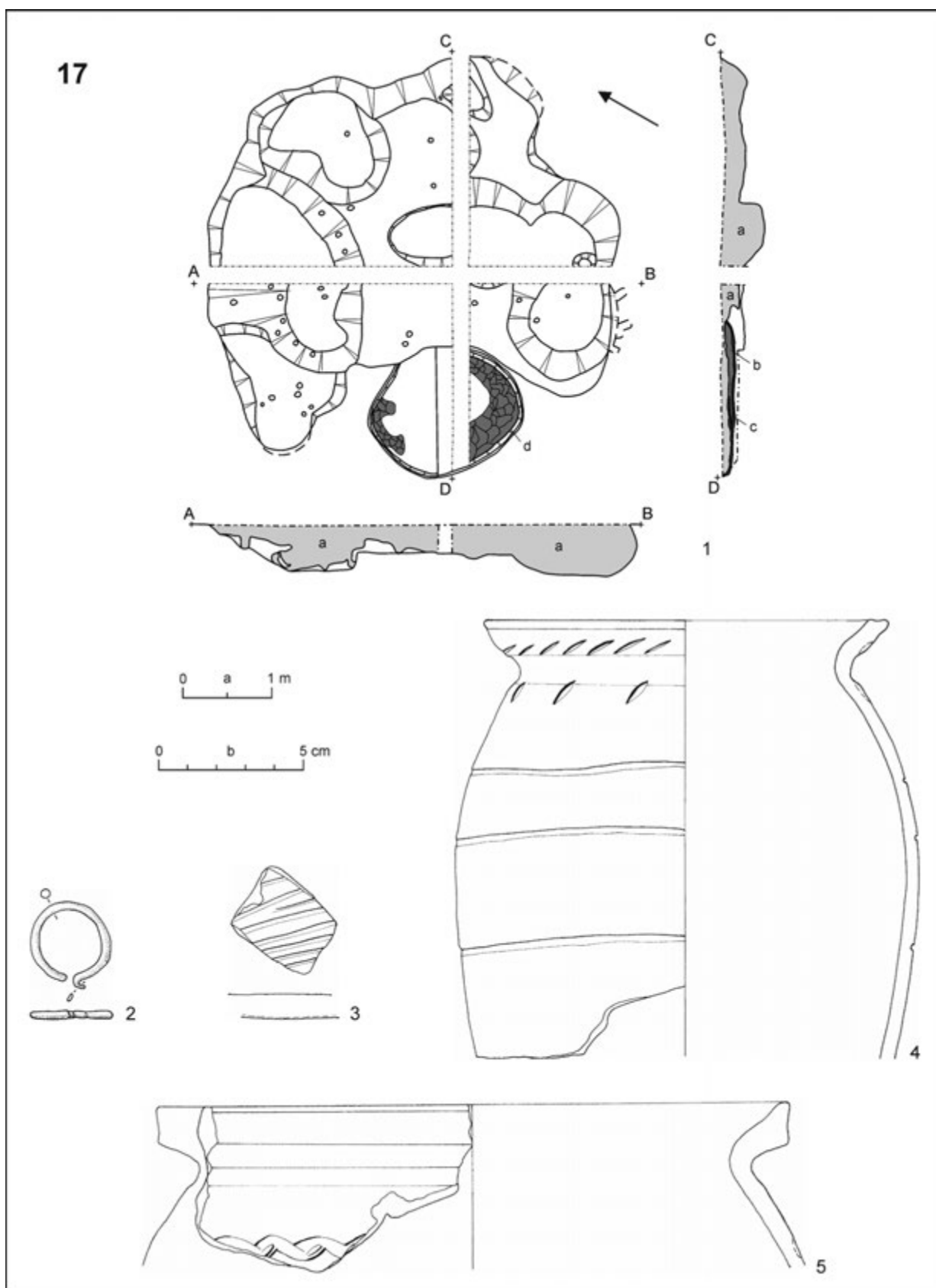
Tab. XXXI. Galanta, poloha Drnové. Objekt 10. Výber nálezov. Všetko – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

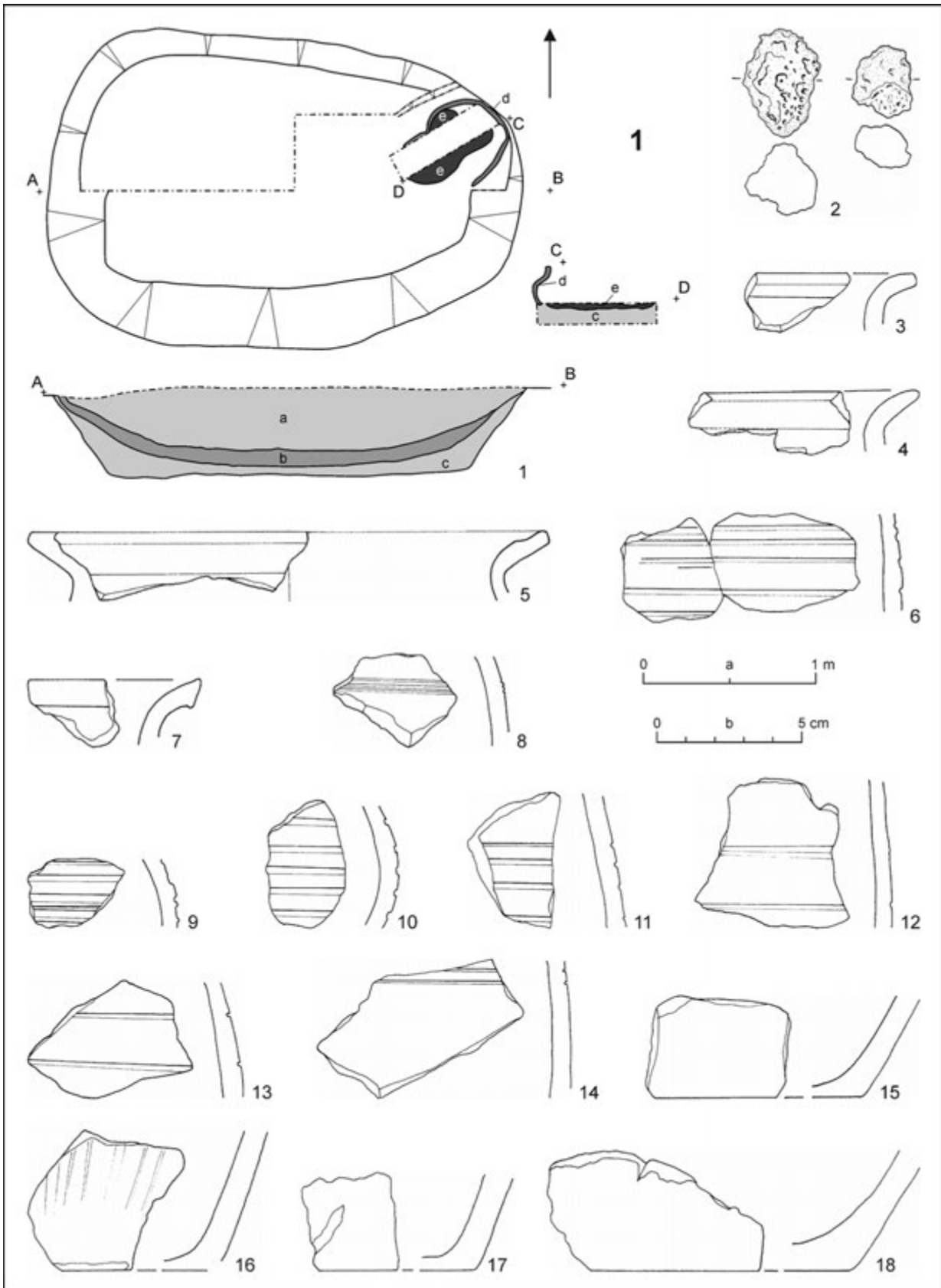
Tab. XXXII. Galanta, poloha Drnové. Objekt 10. Výber nálezov. Všetko – hlina. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

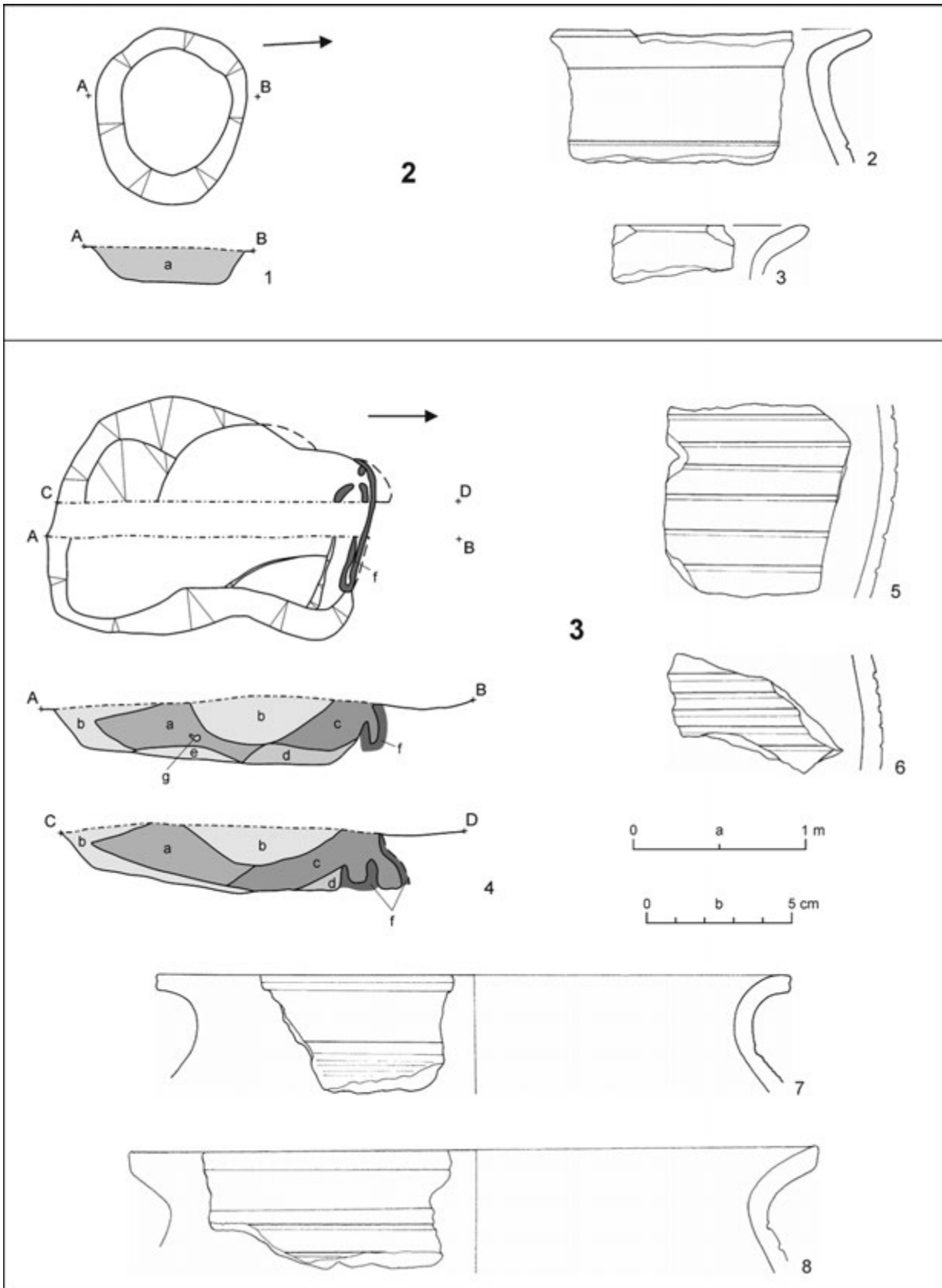
Tab. XXXIII. Galanta, poloha Drnové. Pôdorysy, prierezy a výber nálezov. 1, 2 – objekty 13 a 14; 3–7 – objekt 15. 4 – železo; 7 – troska; 2, 5, 6 – hlina. Legenda: a – sivočierna hlina s uhlíkmi; b – červená prepálená; c – vrstva s uhlíkmi; d – hnedočierna hlina. Mierka: a – 1; b – 2, 4–7; c – 3. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

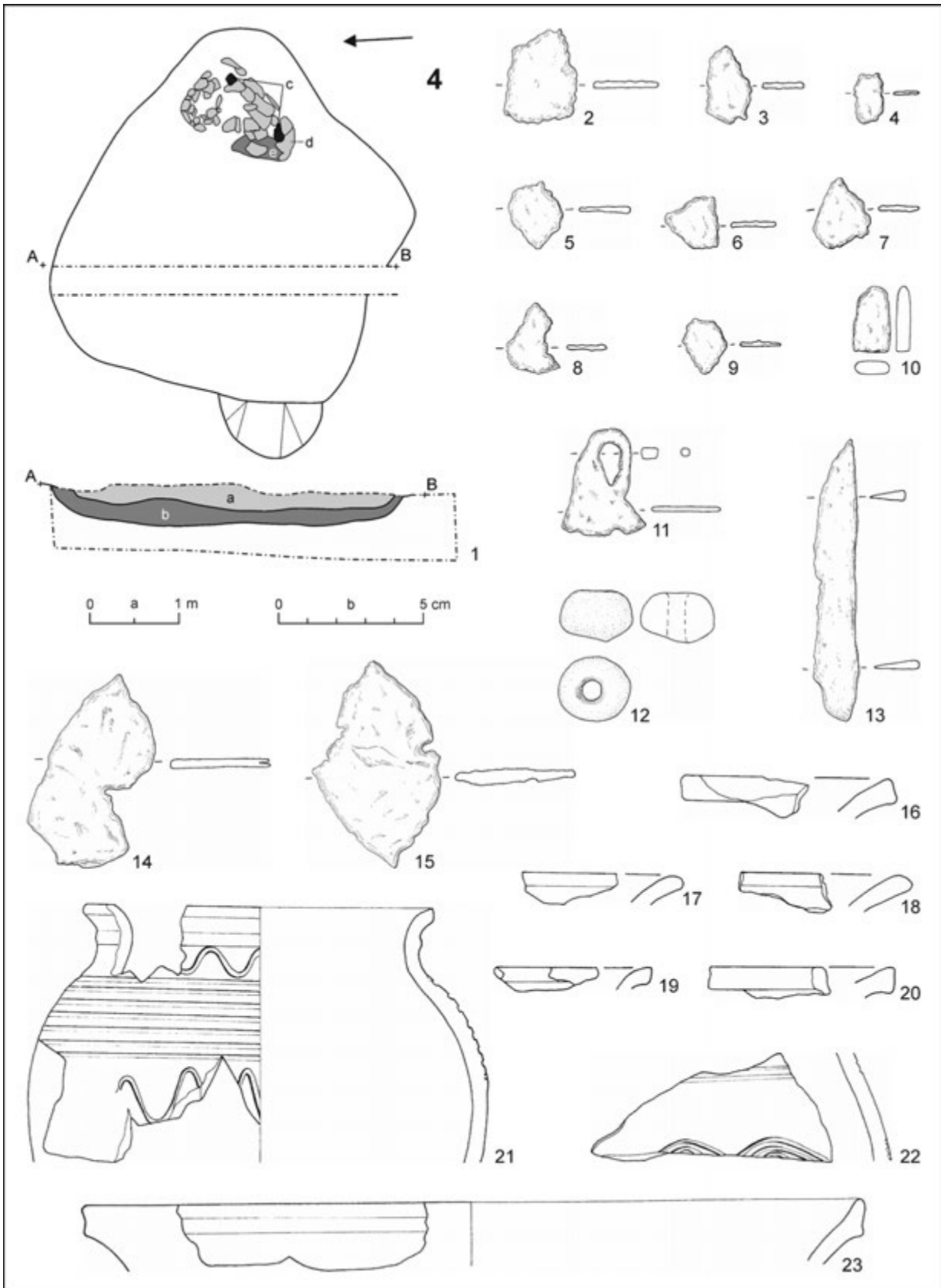
Tab. XXXIV. Galanta, poloha Drnové. Objekt 17. Pôdorys, prierezy a výber nálezov. 2 – bronz; 3–5 – hlina. Legenda: a – hnedočierna hlina; b – oranžová prepálená vrstva; c – prepálené dno pece; d – prepálená kupola pece. Mierka: a – 1; b – 2–5. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

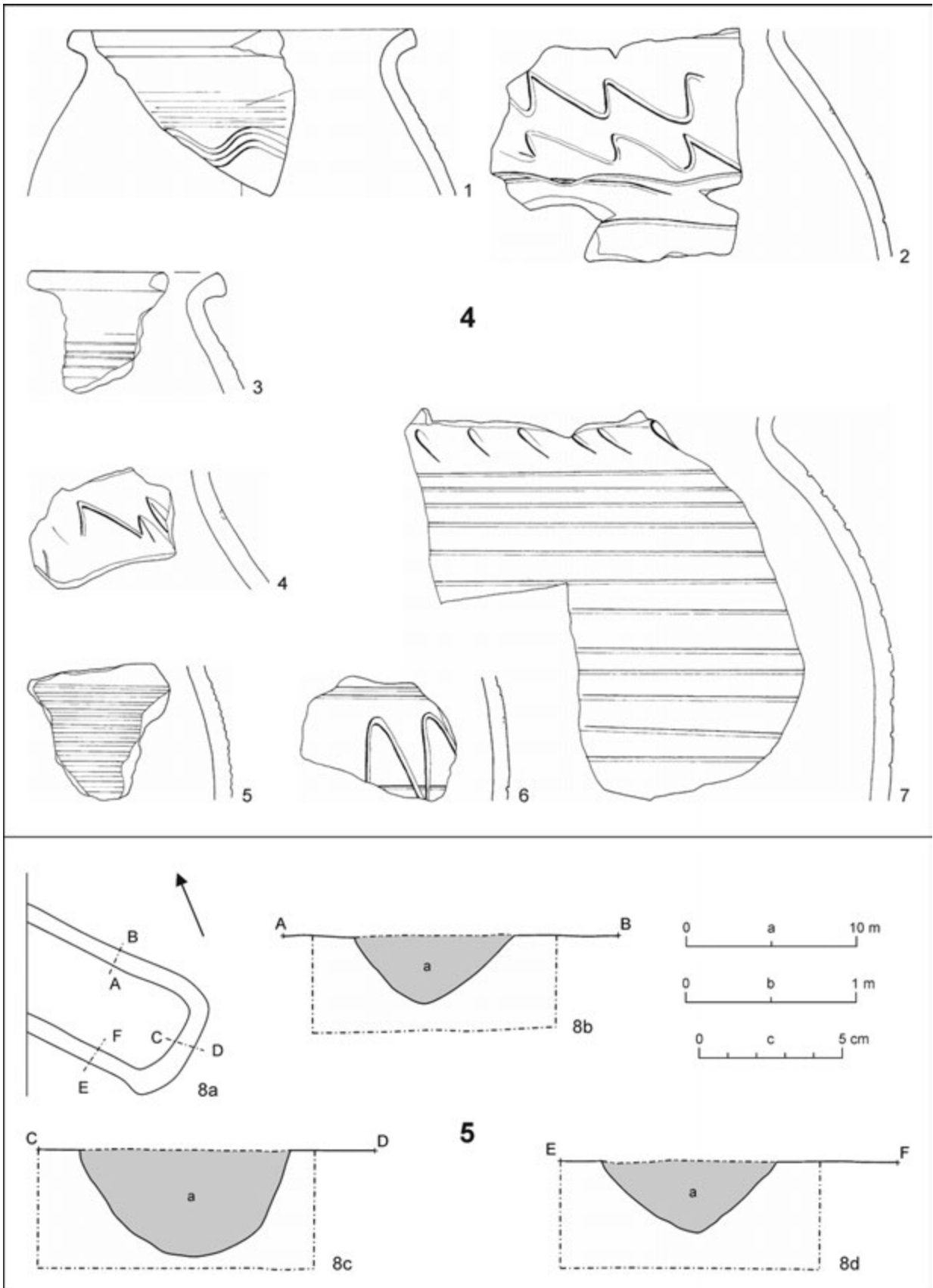
Tab. XXXV. Galanta, poloha Richtárske. Objekt 1. Pôdorys, prierezy a výber nálezov. 2 – troska; 3–18 – hlina. Legenda: a – tmavosivá s prímiesou mazanice; b – sivožltá s výraznou prímiesou uhlíkov; c – tmavosivá hlina; d – prepálená kupola pece; e – uhlíky. Mierka: a – 1; b – ostatné. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

Tab. XXXVI. Galanta, poloha Richtárske. Pôdorysy, prierezy a výber nálezov. 1–3 – objekt 2; 4–8 – objekt 3. 2, 3, 5–8 – hlina. Legenda: a – sivočierna s prímiesou mazanice a uhlíkmi; b – svetlosivá; c – sivá s mazanicou; d – sivohnedá s mazanicou; e – sivá; f – prepálené steny pece; g – zviaracia kosť. Mierka: a – 1, 4; b – 2, 3, 5–8. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

Tab. XXXVII. Galanta, poloha Richtárske. Objekt 4. Pôdorys, prierez a výber nálezov. 2–10, 13–15 – železo; 11 – bronz; 12, 16–23 – hlina. Legenda: a – hnedočierna s mazanicou; b – sivočierna; c – črepy; d – kamene; e – prepálená vrstva s popolom a uhlíkmi. Mierka: a – 1; b – 2–23. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

Tab. XXXVIII. Galanta, poloha Richtárske. Pôdorys, prierezy a výber nálezov. 1-7 – objekt 4; 8 – objekt 5. 1-7 – hlina. Legenda: a – sivohnedá hlina. Mierka: a – 8a; b – 8b-8d; c – 1-7. Kresba A. Nemergut, M. Kissová.

LITERATÚRA

- Barkóczi 1988 – L. Barkóczi: *Pannonische Glasfunde in Ungarn*. Studia Archaeologica 9. Budapest 1988.
- Bartík/Varsík 1994 – J. Bartík/V. Varsík: Výnimočný import kameového skla z Abrahámu. *Zborník SNM 88. Archeológia* 4, 1994, 63–74.
- Bazovský 2000 – I. Bazovský: Sídliisko z obdobia sťahovania národov v Bratislave-Rusovciach. *Zborník SNM 94. Archeológia* 10, 2000, 91–102.
- Bazovský 2011 – I. Bazovský: Tehla v dobe rímskej. In: P. Nagy/M. Čurný (zost.): *Laterārius. Dejiny tehliarstva na Slovensku*. Zborník SNM. Archeológia. Supplementum 3. Bratislava 2011, 21–24.
- Bazovský et al. 2022 – I. Bazovský/K. Hladíková/R. Čambal/J. Rajtár/J. Halama/A. Šefčáková: Žiarové pohrebisko z doby rímskej v Závode. *Zborník SNM 116. Archeológia* 32, 2022, 179–271.
DOI: <https://doi.org/10.55015/HKYM2944>
- Bátora 1983 – J. Bátora: Terénny prieskum zameraný na zistenie sídlisk nitrianskej skupiny. *AVANS 1982, 1983, 38–40*.
- Belcredi 1988 – L. Belcredi: Užití kovu ve středověké osadě: Výsledky dosavadního archeologického výzkumu zaniklé středověké osady Bystřec. *Archaeologia historica* 13, 1988, 459–485.
- Belcredi 1989 – L. Belcredi: Terminologie, třídění a kód středověkých kovových předmětů. *Archaeologia historica* 14, 1989, 437–472.
- Beljak 2009 – J. Beljak: Osada zo začiatku obdobia sťahovania národov v Štúrove v kontexte osídlenia na dolnom Pohroní. *Zborník SNM 103. Archeológia* 19, 2009, 227–246.
- Beljak 2010 – J. Beljak: Germánska osada v Šarovciach. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsík (ed.): *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliiskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek*. Zborník referátov z V. protohistorickej konferencie Nitra, 21.–25. septembra 2009. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes* 10. Nitra 2010, 33–66.
- Beljak/Kolník 2007 – J. Beljak/T. Kolník: Rímskoprovinciálna keramika z germánskej osady v Štúrove. In: E. Droberjar/O. Chvojka (ed.): *Archeologie barbarů 2006. Příspěvky z II. protohistorické konference, České Budějovice, 21.–24. 11. 2006*. Archeologické výzkumy v jižních Čechách. Supplementum 3. České Budějovice 2007, 135–159.
- Beljak/Kolník 2008 – J. Beljak/T. Kolník: Germanic settlement from the Late Roman and Early Migration periods in Štúrovo. In: B. Niezabitowska-Wiśniewska/M. Juściński/P. Łuczkiwicz/S. Sadowski (Hrsg. – Ed.): *The Turbulent Epoch I. New materials from the Late Roman Period and the Migration Period*. Monumenta Studia Gothica 5. Lublin 2008, 63–87.
- Beljak Pažinová/Beljak 2014 – N. Beljak Pažinová/J. Beljak: Sídliiskové objekty kultúry Makó-Kosihy-Čaka v Iži. *Slovenská archeológia* 62, 2014, 83–123.
- Benediková/Pieta 2018 – L. Benediková/K. Pieta: Využitie krajiny stredného Liptova v praveku a včasnej dobe dejinnej. *Študijné zvesti AÚ SAV* 63, 2018, 147–196.
- Bialeková 1990 – D. Bialeková: Hydrologické pomery v hornej časti dolného Považia vo včasnóm stredoveku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 26, 1990, 115–127.
- Bialeková zost. 1989 – D. Bialeková (zost.): *Pramene k dejinám osídlenia Slovenska z konca 5. až z 13. storočia. I. zväzok. Bratislava, hlavné mesto SSR a Západoslovenský kraj*. Nitra 1989.
- Bielich/Ruttikay 2008 – M. Bielich/M. Ruttikay: Záchraný archeologický výskum v Tesárskych Mlyňanoch. *AVANS 2006, 2008, 43, 44*.
- Březinová a kol. 2003 – G. Březinová: *Nitra-Chrenová. Archeologické výskumy na plochách stavenísk Shell a Baumax*. Katalóg. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi* 9. Nitra 2003.
- Bujna/Romsauer 1990 – J. Bujna/P. Romsauer: Záchraná akcia v Seredi. *AVANS 1988, 1990, 46, 47*.
- Cvjetičanin 2006 – T. Cvjetičanin: *Late Roman Glazed Pottery. Glazed Pottery from Moesia Prima, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea and Dardania*. *Archaeological Monographs* 19. Belgrade 2006.
- Čaplovič 1965 – P. Čaplovič: Včasnostredoveké pohrebisko a sídliisko v Hurbanove. *Slovenská archeológia* 13, 1965, 237–247.
- Daňová/Gabulová 2014 – K. Daňová/M. Gabulová: Osídlenie v mikroregiónu potoka Jarč na strednom (dolnom) Považí (archeologické predikčné modelovanie). *Študijné zvesti AÚ SAV* 55, 2014, 183–206.
- Dekanová 1975 – J. Dekanová: Hroby z doby rímskej v Šoporni-Štrkovci. *AVANS 1974, 1975, 45, 46*.
- Dévai 2016 – K. Dévai: Glass Vessels from Late Roman Times in Pannonia. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 67, 2016, 255–286.
DOI: <https://doi.org/10.1556/072.2016.67.2.4>
- Donat 2001 – P. Donat: Langhäuser im östlichen Germanien. Überlegungen zu einem Forschungsproblem. *Slovenská archeológia* 49, 2001, 103–118.
- Droberjar 1997 – E. Droberjar: *Studien zu den germanischen Siedlungen der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren*. *Fontes Archaeologici Pragenses* 21. Pragae 1997.
- Droberjar 1999 – E. Droberjar: *Dobřichov-Piňhora. Ein Brandgräberfeld der älteren römischen Kaiserzeit in Böhmen. (Ein Beitrag zur Kenntnis des Marbod-Reiches.)* *Fontes Archaeologici Pragenses* 23. Pragae 1999.
- Elschek 1995 – K. Elschek: Die germanische Besiedlung von Bratislava-Dúbravka während der älteren römischen Kaiserzeit. In: J. Tejral/K. Pieta/J. Rajtár (Hrsg.): *Kelten, Germanen, Römer im Mitteldonauebiet. Vom Ausklang der Latène-Zivilisation bis zum 2. Jahrhundert. Materialien des VII. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauebiet“*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 3. Brno – Nitra 1995, 39–52.
- Elschek 2017 – K. Elschek: *Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr. Germanischer Fürstensitz mit römischen Bauten und die germanische Besiedlung*. *Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia* 29. Nitra 2017.
- Elschek/Groh/Kolníková 2015 – K. Elschek/S. Groh/E. Kolníková: Eine neue germanische Siedlung und römisch-germanische ländliche Niederlassung von Stupava-Mást (Westslowakei). *Slovenská archeológia* 63, 2015, 63–114.
- Fottová 2003 – E. Fottová: Záchraný výskum germánskeho sídliiska z mladšej doby rímskej v Šali-Veči. *AVANS 2002, 2003, 39–41*.

- Furholt 2008 – M. Furholt: Pottery, cultures, people? The European Baden material re-examined. *Antiquity* 82, 2008, 617–628.
- Fusek 1994 – G. Fusek: *Slovensko vo včasnoslávskom období*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Studia 3. Nitra 1994.
- Fusek 2000 – G. Fusek: Torzo stredovekého sídliska v Bielovciach. *Slovenská archeológia* 48, 2000, 101–158.
- Fusek/Spišiak 2005 – G. Fusek/J. Spišiak: Vrcholnostredoveká grafitová keramika z Nitry-Šindolky. *Archeológia a mineralógia. Slovenská archeológia* 53, 2005, 265–336.
- Gassner/Jilek 1999 – V. Gassner/S. Jilek: Carnuntum zur Zeit der Soldatenkaiser – eine Bestandsaufnahme. In: J. Tejral (Hrsg.): *Das mitteleuropäische Barbaricum und die Krise des römischen Weltreiches im 3. Jahrhundert. Materialien des IX. Internationalen Symposiums „Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonaugebiet“*. *Krasko* 3.–4. Dezember 1996. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 12. Brno 1999, 51–70.
- Grünewald 1979 – M. Grünewald: *Die Gefäßkeramik des Lagers von Carnuntum (Grabungen 1968–1974)*. Der römische Limes in Österreich 29. Wien 1979.
- Hajnalová/Varsik 2010 – M. Hajnalová/V. Varsik: Kvádské roľníctvo na Slovensku z pohľadu archeológie a archeobotaniky. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsik (ed.): *Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek*. Zborník referátov z V. protohistorické konferencie Nitra, 21.–25. septembra 2009. Archaeologica Slovaca Monographiae. Communicationes 10. Nitra 2010, 181–224.
- Hečková 2005 – J. Hečková: *Rimania a Germáni na strednom Dunaji*. Nitra 2005.
- Hlinka et al. 1978 – J. Hlinka/E. Kolníková/L. Kraskovská/J. Novák: *Nálezy mincí na Slovensku III*. Bratislava 1978.
- Hornák/Hrnčiarik/Kolon 2019 – M. Hornák/E. Hrnčiarik/T. Kolon: Keramický materiál z vybraných objektov hospodárskeho zázemia neskoroantického dvorca v Bratislave-Podunajských Biskupiciach. *Zborník SNM* 113. *Archeológia* 29, 2019, 283–316.
- Hoššo 1997 – J. Hoššo: Príspevok k štúdiu materiálnej kultúry na území Bratislavy v období stredoveku a na začiatku novoveku. *Archaeologia historica* 22, 1997, 287–300.
- Hrabkovský 2021 – M. Hrabkovský: *Germánsky kniežací dvorec v Milanovciach/Vel'kom Kýre a jeho neskoroantický kultúrny kontext*. Trnava 2021.
- Hrnčiarik 2013 – E. Hrnčiarik: *Römisches Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 222. Bonn 2013.
- Hunka/Roth 1987 – J. Hunka/P. Roth: Prieskum v Šali. *AVANS* 1986, 1987, 51.
- Hüssen et al. 2020 – C.-M. Hüssen/B. Komoróczy/J. Rajtár/M. Vlach: Archaeological footprints of a superpower in hostile territory. Recent research on the traces of Roman military activities in the barbarian region north of the Middle Danube. In: A. Rubel/H.-U. Voß (eds.): *Experiencing the Frontier and the Frontier of Experience. Barbarian perspectives and Roman strategies to deal with new threats*. Archaeopress Roman Archaeology 76. Oxford 2020, 10–36.
- Ištok/Ižóf 1990 – P. Ištok/J. Ižóf: Podmienky vzniku a vývoja osídlenia krajiny dolného toku Váhu vo svetle geografických a archeologických prieskumov. *Študijné zvesti AÚ SAV* 26, 1990, 145–170.
- Iván 2021 – R. Iván: Pece z rímskeho dočasného tábora v Cíferi-Páci. *Zborník SNM* 115. *Archeológia* 31, 2021, 189–198.
DOI: <https://doi.org/10.55015/TFSV6217>
- Kolník 1962 – T. Kolník: Nové sídliskové nálezy z doby rímskej na Slovensku. *Archeologické rozhledy* 14, 1962, 344–397.
- Kolník 1980 – T. Kolník: *Römerzeitliche Gräberfelder in der Slowakei. Teil 1*. Archaeologica Slovaca. Fontes 14. Bratislava 1980.
- Kolník 1981 – T. Kolník: Sídliskové nálezy z doby rímskej v Abraháme. *AVANS* 1980, 1981, 133–135.
- Kolník 1986 – T. Kolník: Römische Stationen im slowakischen Abschnitt des nordpannonischen Limesvorlandes. *Archeologické rozhledy* 38, 1986, 411–434.
- Kolník 1993 – T. Kolník: K výskytu, etnickému určeniu a funkcii kvadratických a vaničkovitých misiek z doby rímskej na Slovensku. *Východoslovenský pravek* 4, 1993, 111–116.
- Kolník 1998 – T. Kolník: Haus und Hof im quadischen Limesvorland. In: A. Leube (Hrsg.): *Haus und Hof im östlichen Germanien. Tagung Berlin 4. bis 8. Oktober 1994*. Universitätsforschungen zur Prähistorischen Archäologie 50. Schriften zur Archäologie der germanischen und slawischen Frühgeschichte 2. Bonn 1998, 144–159.
- Kolník/Varsik 2006 – T. Kolník/V. Varsik: Hrnčiarске pece z mladšej doby rímskej v Cíferi-Páci. *Zborník SNM* 100. *Archeológia* 16, 2006, 409–432.
- Kolník/Varsik/Vladár 2007 – T. Kolník/V. Varsik/J. Vladár: *Branč. Germánska osada z 2. až 4. storočia*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Catalogi 10. Nitra 2007.
- Kolon 2023 – T. Kolon: Evidence of Reparation, Recycling and Reutilization of Pottery in the Middle-Danube Barbaricum. A Contribution to the Life Cycle of Pottery among the Germanic People in the Roman Period. *Anodos. Studies of the Ancient World* 16, 2023, 43–59.
- Kopčeková 2011 – M. Kopčeková: Archeologický výskum v Galante. *AVANS* 2008, 2011, 129–131, 325, 326.
- König 2004 – T. König: Príspevok k včasnostredovekému osídleniu Tomášikova a okolia, okr. Galanta. *Archaeologia historica* 29, 2004, 415–418.
- Kraskovská 1974 – E. Kraskovská: *Gerulata-Rusovce. Rímske pohrebisko I*. Fontes Archeologického ústavu Slovenského národného múzea v Bratislave 2. Bratislava 1974.
- Krekovič 1981 – E. Krekovič: Rímska importovaná keramika na Slovensku. *Slovenská archeológia* 29, 1981, 341–376.
- Krekovič 2014 – E. Krekovič: Miniaturgefäße im Quadischen Kultur-Gebiet in der Slowakei. In: R. Madyda-Legutko/J. Rodzińska-Nowak (red.): *Honoratissimum assensus genus est armis laudare. Studia dedykowane Profesorowi Piotrowi Kaczanowskiemu z okazji siedemdziesiątej rocznicy urodzin*. Kraków 2014, 443–453.
- Kučeráková 2013 – K. Kučeráková: *Rímskoprovinciálne sklo z auxiliárneho tábora v Iži ako súčasť sklárskej produkcie v severnej Panónii (sklené nádoby)*. Filozofická fakulta. Trnavská univerzita v Trnave. Dizertačná práca. Trnava 2013. Dostupné na: <https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioForm&sid=0D77803B6B9621F08369DB294FA2> [10. 4. 2024]

- Kulcsár 2009 – G. Kulcsár: *The Beginnings of the Bronze Age in the Carpathian basin. The Makó-Kosihy-Čaka and the Somogyvár-Vinkovci cultures in Hungary*. *Varia Archaeologica Hungarica* 23. Budapest 2009.
- Kuzmová/Roth 1988 – K. Kuzmová/P. Roth: *Terra sigillata v barbariku. Nálezy z germánských sídlisk a pohřebisk na území Slovenska*. *Materialia Archaeologica Slovaca* 9. Nitra 1988.
- Lamiová-Schmiedlová 1969 – M. Lamiová-Schmiedlová: Römerzeitliche Siedlungskeramik in der Südostslowakei. *Slovenská archeológia* 17, 1969, 403–501.
- Lányi 1981 – V. Lányi: Die graue spätrömische Keramik von Tokod. In: A. Mócsy (Hrsg.): *Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod*. Budapest 1981, 73–120.
- Leube 2009 – A. Leube: *Studien zu Wirtschaft und Siedlung bei den germanischen Stämmen im nördlichen Mitteleuropa während des 1. bis 5.–6. Jahrhunderts n. Chr.* *Römisch-Germanische Forschungen* 64. Mainz am Rhein 2009.
- Mellnerová Šuteková 2012 – J. Mellnerová Šuteková: Niekoľko slov ku mladoeneolitickej keramike na lokalitách juhozápadného Slovenska. In: J. Peška/F. Trampota (ed.): *Otázky neolitu a eneolitu 2011. Sborník referátů z 30. pracovního setkání badatelů pro výzkum neolitu a eneolitu Čech, Moravy a Slovenska*. Mikulov 19.–22. 9. 2011. Mikulov – Olomouc 2012, 91–100.
- Mellnerová Šuteková et al. 2015 – J. Mellnerová Šuteková/P. Jelínek/J. Hlavatá/D. Kendrala: Sídliskový objekt wieselburskej kultúry v Bratislave-Rusovciach. *Zborník SNM* 109. *Archeológia* 25, 2015, 19–29.
- Méri 1963 – I. Méri: Árpád-kori szabadban levő kemencék. *Archaeologiai Értesítő* 90, 1963, 273–281.
- Nevizánsky 2001 – G. Nevizánsky: Príspevok k mladšiemu stupňu kultúry Makó (Kosihy)-Čaka na juhozápadnom Slovensku. *Slovenská archeológia* 49, 2001, 19–38.
- Ottományi 1991 – K. Ottományi: Késő római kerámia a Leányfalui őrtoronyból. *Studia Comitatus* 22, 1991, 5–144.
- Ottományi 1996 – K. Ottományi: Eine Töpferwerkstatt der spätrömischen Keramik mit Glättverzierung in Pilismarót-Malompaták. *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae* 48, 1996, 71–134.
- Peškař 1961 – I. Peškař: Nové poznatky o obytných stavbách na moravských sídliscích z doby římské. *Památky archeologické* 52, 1961, 414–422.
- Peškař 1988 – I. Peškař: Hrnčířské pece z doby římské na Moravě. *Památky archeologické* 79, 1988, 106–169.
- Petznek 1998 – B. Petznek: Römerzeitliche Gebrauchskeramik aus Carnuntum. Ausgrabungen des Bundesdenkmalamtes 1971 und 1972. Teil 1. *Carnuntum Jahrbuch* 1997, 1998, 167–323.
- Petznek 1999 – B. Petznek: Römerzeitliche Gebrauchskeramik aus Carnuntum. Ausgrabungen des Bundesdenkmalamtes 1971 und 1972. Teil 2. *Carnuntum Jahrbuch* 1998, 1999, 261–404.
- Petznek 2000 – B. Petznek: Römerzeitliche Gebrauchskeramik aus Carnuntum. Ausgrabungen des Bundesdenkmalamtes 1971 und 1972. Teil 3. *Carnuntum Jahrbuch* 1999, 2000, 193–319.
- Pieta 2020 – K. Pieta: Die Frühvölkerwanderungszeitliche Höhensiedlung in Dolná Súča, Westslowakei. Ein Berg mit Hortungstradition. *Slovenská archeológia* 68, 2020, 37–68.
DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2020.68.3>
- Pieta/Ruttkay 1997 – K. Pieta/M. Ruttkay: Germanische Siedlung aus dem 4. und 5. Jh. in Nitra-Párovské Háje und Probleme der Siedlungskontinuität. In: *Tejral/Friesinger/Kazanski 1997*, 145–163.
- Repka 2016 – D. Repka: Vrcholnostredoveké osídlenie na Kapitulskej ulici, poloha nádvorie Eszterházyho paláca v Bratislave. *Musaica archaeologica* 2, 2016, 146–176.
- Rice 2005 – P. M. Rice: *Pottery Analysis. A Sourcebook. Second Edition*. Chicago 2005.
DOI: [10.7208/chicago/9780226923222.001.0001](https://doi.org/10.7208/chicago/9780226923222.001.0001)
- Rodzińska-Nowak 2006 – J. Rodzińska-Nowak: *Jakuszwice. Stanowisko 2. Ceramika z osady kultury przeworskiej z młodszego i późnego okresu wpływów rzymskich i wczesnej fazy okresu wędrówek ludów*. Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Archeologiczne 61. Kraków 2006.
- Romsauer et al. 2019 – P. Romsauer/J. Hečková/D. Repka/G. Březinová/K. Kuzmová: *Chotín VII. Sídlisko z doby halštatskej, rímskej a stredoveku*. Nitra 2019.
- Roth 1987 – P. Roth: Ďalšie nálezy terry sigillaty na juhozápadnom Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 23, 1987, 95–117.
- Roth/Kolník 1986 – P. Roth/T. Kolník: Pokračovanie výskumu na diaľnici v Pobedime. *AVANS* 1985, 1986, 203–205.
- Ruttkay 2002 – M. Ruttkay: Mittelalterliche Siedlung und Gräberfeld in Bajč-Medzi kanálmi (Vorbericht). *Slovenská archeológia* 50, 2002, 245–322.
- Ruttkay 2014 – M. Ruttkay: *Dedína v stredoveku (na dnešnom území Slovenska)*. Habilitačná práca. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta. Nitra 2014. Dostupné na: <https://opac.czrp.sk/?fn=detail-BiblioForm&sid=9B87F0FC7A1D7917BEA2A602251C> [10. 4. 2024]
- Ruttkay a i. 2016 – M. Ruttkay/J. Ruttkayová/M. Bielich/B. Zajacová/A. Nemergut: Sídlisko z 10.–12. storočia v Nitre-Janíkovciach. *Archaeologica historica* 41, 2016, 41–57.
DOI: <https://doi.org/10.5817/AH2016-2-2>
- Ruttkay/Cheben 1992 – M. Ruttkay/I. Cheben: Včasnostredoveké sídlisko a pohrebisko v Bini. *Slovenská archeológia* 40, 1992, 109–134.
- Ruttkay/Ruttkayová 2013 – M. Ruttkay/J. Ruttkayová: Záchranný výskum vo Vinodole. *Zborník SNM* 107. *Archeológia* 23, 2013, 253–264.
- Ruttkay/Ruttkayová 2021 – M. Ruttkay/J. Ruttkayová: A Roman Period Sunken House from Beladice. In: Z. Robak/M. Ruttkay (eds.): *Celts – Germans – Slavs. A Tribute Anthology to Karol Pieta*. Slovenská archeológia – Supplementum 2. Nitra 2021, 261–280.
DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2021.suppl.2.24>
- Ruttkayová 2016 – J. Ruttkayová: Miniaturne nádoby z pohrebiska vo Veľkom Cetíne. *Zborník SNM* 110. *Archeológia* 26, 2016, 195–200.
- Salač 2008 – V. Salač: Starší doba římská. In: V. Salač (ed.): *Archeologie pravěkých Čech 8. Doba římská a stěhování národů*. Praha 2008, 17–126.
- Sedlmayer 2015 – H. Sedlmayer: *Große Thermen, Palästra, Macellum und Schola im Zentrum der Colonia Carnuntum*. Zentraleuropäische Archäologie 5. Wien 2015.
- Scharrer-Liška 2003 – G. Scharrer-Liška: Die Entwicklung hochmittelalterlicher Vorratsgefäße aus Grafitkeramik im Gebiet des heutigen Österreich und der angrenzenden Gebiete. In: *Beiträge zur historischen Archäo-*

- logie. *Festschrift für Sabine Felgenhauer-Schmiedt zum 60. Geburtstag*. Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 6/2003. Wien 2003, 45–60.
- Slička 1981 – M. Slička: Stredoveké hutníctvo a kováčstvo na východnom Slovensku. 3. časť. *Historica Carpatica* 12, 1981, 211–276.
- Stuppner 1997 – A. Stuppner: Die Glasfunde des Oberleiserberges. In: *Tejral/Friesinger/Kazanski 1997*, 215–232.
- Szabová 2018 – A. Szabová: Nože a nožnice na juhozápadnom Slovensku v dobe rímskej. *Musaica archaeologica* 1, 2018, 65–80.
- Štefan 2010 – I. Štefan: Příspěvek k chronologii a výpovědním možnostem esovitých záušnic. *Studia mediaevalia Pragensia* 9, 2010, 171–205.
- Švaňa 2012 – K. Švaňa: Basic characteristics of the Late Roman Glazed Mortars from the Auxiliary Fort at Iža, bridgehead of Brigetio. *Novensia* 23, 2012, 167–179.
- Tarcsay 2010 – K. Tarcsay: Glas. In: M. Mosser et al.: *Die römischen Kasernen im Legionslager Vindobona. Die Ausgrabungen am Judenplatz in Wien in den Jahren 1995–1998. Band I. Monografien der Stadtarchäologie Wien* 5. Wien 2010, 509–602.
- Tejral 1999 – J. Tejral: Archäologisch-kulturelle Entwicklung im norddanubischen Raum am Ende der Spät-kaiserzeit und am Anfang der Völkerwanderungszeit. In: J. Tejral/Ch. Pilet/M. Kazanski (dir.): *L'Occident romain et l'Europe centrale au début de l'époque des Grandes Migrations*. Spisy Archeologického Ústavu AV ČR Brno 13. Brno 1999, 205–271.
- Tejral/Friesinger/Kazanski 1997 – J. Tejral/H. Friesinger/M. Kazanski (Hrsg.): *Neue Beiträge zur Erforschung der Spätantike in mittleren Donauraum. Materialien der Internationalen Fachkonferenz. Krausko 17.–20. Mai 1995*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 8. Brno 1997.
- Turčan 1981 – V. Turčan: Sídliisko z mladšej doby rímskej v Sládkovičove. *AVANS* 1980, 1981, 321, 322.
- Turčan 1996 – V. Turčan: Germánske sídliskové objekty medzi Trnavou a Bohdanovcami. *Zborník SNM* 90. *Archeológia* 6, 1996, 107–120.
- Turčan 2006 – V. Turčan: Hrnčiarska pec zo Skalice, poloha Trávniky. *Zborník SNM* 100. *Archeológia* 16, 2006, 433–436.
- Turčan 2018 – V. Turčan: Germánsky sídliskový objekt z Dunajskej Lužnej. *Zborník SNM* 112. *Archeológia* 28, 2018, 287–299.
- Vajdíková 1999 – K. Vajdíková: Žiarové pohrebisko z doby rímskej v Šoporni. *AVANS* 1997, 1999, 160, 161.
- Varsik 2003 – V. Varsik: Vefký Meder und Bratislava-Trnávka: zwei germanische Siedlungen im Vorfeld des pannonischen Limes. Befunde und Chronologie: eine Übersicht. In: K. Kuzmová (ed.): *Stadt und Landschaft in der Antike*. Anodos – Supplementum 3. Trnava 2003, 153–196.
- Varsik 2004 – V. Varsik: Zur Entwicklung der quadischen Siedlung von Vefký Meder (SW-Slowakei). *Študijné zvesti AÚ SAV* 36, 2004, 257–275.
- Varsik 2008 – V. Varsik: Germánske sídliská na juhozápadnom Slovensku. Stručný prehľad bádania. In: E. Droberjar/B. Komoróczy/D. Vachútová (edd.): *Barbarská sídliská. Chronologické, ekonomické a historické aspekty jejich vývoje ve světle nových archeologických výzkumů. Archeologie barbarů 2007*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 37. Brno 2008, 37–45.
- Varsik 2009 – V. Varsik: Rímske sklo z niektorých germánskych sídlisk na západnom Slovensku. *Študijné zvesti AÚ SAV* 45, 2009, 133–150.
- Varsik 2011a – V. Varsik: *Germánske osídlenie na východnom predpoli Bratislavy. Sídliiská z doby rímskej v Bratislave-Trnávke a v okolí*. Archaeologica Slovaca Monographiae. Fontes 18. Nitra 2011.
- Varsik 2011b – V. Varsik: *Slovensko na hraniciach Rímskej ríše. Kvádske sídlisko – vnútorná štruktúra a chronologický vývoj*. Vysokoškolský učebný text. Trnava 2011.
- Varsik 2020 – V. Varsik: Germánska na kruhu točená keramika – sivý drsný riad. Príspevok k preberaniu rímskej technológie. *Študijné zvesti AÚ SAV* 67, 2020, 245–258. DOI: <https://doi.org/10.31577/szausav.2020.67.12>
- Varsik/Kolník 2009 – V. Varsik/T. Kolník: Objekty zo začiatkovej fázy doby sťahovania národov v Cíferi-Páci. *Zborník SNM* 103. *Archeológia* 19, 2009, 257–270.
- Varsik/Kolník 2014 – V. Varsik/T. Kolník: Cífer-Pác – nové poznatky o neskoroantickom sídle kvádskej elity. In: B. Komoróczy (ed.): *Sociální diferenciace barbarských komunit ve světle nových hrobových, sídliskových a sběrových nálezů*. *Archeologie barbarů 2011*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 44. Brno 2014, 277–293.
- Varsik/Kolník 2015 – V. Varsik/T. Kolník: Keramika z hlavnej budovy v Cíferi-Páci. *Zborník SNM* 109. *Archeológia* 25, 2015, 401–412.
- Varsik/Kolník 2021 – V. Varsik/T. Kolník: *Cífer-Pác. Eine spätantike Residenz im Quadenland. Teil 1, 2*. Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie 369. Bonn 2021.
- Varsik/Kovačiková 1997 – V. Varsik/J. Kovačiková: Prieskum v Abraháme. *AVANS* 1995, 1997, 185, 186.
- Vignatiová 1992 – J. Vignatiová: *Břeclav-Pohansko II. Slovanské osídlení jižního předhradí*. Spisy Filozofické fakulty Masarykovy univerzity 291. Brno 1992.
- Vladár 1966 – J. Vladár: Zur Problematik der Kosihy-Čaka Gruppe in der Slowakei. *Slovenská archeológia* 14, 1966, 245–336.
- Vladár 1967 – J. Vladár: Žiarový hrob skupiny Kosihy-Čaka v Šali. *Archeologické rozhledy* 19, 1967, 295–302.
- Vladár 1969 – J. Vladár: Prvé nálezy keramiky kultúry zvoncovitých pohárov na Slovensku. *Slovenská archeológia* 17, 1969, 97–118.
- Zeman 2007 – T. Zeman: Vorläufiger Bericht über die spätkaiserzeitliche Siedlung in Zlechov. In: J. Tejral (Hrsg.): *Barbaren im Wandel. Beiträge zur Kultur- und Identitätsbildung in der Völkerwanderungszeit*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 26. Brno 2007, 277–305.
- Zeman 2009 – T. Zeman: Archeologické datování kontra absolutní data na příkladu vybraných objektů ze sídlisk ve Zlechově. *Zborník SNM* 103. *Archeológia* 19, 2009, 283–294.
- Zeman 2016 – T. Zeman: Miniaturní keramické nádoby z doby římské z jihovýchodní Moravy. *Zborník SNM* 110. *Archeológia* 26, 2016, 207–211.

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENE

Kolník 1969 – T. Kolník: *Galanta-Nebojsa. Poloha SZ od obce.* Nitra 1969. Výskumná správa 4582/69. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.

Pichlerová 1958 – M. Pichlerová: *Galanta. Poloha Krajské opravárne.* Nitra 1958. Výskumná správa 207/58. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.

Takács 2015 – M. Takács: *Galanta. Poloha Hody, NSO východ.* Horné Saliby 2015. Výskumná správa 18842/15. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.

Točík 1970 – A. Točík: *Galanta. Poloha Hodská cesta.* Nitra 1970. Výskumná správa 5217/70. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.

Točík 1973 – A. Točík: *Galanta. Poloha Hodská cesta.* Nitra 1973. Výskumná správa 6376/73. Dokumentácia AÚ SAV, v. v. i.

Rukopis prijatý 10. 5. 2024

Translated by Miroslava Kissová

Mgr. Miroslava Kissová, PhD.
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
miroslava.svihurova@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-0294-9503>

Mgr. Lucia Nezvalová, PhD.
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
nezvalovalucia@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-6809-0183>

Mgr. Adrián Nemergut, PhD.
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
adrian.nemergut@savba.sk
<https://orcid.org/0000-0002-4176-1733>

PhDr. Ivan Cheben, CSc.
Archeologický ústav SAV, v. v. i.
Akademická 2
SK – 949 21 Nitra
nraucheb@savba.sk
<https://orcid.org/0000-0002-3803-9360>

Germanic and Medieval Settlement in Galanta

Excavation of Settlement Along the Route of the North-Eastern and Eastern Bypass of Galanta

Miroslava Kissová – Lucia Nezvalová –
Adrián Nemergut – Ivan Cheben

SUMMARY

The development-led excavation, carried out during the construction of the Galanta bypass, provided new knowledge about the settlement of the interfluvium between the Váh and Dudvák rivers. The investigated locations, where relics of settlements were identified, were situated on the old, wide riverbed of the Váh river, now interspersed with the smaller Derňa river. In historical periods, the Váh river and its tributaries formed a network of meanders and wetlands and regularly flooded the plains of the Danube Plain until the river was regulated. The flood-

plains of the Váh were among the places with suitable conditions for settlement in the lowlands. Three distinct sites dating back to the end of the Aeneolithic, the Late Roman, and the Middle Ages have been investigated in these areas. Considering the scarcity of small metal artefacts, the chronological classification of the settlement is primarily based on the dating of pottery.

On the right bank of the Derňa river, in the cadastre of Galanta-Nebojsa, a part of the Late Roman settlement area was investigated, supplemented by a few pieces of

evidence of settlement from the end of the Eneolithic period. 38 features were identified, including six pit-houses (features 3, 4, 14, 16, 17 and 18), one kiln with a stoke-pit area (features 32 and 33), three small kilns/fireplaces (features 1, 6 and 19), and a well (feature 8), 11 post-holes forming a rectangular plan (features 21 to 31), 11 pits of undetermined function (features 2, 5, 7, 10–13, 15, 20, 35 and 36), and several sections of troughs (features 9, 34, 37 and 38). The majority of the datable material clearly belongs to the stages C2–C3 and C3–C3/D1 of the Roman period (the last third of 3rd c. to around the year 400). In terms of dating, it represents a relatively unique piece of evidence of settlement in the intermediate river basin, flanked by settlements along the left bank of the Váh and the right bank of the Dudváh river. Two features (features

5 and 10) are dated to the Final Eneolithic period and can probably be assigned to the Makó-Kosihy-Čaka culture. Five features (features 6, 9, 34, 37 and 38) with no movable finds remain undated.

The expansion of settlements in the area occurred during the Early and High Middle Ages, as evidenced by the sites in the Drnové and Richtárske. 17 features have been discovered in the Drnové site and five features in the Richtárske site. The typological and chronological analysis of the pottery and other accompanying finds places their dating in the 11th–12th c. and 9th–11th c., respectively. Their location on the right and left banks of the Derňa river and their proximity to each other may indicate a shift of settlement along the river. However, the verification of these hypotheses remains a task for future research.

Fig. 1. Galanta, dist. Galanta. Route of the road with marked archaeological sites on the map. A – at a scale of 1 : 10 000; B – on the map of the 2nd military mapping. 1 – site Pod Záhradami; 2 – site Drnové; 3 – site Richtárske. Data source of the map background Geodetic and Cartographic Institute Bratislava. Author M. Kissová.

Fig. 2. Galanta-Nebojsa, Pod Záhradami site. The site plan. Legend: a – the Roman period; b – the Final Aeneolithic; c – undated. Authors M. Kissová, A. Nemergut.

Fig. 3. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 14. Photo A. Nemergut.

Fig. 4. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Features 15 and 16. Photo A. Nemergut.

Fig. 5. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 17. Photo A. Nemergut.

Fig. 6. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 18. Photo A. Nemergut.

Fig. 7. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 15. Photo A. Nemergut.

Fig. 8. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 3. Photo A. Nemergut.

Fig. 9. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 4. A – after the removal of its filling; B – detail on the heart. Photo A. Nemergut.

Fig. 10. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Features 21–31. Photo A. Nemergut.

Fig. 11. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 32. Photo A. Nemergut.

Fig. 12. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Features 32 and 33. Photo A. Nemergut.

Fig. 13. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Percentage of the imported Roman provincial and Germanic pottery. Legend: a – glazed; b – brick-coloured; c – fine grey; d – coarse grey; e – wheelmade Germanic; f – Germanic handmade pottery. Author M. Kissová.

Fig. 14. Galanta, Drnové site. The site plan. Authors M. Kissová, A. Nemergut.

Fig. 15. Galanta, Drnové site. Feature 3. Photo A. Nemergut.

Fig. 16. Galanta, Drnové site. Feature 10. Photo A. Nemergut.

Fig. 17. Galanta, Drnové site. Feature 17. Photo A. Nemergut.

Fig. 18. Galanta, Drnové site. Features 7 and 8. Photo A. Nemergut.

Fig. 19. Galanta, Richtárske site. The site plan. Authors M. Kissová, A. Nemergut.

Fig. 20. Galanta, Richtárske site. Feature 4. Photo A. Nemergut.

Fig. 21. Galanta, Richtárske site. Feature 3. Photo A. Nemergut.

Fig. 22. Germanic settlement of the southwestern Slovakia. ▲ – Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site (modified according to *Hüssen et al. 2020*, fig. 1).

Tab. 1. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Basic data about the pit-houses. Author M. Kissová.

Pl. I. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Ground plans, cross-sections and selection of finds. 1–4 – feature 1; 5–15 – feature 2. 2 – iron; 6, 7 – glass; the others – clay. Legend: a – daub; b – sherds; c – brown-blackish clay with an admixture of daub; d – brown-blackish clay; e – clay loam (bedrock). Scale: a – 1, 5; b – 2, 3, 6–14; c – 15; d – 4. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.

Pl. II. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 3. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 2 – glass; 3–16 – clay. Legend: a – boundary of excavation. Scale: a – 1; b – 2–16. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.

Pl. III. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 4. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 2–25 – clay. Legend: a – black-brownish clay; b – yellowish loam clay; c – brownish mixed clay; d – stones; e – sherd. Scale: a – 1; b – 2–25. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.

Pl. IV. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 5. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 2, 3 – stone; 4–14 – clay. Legend: a – sherds; b – animal bones; c – brown-blackish clay. Scale: a – 1; b – 3–14; c – 2. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.

Pl. V. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Ground plans, cross-sections and selection of finds. 1 – feature 6; 2 – feature 7; 3, 4 – feature 10; 5, 6 – feature 11; 7 – feature 13; 8 – feature 19. 4, 6 – clay. Legend: a – grey-brownish clay with an admixture of daub; b – bedrock; c – blackish clay; d – reddish burnt clay; e – a layer of larger pieces of daub with an admixture of animal bones and sherds; f – grey-blackish clay; g – daub. Scale: a – 2, 3, 5; b – 1, 7, 8; c – 4, 6. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.

Pl. VI. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 8. Ground plan, cross-section and selection of finds. 2–16 – clay. Legend: a – grey-blackish clay with an admixture of daub; b – stony bedrock; c – reddish burnt layer. Scale: a – 1; b – 2–16. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.

Pl. VII. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 8. Selection of finds. 1–15 – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.

- Pl. VIII. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Ground plans and cross-sections. 1 – features 9; 2 – features 34, 37 and 38. Legend: a – grey-blackish clay with an admixture of daub; b – clay-gravel bedrock; c – stones; d – brown-blackish clay; e – boundary of the excavation; f – dug over machine. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. IX. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 12. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 2–4 – clay. Legend: a – black-greyish clay with an admixture of daub; b – dark grey gravel layer; c – yellow-brownish loam clay; d – grey-brownish clay; e – stones. Scale: a – 1; b – 2–4. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. X. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Ground plans, cross-sections and selection of finds. 1–5 – feature 14; 6–10 – feature 17. 7 – glass; 9 – stone; the others – clay. Legend: a – grey-black clay; b – grey-brownish clay; c – brown-blackish clay with an admixture of daub; d – yellowish loam clay; e – yellowish sandy clay; f – brown-blackish clay. Scale: a – 1, 6; b – 2–5, 7–9; c – 10. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XI. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Features 15 and 16. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 2–13 – clay. Legend: a – brown-blackish clay; b – yellowish loam clay; c – brown-blackish clay with an admixture of daub; d – reddish burnt layer. Scale: a – 1; b – 2–13. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XII. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 18. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 2 – iron; 3–8 – clay. Scale: a – 1; b – 2–8. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XIII. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Features 20, 35 and 36. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 2–5, 8, 9 – iron; 6, 7 – slag; 10 – stone; 11–13 – clay. Legend: a – black burnt layer; b – grey-blackish clay; c – brown-blackish clay with an admixture of daub; d – grey-blackish clay with an admixture of daub; e – orange-brownish layer; f – yellowish loam bedrock; g – yellow-brownish clay; h – daub; i – grey-yellowish clay; j – grey, crumbly layer; k – grey-blackish layer with a smaller daub and gravel; l – grey-brownish layer with larger pieces of daub; m – porous grey-brownish layer with gravel and small pieces of daub; n – dark brown layer with an admixture daub; o – grey gravel layer; p – dark brownish layer with larger pieces of daub; r – similar to the 'm' layer, but less porous. Scale: a – 1; b – 2–9, 11–13; c – 10. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XIV. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 20. Selection of finds. All – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XV. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 20. Selection of finds. All – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XVI. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 20. Selection of finds. All – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XVII. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 20. Selection of finds. All – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XVIII. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 20. Selection of finds. All – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XIX. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 20. Selection of finds. All – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XX. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 20. Selection of finds. All – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXI. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Feature 20. Selection of finds. All – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXII. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Selection of finds. 1–10 – feature 20; 11–15 – features 35 and 36. All – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXIII. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 1 – features 21–31; 2 – feature 31; 3–6 – features 32, 33. 2, 4–6 – clay. Legend: a – animal bone; b – grey-blackish clay; c – loam bedrock; d – greyish ashy layer; e – black-greyish layer; f – orange-brownish layer; g – grey-brownish layer; h – hard, burnt layer; i – greyish layer; j – black ashy layer with pieces of carbon. Scale: a – 1; b – 2; c – 4–6; d – 3. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXIV. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Finds from a surface of the site. 3 – copper alloy; the others – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXV. Galanta-Nebojsa, Pod záhradami site. Finds from a surface of the site. All – clay. Scale: a – 1–21; b – 22. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXVI. Galanta, Drnové site. Ground plans, cross-sections and selection of finds. 1 – feature 1; 2–4 – feature 2; 5 – feature 4; 6, 7 – feature 5. 3, 4, 7 – clay. Legend: a – daub. Scale: a – 3, 4, 7; b – 1, 2, 6; c – 5. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXVII. Galanta, Drnové site. Feature 3. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 3 – bronze; 2, 4–11 – clay. Legend: a – black-greyish layer; b – brown-greyish layer with a burnt clay; c – yellowish loam clay; d – brown-greyish clay; e – burnt layer. Scale: a – 1; b – 2–11. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXVIII. Galanta, Drnové site. Ground plans, cross-sections and selection of finds. 1, 2 – features 6 and 1; 3 – feature 9; 4, 5 – feature 16. 2, 5 – clay. Legend: a – grey-blackish clay with pieces of daub; b – reddish burnt layer; c – black, ashy layer with carbons; d – yellowish loam bedrock; e – stone. Scale: a – 1, 3, 4; b – 2, 5. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXIX. Galanta, Drnové site. Ground plans, cross-sections and selection of finds. 1–4 – features 7 and 8; 5 – feature 12. 2–4 – clay. Legend: a – grey-blackish clay with pieces of daub; b – reddish burnt layer; c – loam bedrock; d – mixed burnt layer; e – grey-brownish clay; f – grey-brownish clay with pieces of daub; g – grey-yellowish mixed clay. Scale: a – 1, 5; b – 2–4. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXX. Galanta, Drnové site. Feature 10. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 2, 3 – iron; 4–6 – clay. Legend: a – grey-blackish clay with pieces of daub; b – yellow-greyish mixed clay; c – reddish burnt layer; d – grey-brownish clay with carbons; e – reddish burnt layer, bottom of the kiln. Scale: a – 1; b – 2–6. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXXI. Galanta, Drnové site. Feature 10. Selection of finds. All – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.

- Pl. XXXII. Galanta, Drnové site. Feature 10. Selection of finds. All – clay. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXXIII. Galanta, Drnové site. Ground plans, cross-sections and selection of finds. 1, 2 – features 13 and 14; 3–7 – feature 15. 4 – iron; 7 – slag; 2, 5, 6 – clay. Legend: a – grey-blackish clay with carbons; b – reddish burnt layer; c – layer with carbons; d – brown-blackish clay. Scale: a – 1; b – 2, 4–7; c – 3. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXXIV. Galanta, Drnové site. Feature 17. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 2 – bronze; 3–5 – clay. Legend: a – brown-blackish clay; b – orange burnt layer; c – reddish burnt layer, bottom of the kiln; d – reddish burnt vault of the kiln. Scale: a – 1; b – 2–5. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXXV. Galanta, Richtárske site. Feature 1. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 2 – slag; 3–18 – clay. Legend: a – dark greyish clay with pieces of daub; b – grey-yellowish clay with pieces of carbons; c – dark grey clay; d – reddish burnt vault of the kiln; e – carbons. Scale: a – 1; b – the others. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXXVI. Galanta, Richtárske site. Ground plans, cross-sections and selection of finds. 1–3 – feature 2; 4–8 – feature 3. 2, 3, 5–8 – clay. Legend: a – grey-blackish clay with an admixture of daub and carbons; b – light grey clay; c – greyish clay with pieces of daub; d – grey-brownish clay with pieces of daub; e – greyish clay; f – reddish, burnt walls of the kiln; g – animal bone. Scale: a – 1, 4; b – 2, 3, 5–8. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXXVII. Galanta, Richtárske site. Feature 4. Ground plan, cross-section and selection of finds. 2–10, 13–15 – iron; 11 – bronze; 12, 16–23 – clay. Legend: a – brown-blackish clay with daub; b – grey-blackish clay; c – sherds; d – stones; e – reddish, burnt layer with ash and carbons. Scale: a – 1; b – 2–23. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.
- Pl. XXXVIII. Galanta, Richtárske site. Ground plan, cross-sections and selection of finds. 1–7 – feature 4; 8 – feature 5. 1–7 – clay. Legend: a – grey-brownish clay. Scale: a – 8a; b – 8b–8d; c – 1–7. Drawing A. Nemergut, M. Kissová.

DISKUSIA

Teória, metodika a chronológia v archeológii veľkomoravských funerálnych areálov¹

M A R E K H L A D Í K – M A R I A N M A Z U C H

The paper presents the methodological foundation for the research of Great Moravian funeral sites. It is based on the discussion following the publication of a monograph *Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén)* by authors M. Mazuch, M. Hladík and R. Skopal which took place in the archaeological literature. The paper discusses three phenomena of archaeological research at Great Moravian burial sites: 1. the relevance of the selection of the studied population in relation to the nature of the research – quantitative vs. qualitative research; 2. the chronology of Great Moravian burial sites; 3. the creation of historical interpretation models – the relevance of the application of quantitative models in the analysis of qualitative data. In the paper's conclusion, the authors formulate the steps of the research process applied in the creation of interpretation models about the Great Moravian society based on data from burial sites, whose methodological foundation is theoretical pragmatism.

Keywords: Great Moravia, chronology, burial grounds, interpretation models, quantitative research, qualitative research.

ÚVOD

Výskum veľkomoravských pohrebísk predstavoval v povojnovej archeológii popri výskume centrálnych lokalít jednu z nosných tém včasnostredovekej archeológie v strednej Európe. Vo všeobecnosti preto môžeme konštatovať, že rozličné fenomény pohrebného rítu boli mnohokrát diskutované z rôznych uhlov pohľadu či s rozličným metodickým prístupom. V roku 2017 sme prispeli do diskusie o pohrebnom ríte na Veľkej Morave publikovaním monografie *Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén)*. Jedným z cieľov práce bolo predložiť analýzu jedného z fenoménov pohrebného rítu – používania drevených konštrukcií a rakiev v hrobech. Zároveň sme tento fenomén skúmali v širšom kontexte všetkých dostupných atribútov pohrebného rítu na Veľkej Morave a pomocou matematického modelovania sme formulovali teoretický model socioekonomických vzťahov, ktoré predstavovali základnú bázu veľkomoravskej spoločnosti. Tento výsledný model sme nazvali teóriou mladých elít (*Mazuch/Hladík/Skopal 2017*).

Životaschopnosť akéhokoľvek teoretického modelu vždy potvrdí až čas. Od publikovania práce v roku 2017 sa v archeologickej odbornej spisbe ob-

javilo niekoľko textov, ktoré buď reagujú priamo na monografiu, alebo aplikujú spomenutý teoretický model na iné veľkomoravské populácie. Rozhodli sme sa preto na základe týchto podnetných textov rozvinúť naše ďalšie uvažovanie o teórii, metodike a chronológii v archeológii veľkomoravských funerálnych areálov.

H. Chorvátová predložila v roku 2018 čitateľom text, v ktorom približuje a hodnotí našu monografiu (*Chorvátová 2018*). V autorkinom texte sa však objavuje viacero problematických tvrdení, ako aj niekoľko nejasne formulovaných a ťažko pochopiteľných záverov. V prípade, že by nami predkladaný text vznikol v krátkom časovom horizonte po publikovaní textu H. Chorvátovej, bolo by jeho hlavnou ambíciou reagovať na konkrétne tvrdenia či hodnotiace súdy autorky. Keďže však vznikol s výrazným časovým odstupom, nebudeme sa v práci zaoberať len argumentáciou či protiargumentáciou vo vzťahu k tomuto textu. Dlhší časový odstup nám umožnil predostrieť na tomto mieste všeobecnejšie koncipované myšlienky smerujúce k problematike veľkomoravských funerálnych areálov, k ich chronológii a sociálnej či ekonomickej interpretácii. Ich formulovanie však bolo do značnej miery podnietené práve prácou H. Chorvátovej, ktorá sa z hľadiska formy pohybuje niekde medzi anotáciou a recenziou.

¹ Článok vznikol s inštitucionálnou podporou na dlhodobý koncepčný rozvoj výskumnej organizácie RVO: 68081758 – Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

Preto nám práve táto práca poslúžila ako akási myšlienková niť, ktorá spája jednotlivé diskutované fenomény.

Autorka definovala niekoľko sporných bodov. Prvým je relevantnosť výberu pohrebísk, s ktorými sme pri výskume pracovali. Druhým sporným bodom je podľa autorky naše údajne úplné rezignovanie na chronologický aspekt. Ďalšie sporné body sú už konkrétnejšie a týkajú sa jednotlivých fenoménov pohrebneho ritu a ich interpretácií. Ide o otázku pochovávaní do vydlabaných stromov na veľkomoravských pohrebiskách. Ďalej ide o problematiku ťažby a distribúcie dreva, kde autorka konštatuje, že sme tému málo rozvinuli. Posledným parciálnym problémom, ktorému sme sa podľa autorky mali venovať a nevenovali, sú úvahy o čase potrebnom na zhotovenie jednotlivých drevených konštrukcií.

V roku 2022 aplikoval teóriu mladých elít pri analýze pohrebiska Uherské Hradiště-Sady L. *Galuška* (2022, 33–35) a v roku 2023 aplikoval spomínanú teóriu pri socioekonomickej analýze pohrebiska Ivanka pri Dunaji-Farkasek J. *Tamaškovič* (2023, 293–296). Z týchto analýz vyplynula určitá nejednoznačnosť zaradenia jedincov pochovaných na pohrebiskách do nami definovaných sociálnych a ekonomických skupín.

Problematické body, ktoré diskutovali uvedení autori, sa v podstate týkajú troch fenoménov archeologického výskumu veľkomoravských pohrebísk: 1. otázok teórie a metodiky vo vzťahu k relevantnosti výberu pohrebísk; 2. s datovaním veľkomoravských pohrebísk súvisí naša údajná rezignácia na chronológiu; 3. s tvorbou historických interpretačných modelov súvisia všetky ostávajúce fenomény.

1. RELEVANTNOSŤ VÝBERU POHREBÍSK ALEBO PREČO JE METODOLÓGIA PRI ARCHEOLOGICKOM VÝSKUME DÔLEŽITÁ

Výber populácie, na ktorej chceme realizovať akýkoľvek druh kvantitatívneho výskumu, je bezpochyby jedným z primárnych krokov výskumu. H. Chorvátová vo svojom texte v podstate zhrnula naše východiská, ktoré determinovali výber pohrebísk (primárne išlo o pohrebiská s kvalitne zachytenými a dokumentovanými pozostatkami po drevených konštrukciách; *Mazuch/Hladík/Skopal 2017*, 26–36). Problematickým bodom je pre recenzentku absencia dostatočného množstva pohrebísk z centrálnych lokalít v našom dátovom súbore.

Jedno z najväčších nebezpečenstiev archeologickej práce spočíva v nedostatočnej kritike

prameňov. Náš primárny prameň tvoria včasnostredoveké pohrebiská v chronologickom rámci veľkomoravskej periódy s možnými presahmi na obe strany. Ak sme chceli skúmaný fenomén podrobiť všestrannej analýze jednotlivých aspektov pohrebneho ritu s konkrétnou ambíciou rozpoznať prípadný chronologický či sociálny význam drevených konštrukcií v hrobách, bolo z mnohých dôvodov (ktoré sme veľmi podrobne v našej publikácii definovali) potrebné mať k dispozícii v celosti a dobre preskúmané a zdokumentované pohrebiská. Tento ideálny vstupný stav však, žiaľ, nie je realitou. Náš výber pohrebísk nie je v žiadnom prípade náhodný či obmedzený, zodpovedá vstupnej kritike dát. Inými slovami, ide o jediné dostupné dáta, ktoré možno zároveň relevantne analyzovať s minimom zaťaženia skreslením.

Zároveň je, samozrejme, platný problém induktívneho prístupu k výskumu. Indukcia je vo všeobecnosti neúplná a podlieha riziku zmien v pozorovaných vzorcoch v závislosti od zmien v dátach. Toto sa v prípade archeológie často prejavuje objavením nových archeologických prameňov. Induktívny výskum v našom ponímaní však nemá ambíciu vytvárať všeobecne platné modely, ktoré nepodliehajú zmenám, ale detegovať a následne v naratívnej rovine pochopiť a interpretovať vzorce v existujúcich dátach z konkrétneho prostredia a času (podrobne sme sa problematike vzťahu deduktívneho a induktívneho výskumu venovali v *Hladík 2019*).

Autorka recenzie sa ďalej pozastavuje nad skutočnosťou, že sme nepracovali s pohrebiskami z Pohanska pri Břeclavi a Starého Města. V tejto polemike sa ukazuje, že H. Chorvátová nereflextuje tie časti monografie, ktoré hovoria o cieľoch a metodike výskumu. Inak by jej asi bolo zrejme, že práca s pohrebiskami, na ktorých sa nenachádzali pozostatky po drevených konštrukciách (alebo nachádzali len vo veľmi obmedzenej miere) by v súvislosti so sledovanými otázkami nemala žiadny úžitok. Uvádza, že práve na pohrebisku v Starom Měste sa dochovalo viacero veľmi pozoruhodných konštrukcií. Spôsob dokumentácie a publikovanie hrobov v Starom Měste však nie je natoľko kvalitný, aby nám o týchto konštrukciách poskytol podrobnejšie informácie. Takéto archeologické pramene nie je následne možné v procese analýzy dát implementovať do výskumu. Problematike pohrebiska v Starom Měste sme sa v monografii venovali, ale dáta z tohto pohrebiska sme pre ich zlú kvalitu vo výskume nepoužili (*Mazuch/Hladík/Skopal 2017*, 31, 32). Pracovali sme však s týmito informáciami v interpretačnej rovine (napr. *Mazuch/Hladík/Skopal 2017*, 287). Na túto situáciu však reagoval J. Unger, ktorý tiež publikoval recenziu

na našu monografiu. Uvádza: „Autoři upozornili na velké množství dřevěných proků zachovaných a slovně dokumentovaných na pohřebišti Staré Město-Na valách. Absence kresebné dokumentace může jako „šokující“ připadat ovšem jen badatelům z počátku 21. století, protože v té době to byl standart“ (Unger 2018, 294).

Drevené konštrukcie v hrobách zo Starého Města sú prezentované len ich rekonštrukciami v podobe perokresieb, ktoré samy osebe nemôžu byť relevantným prameňom (neexistuje kresbová dokumentácia, fotografie sa väčšinou týkajú len nálezov, resp. detailov kostier). Toto pohrebisko skúmali v priebehu niekoľkých desiatok rokov rôzni archeológovia s rôznou mierou a rôznym spôsobom dokumentácie. Podobne je to aj v prípade Mikulčíc, tu však väčšinou nešlo o slabšiu kvalitu dokumentácie, ale o fenomén pochovávanie v kultúrnej vrstve a o špecifické miestne pôdne podmienky, ktoré väčšinou znemožňujú rozpoznanie prítomnosti stôp po drevených konštrukciách v hrobách. To isté platí o Pohansku pri Břeclavi, tu však jednotná metodika výskumu aj dostatočná dokumentácia umožnila zaradiť do nášho dátového modelu aspoň hroby s preukázanou prítomnosťou takých konštrukcií. Najväčší problém však v prípade centrálnych lokalít predstavuje evidentne nižšia hĺbka hrobov oproti vidieckemu prostrediu. A práve hĺbka hrobov je rozhodujúcim faktorom pre dochovanie či nedochovanie stôp po dreve v hrobách (k problémom rozpoznavania a charakteru úprav hrobov a drevených konštrukcií v nich na veľkomoravských centrálnych lokalitách pozri Mazuch/Hladík/Poláček 2018).

Z uvedeného je zjavné, že hroby z pohrebísk z centrálnych lokalít nebolo možné využiť pri tvorbe nomotetického modelu. Pri hodnotení relevantnosti výberu skúmanej populácie je nesmierne dôležité si uvedomiť, tvorba akého modelu je cieľom výskumu. Či ide o model idiografický alebo nomotetický. Pre ozrejmienie uvádzame definíciu z monografie: „Idiografický model se snaží o vysvětlení prostřednictvím odhalení velkého množství příčin, které se nacházejí v pozadí určité události či určitého jednání (kvalitativní data). Nomotetický model usiluje o odhalení těch skutečností, které jsou nejdůležitější při vysvětlení všeobecných tříd událostí či jednání. Jde o tzv. probabilistický přístup ke kauzalitě (kvantitativní data). Rozdíl mezi kvantitativním a kvalitativním výzkumem se projevuje i v rovině měření (empirického pozorování). Kvantitativní výzkum vyžaduje silnou standardizaci, což zajišťuje vysokou míru reliability...“ (Mazuch/Hladík/Skopal 2017, 188). Keďže v našom prípade išlo o tvorbu nomotetického modelu, použitie dát z diskutovaných centrálnych lokalít by bolo metodicky chybné. Naopak, množstvo a kvalita našich dát umožnili vybudovať robustný model, ktorý je

kvalitným základom pre historické interpretácie týkajúce sa spoločnosti na Veľkej Morave.

Pre celý text H. Chorvátovej je symptomatické, že nemá konzistentný teoretický a metodický základ. Nejasnosti pri posudzovaní vybraných metodických aspektov výskumu, ako aj základných cieľov výskumu sa prejavili aj v iných pasážach recenzie. H. Chorvátová formuluje svoje výhrady napríklad nasledujúcim spôsobom: „V publikácii napríklad nenájdeme úvahy týkajúce sa doby potrebnej na zhotovenie niektorých drevených konštrukcií. Tie by nám umožnili presnejšie poznať čas, ktorý je potrebný na prípravu miesta posledného odpočinku a získali by sme odhad, ako dlho trvala rozlúčka so zomrelým...“ (Chorvátová 2018, 315). Na tomto mieste opomeňme obsahovú stránku citovaných tvrdení. Tej sa venujeme nižšie. Zamyslime sa nad formou argumentácie a nad jej dôsledkami.

Recenzentka formuluje ako metodický prostriedok výskumu úvahu. Tie nám majú umožniť historické interpretácie. Pri interpretácii empirického obsahu však musíme aplikovať oveľa komplexnejšie metodické postupy ako len uvažovanie. Ak budeme uvažovanie chápať ako logické vyvodzovanie záverov (čo však z tvrdení recenzentky v konečnom dôsledku ani nevyplýva), je to, samozrejme, integrálna súčasť vedeckej metódy. A uvažovanie ako také je aj súčasťou našej metodiky (Hladík 2019). Je však príliš riskantné spoliehať sa len na tento postup. Historické interpretácie, ktoré autori opierajú len o „uvažovanie“, sú príliš často plné kognitívnych skreslení a vychádzajú z intuitívnych predpokladov, ktoré nie je možné verifikovať alebo falzifikovať.

Argumentačné nedostatky v recenzii a nereflektovanie základných metód a cieľov výskumu, ktoré sú prezentované v posudzovanej monografii, poukazujú vo všeobecnej rovine na nevyhnutnosť budovať archeologický výskum, ako aj akademické debaty o metódach a výsledkoch výskumu, na pochopenej a relevantne aplikovanej metodológii. Len takto sa dokážeme vyhnúť záverom postaveným na intuitívnych predpokladoch a argumentovaním pomocou kognitívnych skreslení.

2. CHRONOLOGICKÉ ASPEKTY VÝSKUMU VEĽKOMORAVSKÝCH POHREBÍSK

Chronológia veľkomoravských pohrebísk je dlhodobo jedným zo sporných bodov výskumu včasného stredoveku v strednej Európe. V podstate môžeme vidieť dva póly tejto diskusie. Na jednom z nich sa nachádzajú autori, ktorí opierajú svoje závery o chronologicko-typologický rozbor hrovej výbavy, skromné stratigrafické pozorovania a hľadanie

analogií v širokom geografickom priestore Európy (napr. Chorvátová 2004; Ungerman 2018). Na druhom póle sa nachádzajú autori, ktorí zdôrazňujú obmedzenia a limity vyššie zmienenej metodiky. Namiesto komparatívno-typologických rozborov hrobovej výbavy smerujú svoje výskumné úsilie k aplikovaniu prírodovedných analýz, matematických a geoinformačných modelov (napr. Hladík/Hladíková 2020; Macháček/Dresler/Přichystalová 2018; Unger 2013). V tejto diskusii je veľmi pozoruhodná skutočnosť, že pokiaľ ide o problematiku absolútneho datovania hrobov a chronologického vývoja pohrebísk, vidíme akýsi pozitivizmus a vieru v možnosť presného datovania hrobovej výbavy u bádateľov, ktorí pracujú v duchu chronologicko-typologickej paradigmy. Naopak, bádatelia z opačného pólu neustále upozorňujú na neistotu v datovaní pohrebísk.

Spomenutý pozitivizmus vidíme aj v recenzii H. Chorvátovej. Autorka uvádza, že sme úplne rezignovali na chronológiu. Následne predkladá nasledujúce argumentačné východisko: „V posledných rokoch sa pritom archeologické bádanie značne posunulo v poznaní relatívnej chronológie. Samozrejme, zodpovedať otázky absolútneho datovania bude vždy nesmierne zložité a bude sa neustále odvíjať od stavu aktuálneho poznania. Ale v prípade relatívnych sekvencií už vieme s pomerne značnou istotou povedať, čo bolo charakteristické na začiatku, v strede a v závere 9. stor.“ (Chorvátová 2018, 315). Toto argumentačné východisko v sebe ukrýva miernu diskrepanciu. Autorka najskôr píše, že absolútne datovanie bude nesmierne zložité, ale vzápätí tvrdí, že vieme so značnou istotou povedať, čo bolo na začiatku, v strede a v závere 9. stor. Teda predkladá akési intuitívne absolútne datovanie. Odhliadnuc od skutočnosti, že pojmy ako začiatok, stred a záver storočia samy osebe vnášajú do diskusie o datovaní pohrebísk veľkú mieru neistoty a subjektívneho pohľadu, je podľa nášho názoru zásadné v procese datovania hmotnej kultúry, ale aj nehnuteľných archeologických nálezových situácií, neustále striktne rozlišovať medzi rovinou archeologických dát a rovinou chronologickej interpretácie. Inak povedané, stratigrafické sekvencie zachytené napríklad na pohrebiskách nás informujú o chronologickom slede jedinečných udalostí. Generalizovanie týchto jedinečných udalostí na priestor celého pohrebiska a následne napríklad na hmotnú kultúru celej veľkomoravskej populácie je síce možné, avšak z hľadiska už vyššie diskutovanej indukčnej metódy tvorby vedeckých teórií ide v tomto prípade o zovšeobecnenie vlastností triedy objektov na základe fatálne nízkeho počtu

pozorovaní (podrobnejšie k fenoménu vzájomných stratigrafických vzťahov na centrálnych veľkomoravských pohrebiskách pozri Hladík/Mazuch 2010).

K problematike tvorby relatívnej chronológie na základe kľúčových situácií z pohrebiska v Starom Městě-Na valách, ktorú prezentovala H. Chorvátová (2004), sa naposledy vyjadril Š. Ungerman (2023). Na margo relatívnej chronológie H. Chorvátovej konštatuje: „Lze k němu² podotknout, že pokud navzájem srovnáváme více několikanásobných superpozic, nemůžeme a priori předpokládat, že např. všechny hroby ležící stratigraficky nejnižší jsou navzájem současné. Navíc čtyři horizonty v rámci velkomoravského (a části povelkomoravského?) období by představovaly relativně krátké fáze. Takto jemná chronologie by v konečném výsledku působila spíše kontraproduktivně, neboť nezanedbatelný počet hrobových celků se nepodaří zasadit do jedné z takových úzce vymezených fází.“ (Ungerman 2023, 84).

V citovanej stati Š. Ungerman priamo naráža na problém budovania chronologických schém s príliš krátkymi časovými fázami. Diskusia o tomto fenoméne sa odohrala v minulosti napríklad v archeológii merovejských pohrebísk, ktoré existovali v západnej Európe zhruba od 5. do 8. stor. V priebehu 20. stor. dochádzalo k rozpracovávaniu chronológie na stále kratšie fázy, niekedy až na úroveň 25 rokov (Brather 2014; Ungerman 2023). Voči tomuto trendu sa kriticky vymedzil H. Steuer (1977; 1998). Za minimálnu zmysluplnú dĺžku chronologickej fázy tento autor považuje 50–60 rokov, teda približne dve ľudské generácie. Jeden z jeho argumentov je tvrdenie, že bežne muselo dochádzať k situáciám, keď sa predmet dostal do hrobu aj pol storočia po svojom vzniku. Ak by sme toto východisko akceptovali v prípade Veľkej Moravy, trvanie jej existencie by len mierne presahovalo jednu chronologickú fázu. S takto koncipovaným chronologickým rámcom sme pracovali aj v diskutovanej monografii.

Uvedené tvrdenia o vývoji a datovaní pohrebísk autorka vo svojich prácach opiera predovšetkým o vývoj veľkomoravského šperku (Chorvátová 2023; Chorvátová/Harvát 2020). Pokiaľ ide o vývoj veľkomoravského šperku a jeho premenu v čase, je asi oprávnené konštatovanie, že medzi odborníkmi existuje väčšinová zhoda o existencii minimálne dvoch časových horizontov vývoja (napr. Galuška 2013; Macháček/Dresler/Přichystalová 2018; Ungerman 2018). Zároveň je tiež zrejmé, že súčasný stav bádania neposkytuje dostatočné množstvo argumentov na absolútne datovanie týchto horizontov. Počiatky veľkomoravského šperku na základe dnešného stavu výskumu je možné klásť kdekoľvek medzi prelom 8. a 9. stor. a poslednú tretinu 9. stor., keď už sú jednoznačne doložené mladšie varianty

² Náčrtu chronológie, pozn. M. Hladík.

šperku (tzv. nová vlna) pomocou rádiouhlíkového datovania (*Macháček/Dresler/Přichystalová 2018*). Dolná hranica vzniku veľkomoravského šperku, teda prelom 8. a 9. stor., je pritom definovaná len na základe analógií z pohrebísk ako Trilj či z hrobov z Biskupiji-Crkvine (*Chorvátová 2004*). Datovanie týchto oporných chronologických bodov je však samo osebe problematické (pozri napr. *Kouřil 2001; Werner 1978–1979*). Z územia Veľkej Moravy v súčasnosti nedisponujeme žiadnymi nespochybniteľnými absolútnymi dátami z prvej polovice 9. stor. Dokonca si dovoľujeme tvrdiť, že už nejaký čas je jasná potreba priznať si, že tradičnými typologickým metódami pri danom relatívne malom množstve signifikantných šperkov v hroboch a malej miere zastúpenia jedincov v jednotlivých „typoch“ (nech už sú definované akokoľvek), sa k bližšiemu datovaniu hrobov v rámci 9. stor. nemôžeme v žiadnom prípade dostať.

Vzhľadom na problematické datovanie hrovej výbavy z veľkomoravského obdobia sme s dátami pracovali ako s celkom, teda považovali sme ich za analyticky súčasné, čo bol za danej situácie jediný metodicky korektný postup. Stav výskumu neumožňuje dostatočne vierohodne a testovateľne rozdeliť analyzovanú populáciu do horizontov diskutovaných vyššie. A preto tiež nie je relevantné tvrdenie, že sledovanie chronologického aspektu by nám umožnilo sa dozvedieť o premenách pohrebného rítu viac. Vo všeobecnosti je toto tvrdenie platné. Stráca však opodstatnenie v spleti „veľkomoravských“ chronologických diskusií, ktoré by viedlo k vytváraniu nepodložených chronologických konštruktov. Napriek tomu sme sa venovali problematike chronológie pohrebísk na viacerých miestach monografie. Problém chronológie bol neustále prítomný pri tvorbe dátového modelu, kde sme museli definovať hroby veľkomoravské a hroby povelkomoravské (napr. *Mazuch/Hladík/Skopal 2017*, 35–37, 145, 146). Keďže na veľkomoravských pohrebiskách s najlepšie dochovanými a dokumentovanými drevenými konštrukciami – Prušánky I a II, ktoré boli základom nášho výskumu, evidujeme pochovávanie aj po zániku Veľkej Moravy, nebolo našim primárnym cieľom v rovine chronologickej hľadanie a definovanie najstarších veľkomoravských hrobov, ale naopak, čo najpresnejšie odlíšenie najmladších veľkomoravských hrobov od hrobov povelkomoravských. Z hľadiska chronologického vývoja sme v monografii sledovali aj rozdiely alebo zhody skúmaných fenoménov pohrebného rítu v období veľkomoravskom a mladohradištnom (*Mazuch/Hladík/Skopal 2017*, 303–306).

Okrem toho, naše zistenie, opierajúce sa o kombináciu výsledkov z mnohých realizovaných analýz, že v prípade dobre zdokumentovaných pohre-

bísk boli mŕtvi uložení do drevených konštrukcií až v troch štvrtinách prípadov (a to ešte celkom jednoznačne v niektorých hroboch došlo k úplnému vymiznutiu stôp po týchto konštrukciách v dôsledku úplnej dekompozície dreva), nepriamo poukazuje na skutočnosť, že drevené konštrukcie v hroboch nie sú tým aspektom kultúrneho prejavu vtedajšej spoločnosti, ktorý by niesol nejakú chronologickú informáciu.

Absolútne datovanie pohrebísk či všeobecne veľkomoravskej hmotnej kultúry je v súčasnosti stále otvorený a nevyriešený problém. Určite nie je na mieste rezignácia, ktorá sa na prvý pohľad ponúka predovšetkým pod tlakom nekončiacich diskusií postavených na báze chronologicko-typologických konštruktov, evolucionizmu a snahe o stotožňovanie archeologických prameňov s historickými udalosťami (kritiku tohto postupu v tzv. slovanskej archeológii pozri v *Gojda 2000*, 43). Bez zapojenia prírodovedných metód je absolútne datovanie z drvinej časti založené na určitej „datovacej konvencii“ (*Klápště 1999*, 796). Túto skutočnosť nezmenili ani snahy aplikovať pri chronologicko-typologických analýzach pohrebísk kvantitatívne metódy ako seriácia či korešpondenčná analýza (napr. *Hanuliak 1993*, 105; *Pavlovičová 1996*, 109). Dôvodom je predovšetkým to, že tieto typy štatistických metódik ponúkajú veľký priestor na subjektívne vstupy do procesu analýzy a následnej interpretácie výsledkov. Problém absolútneho datovania veľkomoravskej hmotnej kultúry je veľmi komplexný, avšak dlhodobo sa ukazuje, že jeho vyriešenie nie je možné bez zapojenia interdisciplinárneho výskumu. V prostredí veľkomoravskej archeológie ide už tradične o využívanie dendrochronológie a rádiouhlíkového datovania. V súčasnosti tieto metodiky dopĺňa analýza starovekej DNA, ktorá umožňuje tvorbu rodokmeňov pochovaných jedincov, čím zásadne prispieva k problematike chronológie hmotnej kultúry, ako aj celých pohrebísk. Presnejšie povedané, metodika kombinácie starovekej DNA a dát pochádzajúcich z rádiouhlíkového datovania zvyšuje chronologickú presnosť absolútnych dát (*Massy et al. 2022; Sedig et al. 2021*).

3. INTERPRETAČNÉ MODELY ALEBO AKO TO NAOZAJ BOLO

Tretia skupina polemík, ktoré sa objavili v reakciách na monografiu a pri aplikovaní nášho teoretického modelu, sa týkala konkrétnych vybraných fenoménov pohrebného rítu spojených s prítomnosťou drevených konštrukcií a ich interpretačných možností. H. Chorvátová vyslovila polemiku, že v celej skúmanej populácii sme nedoložili pohreby

v tzv. drevených sarkofágoch, t. j. v rakvách vydlabaných z jedného kmeňa stromu (Mazuch/Hladík/Skopal 2017, 70). Argumentovala, že pohreby v kmeňoch stromu sú známe z európskeho prostredia od praveku po včasný stredovek. Ako príklady z veľkomoravského prostredia uvádza hroby zo Starého Města a jeden hrob z lokality Blatné. Ako sme už doložili vyššie, interpretácie drevených konštrukcií z pohrebiska Staré Město-Na valách sú veľmi diskutabilné vzhľadom na kvalitu dokumentácie. H. Chorvátová uvádza: „*Ich absencia³ na veľkomoravských vidieckych pohrebiskách nie je teda dôvodom pre domnienku, že by nikdy takýto spôsob pochovávania neexistoval...*“ (Chorvátová 2018, 315). Autorka nám tak podsúva tvrdenie, ktoré sme nevyslovili. Existenciu dlabaných rakiev sme vo všeobecnosti nikde v našom texte nespochybňovali. Len sme poukázali na skutočnosť, že mnohé pozostatky drevených konštrukcií, mylne považované za dlabané rakvy, sú v skutočnosti pozostatky po klasických rakvách konštruovaných z dosiek. Dokonca sme podrobne osvetlili princíp, ako k týmto zámenám môže dochádzať. Tento fakt potom vyvoláva potrebu revízie starších výskumov, v ktorých sú niektoré konštrukcie považované za dlabané rakvy. Naším cieľom bolo predovšetkým upozorniť na riziká nekritického preberania záverov zo starších prác.

Ako ďalší parciálny problém diskutovala H. Chorvátová naše interpretácie týkajúce sa ťažby a distribúcie dreva potrebného na zhotovenie rakiev a drevených konštrukcií v hroboch. Uvádza, že sme tému málo rozvinuli. Podľa autorky recenzie v monografii absentujú „*úvahy*“ týkajúce sa doby potrebnej na zhotovenie niektorých drevených konštrukcií“ (Chorvátová 2018, 315). Tieto by nám mali umožniť presnejšie poznať čas potrebný na prípravu miesta posledného odpočinku. Formálne limity autorkinej argumentácie sme diskutovali vyššie. Na tomto mieste sa zamyslíme nad obsahovou stránkou problému. Nie je nám úplne jasné, ako by sme mohli pomocou uvažovania prísť na to, koľko času bolo potrebného na prípravu drevených konštrukcií. V monografii na viacerých miestach uvádzame, že miera dochovania prameňov neumožňuje rekonštruovať podobu väčšiny konštrukcií. Nie je preto možné poznať čas potrebný na ich výrobu alebo prípravu. Úvahy týmto smerom na základe archeologických prameňov, ktoré máme k dispozícii, by boli čisto nepodloženými hypotetickými konštrukciami bez možnosti ich vedeckej verifikácie.

O vysokej technickej zdatnosti vtedajších výrobcov sme sa v našej práci zmienili (tesárske techniky spájania drier bez kovových prvkov, ťažké a ča-

sovo náročné opracovávanie dreva na dosky len s pomocou sekier atď.). Naznačili sme, vzhľadom na dovoz špecifického druhu dreva, z ktorého boli konštrukcie vyrábané, a tiež vzhľadom na opakujúce sa podobné konštrukcie vo veľkých počtoch a na pomerne rozsiahlom území, že v prípade výroby (distribúcie?) drevených pohrebných konštrukcií mohlo ísť aj o akúsi „pohrebničku živnosť“. Priznávame však, že v tomto prípade sa pohybujeme na veľmi tenkom ľade; nejde o nič viac než o obyčajnú hypotézu.

Ako sme uviedli už v úvode, v monografii sme prezentovali komplexnú teóriu socioekonomických vzťahov na Veľkej Morave, ktorú sme formulovali na základe analýzy pohrebného ritu skúmanej populácie a matematického modelovania. Označili sme ju ako teóriu mladých elít (Mazuch/Hladík/Skopal 2017, 298–303). V práci uvádzame: „*V síti spoločenských vzťahů na Velké Moravě existovala část mladší populace (ale už v produkčním věku), která měla vliv na širokou sféru vztahů a silnou pozici ve společenských procesech. Je možné, že role této skupiny mladších elit byla ve velké míře založena na reprezentační rovině, s tím, že šlo o „elitu“, která konkrétní společenstvo reprezentovala navenek, vůči cizím skupinám (paralelně tak navenek vůči světu záhrobí), stejně jako v jeho vlastním rámci. Tak si společenstvo prostřednictvím menší skupiny jedinců, která jako by odrážela podstatnou část ideálního formátu společnosti, utvrzovalo řád světa.*“ (Mazuch/Hladík/Skopal 2017, 301).

Skupina mladých elít však bola legitimizovaná a, takpovediac, formovaná len v kontexte širších spoločenských vzťahov na Veľkej Morave. Preto ďalej v práci uvádzame: „*Právě k potvrzení anebo relativizování (vyvrácení) postavení elitní skupiny mladších jedinců byla nezbytná existence dalších skupin, které jsme během našeho výzkumu identifikovali. Opět zde zdůrazňujeme, že nechápeme vztahy jako abstraktní struktury, které stojí v opozici vůči individualitám s jejich fenomenologickým základem bytí (podrobně viz kap. 1). Pokud tedy uvádíme, že společnost pocítovala potřebu změny, musíme poukázat na to, že společnost chápeme jako organickou síť konkrétních individualit a konkrétních vztahů (reálných reprezentací, nikoliv abstraktních struktur).*“ (Mazuch/Hladík/Skopal 2017, 301).

Teoretický model socioekonomických vzťahov, ktorý sme v monografii prezentovali, aplikoval L. Galuška pri interpretácii sociálneho statusu pochovaných na pohrebisku v Uherskom Hradišti-Sadoch (Galuska 2022, 33–35) a J. Tamaškovič pri analýze pohrebiska Ivanka pri Dunaji-Farkasek (Tamaškovič 2023, 293–296). Ich interpretácia sociálneho statusu pochovaných v Sadoch a vo Farkaseku a následná konfrontácia tejto interpretácie

³ Dlabaných rakiev, pozn. M. Hladík.

s teoretickým modelom, ktorý sme vybudovali, je veľmi prínosná vo viacerých rovinách.

Predovšetkým sa v tomto kontexte dobre ukazuje metodický aspekt výskumu socioekonomických vzťahov, ktorý sme už diskutovali vyššie. Ide o „zmiešavanie“ kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu. Zatiaľ čo model, ktorý sme vybudovali, je monotetický (kvantitatívny), interpretácie o sociálnom statuse pochovaných L. Galušku a J. Tamaškoviča sú postavené na kvalitatívnych dátach malej skupiny jednotlivcov. Princíp komparácie, ktorý následne obidvaja autori aplikovali, je postavený na snahe identifikovať/stotožniť jednotlivých pochovaných s jednotlivými sociálnymi skupinami, ktoré sme opísali v našom modeli.

V tejto metodike narážame na dva základné problémy. V prvom rade ide o fakt, že metodika neberie do úvahy aproximáciu modelu a príliš zjednodušene spája jedincov so skupinami. Druhým problémom, ktorý sa tu prejavil, je fenomén „fluidnosti“ sociálneho statusu v spoločnosti a nejednoznačnosť jeho interpretácie na základe pohrebného ritu.

Napriek uvedeným problémom je snaha aplikovať náš model na ďalšie veľkomoravské populácie veľmi užitočná. Vedie k hľadaniu ďalších komplexných pohľadov. Máme na mysli predovšetkým hlbšie poznanie parametrov vzťahov medzi jednotlivými sociálnymi skupinami. Na tento fenomén upozorňuje v závere svojej analýzy aj L. Galuška, keď kladie viaceré relevantné otázky. Napríklad: Aké boli procesy zmien počas prechodu medzi jednotlivými sociálnymi skupinami? Odohrávali sa tieto zmeny dobrovoľne alebo pod nátlakom (Galuška 2022, 35)? Ambícia modelu, ktorý sme vybudovali, nebola odpovedať na tieto otázky, avšak už ich položenie znamená určitú životaschopnosť nášho modelu. Poznanie parametrov vzťahov medzi jednotlivými definovanými socioekonomickými skupinami a procesov zmien v týchto skupinách je dôležitým krokom ďalšieho výskumu. Hľadanie odpovedí na tento druh otázok preto v mnohom posunie naše poznanie veľkomoravskej spoločnosti.

ZÁVER

Teória, metodika a chronológia v archeologickom výskume predstavujú tri previazané časti jedného celku. V predchádzajúcich riadkoch sme sa na príklade jednej monografie pokúsili poukázať na niektoré problematické aspekty týchto fenoménov v špecifickom výskumnom prostredí veľkomoravskej archeológie. V práci z roku 2019, ktorá vznikla krátko po publikovaní tu diskutovanej monografie, sme formulovali teoretické východis-

ká nášho výskumu, ktoré sme označili ako koncept teoretického pragmatizmu (Hladík 2019). V tomto teoretickom rámci už bol dizajnovaný výskum, ktorého výsledky prezentuje monografia z roku 2017 o drevených úpravách vo veľkomoravských hroboch.

V teoretickom pragmatizme ide o fúziu teoretickej bázy, vynútenú potrebou uchopenia komplexnosti v „po-postmodernom“ priestore. Takto uchopené teoretické východiská umožňujú pragmatické a zároveň relevantné hľadanie nástrojov výskumu a interpretácie dát. Je to pragmatické rozširovanie teoretického a metodického repertoáru výskumu. Toto rozšírenie smeruje od vedeckej činnosti rozdelenej na presne definované paralelné odbory k zhluku neustále sa meniacich a nedostatočne definovaných oblastí výskumu. Dôležitou charakteristikou tohto konceptu je rozdeľovanie výskumného procesu na analytickú fázu, zameranú na získavanie faktov a fázu naratívnej interpretácie, v ktorej sa fakty spájajú do jedného konzistentného celku. Interpretácia a historická narácia sú preto integrálnou súčasťou výskumu, avšak musia byť postavené na predchádzajúcich metodických krokoch. Integrita výskumného procesu, postaveného na kategorizácii dát, explorácii základných vzorcov v dátach a tvorbe a testovaní teoretických modelov, zabezpečuje opakovateľnosť výskumného procesu a verifikovateľnosť záverov. Interpretáciu a historickú naráciu v tomto procese chápeme zhodne s F. Ankersmitom. Vychádzame teda z presvedčenia, že historická narácia ukazuje len istý obraz toho, čo sa v minulosti udialo (Ankersmit 1983).

Predovšetkým vďaka rozvoju technológií sa v archeológii dostáva do popredia interdisciplinárny výskum, ktorý zásadným spôsobom mení mnohé z tradičných a často nevyslovovaných predpokladov. V prípade veľkomoravskej funerálnej archeológie vieme tento fenomén demonštrovať práve na probléme chronológie, ktorému sme sa venovali vyššie. Pri výskume funerálnych areálov vo všeobecnosti musíme konštatovať, že v archeológii nastáva „biorevolúcia“ (Johnston et al. 2022), ktorá na jednej strane postuluje nové interpretačné naratívy, no zároveň nás núti prehodnocovať pohľad na tradičné domény archeologického výskumu v metodickej rovine. Či sa nachádzame v období dynamických revolučných zmien alebo sa archeologický výskum len pomaly mení pod tlakom technologických a spoločenských zmien, ukáže až čas. Už teraz je však zjavné, že pri archeologickom výskume nie je možné ignorovať technologický vývoj a teórie, hypotézy či interpretačné modely opierať len o niekoľko desaťročí staré metodické východiská a postupy.

LITERATÚRA

- Ankersmit 1983 – F. R. Ankersmit: *Narrative Logic. A Semantic Analysis of the Historian's Language*. Hague – Boston – London 1983.
- Brather 2014 – S. Brather: Anfang und Ende der Reihengräberfelder. Der Wandel von Bestattungsformen zwischen Antike und Mittelalter. In: S. Brather/H. U. Nuber/H. Steuer/T. Zotz (Hrsg.): *Antike im Mittelalter. Fortleben, Nachwirken, Wahrnehmung. 25 Jahre Forschungsverbund »Archäologie und Geschichte des ersten Jahrtausends in Südwestdeutschland«*. Freiburger Forschungen zum ersten Jahrtausend in Südwestdeutschland 21. Ostfildern 2014, 217–234.
- Galuška 2013 – L. Galuška: *Hledání původu. Od avarských bronzů ke zlatu Velké Moravy – Search for the Origin. From Avar bronze items to Great Moravian gold*. Brno 2013.
- Galuška 2022 – L. Galuška: *Uherské Hradiště-Sady. 500 Years of Christianity in Central Europe. II. Archaeological Analysis. Graves and Findings from the Ninth Century to the Beginning of the Thirteenth Century*. Brno 2022.
- Gojda 2000 – M. Gojda: *Archeologie krajiny. Vývoj archetypů kulturní krajiny*. Praha 2000.
- Hanuliak 1993 – M. Hanuliak: Pohrebisko slovanskej populácie z 10. storočia v Bučanoch. *Slovenská archeológia* 41, 1993, 83–113.
- Hladík 2019 – M. Hladík: On Theoretical Pragmatism in Archaeology. *Musaica archaeologica* 4, 2019, 195–213.
- Hladík/Hladíková 2020 – M. Hladík/K. Hladíková: Burial Sites in Záhorie (Middle and Lower Morava River Region) in Roman Times and in the Early Middle Ages: Considering the Causes of Formal and Spatial Dynamics of the Burial Rite – Ethnicity, Religion or Socio-Economic Development? In: A. Kozubová/E. Makarová/M. Neumann (ed.): *Ultra velum temporis. Venované Jozefovi Bátorovi k 70. narodeninám*. Slovenská archeológia – Supplementum 1. Nitra 2020, 191–200.
DOI: <https://doi.org/10.31577/slovarch.2020.suppl.1.15>
- Hladík/Mazuch 2010 – M. Hladík/M. Mazuch: Problém interpretace vzájemného vztahu sídlištních a pohřebních komponent v prostoru mikulčické raněstředověké aglomerace. *Přehled výzkumů* 51, 2010, 197–207.
- Chorvátová 2004 – H. Chorvátová: K relativnej chronológii pohrebiska Staré Město v polohe Na valách. *Acta Historica Neosoliensia* 7, 2004, 199–236.
- Chorvátová 2018 – H. Chorvátová: Marian Mazuch – Marek Hladík – Rostislav Skopal: Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén). Archeologický ústav AV ČR, Brno, Brno 2017 (rec.). *Studia Mediaevalia Bohemica* 10, 2018, 314, 315.
- Chorvátová 2023 – H. Chorvátová: *Prunkvoller Frauenschmuck während des langen 9. Jahrhunderts im Mährerreich. Typologie, Chronologie und historische Bedeutung*. Berlin – Boston 2023.
DOI: <https://doi.org/10.1515/9783111030265>
- Chorvátová/Harvát 2020 – H. Chorvátová/M. Harvát: Ženské a dětské hroby s honosným šperkom v dlhom 9. storočí v Čechách, na Morave a na Slovensku. (Komparácia, identifikácia elit a pokus o novú historickú interpretáciu formovania veľkomoravského Nitrianska.) *Musaica archaeologica* 5, 2020, 51–82.
DOI: <https://doi.org/10.46283/musarch.2020.1.04>
- Johnston et al. 2022 – P. Johnston/T. Booth/N. Carlin/L. Cramp/B. Edwards/M. G. Knight/D. Mooney/N. Overton/R. E. Stevens/J. Thomas/N. Whitehouse/S. Griffiths: The organics revolution: new narratives and how we can achieve them. *World Archaeology* 54/3, 2022, 447–463.
DOI: <https://doi.org/10.1080/00438243.2023.2179537>
- Klápště 1999 – J. Klápště: Příspěvek k archeologickému poznávání úlohy mince v přemyslovských Čechách. *Archeologické rozhledy* 51, 1999, 774–808.
- Kouřil 2001 – P. Kouřil: Zur chronologischen Stellung von Sporen, deren Arme mit rechteckigem Rahmen mit fester Schnalle beendet sind. In: L. Galuška/P. Kouřil/Z. Měřínský (ed.): *Velká Morava mezi Východem a Západem – Großmähren zwischen West und Ost*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 17. Brno 2001, 241–255.
- Macháček/Dresler/Přichystalová 2018 – J. Macháček/P. Dresler/R. Přichystalová: Das Ende Großmährens – Überlegungen zur relativen und absoluten Chronologie des ostmitteleuropäischen Frühmittelalters. *Prähistorische Zeitschrift* 93, 2018, 307–348.
DOI: <https://doi.org/10.1515/pz-2018-0010>
- Massy et al. 2022 – K. Massy/R. Friedrich/A. Mitnik/P. W. Stockhammer: Pedigree-based Bayesian modelling of radiocarbon dates. *PLoS ONE* 17/6, 2022, e0270374.
DOI: <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0270374>
- Mazuch/Hladík/Poláček 2018 – M. Mazuch/M. Hladík/L. Poláček: Úpravy hrobových jam, konstrukce v hrobech a fenomén tzv. hrobek v Mikulčicích. *Přehled výzkumů* 59, 2018, 87–117.
- Mazuch/Hladík/Skopal 2017 – M. Mazuch/M. Hladík/R. Skopal: *Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén)*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 56. Brno 2017.
- Paolovičová 1996 – E. Pavlovičová: K vypovedacej schopnosti gombika u naddunajských Slovanov v 9. storočí. *Slovenská archeológia* 44, 1996, 95–153.
- Sedig et al. 2021 – J. W. Sedig/I. Olalde/N. Patterson/É. Harney/D. Reich: Combining ancient DNA and radiocarbon dating data to increase chronological accuracy. *Journal of Archaeological Science* 133, 2021, 105452.
DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jas.2021.105452>
- Steuer 1977 – H. Steuer: Bemerkungen zur Chronologie der Merowingerzeit. *Studien zur Sachsenforschung* 1, 1977, 379–402.
- Steuer 1998 – H. Steuer: Datierungsprobleme in der Archäologie. In: K. Düwel (Hrsg.): *Runeninschriften als Quellen interdisziplinärer Forschung. Abhandlungen des Vierten Internationalen Symposiums über Runen und Runeninschriften in Göttingen vom 4.–9. August 1995 – Proceedings of the Fourth International Symposium on Runes and Runic Inscriptions in Göttingen, 4.–9. August 1995, Berlin*. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde 15. Berlin – New York 1998, 129–149.
DOI: <https://doi.org/10.1515/9783110821901.129>
- Unger 2013 – J. Unger: Kontinuita či diskontinuita středoa mlado-hradištních pohřebišť na jižní Moravě. *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické* 62, 2013, 283–287.
- Unger 2018 – J. Unger: Marian Mazuch – Marek Hladík – Rostislav Skopal: Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén). Arche-

- logický ústav AV ČR, Praha, Praha 2018 (rec.). *Archeologické rozhledy* 70, 2018, 294–296.
- Ungerma 2018 – Š. Ungerma: Vznik honosného veľkomoravského šperku. Stav výzkumu a jeho perspektivy. In: B. Gediga/A. Grossman/W. Piotrowski (red.): *Inspiracje i funkcje sztuki pradziejowej i wczesnośredniowiecznej – Inspirationen und Funktion der Ur- und Frühgeschichtlichen Kunst*. Biskupińskie Prace Archeologiczne 13. Prace Komisji Archeologicznej 22. Biskupin – Wrocław 2018, 509–534.
- Ungerma 2023 – Š. Ungerma: *Raně středověké pohřebiště v Dolních Věstonicích – Na pískách. Díl I – Analýza*. Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno 74. Brno 2023.
- Werner 1978–1979 – J. Werner: Zur Zeitstellung der altkroatischen Grabfunde von Biskupija-Crkvina (Marienkirche). *Schild von Steier* 15/16, 1978–1979, 227–237.

NEPUBLIKOVANÉ PRAMENE

Tamaškovič 2023 – J. Tamaškovič: *Sídelná štruktúra priestoru Bratislavskej brány vo včasnóm stredoveku – archeológia a archeologické modelovanie*. Dizertačná práca. Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre. Filozofická fakulta. Nitra 2023.

Rukopis prijatý 20. 2. 2024

Translated by Matúš Benkovič

Mgr. Marek Hladík, PhD.
Archeologický ústav AV ČR Brno
Čechyňská 363/19
CZ – 602 00 Brno
hladik@arub.cz
<https://orcid.org/0000-0002-0724-9867>

PhDr. Marian Mazuch, PhD.
Archeologický ústav AV ČR Brno
Čechyňská 363/19
CZ – 602 00 Brno
mazuch@arub.cz
<https://orcid.org/0000-0003-1213-1617>

Theory, Methodology and Chronology in the Archaeology of Great Moravian Funerary Complexes

Marek Hladík – Marian Mazuch

SUMMARY

The research of Great Moravian burial sites and the research of central locations were primary interests of early medieval archaeology in Central Europe in the post-war period. In general, various phenomena of the burial rite have been discussed many times from different perspectives or with different methodological approaches. In 2017, we contributed to the discussion of the burial rite in Great Moravia by publishing the monograph *Úpravy hrobových jam a dřevěné konstrukce v hrobech na pohřebištích Velké Moravy (sociální, duchovní a chronologický fenomén)*. The monograph aimed to analyse one of the phenomena of the burial rite: the use of wooden structures and coffins

in graves. We also studied this phenomenon in the broader context of all available attributes of the burial rite in Great Moravia. Using mathematical modelling, we formulated a theoretical model of the socio-economic relations that constituted the foundation of Great Moravian society. We called this resulting model the theory of young elites (*Mazuch/Hladik/Skopal 2017*).

Only time can tell whether any theoretical model is viable. Since the publication of the monograph in 2017, several texts have appeared in the archaeological literature, which either respond directly to the monograph or apply the above theoretical model to other Great Moravian

populations. As a result, we decided to use these inspiring texts to elaborate our thinking about theory, methodology and chronology in the archaeology of Great Moravian burial sites.

H. Chorvátová (2018) published a text that discusses and evaluates our monograph. However, this text contains a number of problematic claims and several vaguely-formulated conclusions that are difficult to understand. The author defined multiple points of contention. The first one is the relevance of the selection of burial sites used in our research. The second point of contention according to H. Chorvátová is our alleged total resignation regarding the chronological aspect. Other points of contention are more specific and concern individual phenomena of the burial rite and their interpretations. The first issue is burial in hollowed-out trees at Great Moravian burial sites. The second issue is logging and distribution of wood, with the author claiming that we have insufficiently elaborated on this topic. The last partial problem, which the author believes should have been and was not addressed, is the consideration of the time required to make individual wooden structures.

L. Galuška (2022, 33–35) applied the theory of young elites in the analysis of the Uherské Hradiště-Šady burial site and J. Tamaškovič (2023, 293–296) applied the theory of young elites in the socio-economic analysis of the Ivanka pri Dunaji-Farkasek burial site. These analyses revealed ambiguity in the classification of individuals buried at the burial sites into the social and economic groups that we defined.

The issues discussed by these authors essentially concern three phenomena of archaeological research at Great Moravian burial sites: 1. issues of theory and methodology in relation to the relevance of the selection of burial sites; 2. the dating of Great Moravian burial sites is related to our alleged resignation regarding chronology; 3. all the remaining phenomena are related to the creation of historical interpretation models.

This paper discusses the above phenomena and concludes by formulating the parameters of the research process applied to the study of Great Moravian burial sites in the monograph. Theory, methodology and chronology in archaeological research represent three interrelated parts of a whole. The paper discusses the problematic aspects of these phenomena in the specific research environment of Great Moravian archaeology. In a 2019 paper, written shortly after the publication of the monograph, we formulated the theoretical foundations of our research, which

we referred to as the concept of theoretical pragmatism (Hladík 2019). This theoretical framework was used to design the research whose results were presented in the 2017 monograph on wooden structures in Great Moravian graves.

Theoretical pragmatism involves integration of the theoretical basis, which is dictated by the need to grasp the complexity in the 'post-postmodern' space. Theoretical foundations applied in this way allow pragmatic and relevant search for research and data interpretation tools. It is a pragmatic expansion of the theoretical and methodological repertoire of research. This expansion moves from the scientific activities divided into precisely-defined parallel fields to a cluster of constantly-changing and insufficiently-defined areas of research. An important characteristic of this concept is the division of the research process into an analytical phase, focused on obtaining the facts, and a phase of narrative interpretation, in which the facts are combined into a consistent whole. Interpretation and historical narration are therefore an integral part of the research; however, they must be based on previous methodological steps. The integrity of the research process, based on the categorisation of data, exploration of underlying patterns in the data and creation and testing of theoretical models, ensures replicability of the research process and verifiability of the conclusions. Our understanding of interpretation and historical narration in this process matches that of F. Ankersmit. Hence, we believe that historical narration only provides a partial picture of what happened in the past (Ankersmit 1983).

The development of technology has brought interdisciplinary research to the forefront of archaeology, which has fundamentally changed numerous traditional and often implicit assumptions. In Great Moravian funeral archaeology, this phenomenon is demonstrated by the problem of chronology, addressed in the paper. It must be noted with respect to the research of burial sites in general that there has been a 'biorevolution' in archaeology (Johnston et al. 2022), which on the one hand postulates new interpretation narratives and, on the other hand, forces us to rethink the traditional methodologies of archaeological research. Only time will tell whether this is a period of dynamic revolutionary changes or whether archaeological research is changing slowly under the pressure of technological and social changes. However, it is already evident that it is not possible to ignore technological developments in archaeological research, and to only base theories, hypotheses or interpretation models on decades-old methodological assumptions and processes.